

**T.C.
YILDIZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ATATÜRK İLKELERİ VE İNKILAP TARİHİ ANABİLİM DALI
ATATÜRK İLKELERİ VE İNKILAP TARİHİ YÜKSEK LİSANS
PROGRAMI**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**TÜRK-AMERİKAN İLİŞKİLERİNDE
HAŞHAŞ EKİMİ KRİZİ (1968-1975)
*Kriz Yönetimi Açısından Bir İnceleme***

**NURAY OKUMUŞ
11701002**

**TEZ DANIŞMANI
Doç. Dr. FUAT AKSU**

İSTANBUL

OCAK 2018

T.C.
YILDIZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ATATÜRK İLKELERİ VE İNKILAP TARİHİ ANABİLİM DALI
ATATÜRK İLKELERİ VE İNKILAP TARİHİ YÜKSEK LİSANS
PROGRAMI

TÜRK-AMERİKAN İLİŞKİLERİNDE
HAŞHAŞ EKİMİ KRİZİ (1968-1975)

Kriz Yönetimi Açısından Bir İnceleme

NURAY OKUMUŞ

11701002

Tezin Enstitüye Verildiği Tarih

Tezin Savunulduğu Tarih 22 Ocak 2018

Tez Oy birliği / ~~Oy çokluğu~~ ile başarılı bulunmuştur.

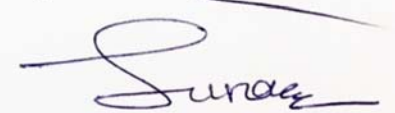
Unvan Ad Soyadı

Tez Danışmanı: Doç. Dr. Fuat Aksu

Jüri Üyeleri : Prof. Dr. Ester Ruben

: Yrd. Doç. Dr. Bursu Sunar Cankurtaran

İmza

Bu tez TÜBİTAK 1001 Projesi (Proje no: 112K172) kapsamında desteklenmiştir.

İSTANBUL

OCAK 2018

ÖZ

TÜRK-AMERİKAN İLİŞKİLERİNDE HAŞHAŞ EKİMİ KRİZİ (1968-1975) Kriz Yönetimi Açısından Bir İnceleme NURAY OKUMUŞ – OCAK 2018

Bu tez çalışmasında, Richard Nixon'ın iktidara geldiği 1968 yılından 1975 yılına kadar olan süreçte iki ülke arasında dış politika sorununa dönüşen Türkiye'de "haşhaş ekimi", kriz analizi kapsamında ele alınacaktır. Haşhaş Ekimi Krizi, Türk-Amerikan ilişkileri açısından temelleri 1968'de atılan bir kriz olmanın yanı sıra tarafların kendi ulusal siyaset gündemini de belirleyici bir nitelik taşımıştır. Söz konusu kriz genelde olaylar üzerinden, olayların seyri açısından ele alınmakta ve bu konudaki çalışmaların hiçbirisi teorik bir çerçeve sunmamaktadır. Bu çalışmada, Türk-Amerikan ilişkilerinde haşhaş ekimi krizi boyunca iki ülke arasındaki ilişkilerin doğasının bir uluslararası ilişkiler teorisi olan Neoklasik Realizm yaklaşımına daha uygun olduğu tespit edilmiştir.

Türkiye'nin eskiden beri yetiştirdiği haşhaşın ve ondan elde edilen afyonun bir dış politika sorununa dönüş[türül]mesi ile haşhaş ekimi sorunu diplomatik bir nitelik kazanmıştır. ABD'nin baskıları karşısında direnç gösteren Türk karar alıcılar için kriz yönetim süreci bir meydan okumaya dönüşmüştür. Haşhaş ekiminin yasaklanmasını talep eden ABD'ye karşı topyekün ekim yasağını kabul etmeyen Demirel Hükümeti'nin bir uzlaşma zemini yaratamamış olması taraflar arasında bir kırılma noktası doğurmuştur. Bu kırılma noktası ise taraflar için bir kriz yönetim sürecini ortaya çıkartmıştır. Krizin sönümlenmesi-yumuşaması ise 30 Haziran 1971 tarihinde Türkiye'nin haşhaş ekimini topyekün yasaklanması ile gerçekleşmiştir. Ancak Türkiye'nin haşhaş ekimi yasağını 1 Temmuz 1974 tarihinde kaldırıp tekrar üretime başlamasıyla ABD için kriz yeniden tırmanmıştır.

Çalışmada kriz anında krizin şekillenmesinde büyük önem taşıyan karar alıcıların liderlik kodları, aktör ve ulusal-uluslararası sistem unsurlarını birarada değerlendiren, Neoklasik Realizm yaklaşımından yararlanılacaktır. Her kriz kendi özgün ve özgül özelliklerini, ortaya çıktığı koşulları yansıttığından krizler de sınıflandırılmıştır. Bu durum krizin türüne göre kriz yönetim stratejileri geliştirmeyi de gerektirmiştir. Karar alıcılar, kriz yönetimi anında benimsedikleri strateji doğrultusunda kendi liderlik kodlarını da konuşturmuş olurlar. Böylelikle kaynakların nasıl kullanılacağı sorusu da karar alıcıların aldıkları kararlara göre belirlenmektedir. Çalışma, 1968-1975 yılları arasında bir uluslararası sorun haline gelen haşhaş ekiminin, Türkiye'deki üç farklı siyasal karar alıcı tarafından nasıl ele alındığını ve Haşhaş Ekimi Krizi'nin nasıl yönetildiğini, krize sebep olan süreçleri de anlatarak ortaya koymayı hedeflemektedir. Aynı zamanda, "Taraflar için ne zaman bir kriz oluşur?" sorusunu da cevaplayan bu çalışma ile dış politika literatürüne katkı sunmak amaçlanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Kriz Yönetimi, Dış Politika Krizleri, Haşhaş Ekimi Krizi, Haşhaş Krizi, Afyon Sorunu.

ABSTRACT

OPIUM POPPY CULTIVATION CRISIS IN TURKISH-AMERICAN RELATIONS: An Analysis From The Perspective of Crisis Management NURAY OKUMUS

January, 2018

This thesis states that the crisis of opium poppy plantation in Turkey turned out to be a foreign policy problem between Turkey and America between the years 1968 and 1975 when Richard Nixon came to the power in the U.S.A. The crisis also played a determining role on the agenda of national policies of both countries as well as the outbreak of the crisis back in the 1960s. It is a certainly fact that Turkey's poppy plantation is more defined as the march of events rather than its theoretical aspects in the background studies. Thus, this study identifies that the nature of international relations between Turkey and America during the crisis period is more in accordance with the foreign policies within neoclassical realism approach.

The plantation of opium poppy and producing drugs plunged Turkey, in which opium poppy has been a historically entrenched crop, into a diplomatic crisis. The crisis management period caused a challenge for Turkish policy makers after their resistance to American pressure. The refusal of banning to all poppy cultivation by Süleyman Demirel government and failure to compromise for both sides led Turkish-American relations to reach at its breaking point over the issue. This forced both country to have a crisis management plan. Diffusion of the crisis for both sides was seen when all poppy cultivation was banned by Turkish government on 30th June, 1971. However, overturn of poppy cultivation ban and the start of poppy plantation again by the new Turkish government led the crisis came out of stronger on 1st July 1974.

The study will be carried out in respect to the features of policy makers which may be the basic source of triggering crisis during crisis situations with the help of Neoclassical Approach embracing international actors and the elements of the system causing the issue together. All types of crisis should be classified within its own territory as they have their own emergent conditions and features. This requires to develop different crisis management plans accordingly. Policy makers also identifies their own leadership skills with their strategies and decisions they embraced during crisis management process. Therefore, the uses of sources is shaped by the decisions of policy makers. The study aims to state how poppy plantation crisis was addressed and also managed by three different policy makers in Turkey between the years 1968 and 1975 when the issue became an international diplomatic problem, by explaining the process causing crisis. In the meantime, the study also aims to contribute foreign policy by answering the question, 'When does a crisis arise for countries?'.

Keywords: Crisis Management, Foreign Politics Crisis, Poppy Cultivation Crisis, Opium Poppy Issue.

ÖN SÖZ

Türk-Amerikan ilişkilerinde Haşhaş Ekimi Krizi, siyasi niteliği olan sosyo-ekonomik boyutlu bir kriz örneğidir. Haşhaş Ekimi Krizi, anlık bir kriz olmanın ötesinde geniş bir tarihsel zaman dilimine yayılmış tetikleyici unsurları barındırır. Türkiye'nin yeniden haşhaş ekimine başlama kararı alması ABD için krizi tetiklemiştir. Buna karşılık Amerikalı yetkililer Türkiye'ye karşı ekonomik yaptırım tehdidinde bulunmuştur. Türkiye'nin krize yaklaşımı savunmacı nitelikte olup etkin ve etkili çözüm arayışları ve önlemler sayesinde kriz olağan döneme çevrilmiş ve “uzlaş” çerçevesinde ilişkiler 1974 Kıbrıs Harekâtı'na değin gerginlikten arındırılmıştır. Bu çerçevede Haşhaş Ekimi Krizi, sona ermiş ve çözülmüş bir krizdir. Bu çalışmada, karar alıcıların liderlik özelliklerinin kriz yönetim sürecine nasıl yansımış olduğu da irdelenecektir. Bu analiz aynı zamanda krize giden süreci ve krizin kendisine yol açan nedenleri anlamamızı kolaylaştıracak olup kriz yönetiminde karar alıcıların ne gibi stratejileri hangi durumlarda kullanabileceklerini ortaya koymamızı sağlayacaktır.

Dört senelik iş yaşamı, danışman ve tez değişikliği gibi sebeplerden ötürü uzayan tez yazma sürecim nihayet sona ermiştir. En başta, bu çalışma boyunca destekleyici yönde eleştiri ve önerilerde bulunan değerli danışman hocam Doç. Dr. Fuat Aksu'ya, kardeşim Mustafa Okumuş'a ve tez yazım sürecimde bana kolaylık sağlayan Atatürk Kitaplığı'na, Boğaziçi Üniversitesi Kütüphanesi'ne ve İslam Araştırmaları Merkezi'ne teşekkürlerimi sunarım. Son olarak bendeki tüm emekleri için canım anneme ve babama çok teşekkür ederim. Kitaba ve okuyana, en çok da “insan”a saygının ne demek olduğunu kendisiyle bir kez daha öğrendiğim dedem Mustafa Dağıdır'ı da sevgi ve saygıyla yadedirim.

NURAY OKUMUŞ
İSTANBUL, EYLÜL-2017

İÇİNDEKİLER

ÖZ	iii
ABSTRACT	iv
ÖN SÖZ	v
TABLolar LİSTESİ	ix
ŞEKİL, GRAFİK, HARİTALAR LİSTESİ	x
KISALTMALAR	xi
1. GİRİŞ	1
2. DIŞ POLİTİKA VE KRİZ ANALİZİ İÇİN BİR ÇERÇEVE OLARAK NEOKLASİK REALİZM	9
2.1. Neoklasik Realizm	9
2.1.1. Neoklasik Realizm’de Dış Politika Analiz Modeli ve Kriz Davranışı.....	16
2.2. Dış Politika ve Karar Alma	22
2.3. Türkiye’de Dış Politika Krizlerinde Karar Alma	27
2.2.1. Dış Politika Analizi ve Analiz Düzeyleri	29
2.2.1.1. Birey Seviyesinde Analiz	30
2.2.1.2. Devlet Seviyesinde Analiz	32
2.2.1.3. Sistem Seviyesinde Analiz	34
2.3.1. 1961 Anayasası ve Dış Politika Karar Alma Sürecinde Anayasal Rol Dağılımı	36
2.3.1.1. Cumhurbaşkanı	36
2.3.1.2. Başbakan ve Bakanlar Kurulu	38
2.3.1.3. Dışişleri Bakanlığı	39
2.3.1.4. Millî Güvenlik Kurulu	41
2.4. Kriz Yönetimi – Kriz Analizi	42
2.4.1. Kriz Kavramı	42
2.4.2. Uluslararası ve Dış Politika Krizlerinin Tanımları.....	44
2.4.3. Kriz Türleri.....	44
2.4.3.1. Taraflarına Göre Krizler	45
2.4.3.2. Kriz-Zaman İlişkisine Göre Krizler	46
2.4.3.3. Tarafların Niyetine Göre Krizler	49
2.4.3.4. Coğrafyaya Göre Krizler	56

2.4.3.5. Krize Neden Olan Olayın Niteliğine Göre Krizler	57
2.4.3.6. Krizi Yaratan Olayın Etkisine Göre Krizler	58
2.4.4. Kriz ve Karar Vericiler	59
2.4.5. Kriz Yönetimi ve Stratejiler	62
2.4.5.1. Kriz Yönetimine Dair Saldırgan Stratejiler	63
2.4.5.1.1. Şantaj Stratejisi	63
2.4.5.1.2. Sınırlı Tersine Çevrilebilir Baskı Stratejisi	64
2.4.5.1.3. Kontrollü Baskı Stratejisi	64
2.4.5.1.4. Oldu- Bitti Stratejisi (Fait Accompli)	64
2.4.5.1.5. Yıpratma Stratejisi	65
2.4.5.2. Kriz Yönetimine Dair Savunma Stratejileri	65
2.4.5.2.1. Zorlayıcı Diplomasi Stratejisi	66
2.4.5.2.2. Sınırlı Tırmandırma Stratejisi	68
2.4.5.2.3. Missileme Stratejisi / Kısasa Kısas Stratejisi	68
2.4.5.2.4. Kapasite Testi Stratejisi / İmkânları Deneme Stratejisi	68
2.4.5.2.5. Hat Çekme Stratejisi	69
2.4.5.2.6. Taahhütleri Yerine Getirme Stratejisi	69
2.4.5.2.7. Zaman Kazanma Stratejisi	69
2.4.6. Krizler Ne Zaman Son Bulur? : Krizin Evreleri.....	70
3. UYUŞMAZLIKTAN KRİZE TÜRK-AMERİKAN İLİŞKİLERİNDE HAŞHAŞ EKİMİ KRİZİ (1968-1975)	72
3.1. Osmanlı'dan Cumhuriyete Türk-Amerikan İlişkilerinde Afyon Tartışmaları	74
3.1.1. TEKEL'in Kuruluşu	80
3.2. Uyuşmazlıktan Çatışmaya Haşhaş Ekimi Sorunu	82
3.2.1. Fransız Bağlantısı- Altın Üçgen – Altın Hilal-Balkan Yolu	89
3.3. ABD'nin Türkiye'ye Karşı Tutumunun Sertleşmesi / Artan Baskı Dönemine Geçiş	96
3.3.2. Türkiye'nin Baskıları Hafifletmeye Yönelik Adımları	104
3.3.1. Bir İkna Yöntemi Olarak Ekonomik Yaptırımlar.....	111
3.4. Kriz Yönetimi (I. Evre) ve Yumuşama.....	116
3.4.1. Kriz Yönetimi (I. Evre) ve Yasaklama Arifesi.....	116
3.4.2. Türkiye'de Haşhaş Ekiminin ve Afyon Üretiminin Yasaklanması.....	123
3.4.3. ABD'nin Öngördüğü Yardımlar ve Haşhaş Ekimi İkame Projeleri.....	128
3.4.3.1. İki Ülke Yetkililerinin Yardım Konusunda Yaptığı Görüşmeler	129
3.4.3.2. Yardımın Sonuçları	134
3.5. Haşhaş Ekim Yasağının Kaldırılması (Kriz Yönetimi II. Evre).....	135
3.5.1. Yeni Hükümetin Yasak Konusundaki Tutumu	136
3.5.2. Yasağın Kaldırılmasının Nedenleri ve ABD'nin Yasağı Sürdürme Yönündeki Çabaları.....	139

3.5.3. Türkiye’de Yasağın Kaldırılmasına Karşı Oluşan Tepkiler.....	147
3.5.4. Karara ABD’den Gelen Tepkiler	148
4. TÜRK-AMERİKAN İLİŞKİLERİNDE HAŞHAŞ EKİMİ KRİZİ VE KRİZ YÖNETİM SÜRECİ	154
4.1. Krizin Bağımsız Değişkenleri Olarak Uluslararası Sistemin Yapısı ve Bölgesel Gündem	156
4.2. Krizin Ara / Müdahil Değişkenleri: Ulusal Yapı ve Lider	158
4.2.1. I. Ara Değişken: Ulusal Yapı	159
4.2.2. II. Ara Değişken: Lider (Siyasal Karar Birimi).....	167
4.2.2.1. Süleyman Demirel’in Liderlik Özellikleri ve Uyuşmazlıktan Çatışmaya Süreç Yönetimi	169
4.2.2.2. Nihat Erim’in Liderlik Özellikleri, Çatışmanın Sona Erişi ve Kriz Öncesi Evrenin Yönetimi	174
4.2.2.3. Bülent Ecevit’in Liderlik Özellikleri ve Kriz Evresi	177
4.3. Krizin Tetiklenmesinden Sönümlenmesine Kriz Yönetim Süreci (1968-1975).....	181
4.4. Değişen Dış Politika Kararları ve Krizin Sönümlenmesi: Türkiye’nin Aldığı Etkin Önlemler Karşısında ABD’nin Tutum Değiştirmesi	185
4.5. 1975 Sonrası Gelişmeler Ekseninde Haşhaş Ekiminin Türk- Amerikan İlişkilerinde Sorun Olmaktan Çıkması: [Kriz Sonrası – Etki Evresi].....	189
5. SONUÇ	195
KAYNAKÇA	202
ÖZ GEÇMİŞ	220

TABLÖLAR LİSTESİ

Tablo 2.1: Realizm ve Türevleri	14
Tablo 3.1: New York Şehrinde Uyuşturucu Bağlantılı Suç Miktarı	86
Tablo 3.2: Dünya ve Türkiye’deki Kanunî Haşhaş ve Afyon Üretimi	91
Tablo 3.3: 1963-1969 Döneminde Hindistan, Rusya, Türkiye ve Yugoslavya’nın Ham Afyon Üretimi (Ton Olarak)	91
Tablo 3.5: 1969-1980 Yıllarında Ülkelere Göre Morfin İthalat Bilgileri	140
Tablo 4.1: 1965 Genel Seçimi Sonuçları	162
Tablo 4.2: Haşhaş Ekimi Krizi Gerçekleştiğinde Karar Alma Sürecindeki Aktörler	167
Tablo 4.3: Haşhaş Ekimi Krizi Özet Tablo	181
Tablo 4.4: Haşhaş Ekimi Krizi Sınıflandırma Özet Tablosu	182
Tablo 4.5: Krizin Özellikleri ve Kriz Yönetim Stratejileri	183
Tablo 4.6: İstanbul Emniyet Narkotik Şubesinde Elde Edilen Uyuşturucu Maddeler ve Suç Sayısı	188
Tablo 4.7: Haşhaş Ekimi Krizinin Evreleri	189
Tablo 4.8: Dünya Ana Üretici Ülkeler Bazında Yasal Haşhaş Ekim Alanları (Hektar)	191

ŞEKİL, GRAFİK, HARİTALAR LİSTESİ

Şekil 2.1: Neoklasik Realizm’de Karar Alma ve Değişkenler	17
Şekil 2.2: Dış Politika Kararları	18
Şekil 2.3: Kriz ve Karar Verici	60
Şekil 3.1: Şanghay’da Haşhaş Pazarından Bir Sahne-1	76
Şekil 3.2: Şanghay’da Haşhaş Pazarından Bir Sahne-2	77
Harita 3.1: Dünya Uyuşturucu Madde Trafîği – Altın Üçgen	90
Harita 3.2: Uyuşturucu Trafîği	141
Grafik 4.1: Dünya Yasal Haşhaş Ekim Alanları	192

KISALTMALAR

ABD:	Amerika Birleşik Devletleri
AID:	Amerika Yardım Teşkilatı
AP:	Adalet Partisi
BM:	Birleşmiş Milletler
BNDD:	Narkotik ve Tehlikeli Uyuşturucular Bürosu
CENTO:	Bağdat Paktı-Merkezi Antlaşma Örgütü
CGP:	Cumhuriyetçi Güven Partisi
CHP:	Cumhuriyet Halk Partisi
CIA:	Amerikan Merkezi İstihbarat Teşkilatı
CKMP:	Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi
DEA:	ABD Uyuşturucu ile Mücadele Dairesi
DİSK:	Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu
DP:	Demokrat Parti
EUROPOL:	Avrupa Polis Teşkilatı
INCB:	Uluslararası Uyuşturucu Maddeler Denetim Organı
ISI:	Pakistan İstihbarat Örgütü
KGB:	(<i>Komitet Gossudarrstvennoi Bezopastnosti</i>) Sovyet Gizli Haber Alma Teşkilatı
KKTC:	Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti
KRY:	Kıbrıs Rum Yönetimi
LSD:	Lysergic Acid Diethylamide
MC:	Milletler Cemiyeti
MCH:	Milliyetçi Cephe Hükümeti
MGP:	Milli Güven Partisi
MHP:	Milliyetçi Hareket Partisi
MNP:	Milli Nizam Partisi
MSP:	Milli Selamet Partisi
NATO:	(<i>North Atlantic Treaty Organisation</i>) Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü
ODTÜ:	Orta Doğu Teknik Üniversitesi
SSCB:	Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
STK:	Sivil Toplum Kuruluşları
TBP:	Türkiye Birlik Partisi
TBMM:	Türkiye Büyük Millet Meclisi
TC:	Türkiye Cumhuriyeti
TCG:	Türkiye Cumhuriyeti Gemisi
TPAO:	Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı
THY:	Türk Hava Yolları
TİP:	Türkiye İşçi Partisi
TMO:	Toprak Mahsülleri Ofisi
YTP:	Yeni Türkiye Partisi

1. GİRİŞ

Milattan önce 3000 yıllarında Mezopotamya’da yaşamış olan Sümerlerin kullandıkları dildeki bazı kelimeler ve Asurlara ait bazı kabartmalarda varlığı tespit edilen haşhaş, ülkemizde ve dünyanın birçok bölgesinde yüzyıllardır yetiştirilen bir bitkidir. Birçok kültür bitkisinin gen kaynağı olan Türkiye’de geleneksel olarak tarımı yapılan haşhaş, *Papaver somniferum* L. türü olan tek yıllık bir kültür bitkisi olma özelliği taşır. Bilimsel sınıflandırmaya göre *Papaver somniferum* L., *Rhoedales* takımının *Papaveraceae* familyasından olup *Papaver* cinsi içerisinde yer alır. *Papaver* Latince gelincik, *somniferum* ise “rüya görmek” veya “uyku verici” anlamlarına gelmektedir. Bu sınıflandırmaya göre tarımı yapılan haşhaş; tarlalarda, kırlarda kendiliğinden yetişen gelincikle akrabadır. Türkiye’de haşhaşın daha çok *Papaver somniferum* ssp. *anatolicum*’un beyaz ve mor çiçekli çeşitleri ekilmektedir.¹ Ülkemizde haşhaş, yoğun işçilik kullanımı ve güvenlik nedeniyle daha ziyade köy, kasaba gibi yerleşim yerlerine yakın tarlalarda yetiştirilmektedir. Haşhaş tarımının aile işletmesi karakterini taşıması nedeniyle ortalama 7 dekar gibi küçük alanlarda üretimi yapılmaktadır.

Tüm dünyada ekiminden üretimi ve satışına kadar ilgi ile izlenen haşhaş, ülkemizde tohumunun % 50 civarında yağ içermesi nedeniyle geleneksel olarak gıda amaçlı², kapsülünün ise ihtiva ettiği morfin ve diğer alkaloidlerin tıbbi ve bilimsel amaçlı kullanımı yönünden önemli bir endüstriyel bitki olma özelliği taşımaktadır. Türkiye’de 1933 yılına kadar ekimi, afyon üretimi ve ticareti serbest olarak yapılan haşhaşın tarihçesi Anadolu’da Hititler dönemine kadar dayanmaktadır. 1933 yılında 2253 sayılı kanunla Uyuşturucu Maddeler İnhisar İdaresi kurularak haşhaş ekim alanları Bakanlar Kurulu kararıyla 17 ilde sınırlandırılmış ve kontrol altına alınmıştır. Bunu takiben 1938 yılında Toprak Mahsulleri Ofisinin (TMO) kurulmasıyla

¹ Martin Booth, **Haşhaştan Eroine: Uyuşturucunun 6000 Yıllık Öyküsü**, çev. Özden Arıkan, (İstanbul: Sabah Kitapları, 1996): 1.

² Haşhaşın gıda alanında kullanımı hakkında bir çalışma için bkz. Pelin Yıldırım, “Haşhaş Ezmesi Kullanımının Ekmek Kalitesi Üzerinde Etkileri”, (Yüksek Lisans Tezi, Afyon Kocatepe Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Gıda Mühendisliği Anabilim Dalı, 2016).

uyuşturucu maddelerin tekeli TMO'ya verilmiştir. 1959 yılında haşhaş ekiminin kontrolüne dair 7368 sayılı kanun çıkarılarak bu kapsamda üretilen afyonun tamamının ihraç edilmesi ve yasal taleplerin karşılanamaması üzerine 1960 yılında Bakanlar Kurulu kararı ile haşhaş ekimi izni 42 ile çıkarılmış ve daha sonra giderek azaltılarak 1970 yılında 7 il olarak sınırlandırılmıştır. 1971 ile 1974 yılları arasında ise haşhaş ekimine topyekn yasak getirilmiştir.³

Bu teze konu olan, 1968 ile 1975 arası Türk-Amerikan ilişkilerine damgasını vuran haşhaş ekimi ve ondan elde edilen afyondur. Bu dönemde afyon, tıbbi amaçla kullanılan bir üründen çok yasadışı bir madde niteliği kazanmıştır. Bu doğrultuda ülkelerin kendi ulusal egemenlik kapsamında değerlendirilecek olan bir bitki, uluslararası bir mesele halini almıştır. Başlangıçta iki taraf arasında bir uyuşmazlık konusu olan haşhaş ekimi zamanla çatışmaya dönüşmüş ve haşhaş ekimini yasaklama kararı ile çatışma sona ermiştir, bu dönem aynı zamanda krizin birinci evresini oluşturmaktadır. Türkiye'nin tekrar haşhaş ekimi kararı almasıyla Türk-Amerikan ilişkilerinde haşhaş ekimi bir kez daha "kriz"e dönüşmüştür, krizin ikinci evresini oluşturan bu dönem 1974 yılında Kıbrıs olaylarının da gündeme gelmesiyle sona ermiştir.

Türk-Amerikan ilişkilerinde Haşhaş Ekimi Krizi, Türk siyasal hayatı anlatıları, incelemeleri ve çalışmalarına bakıldığında genel olarak "afyon sorunu" olarak değerlendirilmiş olup konu "kriz" boyutu ile ele alınmamıştır. 1968 ile 1975 yıllarını da içine alan bir süreç olan haşhaş ekimi krizi, Amerika ile olan ilişkilerde küçük bir başlığa sahipmiş gibi görünse de bir krizde yaşanabilecek tüm unsurların, askeri seçenekler hariç, bu kriz dahilinde de gerçekleştiğini tespit edebilmekteyiz. Krizin yönetimi taraflar arasında farklı stratejileri uygulamayı gerektirse de her iki taraf da esasta müzakere tekniğine bağlı kalmıştır. Her iki taraf kriz yönetiminde askeri seçeneklerden ziyade diplomatik, siyasi ve hukuki seçenekleri göz önünde tutmuştur. Bu durum aynı zamanda kriz yönetimi açısından, krizlerin yönetilebilir süreçler olduğunu ve savaşa varmadan sınırlandırılabilceğini göstermektedir. Ayrıca araştırmamıza konu olan sorularımızdan biri olan, Türkiye'nin haşhaş ekimine

³ Toprak Mahsulleri Ofisi Genel Müdürlüğü, **2016 Yılı Haşhaş Sektör Raporu**, (Ankara: 2016): 2-3, <http://www.tmo.gov.tr/Upload/Document/hashassekttraporu.pdf>, [29.08.2017].

yeniden başlama kararı almasıyla ABD için başlayan krizin nasıl olağan bir döneme çevrildiği süreci de açıklanmış olmaktadır.

Akademik çalışmalar incelendiğinde Türk-Amerikan ilişkilerinde Haşhaş Ekimi Krizi’ni kriz boyutu ile inceleyen bir çalışmaya rastlanılmamakta olup, haşhaş ya da afyon sorunu ile afyon ticareti başlıkları üzerine çalışmalar bulunmaktadır.⁴ Çalışmaların bir kısmı bitkinin zirai yönünü ya da tıbbi faydasını ele aldığı gibi⁵, bir kısmı da ekonomik yönden değerini işlemiştir. Bu çalışmalardan biri olan Özgür Burçak Gürsoy’un *The Opium Problem in Turkey, 1930-1945*⁶ adlı tez çalışmasında erken Cumhuriyet döneminde Türkiye’de yaşanan afyon meselesi politik, ekonomik ve sosyal yönleri ile incelenmektedir. Çalışma, afyonun zirai bir meta olarak yirminci yüzyılın başlangıcı itibarıyla modern-bilimsel tıp söyleminin tahakkümü altında geçirdiği kavramsal dönüşümü ele almanın yanı sıra hem uluslararası hem de ulusal düzeyde ekonomik, politik ve yasal olarak kontrol edilmesi gereken bir hal alışı anlatmaktadır. Ayrıca tezde, belirtilen dönemdeki afyon meselesi hem erken Cumhuriyet eliti hem de afyon köylülüğü açısından ele alınmaktadır. Çalışmada, uluslararası sözleşmelere katılmak için 1933’te çıkarılan yeni yasalar ve bunların uygulanması ile bu durumun köylünün ekonomik ve sosyal durumuna yansıması değerlendirilmiştir. Kuşkusuz ki bu süreç, iktidar pratiklerinin gidişatını da etkilemiştir.

Haşhaş ekimini, “afyon üretimi ve ticareti” bağlamında elen alan bir diğer akademik çalışma ise Masaka Matsui’nin *Production and Trade of Opium in the Ottoman Empire, 1828-1838*⁷ başlıklı tezidir. Bu tez Osmanlı İmparatorluğu’ndaki afyon ticaret ve üretimindeki değişikliği hem yerli hem de uluslararası perspektiften

⁴ Konuyu “Haşhaş sorunu” başlığı altında inceleyen bir çalışma için bkz. Özgür Polat, “37. Cumhuriyet Hükümetinin (CHP - MSP Koalisyonu) Dış Politikası (26 Ocak – 17 Kasım 1974)”, (Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Anabilim Dalı, 2009). Konuyu Türk-Amerikan ilişkilerinde “kriz diplomasisi” başlığında ele alan bir çalışma için ise bkz. Cavidan Mordoğan, “Türk-Amerikan İlişkilerinde Kriz Diplomasisi”, (Yüksek Lisans Tezi, Atılım Üniversitesi, Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, 2010): 82-94.

⁵ Bkz. Murat Kahraman, “Türkiye’de Haşhaşta Uygulanan Politikalar ve Haşhaşın Türkiye için Önemi”, (Yüksek Lisans Tezi, Namık Kemal Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Tarım Ekonomisi Anabilim Dalı, 2011).

⁶ Özgür Burçak Gürsoy, “The Opium Problem in Turkey, 1930-1945”, (Boğaziçi University, The Atatürk Institute for Modern Turkish History, Master’s Thesis of Arts, 2007): 117-134.

⁷ Masaka Matsui, “Production and Trade of Opium in the Ottoman Empire, 1828-1838”, (Boğaziçi University, The Institute of Social Sciences, Master’s Thesis of Arts in History, 1995): 41-79.

incelemiştir. Çalışmada afyonun 19. yüzyıl Çin tarihini değiştirecek niteliği, İngiltere ve Qing Hanedanı arasında iki savaşa neden olan bir mahsul olduğu belirtilmiştir. Afyonun Çin'e Osmanlı İmparatorluğu'ndan da ithal edildiği ele alınmıştır. Amerikalıların kârlı afyon ticaretine girmek istemesi Anadolu'daki afyonun Çin'e ihracatını başlatmıştır. Avrupa ticaretinin genişlemesi ile de uluslararası afyon ticaret şebekesi kurulmuş olur. Çin'deki talep yüzünden Türk afyon üretimi artınca afyon ticaretinin kârlılığı ortaya çıkmıştır. Bu, sonuç olarak Osmanlı İmparatorluğu'nun 1828'den 1838'e kadar afyon ticareti üzerine inhisar sistemi, Yed-i Vâhid, koymasına neden olmuştur. Devlet, bu inhisardan devam eden savaşlar ve ıslahat hareketlerine harcamak için hazinesine gelir elde etmiştir. Ancak bu durum 1838 yılına kadar sürebilmiştir. 1838'de Osmanlı-İngiliz Serbest Ticaret Anlaşması'nın imzalanması ile afyon ticaretini de içeren inhisar kaldırılmıştır. Bu anlaşma Osmanlı İmparatorluğu'na Mehmet Ali Paşa'ya karşı olan savaşında İngiltere'den askeri yardım sağlamıştır. Fakat imzalanan serbest ticaret anlaşması, afyon inhisarı gibi devlet hazinesine giren kaynakları azaltmış ve bu da uzun vadede ıslahat hareketlerini yapmayı zorlaştırmıştır.

Bu çalışmaların yanı sıra haşhaş ve ondan elde edilen afyonu, uyuşturucu ve uyuşturucu ticareti kapsamında ele alan çalışmalar da mevcuttur.⁸ Bu çalışmaların bir örneği ve inceleme konumuza giriş niteliğinde temel kaynak olarak Çağrı Erhan'ın *Beyaz Savaş: Türk-Amerikan İlişkilerinde Afyon Sorunu*⁹ adlı kitabını anmak önemlidir. Erhan, afyon sorununun tarihsel kökenlerini anlatmakla beraber Türk afyonunun ABD için nasıl bir sorun haline geldiğini ve başlı başına haşhaş krizini tarihsel bir anlatı halinde okuyuculara sunmaktadır. Haşhaş ekim yasağının kaldırılması ve sonuçlarını da aktaran yazar, kavramsal ve kuramsal bir çerçeve olmadan krizin hikâyesini anlatmıştır. F. Cengiz Erdinç'in *Overdose Türkiye*:

⁸ Bkz. Özcan Sezer, "Uyuşturucu Kaçakçılığının Uluslararası İlişkilere Etkisi Üzerine Bir Çalışma", (Beykent Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, Uluslararası İlişkiler Bilim Dalı, 2010). 1990'lı yıllardan 2000'li yılların başlarına değin Asya merkezli uyuşturucu ticareti ve trafiği hakkında bkz. Seda Temelli, "Le Trafic De Drogue En Asie Centrale", (Universite Galatasaray, Institut Des Sciences Sociales, Departement De Relations Internationales, 2007). Afganistan hakkında benzeri bir çalışma için bkz. Ömer Ersoy, "Afganistan Kaynaklı Uyuşturucunun Uluslararası Bir Güvenlik Sorununa Dönüşmesi: İç ve Dış Dinamikler, Mücadele Politikaları", (Doktora Tezi, Polis Akademisi, Güvenlik Bilimleri Enstitüsü, Uluslararası Güvenlik Anabilim Dalı, 2013).

⁹ Çağrı Erhan, **Beyaz Savaş: Türk- Amerikan İlişkilerinde Afyon Sorunu**, (Ankara: Bilgi Yayınevi, 1996).

*Türkiye’de Eroin Kaçakçılığı, Bağımlılığı ve Politikalar*¹⁰ adlı kitabında ise eroin kaçakçılığının uluslararası boyutu gözler önüne serilmekle birlikte Türkiye’deki kaçakçılıkta isim yapmış “büyük patronlar” ve ülke içi süreç kaleme alınmıştır. Bunun yanı sıra Nasuh Uslu’ya ait *Türk-Amerikan İlişkileri*¹¹ adlı kitabı da ilişkilerin tarihçesi açısından belirtmek gerekir. Haşhaş ekiminin yasaklandığı zaman dilimini anlatan bir çalışma olarak *Tarih Açısından 12 Mart*¹² adlı eser ise İsmail Cem’in kaleminden çıkmıştır. Ayrıca çalışmada doğrudan dönemin karar alıcılarından olan Nihat Erim’in *12 Mart Anıları*¹³ adlı eserine de yer verilmiştir.

Kriz dönemi, ABD’de Richard Nixon’ın 1968’de iktidara gelmesi ile 1975 sonbaharına kadar geçen süre olarak değerlendirilebilir. Bu dönem kriz öncesi evreyi, kriz evresini, krizin sönümlenmesini ve kriz sonrası evreyi içermektedir. Bu süre belirtilen yıllar da dahil olmak üzere yaklaşık sekiz yılı kapsamakta olup I. Kriz yönetimi evresi ve II. Kriz yönetimi evresi olmak üzere iki evreye ayrılmaktadır. Türk-Amerikan ilişkilerinde haşhaş ekimi uyuşmazlığı ortaya çıktığında Türkiye’de Adalet Partisi (AP) iktidarda bulunmaktadır ve partinin genel başkanı Süleyman Demirel de Başbakanlık görevini yürütmektedir. Cevdet Sunay ise Cumhurbaşkanlığı görevindedir. Süleyman Demirel’in ABD ile yaşanan haşhaş ekimi uyuşmazlığında haşhaş ekilen illerin sayısını azaltma yönünde karar alması ile uyuşmazlık sona ermemiş, aksine çatışmaya dönüşmüştür.

Kriz yönetiminin I. evresini oluşturan bu dönemin sona ermesi ise askeri muhtıra sonucu değişen hükümet ve onun aldığı kararlar doğrultusunda olmuştur. Nihat Erim ve teknokrat kabinesinin aldığı karar doğrultusunda haşhaş ekimi topyekün yasaklanmıştır. Burada iki liderin aynı konuda farklı davrandığını görmekteyiz. Siyasal karar alıcı karşı karşıya kaldığı bir kriz halinde, mevcut yapısal özellik ve koşullar ile göstereceği tepki arasında uyumlu bir ilişki kuramıyor ise krizi zamana yaymayı veya uyutmayı tercih edebilir ya da karar alıcı bir krize ilişkin dış politika tercihini belirlerken siyasi değerlerini krizin tarafı olan ülkeye göre uyumlulaştırmaya çalışabilir. Bu farklılıkta, o devletin mevcuttaki ulusal (iç)

¹⁰ F. Cengiz Erdiñ, **Overdose Türkiye: Türkiye’de Eroin Kaçakçılığı, Bağımlılığı ve Politikalar**, (İstanbul: İletişim Yayıncılık, 2004).

¹¹ Nasuh Uslu, **Türk-Amerikan İlişkileri**, (Ankara: 21. Yüzyıl Yayınları, 2000).

¹² İsmail Cem, **Tarih Açısından 12 Mart**, 3. Basım (İstanbul: Cem Yayınevi, 1993).

¹³ Nihat Erim, **12 Mart Anıları**, der. Raşit Çavaş, (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2007).

yapısının güçlü ya da zayıf olması da etkilidir. Tüm bunların yanı sıra krize taraf olan güçlü devletin krizin diğer tarafına talebini kabul ettirmesi her zaman sona eren bir çatışmanın krize dönüşmeyeceği anlamına gelmeyebilir. Bunu da Türkiye en net askeri müdahale sonrası tekrar seçimlere gidildiğinde Ecevit Hükümeti'nin haşhaş ekiminde aldığı kararla deneyimlemiştir. Değişen hükümet, topyekün yasaklamayı ulus devlet statüsünün ve egemenlik haklarının ihlali olarak görmüş ve yeniden haşhaş ekimi kararı almıştır. Bu karar sönümlenen krizi yeniden tetiklemiş ve tırmandırmıştır. Kriz yönetiminin II. evresini oluşturan bu dönem boyunca ABD, tekrar topyekün yasaklama evresine dönebilmek için çareler aramıştır. Haşhaş ekimi konusunda ABD kongresinde görüşülen ama ABD'li karar alıcılar tarafından henüz Türkiye'ye dayatılmayan ekonomik ambargo talepleri buna bir örnektir. Aynı zamanda ekonomik ambargo olarak kendini gösterebilecek olan baskı, krizlerin her an zayıf tarafın aleyhine işleyen bir şantaj ilişkisine sebep olabileceğini de göstermektedir. Tüm bu çerçevede, Haşhaş Ekimi Krizi'nde Türkiye'deki siyasal karar alıcıların (3 farklı siyasal karar alıcı) aynı konuda farklı kararlar alıp farklı davranışlar sergileyip bu doğrultuda farklı uygulamalar gerçekleştirdiğini görmekteyiz. Bu doğrultuda kriz anında lidere hâkim olan algının ne olduğu araştırılacak olup araştırmamızı da bu temel soru üzerine şekillendireceğiz.

Bu tezin konusunu oluşturan kriz döneminde, iç ve dış siyasette önemli gerilimler ve gelişmeler yaşanmıştır. Bunlar bir yandan o günkü Türkiye'nin yapısını değiştirirken diğer yandan da, bugünlere uzanan gelişmelerin başlatıcısı olur. Neoklasik Realizm'in dış politika analizinde bize sunduğu ulusal yapı ve uluslararası sistem ile bölgesel gündem unsurları çerçevesinde liderlere hakim algılar sadece birer psikolojik inceleme çerçevesinde değil sosyo-ekonomik ve dünya siyaset tarihi içinde değerlendirilmiş olacaktır.¹⁴ Bu da gerçek bir dış politika analizinin yapılmasını kolaylaştıracaktır. Böylelikle dış politika krizleri analizlerinde çok daha geçerli verilere ulaşabilmek mümkündür.

¹⁴ Neoklasik Realizm'in dış politika analizinde göz önünde bulundurduğu değişkenler üzerinden karar alıcı analizi için bkz. Aydın Şıhmantepe, "Türkiye'de Dış Politika Krizlerinde Karar Alıcının Operasyonel Kodları: Süleyman Demirel Örneği" (Doktora Tezi, YTÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2016). Sadece diplomasi tarihi üzerinden bir süreç analizi için bkz. Sibel Kavuncu, "Turgut Özal'ın Başbakanlığı Döneminde Türkiye-ABD İlişkileri", (Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, 2006).

Dört bölümden oluşan çalışmamızda, birinci bölüm olarak değerlendirilen giriş bölümünde haşhaş ve afyon sorunu hakkında kısa bir tanımlama yapılmış olup Türkiye'nin ABD ile olan ilişkilerinde haşhaş ekiminin nasıl krize dönüştüğüne dair inceleme boyunca analiz edeceğimiz araştırma soruları ve hipotezlere değinilmiştir. İkinci bölümde bu doğrultuda dış politika ve kriz analizi için teorik bir çerçeve tanımlaması yapılacak olup, neoklasik realizm üzerinden kuramsal bir dış politika okumasının yapılacağı ortaya konulacaktır. Neoklasik realizmin temel yaklaşımları anlatılarak bağımlı, ara ve bağımsız değişkenler sınıflaması üzerinden kapsamlı bir analiz sunumu amaçlanmaktadır. Ardından dış politika analiz düzeyleri ile karar alma süreçlerine değinilecek olup Türkiye'deki dönemin mevcut anayasası (1961 Anayasası) ekseninde dönemin karar alıcılarının anayasal rol dağılımları anlatılacaktır. Son olarak kriz yönetimi ve kriz analizi ele alınarak kriz türleri ve karar alıcıların kriz yönetiminde uyguladığı ya da uygulayacağı stratejiler sınıflandırılacaktır.

Üçüncü bölüm uyuşmazlıktan krize giden süreçte Türk-Amerikan ilişkilerinde haşhaş ekiminin tarihsel serüvenini anlatmayı amaçlamaktadır. Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Türk-Amerikan ilişkilerinde afyon sorununun evrimi, ilişkilerin nasıl çatışma halini aldığı ve Erim Hükümeti döneminde haşhaş ekiminin yasaklanması ile çatışmanın nasıl sona erdiği belirtilecektir. Ayrıca Türkiye açısından 3 hükümetin de taraf olduğu krizin yönetim süreci iki evreye ayrılacak olup krizin tekrar tetiklenmesi ve nasıl yeniden sönümlendiği tarihsel süreciyle anlatılacaktır. ABD ile haşhaş ekimi konusunda yaşanan uyuşmazlık Demirel'in haşhaş ekimini topyekün yasaklama kararını reddedişi ile çatışmaya dönüşmüş ve krizin yönetimi açısından birinci evre oluşmuştur. Bu evrenin sona erişi Erim'in topyekün yasaklama kararını alması ile gerçekleşmiştir. Türkiye'nin yeniden haşhaş ekimi kararını alması ile krizin yeniden tetiklendiği Ecevit dönemi (koalisyon hükümeti) ise kriz yönetiminin II. evresini oluşturmuştur.

Son bölüm olarak dördüncü bölümde, Türk-Amerikan ilişkilerinde haşhaş ekimi krizi, kriz yönetim süreci açısından ele alınıp analiz edilecektir. Krizin bağımsız değişkenleri olarak uluslararası sistemin yapısı ve bölgesel sistem değerlendirilirken, ulusal yapı ve lider psikolojisi krizin ara / müdahil değişkenleri olarak belirtilecektir. Tüm bu değişkenler kapsamında, girişte değinilen araştırma sorularımız ayrıntılı olarak cevaplandırılacak olup hipotezlerimizin de doğruluğu

sınanacaktır. Krizin olağan döneme evrilmesi, sönümlenmesi ve değişen dış politika kararları da anlatılacak konular arasındadır. Son olarak haşhaş ekiminin ve uyuşturuğu maddelerin günümüz panoramasına değinilerek çalışma sonlandırılacaktır.

2. DIŞ POLİTİKA VE KRİZ ANALİZİ İÇİN BİR ÇERÇEVE OLARAK NEOKLASİK REALİZM

Klasik Realizm, uluslararası ilişkileri, insan doğası ve davranışından yola çıkarak açıklamaya çalışırken Neorealizm / Yapısal Realizm uluslararası sistem üzerinden açıklar. Neoklasik Realizm ise devlet içi etkenlerden yola çıkarak tanımlar. Uluslararası ilişkileri belirleyen en önemli etken, Klasik Realizm, Neorealizm ve Neoklasik Realizm'e göre, sırasıyla, insan yapısı, uluslararası sistemin yapısı ve devletin yapısıdır. Bu çalışmada 1968-1975 yılları arasında gerçekleşen Türk-Amerikan İlişkilerinde Haşhaş Ekimi Krizi, Neoklasik Realizm kuramı perspektifinden incelenecektir. Bunun nedeni de, Neoklasik Realizmin uluslararası sistemin yapısının, devlet gücünün ve dış politika seçimlerinde karar alıcıların bireysel tercihlerinin bir bütün olarak okunabilmesini mümkün kılmasıdır. Klasik Realizmin ülkeleri uluslararası sistemin temel aktörleri olarak kabul etmesi, birim düzeyinde bir analiz sunması, yapısalcı realistlerce / neorealistlerce uluslararası sistemin yapısının realist teori dışında bırakıldığı görüşünden ötürü eleştirilmiştir. Neoklasik Realizm ise sistemik kısıtlamalar ve baskılar ile devletin gücü ve dış politika çıktıları arasında bir bağlantı kurulmasını kolaylaştırmış ve ülke içi kısıtlamaların, devlet adına karar alma işlevini gerçekleştiren liderlerin ve bireylerin dış politika analizine dâhil edilmesini sağlamıştır. Dolayısıyla Neoklasik Realizm iç ve dış kısıtlamalar içerisinde hareket eden liderlerin dış politika tercihlerinin nasıl meydana geldiğini açıklayan geniş bir perspektif sunmaktadır.

2.1. Neoklasik Realizm

Neoklasik Realizm, uluslararası ilişkileri belirleyen en önemli etkenin devletin yapısı olduğu kabûlünden hareket ederek devletlerin dış politikasını ve devletlerin birbirleriyle ilişkilerini incelemektedir.¹⁵ Neoklasik Realizm kavramı ilk

¹⁵ Eyüp Ersoy, "Realizm", **Uluslararası İlişkiler Teorileri**, der. Ramazan Gözen, 2. Baskı (İstanbul: İletişim Yayınları, 2015): 178. Neoklasik Realizm hakkında bkz. Steven E. Lobell, Norrin M. Lipsman ve Jeffret W. Taliaferro (der.), **Neoclassical Realism, the State, and Foreign Policy**, (Cambridge University Press: Cambridge, 2010).

olarak Gideon Rose tarafından 1998’de ortaya atılmıştır. Rose’a göre Neoklasik Realizm, realisttir çünkü “*bir ülkenin dış politikasının kapsamı ve emelinin, her şeyden önce onun uluslararası sistemdeki konumu tarafından ve özellikle onun göreceli maddi güç kabiliyetleri tarafından sevk edildiği*” iddiasını savunmaktadır.¹⁶ Aynı zamanda neorealisttir çünkü “*bu tür güç kabiliyetlerinin dış politika üzerindeki etkisinin dolaylı ve girift (olduğu) çünkü sistemik baskıların birim seviyesindeki ara değişkenler vasıtasıyla aktarılması gerektiği*” iddiasını savunmaktadır.¹⁷ Kısaca, Neoklasik Realizm, devletin yapısını, uluslararası sistemin etkileri ile devletin dış politikası arasında bir dönüşüm mekanizması olarak değerlendirmektedir. Stephen M. Walt’un ifadesiyle, “*ulusal siyaseti, güç dağılımı ile dış politika davranışı arasına bir ara değişken olarak*” yerleştirmiştir.¹⁸

Neoklasik Realizm’in ele aldığı devlet seviyesindeki başlıca etkenler veya ara değişkenler arasında, devlet ile toplum arasındaki ilişkilerin dinamikleri, toplumsal aktörlerin ve menfaat gruplarının dış politika üzerindeki etkisi, devletin siyasi ve askeri kurumlarının kurumsal kapasiteleri, ülkenin elitleri arasındaki mutabakat ve uyum ve son olarak devlet adamlarının uluslararası siyasete dair fırsat ve tehdit

¹⁶ Gideon Rose, “Review: Neoclassical Realism and Theories of Foreign Policy”, **World Politics**, (Cilt 51, No. 1, 1998): 146. Neoklasik Realizm’i etkileyen en önemli teorilerden biri olan Realizm hakkında bkz. Kenneth N. Waltz, “Realist Thought and Neorealist Theory”, **The Evolution of Theory in International Relations**, ed. Robert L. Rothstein, (South Carolina: University of South Carolina Press, 1992): 33. Kenneth N. Waltz ve George H. Quester, **Uluslararası İlişkiler Kuramı ve Dünya Siyasal Sistemi**, çev. Ersin Onulduran, (Ankara: SBF Yayınları, 1982): 19-32. Hans Mongenthau, **Politics Among Nations: The Struggle for Power and Peace**, 5th Edition (New York: Alfred Knopf, 1973): 3-16. Jack Donnelly, “Realizm”, **Uluslararası İlişkiler Teorileri**, çev. Muhammed Ağcan ve Ali Aslan, 2. Basım (İstanbul: Küre Yayınları, Beşinci Edisyon, Ekim 2015): 55. Ali Balcı, “Realizm”, **Uluslararası İlişkilere Giriş**, ed. Şaban Kardaş ve Ali Balcı, 5. Basım (İstanbul: Küre Yayınları, 2016): 119-120. Deniz Ülke Arıboğan, **Uluslararası İlişkiler Düşüncesi**, (İstanbul: Bahçeşehir Üniversitesi Yayınları, 2007): 245-247.

¹⁷ Rose, “Review: Neoclassical Realism”, 146. Neoklasik Realizm’in etkilendiği bir diğer teorisi ise Yapısal Realizm’dir. Diğer adı Neorealizm olan teori hakkında bkz. Kenneth N. Waltz, “Realist Thought and Neorealist Theory”, **The Evolution of Theory in International Relations**, ed. Robert L. Rothstein, (South Carolina: University of South Carolina Press, 1992): 33-37. Raimo Vayrynen, “Bipolarity, Multipolarity and Domestic Political Systems,” **Journal of Peace Research**, C. 32, No. 3 (1995): 361-362. Steven Forde, “International Realism and the Science of Politics: Thucydides, Machiavelli, and Neorealism,” **International Studies Quarterly**, C. 39, No. 2 (1995): 142-143. Alec Stone, “What Is a Supranational Constitution? An Essay in International Relations Theory,” **The Review of Politics**, C. 56, No. 3 (1994) : 449-451. Barry Buzan, “The Timeless Wisdom of Realism”, **International Theory: Pozitivism and Beyond**, ed. Steve Smith, Ken Booth ve Marysia Zalewski, (Cambridge: Cambridge University Press, 1996): 50-51. Michael Nicholson, **Formal Theories in International Relations**, (Cambridge: Cambridge University Press, 1989): 26-27. Tayyar Arı, **Uluslararası İlişkiler Teorileri**, 4. Basım (İstanbul: Alfa Yayınları, 2006): 199.

¹⁸ Stephen M. Walt, “The Enduring Relevance of the Realist Tradition”, **Political Science: State of the Discipline**, der. Ira Katznelson ve Helen V. Milner, (New York: W. W. Norton & Company, 2002): 211.

değerlendirilmeleri sayılabilir.¹⁹ Bu saptamadan hareketle Neoklasik Realizm'in bir uluslararası sistem teorisi olan Neorealizm'den farklı olarak dış politika teorisi olma vaadiyle ortaya çıktığı söylenebilir. Bu temel farkın yanı sıra Neoklasik Realizm, Neorealizm'in ileri sürdüğünün aksine devletleri kara kutu ya da bilardo topu olarak görmez; devletlerin iç siyasal yapılarındaki farklı aktörleri öncelikli olarak dikkate alır.²⁰ Bu durum, aynı zamanda Neoklasik Realizm'e yöneltilecek eleştirilerden birini de doğurur. Neoklasik Realizm'in Liberal teorinin Realizm içine sızmış bir uzantısı olarak değerlendirilmesine yol açar.²¹ Karar vericinin toplumdan ve diğer etkilerden potansiyel olarak bağımsız ve rasyonel hareket ettiği temel ilke olsa da Neoklasik Realizm politik zorunlulukların sıklıkla karar vericiyi bir politikayı yasalaştırmak ve ona kaynak bulmak noktasında iç aktörlerle pazarlığa zorladığını savunur. Bu durum liberallerin savunduğu gibi devlet içindeki farklı aktörlerin dış politikada söz sahibi oldukları anlamına gelmez; aksine karar vericinin sınırlandırıcı bir unsur olarak ele alınması gerektiğine işaret eder. Dolayısıyla dış politika belirli bir grubun çıktısı değil, devlet içinde liderler ve toplumdaki farklı gruplar arasında yapılan pazarlığın bir ürünüdür.²² Yine de bu yaklaşım, liberal teorinin devletin bütüncül aktör olmadığı yönündeki temel iddiasına yakın durmakta olup realizmin eleştirilerine maruz kalmıştır.²³

Neoklasik Realizm, Yapısal Realizm'in temel varsayımlarını kabul etmekte ve [uluslararası] sistemi anarşik görmektedir. Göreceli gücün önemini vurgulamakta olan Neoklasik Realizm, rakip güç merkezleri karşısında gücün önemine dikkat çeker.²⁴ Bununla birlikte Realist teori geleneğinde Neoklasik Realizm'i, Yapısal Realizm'den farklı bir akım olarak ortaya çıkaran iki temel neden mevcuttur. Birincisi, Yapısal Realizm devletlerin anarşik uluslararası sistemde hayatta kalmak ve diğer ilave amaçlarına ulaşmak için takip ettikleri yol ve ortaya koydukları çabaları "dahili dengeleme" ve "harici dengeleme" olarak adlandırmaktadır. Buna

¹⁹ Ersoy, "Realizm", 179.

²⁰ Balcı, "Realizm", 141-142.

²¹ Jeffrey W. Legro ve Andrew Moravcsik, "Is Anybody Still a Realist?", **International Security**, Cilt 24, No. 2 (1999): 5-55.

²² J.W. Taliaferro, S. E. Lobell ve N. M. Ripsman, "Introduction: Neoclassical Realism, the State, and Foreign Policy", **Neoclassical Realism, the State, and Foreign Policy**, ed. S. E. Lobell, N. M. Ripsman ve J. W. Taliaferro, (Cambridge University Press, 2009): 1-41.

²³ Balcı, "Realizm", 142.

²⁴ Walt, "The Enduring Relevance of the Realist Tradition", 210.

karşın, Yapısal Realizm devletlerin ekonomik imkânları yükseltme, askeri gücü artırma ve siyasi kapasitelerini tahkim etme gibi dahili dengeleme politikalarına dair bir açıklama sunmamaktadır.²⁵

Yapısal Realizm'in teorik beklentilere uymayan olağan dışı devlet davranışları hakkında açıklamalar geliştirmemiş olması ise ikinci temel nedendir. Yapısal Realizm, güç dengesinin sistemik bir eğilim olduğunu belirtir. Ayrıca bu dengenin uluslararası sistemde kendiliğinden şekilleneceği görüşünü savunur. Ancak çoğu durumda devletler, peşine takılma politikası gibi alternatif politikalar izleyerek dengeleme politikasından vazgeçerler. Bunun yanısıra dengeleme politikasında başarısız da olabilirler.²⁶ Yapısal Realizm'in öngörülerini için birer çelişki oluşturan güç dengesinin şekillenmemesi veya bazı devletlerin diğer devletlerin başarılı uygulamalarına ayak uyduramamaları gibi durumlar hakkında Kenneth Waltz, teorinin görüş alanı dışında yatan güçler tarafından üretilen etkilere dikkat çekmiştir. Teorinin böylelikle kolaylıkla açıklanabileceğini öne sürmesine rağmen Waltz, bu konu hakkındaki temel sorulara ikna edici bir cevap sunmamıştır.²⁷

“Kapasitelerin belli bir şekilde dağıtıldığı anarşik bir uluslararası sistemde tüm devletler hayatta kalma motivasyonu ile varlıklarını sürdürüyorlarsa içlerinden birini ya da birkaçını bu durumu değiştirmek noktasında bir adım atmaya iten motivasyon nedir? Ya da şayet bütün devletler hayatta kalma peşinde koşuyorsa, hayatta kalma olgusuna yönelik tehlike nereden geliyor?”²⁸

Randall Schweller'e göre bu soruların kritikliği anarşi durumunda devlet(ler)in vereceği tepki ile ilgilidir. “*Anarşi durumunda güvenlik ikilemini harekete geçiren şey, sistemi oluşturan birimler skalası içinden bir yağmacı devletin çıkma olasılığıdır. Anarşi ve kendi kendini koruma / hayatta kalma tek başına herkesin herkese karşı savaş durumunu açıklama noktasında yeterli değildir*”²⁹ şeklinde ifade etmiştir. Dolayısıyla Schweller bir başka dinamiği belirtmiş olup maceracı devletlerin analize dahil edilmesi gerektiğini vurgulamış ve devletlerin tek

²⁵ Ersoy, “Realizm”, 179.

²⁶ Ersoy, “Realizm”, 179-180.

²⁷ Kenneth N. Waltz, **Theory of International Politics**, (Long Grove: Waveland Press, 1979): 125.

²⁸ Balci, “Realizm”, 137.

²⁹ Randall L. Schweller, “Neorealism’s Status-Quo Bias: What Security Dilemma?”, **Security Studies**, Cilt 5, No. 3 (1996): 91.

motivasyonunun hayatta kalmak olmayacağını söylemiştir. Böylelikle Waltz'ın eksik bıraktığı kısım tamamlanmış olur.³⁰

Waltz'ın teorisini “*savunmacı realizm*” olarak tanımlayan John Mearsheimer ise kendisini “*saldırgan realizm*”in teorisini olarak sunmuştur. Mearsheimer, diğer devletlerin meydan okumasını önleyecek kadar güçlü olmanın hayatta kalmanın tek yolu olduğunu söyler.³¹ Dolayısıyla güç dengesi hiçbir şekilde hayatta kalmayı garanti etmediği için devletler sürekli bir şekilde başka hiçbir devletin kendisine meydan okuyamadığı egemen / hegemon güç olma isteğindedirler ve buna göre davranırlar. Böyle bir güç diğer tüm devletlerin hayatta kalma istençlerini tehlikeye soktuğu için diğer tüm devletler bu egemen / hegemon devlerin gücünü ortadan kaldırmaya veya dengelemeye çalışırlar. Böylelikle, Ali Balcı'nın da aktardığı üzere, Schweller'in Waltz'a dolaylı olarak yönelttiği neden “birçok büyük ölçekli savaşı, yayılmaya kendi güvenliğinden daha fazla önem veren devletler başlatmıştır” sorusuna Mearsheimer bir cevap sunmuştur.³²

Savunmacı realistler, uluslararası sistemdeki güç yarışını kabul etseler de hegemonya peşinde koşmanın “en kötünün aşırı büyümesi anlamına geleceğinden ötürü” stratejik olarak doğru olmadığını ileri sürerler. Savunmacı Realizm aynı zamanda, devletlerin güçlerini maksimize etmemesinden yanadır. Bunun yerine Waltz'ın söylediği gibi ‘makul miktarda güç’ peşinde olmalıdırlar. Sistemdeki yerlerini koruyabilmeleri için devletler dengeleme davranışına göre hareket etmek zorundadırlar.³³

Savunmacı ve saldırgan realistlerin ortaya koyduğu perspektifler, devlet davranışının büyük bir kısmını açıklasa da Yapısal Realizmce hâlâ açıklanamayan taraflar bulunmaktadır. Neoklasik Realizm bu noktada devletlerin uluslararası sistemde nasıl davrandıklarını açıklamak için Yapısal Realizm'in ötesine geçmeyi sağlamıştır. Özellikle dış politika alanında sistem analizinin öne çıktığı ve Klasik Realizm'in öngörülleri dikkate alınarak iç siyasal yapıların da incelemeye dahil edildiği Neoklasik Realizm, Gideon Rose, Randall Schweller, Jennifer Sterling-

³⁰ Balcı, “Realizm”, 138.

³¹ John J. Mearsheimer, **The Tragedy of Great Power Politics**, (New York: W. W. Norton & Company, 2001): 3-4.

³² Balcı, “Realizm”, 138.

³³ John J. Mearsheimer, “Structural Realism”, **International Relations Theories (Discipline and Diversity)**, ed. Tim Dunne, Milja Kurki ve Steve Smith, (UK: Oxford University Press, 2013): 81.

Folker gibi adların öncülüğünde ilerlemiştir. Bu teoriye göre, güç değişimleri aktörlerin yorumlarında aynı anlama gelmemekte, değişkenlik göstermektedir. Buradan hareket eden neoklasik realistler belirsizlik ve potansiyel tehdit üreten anarşik sistemin yanında, iç siyasi engeller, global ve ulusal ekonomik süreçler ve liderlerin bu güç değişimini nasıl algıladıklarının devlet davranışlarında belirleyici rol oynadığını savunmaktadır. Dolayısıyla güç dağılımı ve anarşinin şekillendirdiği uluslararası sistemin liderler için değişken bir anlam içermesi Neoklasik Realist analizler için siyasi liderleri ve ülke içi süreçleri önemli hale getirmiştir.³⁴

Tablo 2.1: Realizm ve Türevleri

TEORİLER	TEMEL İSİMLERİ	DOMİNANT DÖNEM
Klasik Realizm	Hans Morgenthau Henry Kissinger	1940’lar – 1950’ler
Neorealizm	Kenneth N. Waltz Robert Gilpin	1970’ler- 1980’ler
Neoklasik Realizm	Gideon Rose Randall Schweller	1990’lar – sonrası

Kaynak: Ali Balcı, “Realizm”, **Uluslararası İlişkilere Giriş**, ed. Şaban Kardaş ve Ali Balcı, 5. Basım (İstanbul: Küre Yayınları, 2016): 120.

Bir neoklasik realizm analizi örneği olarak 11 Eylül saldırılarına baktığımızda, saldırıların ardından ABD’nin El Kaide ve Afganistan’da Taliban’a yönelik askeri operasyonları devlet davranışı olarak beklenen ve öngörülebilir tepkiler olsa da daha sonra Washington’un 2003 Irak müdahalesi ve Ortadoğu’da radikal İslam’ı tasfiye amaçlı bir politika izlemesi, yönetimdeki neo-muhafazakâr isimlerin ağırlığıyla açıklanabilecek bir gelişme olarak değerlendirilebilir. Bu örnekte, uluslararası gelişmelerin muhatap olan devletin yapısından, karar vericilerin bunları nasıl yorumladığından ve bunlara yönelik nasıl tepki verileceği tartışmalarından geçerek anlam kazanmakta olduğunu, bununla birlikte sadece devletin dışındaki uluslararası dinamiklere / yapıya değil aynı zamanda devletin içindeki aktörlere ve süreçlere de odaklanılması gerektiğini görmekteyiz.³⁵

Neoklasik Realizm’in aktör ve sistemi birarada değerlendiren tarafı, sistem faktörünü öter. Aktörlerin davranışlarının belirleyici olduğu bir durumda sistem faktörü sadece aktörleri sınırlandırma noktasında önemlidir. Son tahlilde kararı veren

³⁴ Balcı, “Realizm”, 141.

³⁵ J. W. Taliaferro, S. E. Lobell ve N. M. Ripsman, “Introduction: Neoclassical Realism, the State, and Foreign Policy”, 3.

aktör olacaktır. Bu yönüyle, aktöre daha fazla ağırlık vermesi dolayısıyla neoklasik realizmin, klasik realizme daha yakın duran bir yaklaşım olduğu söylenebilir.³⁶ Neoklasik Realizm'in temsilcilerinden biri olan Fareed Zakaria, "devletlerin değil devlet adamlarının uluslararası ilişkilerdeki temel aktörler olduklarını" belirterek bu görüşü savunmuştur. Zakaria, devleti oluşturan bireyleri ve bunlar arasındaki davranış biçimlerini devletin kendisinden (klasik realizmden farklı olarak) daha önemli bir kategoride değerlendirmiştir.³⁷

Çıkarlar Dengesi: Schweller, devletlerin korku ya da açgözlülük gibi iki temel motivasyonu olduğunu savunmuştur. İlk motivasyon statükoya, ikincisi ise revizyonist karaktere sahip devletler ortaya çıkarmıştır. Bu neorealizmin devletler arasında fark gözetmeyen yaklaşımından bütünüyle farklıdır ve bu yaklaşıma göre devletlerin karakteri ile liderlerin ellerindeki gücü nasıl kullanmaları gerektiklerine yönelik düşünceleri devlet davranışlarını açıklamada değerlendirilmesi gereken unsurlardır. Schweller'e göre, devletlerin dış dünyadaki değişimleri nasıl değerlendirdikleri ve buna nasıl adapte olacakları kısmen kendilerine has iç yapılarına ve politik durumlarına bağlıdır. Bu nedenle devletler benzer sistemik baskı ve fırsatlara farklı tepkiler verirler. Bu tepkileri de sistemik faktörlerden daha çok iç faktörler belirlemiş olabilir.³⁸

Devletler sistemik belirleyicilikten bu şekilde kurtarılınca, dengelemenin güç ekseninde değil de çıkar ekseninde açıklanması da mümkün olmuştur. Çıkarlar dengesi (balance of interests), bir devletin karşı karşıya olduğu durumu hesaplama ve sonra da çıkarı doğrultusunda karar verebilme yeteneğinin bir ürünü olarak tanımlanabilir. Buna göre, devletlerin tehdit ya da gücü dengelemek yerine, çıkarlarının uyduğu devletle ittifaka girip revizyonist devletin lehine bir dengelemeyi tercih etmesi olasıdır. Dolayısıyla, dengeyi yeniden kurmak yerine çıkarını ön plana alan devlet, dengenin daha da bozulmasına neden olabilir.³⁹

³⁶ Balcı, "Realizm", 142.

³⁷ Fareed Zakaria, **From Wealth to Power: the Unusual Origins of America's World Role**, (Princeton: Princeton University Press, 1999): 42.

³⁸ Balcı, "Realizm", 142. Randall L. Schweller, **Unanswered Threats: Political Constraints on the Balance of Power**, (Princeton: Princeton University Press, 2006): 6.

³⁹ Balcı, "Realizm", 143.

Schweller, güç dengesi yaklaşımının öngörülerinin aksine, devletlerin tehditler karşısında, “dahili dengeleme” ve “harici dengeleme” olarak neden yeterli derecede dengeleme yapmadığı sorusuna cevap aramıştır. Schweller, bir devletteki elit mutabakatının, elit uyumunun ve sosyal uyumun az, iktidar zafiyetinin fazla olduğu durumlarda, bir devletin tehditler karşısında yeterli derece dengeleme yapmasının muhtemel olmadığını, yetersiz dengelemenin ortaya çıkacağını ileri sürer.⁴⁰

2.1.1. Neoklasik Realizm’de Dış Politika Analiz Modeli ve Kriz Davranışı

Neoklasik realistler, bir ülkenin dış politikasının kapsamı ve amaçlarının ilk ve en önemlisinin onun uluslararası sistem içindeki yeri ve spesifik olarak da göreceli şekilde sahip olduğu maddi kapasite tarafından belirlendiğini vurgulamaktadırlar. Bir adım daha ileri giderek sistemik etkinin aktör düzeyindeki çeşitli değişkenlerden geçerek etkili olduğundan hareketle güç kapasitelerinin dış politika üzerindeki etkisinin dolaylı ve karmaşık olduğunu ileri sürerler.⁴¹ Neoklasik realizmin bu görüşünden yola çıkarak, neoklasik realizmin bir uluslararası sistem teorisi olan neorealizmden farklı olarak bir dış politika teorisi olduğunu söylemek mümkündür.⁴²

Neoklasik Realizm dış politika analizinde üç ana değişkeni göz önünde bulundurur. Bu 3 ana değişkeni tanımlamadan önce “neden (sebebi)” kavramı üzerinde durmak gerekir. Dış politikada karar alma sürecinde çeşitli dış politika seçenekleri arasında göz önünde bulundurulmuş nedenler, karar vericilerin kendi bakış açılarından istenilen çıktıları almaya en uygun olarak geliştirilen, özel dış politika davranışlarını açıklayan ve bir çıktının oluşumuna katkıda bulunan faktörlerdir. Nedenler, dış politika analizlerinde “*bağımsız değişkenler*” olarak tanımlanırken karar alma sürecinde göz önünde bulundurulmuş bütün seçenekler, etkiler, dış politika davranışları ya da çıktıları ise “*bağımlı değişkenler*” olarak adlandırılmaktadır.⁴³ Bu iki değişken arasında yer alan değişken ise, “*ara değişkenler*” olarak tanımlanır.

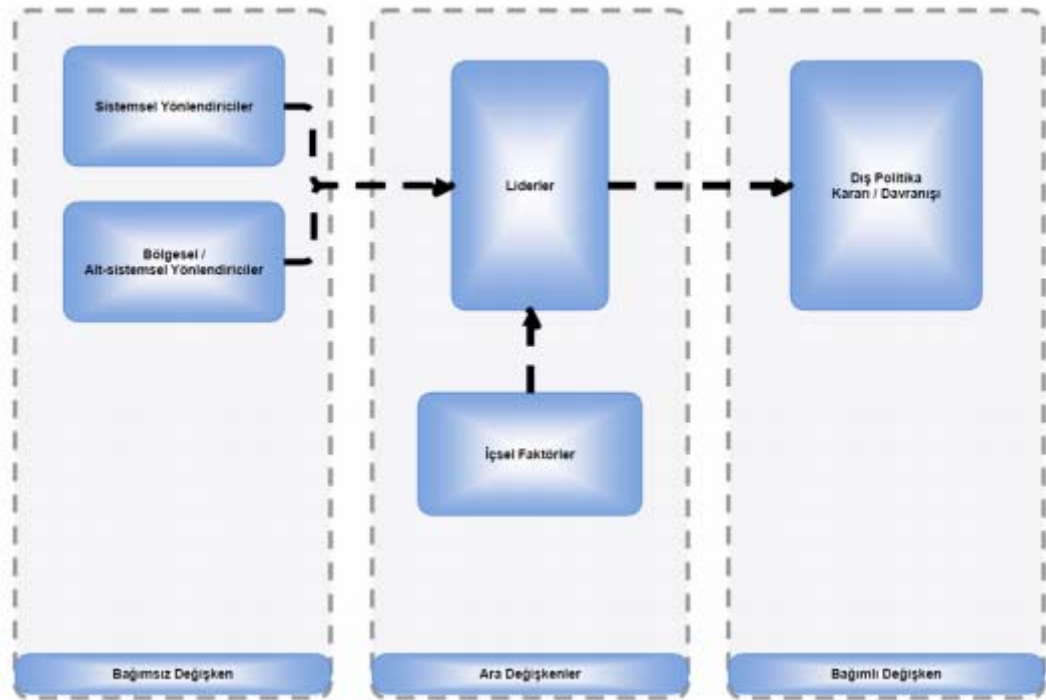
⁴⁰ Ersoy, “Realizm”, 182-183.

⁴¹ Rose, “Review: Neoclassical Realism”, 141.

⁴² Balci, “Realizm”, 141.

⁴³ Marijke Breuning, **Foreign Policy Analysis: A Comparative Introduction**, (Hampshire: Palgrave Macmillan, 2002): 18. Ayşe Küçük, “Türkiye İsrail İlişkilerinde Mavi Marmara Krizi Kriz Yönetimi Açısından Bir İnceleme”, (Yüksek Lisans Tezi, Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2015): 17.

Neoklasik Realizmin bağımsız değişkeni “uluslararası sistemin anarşik yapı”ıdır. Ara değişkenleri ise “ülke liderlerinin uluslararası sistemi nasıl algıladıkları ve devletlerin sahip olduğu güçler” oluşturmaktadır. Bu evrede Neoklasik Realizm iç ve dış politika alanlarının birbirleriyle bağlantılı alanlar olduğunu ortaya koymaktadır.⁴⁴ Neoklasik Realizmin bağımlı değişkeni ise dış politika çıktısıdır. Neoklasik Realizm nedensellik bağı içerisinde üç ana değişkenin tamamının birbirleriyle bağlantılı olarak analiz edilmesi gerektiğini ileri sürmüştür. Herhangi bir değişkenin analiz dışı bırakılması, Neoklasik dış politika analizinin eksikliğine yol açacaktır.⁴⁵

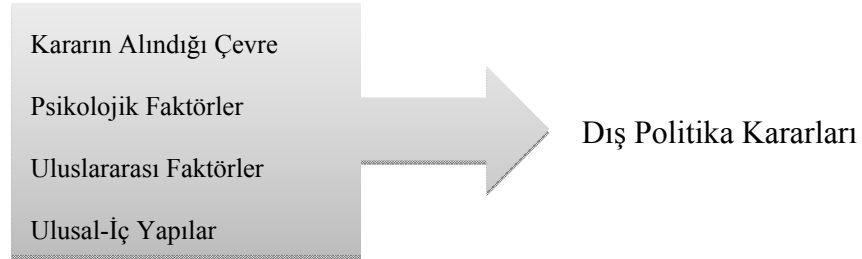
Şekil 2.1: Neoklasik Realizm’de Karar Alma ve Değişkenler

Kaynak: Fuat Aksu, **Türk Dış Politikasında Karar Alma ve Kriz Yönetimi Süreç Analizi**, (İstanbul: TÜBİTAK 1001 Projesi [Proje No: 112K172], 2017): 28, <http://www.tfp crises.org/images/pdfmakaleler/tfp crises-fuat-aksu.pdf>, [12.07.2017]. Gideon Rose, “Review: Neoclassical Realism and Theories of Foreign Policy”, **World Politics**, Cilt 51, No. 1 (1998): 154’den yararlanılarak hazırlanmıştır.

⁴⁴ Jalal Dehghani Firoozabadi ve Mojtaba Zare Ashkezari, “Neo-classical Realism in International Relations”, **Asian Social Science**, Cilt 12, No. 6 (2016): 97.

⁴⁵ Küçük, “Türkiye İsrail İlişkilerinde Mavi Marmara Krizi Kriz Yönetimi Açısından Bir İnceleme”, 17-18.

Neoklasik Realizmin dış politika analizinde bize sunduğu üç değişken kapsamında “Devletler dış politika kararlarını nasıl verirler?” sorusunu ele aldığımızda dış politika karar alma sürecinin esasında çok faktörlü bir ilişkiler ağının işleyişi içerisinde gerçekleştiğini görmekteyiz. Uluslararası sistemde “devlet” olarak beliren aktörün resmi eylemlerinin içeride “karar alıcı” olarak “birey” veya “grup”lar olarak daraltılabilecek tanımları mevcuttur. Karar alıcı [tek veya grup], ülke egemenlik sınırları içerisinde siyasal karar alma yetkisiyle donatıldığından, uluslararası sistemde temsil ettiği devletin dış politika kararlarını belirleyen temel aktördür. Bu açıdan devletin sahip olduğu hukuksal ve siyasal meşruiyet şekline bağlı olarak dış politikanın bir yürütme fonksiyonu olduğunu da belirtebiliriz.

Şekil 2.2: Dış Politika Kararları

Kaynak: Alex Mintz and Karl DeRouen Jr., **Understanding Foreign Policy Decision Making**, (Cambridge: Cambridge University Press, 2010): 4.

Siyasal karar alıcı/lar devletin temel öncelik, değer ve çıkarlarını, güvenliğini içeren konularda önceden belirlenmiş ve/ya yeni belirlenecek siyasa ve/ya yöntemlerle ülke sınırları dışında [aynı zamanda içeride de] sonuç yaratacak kararlar alırlar. Bu kararların uygulanması sırasında diğer aktörlerin, diğer devletlerin tepkileri ile de karşı karşıya kalmaları olasıdır. Bu sebepten ötürü, karar alıcıların aldığı kararlar kendine özgü yüksek risk ve olasılıkları, belirsizlikleri içerebilir. Dolayısıyla dış politika kararları, Neoklasik Realizm’in de bize sunduğu üzere, birer bağımlı değişken olma özelliği taşımaktadır. Böylelikle ilgili dış politika kararlarını ortaya çıkaran ve etkileyen değişkenleri tespit etmek mümkündür. Bunun yanı sıra ilgili kararların alındığı yapı ve çevre, karar alıcının içinde bulunduğu ortam ve sahip olduğu özellikler müdahil [ara] değişken olarak kabul edilir. Ayrıca karar verme sürecinin dış çevre ile ilişkisini kurmak adına çok önemli bir unsur olan uluslararası sistem ise bağımsız değişken olarak değerlendirilir. Tüm bu unsurlar eşliğinde, bir karar alıcının / devletin dış politika davranışının belirlenme ve oluşma sürecinde

birden fazla faktörün etkisini ele almak gerekmektedir. Böylece karar alma süreçlerinin daha geniş bir perspektif üzerinden analizi yapılmış olmaktadır.

Bu çerçevede, çok faktörlü bir ilişkiler ağını barındıran dış politika karar alma süreçlerini değerlendirdiğimizde, karar almanın öne çıkan belli başlı faktörlerini “kararın alındığı çevre”, “psikolojik faktörler”, “uluslararası faktörler” ve “ulusal-iç faktörler” olarak belirlemek mümkündür.⁴⁶

Rose ise devletlerin dış politika karar alma süreçlerini, Neoklasik Realizmin, daha önce bahsi geçen, dış politika analizinde bize sunduğu 3 ana değişkeni üzerinden değerlendirme fırsatı sunar. Devletler dış politika kararlarını oluştururken mevcut sistemsal koşulların karar alıcıya sağlamış olduğu yönlendirici / teşvik edici unsurlarını göz önünde bulundurarak hareket ederler. Ancak sistemsal etkiler karar alıcı için kimi zaman kısıtlayıcı kimi zaman ise destekleyici, cesaretlendirici bir etkide bulunur. Bu açıdan devletler sistemsal teşvikleri de dikkate alarak güç ve etkilerini genişletecek davranışlar gösterirler. Bu aynı zamanda bir “meydan okuma” süreci olarak da değerlendirilebilir ve dirençle karşılaşıldığında da uyuşmazlık-çatışma ya da kriz haliyle karşı karşıya kalınabilir. Dış politika kararlarının oluşturulmasında karar alıcının algısal, bilişsel özelliklerinin yanı sıra siyasal otoritenin şekillenmesini sağlayan ekonomik, siyasi, sosyal, tarihsel-kültürel, askeri pek çok içsel faktörün de etkili olduğu görülmektedir. Siyasal karar alıcı olarak mevcut seçenekler çerçevesinde bir kararı alacak olan lider alacağı kararın siyasi sorumluluğunu üstlenerek hareket eder.⁴⁷

Soğuk Savaş döneminin sona ermesi dış politika analizlerinde de değişikliğe yol açmıştır. Soğuk Savaş dönemindeki iki kutuplu dünya ve neredeyse sıfır toplamli rekabet olarak nitelendirilen iki gücün birbiriyle sürekli çatışması, genellikle devlet ve sisteme odaklanarak makro seviyedeki değişkenlerle açıklanmıştır. Temel aktörlerin çoğunlukla devlet olarak kabul edildiği Soğuk Savaş düzeni boyunca devlet altı aktörler göz ardı edilmiş ve önemli olmadıkları varsayılmıştır. Soğuk Savaş’ın sona ermesiyle dış politika anlayışındaki değişiklikler neticesinde sistemde

⁴⁶ Alex Mintz and Karl DeRouen Jr. **Understanding Foreign Policy Decision Making**. (Cambridge: Cambridge University Press, 2010): 4.

⁴⁷ Fuat Aksu, **Türk Dış Politikasında Karar Alma ve Kriz Yönetimi Süreç Analizi**. (İstanbul: Dış Politika ve Kriz incelemeleri Yay., 2017): 25-28. <http://www.tfpcrises.org/images/pdfmakaleler/tfpcrises-fuat-aksu.pdf>, [12.07.2017]. Rose, “Review: Neoclassical Realism”, 154.

gücün nasıl dağıldığına bakılarak devletin dış politika önceliklerinin ve kararlarının kolayca açıklanamayacağı düşüncesi yerleşmiştir. Bu nedenle, liderler öncelikli olmak üzere, farklı aktörlerin araştırılması ve mikro düzeyde analiz yapılması gereği ortaya çıkmıştır.

Liderler üzerine yapılan ilk çalışmalar bireylere uzaktan bakılarak elde edilen veriler üzerinden yürütülmüştür. Bu çalışmalar, bireylere bakılmadan devletlerin dış politika karar ve yaklaşımlarının doğru şekilde anlaşılamayacağını ve devletler arası etkileşimlerin eksiksiz çözümlenemeyeceğini göstermiştir. Lider odaklı çalışmaların öncelikli amacı, liderlerin dünya hakkında sahip oldukları inançları ve algılamaları çözümlemektir. Bu unsurlar aracılığıyla liderlerin dış politika kararlarını ve davranışlarını açıklamaya çalışan yöntem *Operasyonel Kod (Operational Code)*⁴⁸ denir. Alexander George tarafından geliştirilen bu yöntem özellikle Soğuk Savaş dönemindeki liderleri anlamak ve liderlerin hareketlerini öngörebilmek üzere kullanılmıştır. Bu temel yöntemden yola çıkarak liderlerin kişiliği üzerine odaklanan ve Margaret Hermann'ın sunduğu yöntem ise *Liderlik Özellikleri Analizi*'dir (*Leadership Trait Analysis*)⁴⁹. Bu yöntem, dolaylı bir şekilde lidere ait ulaşılabilen kaynak bilgi doğrultusunda (özgeçmişi hakkında bilgi, resmi ve resmi olmayan konuşmaları, toplantı notları ve mümkünse yapılmış olan mülakatlar) liderlerin dış politika kararları hakkında çıkarımlarda bulunmaktadır.

Bu dönemde yapılan çalışmalar sadece bireylere odaklanmamış, devlet altı aktör olarak sayılabilecek, kamuoyu, ordu, siyasi partiler ve bürokrasi gibi dış politika süreçlerinde rol oynayan farklı aktörlere de odaklanmıştır. Bu sayede sadece geniş perspektiften bakılan ve herhangi bir aktör belirlemeden yapılan sistem bazındaki analizler, Soğuk Savaş'ın zayıflamasıyla beraber farklı düzeylerde değişik aktörlerin incelenmesine ve konunun çok-faktörlü ve çok-seviyeli dinamikler doğrultusunda ele alınmasına yardımcı olmuştur.

Farklı yöntemlerin kullanıldığı sistem seviyesinde yapılan çalışmalara bakıldığında, aktörlerin davranışları çoğunlukla *rasyonel seçim teorisi*, *oyun kuramı*,

⁴⁸ Alexander L. George, "The 'Operational Code': A Neglected Approach to the Study of Political Leaders and Decision-Making", *International Studies Quarterly*, Cilt 13, No. 2 (1969): 190-222.

⁴⁹ Margaret G. Hermann, "Explaining Foreign Policy Behavior Using the Personal Characteristics of Political Leaders", *International Studies Quarterly*, Cilt 24, No. 1 (1980): 7-46. Margaret G. Hermann, Thomas Preston, Baghat Korany and Timothy M. Shaw, "Who Leads Matters: The Effects of Powerful Individuals" *International Studies Review*, Leaders, Groups, and Coalitions: Understanding the People and Processes in Foreign Policymaking, Cilt 3, No. 2 (2001): 83-131.

ekonometrik modellemeler ve geniş örnekleme olan (çok sayıda dünya ülkesini içeren) gibi çalışmalar çerçevesinde ele alınmıştır. Bu metodolojik yaklaşım, çoğunlukla modellemeler aracılığıyla devletlerin nasıl davranabileceğini öngörme hedefini amaçlar. Bu nedenle de araştırmalar sonucunda ulaşılan sonuçlar tek bir vaka ya da ülke üzerinden ulaşılan sonuçlar olmaktan çıkmış ve genellenebilir bir nitelik kazanmıştır.⁵⁰

Rasyonel Seçim Teorisi: Rasyonel seçim teorisi, aktörlerin nasıl davranabileceğini çeşitli kriterlere bağlayarak belirlemiştir. Bu teori, aktörlerin belirli mantık zincirlerinden sapmaların olmaması gerektiğini savunmuştur. Öte yandan, aktörlerin çok sayıda olduğu ve farklı düzeylerde analiz yapılmasını gerektiren yeni dönem dış politika analizi yaklaşımı ise farklı analiz düzeyleri için uygun araçların kullanılmasını savunmuştur.⁵¹

Oyun Kuramı: Bu kuram ile ilk 1960 yılında Thomas Schelling'e ait *The Strategy of Conflict* adlı eserin yayımlanması ile tanışılmıştır.⁵² Oyun teorisi rasyonel tercih kuramının ortaya koymuş olduğu bir dizi varsayımı kabul etmiştir. Buna göre rasyonel tercih yaklaşımı, akılcı tercihlere sahip siyasi aktörlerin olduğunu varsayan ve bu varsayım üzerinden siyasal analiz yapan her yaklaşımı içerebilir. Oyun teorisi stratejik durumları modelleyerek anlamamıza yardımcı olur.⁵³

Oyun kuramı, sonuçların (getirilerin) oyuncuların birbirleriyle olan stratejik karşılaşmalarından (strategic interactions) ortaya çıktığı durumları modelleyen uygulamalı matematiğin bir dalıdır. Bu demektir ki, oyunlarda sonuca etki edebilen ve kendi tercihlerini gerçekleştirmeye çalışan ve sonucu salt kendisi değiştiremeyecek iki ya da daha fazla aktör bulunur. Aktörlerden hiçbiri oyunun

⁵⁰ Cengiz Erişen, "Dış Politika Analizi", **Uluslararası İlişkilere Giriş**, ed. Şaban Kardaş ve Ali Balcı, 5. Basım (İstanbul: Küre Yayınları, 2016): 370-371.

⁵¹ Erişen, "Dış Politika Analizi", 372.

⁵² Thomas Schelling, **The Strategy of Conflict**, (Cambridge: Harvard University Press, 1960). Ayrıca oyun teorisinin davranış bilimlerindeki yeri için bkz. Thomas Schelling, "Some Thoughts on the Relevance of Game Theory to the Analysis of Ethical Systems", **Game Theory in the Behavioral Sciences**, ed. Ira R. Buchler, Hugo G. Nutini, (United States of America: University of Pittsburgh Press, 1969): 45-60. Avinash Dixit, "Thomas Schelling's Contributions to Game Theory", **Scandinavian Journal of Economics**, 108(2), (2006): 213-229.

⁵³ Özgür Özdamar, "Oyun Kuramı", **Uluslararası İlişkilere Giriş**, ed. Şaban Kardaş ve Ali Balcı, (İstanbul: Küre Yayınları, 2016): 533.

sonucunu kendi kendine belirleyemeyeceği için her aktör diğer aktörün davranışlarını hesaba katmalıdır.⁵⁴

Oyun kuramında *normal form (matris form)* şeklinde ifade edilen modeller genellikle şu dört ögeyi barındırır:

1. İki veya daha fazla oyuncu, yani oyunla ilgili aktörler. Bu aktörler çalışma sahasına göre bireyler, kurumlar ya da devletler olabilir.
2. Aktörlerin takip edebileceği tüm olası davranışları içeren bir *stratejiler kümesi*.
3. Oyuncuların seçebileceği her strateji göz önüne alınarak hazırlanmış olası tüm sonuçlar.
4. Oyuncular için her sonucun ne kadar iyi ya da kötü olduğunu belirten *tercih sıralaması (ya da tercih fonksiyonu)*.

Uluslararası ilişkilerde aktörlerin, (1) birbirlerine çok büyük zararlar verebilecekleri bir krize girdikleri durumları modellemek için korkak tavuk oyunu (*chicken game*) kullanılırken (2) aralarındaki güven sorunları nedeniyle ortaklaşa politika uygulayamadıkları durumları anlatmak için mahkûmlar açmazı (*prisoners dilemma*) modellemesi kullanılmaktadır. (3) Ancak politikalarını koordine ederlerse başarılı sonuçlar alabilecekleri güven oyunu (*assurance game*) devreye girer.⁵⁵

Oyun kuramı uluslararası ilişkilerin stratejik doğasını anlamamıza yardım eden bir çalışma alanıdır. Birden fazla oyuncunun birbirlerinin hareketlerini düşünerek strateji geliştirdikleri dış politika konularının anlaşılmasında aydınlatıcıdır. Özellikle silahlanma, ticaret, uluslararası pazarlıklar gibi konuların model kullanılarak anlaşılmasına katkıda bulunur.⁵⁶

2.2. Dış Politika ve Karar Alma

Dış politika, klasik anlamda, “*bir devletin karar alıcılarının ulusal çıkar şeklinde tanımlanan hedeflerini elde etmek için, diğer devletler ya da diğer uluslararası birimlere doğru geliştirdiği bir strateji ya da planlı hareketler yöntemi*”

⁵⁴ Özgür Özdamar, “Oyun Kuramının Uluslararası İlişkiler Yazınına Katkıları”, **Uluslararası İlişkiler**, Cilt 4, Sayı 15, Ankara (2007): 39-40.

⁵⁵ Özdamar, “Oyun Kuramının Uluslararası İlişkiler Yazınına Katkıları”, 40.

⁵⁶ Özdamar, “Oyun Kuramı”, 540.

olarak tanımlanır.⁵⁷ Daha açıklayıcı bir tanımla dış politika, devletin bekâsı, toprak bütünlüğü ve egemenliği gibi ulusal çıkarların yanısıra, devlet içindeki sosyal grupların / katmanların orta ve uzun vadeli ihtiyaçlarını karşılamak üzere, devletlerin doğrudan dış dünyaya ilişkin güttükleri politikaları / stratejileri / eylemleri anlamına gelir. Siyasal sistem kuramları üzerine çalışan David Easton ise dış politikanın, bir süreç dahilinde veya diğer bir ifadeyle siyasal sistem içerisinde belirlendiğini ifade eder. Süreç, vatandaşların ve / veya diğer devletlerin talepleriyle işlerlik kazanmaktadır. Sürecin sonucunda karar alıcılar rasyonaliteye dayanarak çeşitli kararlar, eylemler tespit etmektedir.⁵⁸ Burada süreci etkileyen faktörlerin oluştuğu ortam önemlidir.

Michael Brecher, süreci etkileyen faktörleri “iç” ve “dış çevre” faktörleri olarak ikiye ayırmaktadır. Brecher’ın araştırma modelinde “iç çevre” faktörleri olarak askeri kapasite, ekonomik kapasite, politik yapı, çıkar grupları ve seçkinlerin rekabeti anılmakta olup bu unsurlar bir devletin ulusal gücünü oluşturmaktadır. “Dış çevre”yi ise küresel ve bölgesel gelişmeler ile devletin ikili ilişkileri oluşturur. İletişim araçlarının (medya, karşılıklı görüşmeler ve iç bürokratik yapıdan gelen veriler) yardımıyla sürece dahil olan bu faktörler, karar vericinin psikolojik çevresinde biçimlenmekte ve karar sürecini doğrudan etkilemektedir.⁵⁹

Dış politikayı etkileyen faktörler ise “yapısal faktörler” ve “konjonktürel / dönemsel faktörler” olarak iki gruptan oluşur. Yapısal faktörler içerisinde coğrafi koşullar, tarihi tecrübeler, kültürel altyapı, ulusal genel kabul görmüş görüşler, diğer devletler hakkındaki görüşler ve uzun vadeli ekonomik ihtiyaçlar bulunmaktadır. Bu faktörlere yapısal faktörler denilmesinin sebebi ise, mevcut koşullara bağlı olarak değişmemesidir. Ulusal politikada ve uluslararası sistemde meydana gelen değişimler, bölge devletlerinin tutumlarındaki farklılaşmalar, karar vericilerin

⁵⁷ Ramazan Gözen, “Türkiye ve I. Körfez Savaşı: Kriz Ortamında Dış Politika”, **Türk Dış Politikasının Analizi**, der. Faruk Sönmezoğlu, (İstanbul: Der Yayınları, 2004): 272.

⁵⁸ David Easton, “An Approach to the Analysis of Political Systems”, **World Politics**, Cilt 9, No. 3 (Nisan 1957): 384-385.

⁵⁹ Michael Brecher, **The Foreign Policy System of Israel: Setting, Images, Process**, (New Haven: Yale University Press, 1972): 2-14. Brecher bu eserinde bir iç faktör olan “devletin psiko-kültürel çevresi” unsurunun o devletin dış politikasına etkisini İsrail dış politikası üzerinden incelemiştir.

kişilikleri ve günlük ekonomik gelişmeler gibi faktörler de, konjonktürel / dönemsel faktörler olarak kabul edilmiştir.⁶⁰

Bütün bu iç ve dış çevresel faktörlerin etkilediği sürecin ürünü olan “dış politika”nın temelinde bir karar alma sürecinin varlığı yatar. Richard Snyder, H. W. Bruch ve Burton Sapin, “karar verme”nin devleti tanımladığını vurgulamıştır. Karar verme, devlet adına hareket eden karar vericilerin, otoriter hareketlerini, niyetlerini ve amaçlarını açıklamaktadır. Böylece, devletin hareketini, devlet adına hareket eden karar vericilerin aldığı kararlar olarak tanımlamak mümkündür. Karar verme süreci, karşılaşılan problemin, siyasi, ekonomik, askeri, sosyal veya kültürel olup olmadığını belirleyerek problemi kimlerin, ne şekilde ele alacağını da ifade etmektedir.⁶¹

Braybrooke ve Lindlom, karar verme sürecini, “mantıksal sorun çözme” kavramıyla birbirine eşitlemiş olup karar verme sürecinde ortaya çıkan sorular tespit etmişlerdir: “*Karar vericiler, karşılaştıkları probleme ilişkin olarak, ortamı nasıl değerlendiriyorlar? Amaçları, şartları, diğer karar vericileri ve onların niyetlerini nasıl algılıyorlar? Kendi hükümetlerinin amaçlarını nasıl tanımlıyorlar?*”⁶² Ayrıca karar verme sürecinde karar alıcıların hangi değerlerin tehlike altında olduğu / olabileceği yönündeki değerlendirmeleri de dikkate alınması gerekenler arasındadır.

Karar alma sürecini, siyasi mekanizmaların bir etkileşimi olaran gören Donald A. Sylvan, Ashok Goel ve B. Chandrasekaran ise ulus devletlerin siyasi davranışını, sorun çözme mekanizmaları içinde karar vericilerin bir etkileşiminin sonucu olarak ileri sürmektedirler.⁶³ David Easton’a göre *politika*, toplum için

⁶⁰ Michael Clarke, “The Foreign Policy System: A Framework for Analysis”, **Understanding Foreign Policy: The Foreign Policy Systems Approach**, der. Michael Clarke, Brian White ve Edward Elgar, (Aldershot: Edward Elgar Publishing, 1989): 1-27.

⁶¹ Richard C. Snyder, H.W. Bruck ve B. Sapin, “Decision-Making as an Approach to the Study of International Politics”, **Foreign Policy Decision-Making: An Approach to the Study of International Politics**, ed. Richard C. Snyder, H.W. Bruck ve B. Sapin, (New York: The Free Press of Glencoe, 1962): 66-68.

⁶² David Braybrooke and Charles E. Lindblom, "Types of Decision-Making", ed. James N. Rosenau, **International Politics and Foreign Policy: A Reader in Research and Theory**, (New York: Free Press, 1969): 207-216. David Braybrooke and Charles E. Lindblom, **A Strategy of Decision: Policy Evaluation as a Social Process**, (London: Collier-Macmillan Limited, May 1967): 66-79.

⁶³ Donald A. Sylvan, Ashok Goel ve B. Chandrasekaran, “Analyzing Political Decision Making from an Information-Processing Perspective: JESSE”, **American Journal of Political Science**, Cilt 34, No. 1 (February 1990): 75.

değerlerin otoriter bir biçimde bölüştürülmesidir.⁶⁴ Easton'ın sistem modeline göre politikalar ve kararlar, siyasal sistemin çıktılarıdır. Bu modelde, devlet adına hareket eden karar vericiler, kararlarını, toplum yararı gözettiklerini düşünerek otoriter bir şekilde almaktadır.⁶⁵

Tüm bu tanımlamalardan yola çıkarak karar alma sürecini tanımlayacak olursak, karar alma süreci, karşılaşılan bir olay karşısında, devlet adına hareket eden karar alıcıların, kısıtlı kaynakları da gözeterek, kendi bakış açılarına göre ve diğer devletlerin politikalarını da dikkate alarak, belirli bir devlet anlayışını oluşturmaları olarak tanımlanabilir.⁶⁶ Karar vericilerin, bu yaklaşıma uygun olarak, dış politika kararlarını verirken, gerek devlet içi ve gerekse uluslararası çevrenin etkisiyle hareket ettikleri kabul edilmektedir.⁶⁷ Dış politika kararları, diğer tüm politika kararları gibi, devletin ve ülkenin karar alma mekanizması tarafından oluşturulmakla birlikte, diğer politik kararlardan farklı olarak, uluslararası ortamda uygulanır. Bu nedenle, devletin dışındaki ortamda yani uluslararası çevrede meydana gelen gelişmelerden, mevcut güç dengesinden ve işleyen siyasi, hukuki ve ekonomik süreçlerden etkilenir.⁶⁸

Dış politika kararları, üç önemli çevreden gelen girdilerin bir araya gelmesi sonucunda oluşur. Dış politika karar alıcıları, dış politika sürecine sadece kendi dünya görüşlerini, ulusal çıkar anlayışlarını, hedeflerini ve algılamalarını katmazlar; bu arada uluslararası ve ulusal ortamlardan gelen baskı, destek, talep ve benzeri girdileri de dikkate alırlar. Sonuçta ortaya çıkan politika(lar), ne sadece lider(ler)in, ne ulusun tamamının, ne de sadece uluslararası ortamın bir ürünüdür; fakat bunların bileşkesidir. Bu bileşimde “hangi etkenin ne kadar rol oynayacağı” ; “dış politika yapıcılarının hedeflerinin tam olarak ne derecede gerçekleştirebileceği”, “ulusal toplumun talepleri ve baskıları, politikanın oluşumunu nasıl etkileyeceği” ve nihayet

⁶⁴ David Easton, **The Political System: An Inquiry into The State of Political Science**, (New York: Alfred A. Knopf, 1953): 130. Ayrıca bkz. James E. Dougherty ve Robert L. Pfaltzgraff, Jr., **The Contending Theories of International Relations: A Comprehensive Survey**, 2nd Edition, (United States Of America: J. B. Lippincott Company, 1971): 9.

⁶⁵ Dougherty ve Pfaltzgraff, **The Contending Theories...**, 111-112.

⁶⁶ Ertan Efegil, **Körfez Krizi ve Türk Dış Politikası Karar Verme Modeli**, (İstanbul: Gündoğan Yayınları, 2002): 29-30.

⁶⁷ Ertan Efegil, “Türk Dış Politikası Karar Verme Sürecini Etkileyen Faktörler”, **Dış Politika Teorileri Bağlamında Türk Dış Politikasının Analizi Cilt I**, der. Ertan Efegil ve Rıdvan Kalaycı, (Ankara: Nobel Yayın, 2012): 85.

⁶⁸ Gözen, “Türkiye ve I. Körfez Savaşı: Kriz Ortamında Dış Politika”, 272.

“uluslararası ortamdaki şartların dış politikanın oluşmasına ve uygulanmasına ne derecede elverişli olacağı” sorularına genel yanıtlar vermek oldukça güçtür. Çünkü dış politika sürecinde etkili olan bu üç faktör, devlet sisteminin çeşidine, liderlerin psikolojik ve kişisel özelliklerine ve uluslararası ortamın özelliğine ve diğer değişkenlere bağlı olarak farklı sonuçlar ortaya çıkarır.

Bu soruların yanıtını doğrudan etkileyen bir başka etken, dış politika ile ilgili karar alma sürecinin geçerli olduğu “*zamanın özelliği*”dir. Dış politika kararları, zamanlama bakımından, “*normal-olağan dönemlerde alınan kararlar*” ve “*kriz-olağanüstü dönemlerde alınan kararlar*” şeklinde iki gruba ayrılır. Krizin kaynağı, ister ulusal ortam olsun isterse uluslararası ortam olsun dış politika karar alma sürecini doğrudan etkiler. Dış politika teorisi, uluslararası kriz zamanlarında işleyen dış politika karar alma sürecinin “*normal zamanlarda*” geçerli olandan farklı özellikler gösterdiğini kabul etmektedir. Uluslararası krizler, hem uluslararası sistem açısından hem de sistemdeki devletlerin dış politika karar alma süreci bakımından farklı bir “*durumsal değişken*” olarak değerlendirilir. Her uluslararası kriz, ilgili devletlerin karar alıcıları tarafından dikkate alınması ve yanıt üretilmesi gereken yeni “*bir dürtü – stimulus*” anlamı taşır. Çünkü uluslararası krizler, dış politika oluşumuna üç noktada kritik sorunlar yaratabilen durumlardır: Birincisi, dış politika karar alıcıları için “*sürpriz*” bir durumdur. İkincisi, ilgili ülkenin “*yüksek çıkarlarını tehdit*” etme potansiyeline sahiptir. Üçüncüsü, politika ya da karar verme sürecine “*zaman baskısı / darlığı*” yaratır.⁶⁹ Fakat bunlardan sürpriz ve zaman baskısı / darlığı konusunda farklı görüşler mevcuttur. Bazıları sürpriz unsurunun “*kriz*” tanımlaması için her zaman gerekli olamayacağını belirtirken⁷⁰ diğerleri de “*zaman baskısının / darlığının*” süre olarak uzun sürebileceği görüşündedirler.⁷¹

Kriz dönemi dış politikalarının en önemli özelliği, normal dönemde geçerli olan dış politika karar alma sürecinin akışında olağanüstü değişiklikler yaratmasıdır. Uluslararası kriz dönemlerinde olağanüstü şartların ortaya çıkması nedeniyle, dış

⁶⁹ Gözen, “Türkiye ve I. Körfez Savaşı: Kriz Ortamında Dış Politika”, 273. Charles F. Hermann, “International Crisis as A Situational Variable”, **International Politics and Foreign Policy**, ed. James N. Rosenau, (New York: Free Press, 1969); Charles F. Hermann, **Crisis in Foreign Policy: A Simulation Analysis**, (New York: The Bobbs – Meril Company Inc., 1969): 21-24.

⁷⁰ M. Brecher ve P. James, **Crisis and Change in World Politics**, (Boulder and London: Westview Press, 1986): 22.

⁷¹ Gleen H. Snyder ve Paul Diesing, **Conflict Among Nations: Bargaining, Decision-Making and System Structure in International Crises**, (Princeton: Princeton University Press, 1977): 6.

politika karar alma süreci farklılaşır ve kararlar farklı bir formatta alınır. Olağan dış politika karar alma süreci terk edilir ve normal durumlarda kararların yapıldığı bürokratik mekanizmanın etkisi azalır. Karar alma sürecinin çok hızlı işleyebilmesi ve seri kararların alınabilmesi için, devlet hiyerarşisinde en yüksek yetkiye sahip yöneticiler bir araya gelerek gerekli kararları almak için süreci kontrolleri altına alırken, alt kademelerdeki karar alıcıların sürece katılımı minimum düzeye düşer. Devletin zirvesinde oluşan acil toplantılar / kurullar, gerektiğinde alt kademelerdeki bürokratların verilerine ve görüşlerine başvurabilirler, ama hem “*zaman baskısı / darlığı*” nedeniyle hem de “*yüksek çıkarlar*” ile ilgili son sözü söylemek gerektiği için, onları by-pass etmeleri de genellikle mümkündür. Uluslararası kriz zamanlarında, karar alma sürecinin kenarında bulunan sivil toplum aktörleri, baskı ve çıkar gruplarının karar alma sürecine katılma olasılığı ise neredeyse hiç yoktur. Bu durumlarda demokratik değil otoriter kararların alındığını söylemek mümkündür. Ayrıca, uluslararası krizler, çok hassas dönüm noktaları olmaları nedeniyle, ilgili devletin yüksek çıkarlarının en çok gözetilmesi gereken zaman dilimleridir. Fakat paradoksal olarak, sivil toplum fertlerinin bu konularda en az katılma ve söz söyleme imkânına sahip olduğu zamanlardır aynı zamanda.⁷²

2.3. Türkiye’de Dış Politika Krizlerinde Karar Alma

Bu kısımda kriz sürecinde Türk dış politika karar alma süreci ele alınacak olup böylelikle dış politikayı etkileyen etkenlerin ortaya çıkarılması amaçlanmaktadır. Burada kısaca *karar alma yaklaşımından* da bahsetmek gerekir. Bu yaklaşım, dikkatini karar alıcılar üzerinde yoğunlaştırmış ve kuramsal çerçeve ile karar alıcıların psikolojik çerçevesini birlikte ele almıştır. Bu yönüyle yaklaşımın dış politika analizinde gerçekçi bir temele dayandığı söylenebilir. *Rasyonalite* kavramına dayanan karar alma yaklaşımına göre bireyler mevcut seçenekleri, faydayı ençoklaştıracak şekilde değerlendirir ve buna göre seçimlerini yaparlar. Ancak bu varsayımın da doğruluğu sınamaya açıktır. Karar alıcılar “*bilgi eksikliği, durumun doğru olarak tanımlanmasındaki güçlükler, mevcut bilgilerin hatalı olabilmesi, gizlilik gibi etkenler nedeniyle*” sözü edilen varsayımdaki gibi bütün seçenekleri bilemeyebilirler. Tüm bu nedenler aynı zamanda “*sınırlı seçenekler arasında karar vermek*” anlamına da gelmektedir. Bu durumda “*objektif rasyonalite*” yerine

⁷² Gözen, “Türkiye ve I. Körfez Savaşı: Kriz Ortamında Dış Politika”, 274.

“*subjektif rasyonalite*” söz konusudur.⁷³ Ayrıca karar alıcıların yoğun stres altında olduğu ve davranışlarını belirlediği bir ortamda, kişisel özellikler de rasyonellikten uzak olarak değerlendirilen kararların alınmasına yol açabilir. Kişinin mizacı, psikolojik durumu ve sahip olduğu değerlerin farklı olması, karar alma sürecini de etkileyen unsurlar arasında yer alır.⁷⁴

Bununla birlikte, karar alma sürecinin açıklanması için birçok model geliştirilmiştir. Graham T. Allison tarafından geliştirilen ve rasyonaliteyi esas almayan *örgütsel süreç modeli* ve *bürokratik politika modeli* bu modellemelere birer örnektir.⁷⁵ Birinci modelde, kararlar örgütlerin standart işleyişlerine uygun olarak çıkmakta, siyasi iktidar değişse de kararların alınışı değişmemektedir. İkincisinde ise, kararlar bürokratik birimler arası yoğun rekabet ve pazarlıklar sonucunda şekil almaktadır. Bunlar zaman zaman konumlarını güçlendirici yönde de siyasi iktidarı etki altına alabilmektedir.⁷⁶

Karar sürecini etkileyen iç ve dış etkenler değerlendirildiğinde, dış etkenlerin karar alıcının görev yaptığı devletin global sistem içindeki konumu olduğunu söylemek mümkündür. İç etkenler ise o ülkenin siyasal sistemini içermektedir. Süreci etkileyen etkenler kadar önemli olan bir diğer kavram da “karar birimi”dir. Karar birimi, karar alma sürecinde durumun tanımlanması, seçeneklerin belirlenmesi ve tercihin yapılması işlevini yerine getiren birim olarak adlandırılır. Her ne kadar karar birimi denildiğinde bireylerden, küçük gruplardan veya geniş örgütsel yapılardan söz edilse de, genellikle karşılaşılan karar biriminin küçük gruplardan oluştuğudur. Süreçte yapısal etkenlerle birlikte ele alınan bir diğer konu ise, kişinin psikolojik çevresidir. Kişiler dünyayı bu açıdan kavramakta ve algılama bu çevrede oluşmaktadır. Dolayısıyla lider özellikleri açısından algılama temel kavramlardan birini oluşturmaktadır.⁷⁷

⁷³ Oğuz Eriş, “Körfez Krizi ve Türkiye’de Karar Alma Süreci”, **Değişen Dünya ve Türkiye**, der. Faruk Sönmezoğlu, (İstanbul: Bağlam Yayıncılık, 1996): 250.

⁷⁴ Eriş, “Körfez Krizi ve Türkiye’de Karar Alma Süreci”, 250.

⁷⁵ Graham T. Allison, “Conceptual Models and the Cuban Missile Crisis”, **American Political Science Review**, Cilt 63, No. 3 (1969): 689-718.

⁷⁶ Charles W. Kegley ve Eugene R. Wittkopf, **American Foreign Policy**, (New York: St. Martin’s Press, 1982): 468.

⁷⁷ Dougherty ve Pfaltzgraff, **The Contending Theories...**, 470.

Algılama, tanımlamayı ve bunun sonucunda hakkında karar alınacak durumda nasıl davranılacağını belirlediğinden dış politikada algılama hatalarına bağlı olarak hatalı kararlar alınabilmektedir. Algılamayı etkileyen unsurlardan biri de bireylerin dış dünya hakkındaki imajlarıdır. Bu imajların şartlar ve olgular karşısında değişime uğraması da algıyı etkilemektedir. Karar alıcının karakteri, risk alma eğilimi, yaratıcılık düzeyi ve zekâ gibi etkenler kararları etkilemektedir. Ancak, yine de kişilerin karakterleri ile kurumsal yapı içinden çıkan kararlar arasında birebir ilişki kurmak her zaman mümkün değildir. Bazen kişilik farklarına rağmen karar alıcılar belirli roller üstlenmekte ve benzer roller sonuçta benzer kararları getirebilmektedir. Yine de *“bir uzlaşma noktası olarak, kişilik özelliklerinin daha çok beklenenin ya da alışılabileninin dışında davranıldığında bağımsız bir etken olarak”* incelenebilecek bir değer olduğu varsayılmıştır.⁷⁸

Nitekim dış politika teorilerine göre, her dış politika karar alma sürecinde, uluslararası ortam kadar, hatta bazen daha çok, ilgili devletin dış politika karar alıcılarının algılamalarının, tercihlerinin ve kararlarının da (psikolojik ortam) rolü çok büyüktür.⁷⁹ Bu rol kriz dönemlerindeki karar alma sürecinde, olağan dönemlere karşın farklılık göstermektedir. Her şeyden önce durumun tanımlanması, gelen bilgilerin kısıtlı, çelişkili ve hatalı olması olasılığını taşıdığından daha güçtür. Karar alıcı kısa sürede, yoğun bir stres altında önemli kararlar almak zorundadır. Bu durum da, kriz dönemlerinde kişilik özelliklerinin öne çıkmasına ve kararların nispeten dar gruplar içinde alınmasına neden olabilmektedir.⁸⁰ Ayrıca kriz dönemlerinde karar alma sürecinde karar alıcıların kişilik özelliklerini öne çıkarmayı dengeleyen bir unsur olarak yer alan yasal mevzuatın varlığına da değinmek gerekir. İncelememize konu olan Haşhaş Ekimi Krizi’nde dış politika karar alma sürecinde karar alıcıların anayasal rol dağılımı 1961 Anayasası’na göre şekillenmiştir.

2.2.1. Dış Politika Analizi ve Analiz Düzeyleri

Uluslararası siyaset içerisinde farklı birçok aktörün yer alması birçok karmaşık ilişkinin ve yapının da varlık sebebidir. Bu karmaşık yapının sadeleştirilmesi ve daha analitik bir hale getirilmesi *analiz düzeyi* yaklaşımının

⁷⁸ Eriş, “Körfez Krizi ve Türkiye’de Karar Alma Süreci”, 251-252.

⁷⁹ Gözen, “Türkiye ve I. Körfez Savaşı: Kriz Ortamında Dış Politika”, 277.

⁸⁰ Eriş, “Körfez Krizi ve Türkiye’de Karar Alma Süreci”, 252.

kullanımıyla mümkündür. Dış politika analizinde analiz düzeyi, yapılan değerlendirmelerin hangi düzeyde ve hangi değişkenlere bakılarak yapılacağı olarak tanımlanabilir. Araştırılan konuyu kavramak ve yorumlayabilmek için analiz düzeyi yaklaşımı belli başlı perspektifler sunar.⁸¹ Bunu kavramın tanımında da tespit etmek mümkündür.

Analiz düzeyi, uluslararası ilişkilerde birbirine benzerlik gösteren bir aktör ve süreç kümesini kendisine temel alan ve bu temel üzerinden çeşitli açıklamalar oluşturmaya çalışan bir perspektif veya bakış açısı olarak da tanımlanmaktadır. Uluslararası İlişkiler biliminde yaygın olarak kullanılan “uluslararası sistem” ve “ulusal alt-sistemler” olmak üzere iki boyutlu analiz⁸² öne çıkarken bunun yanı sıra üçlü ve dörtlü bazen de alt-düzeyle odaklanan farklı analiz düzeyleri mevcuttur. Çalışmamızda bu alandaki yaygın biçimler olan *bireysel*, *devlet (ülke-içi)* ve *sistem (devletlerarası, uluslararası)* analiz düzeyleri ele alınacaktır.⁸³

2.2.1.1. Birey Seviyesinde Analiz

Dış politika değerlendirmelerinde amacın, sebep ve sonuç arasındaki bağı anlamak ve açıklamak olduğu düşünülürse, liderlerin hiç etkisi olmadığını düşünmek, büyük bir hata olur. Nitekim liderlerin kararlar üzerindeki etkisinin sınırlı olduğunu düşünmek veya liderlerin her durumda aynı şekilde davranacağını varsaymak, dış politika analizlerinde yanlış yorumların yapılmasına neden olmaktadır. Farklı liderlerin, benzer durumlarda farklı tutumlar göstermeleri ve farklı kararlara ulaşmaları, bireylerin dış politika süreçlerinde ne derece önem taşıdıklarının en basit göstergesidir.

Bireylerin algıları, seçimleri ve davranışlarıyla ilgilenen birey seviyesinde analiz yaklaşımı tarihi olayların açıklanmasında önemli bir yer tutmaktadır. Bu yaklaşımı gerekli kılan sebeplerden biri büyük liderlerin tarihin gidişatına yön vermiş olmaları ve bu nedenle birçok açıdan incelenmelerinin önemli olayların aydınlanmasında ve anlaşılmasında yapacağı katkıdır.⁸⁴ Örneğin, Mustafa Kemal

⁸¹ Erişen, “Dış Politika Analizi”, 372.

⁸² J. David Singer, “Uluslararası İlişkilerde Analiz Düzeyi Meselesi”, *Uluslararası İlişkiler*, Cilt 3, Sayı 11 (Güz 2006): 3.

⁸³ Bahadır Pehlivan Türk, “Analiz Düzeyi”, *Uluslararası İlişkilere Giriş*, ed. Şaban Kardaş ve Ali Balcı, 5. Basım (İstanbul: Küre Yayınları, 2016): 543.

⁸⁴ Erişen, “Dış Politika Analizi”, 372.

Atatürk'ün varlığı, onun Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasında oynadığı tarihi rol, Kurtuluş Savaşı'nın dış politika boyutu, Cumhuriyet'in kurulmasından sonra İkinci Dünya Savaşı'na kadarki dönemdeki Türk dış politikasında Atatürk'ün fikirlerinin, değerlerinin, karakterinin, o anki psikolojisinin etkisi ve bu etkiler üzerinden Türk dış politikasının analizi bireysel analiz düzeyi perspektifinden yapılabilecek çalışmalara örnek oluşturur. Bunun yanı sıra bu analiz düzeyi içerisinde sadece büyük liderler ele alınmaz. Tek tek vatandaşlar, düşünürler, kanaat önderleri, askerler, seçmenler ve dış politika ile alakalı bürokratlar da incelenen öznelere arasındadır. Özellikle dış politika kararlarıyla ilgili çalışmalarda birey düzeyinde açıklamalar önceliklidir; çünkü karar alma süreçlerinde psikolojik faktörlerin etkisi büyüktür.⁸⁵

Birey seviyesinde yapılan çalışmalar, liderin dış politikayı oluşturduğu ve liderlerin kararlarının ve seçimlerinin olayları sürüklediği ve tarihe yön verdiği varsayımına dayanmaktadır. Dolayısıyla bu görüş, bireylerin her türlü özelliklerinin incelenmesinin gerekli olduğunu ileri sürer. Bu özelliklerin arasında liderlerin dünyayı nasıl algıladıkları önemli bir yer tutmaktadır. Bu analiz ile bu algıyı açıklayabilecek ve belirginleştirebilecek her ögenin incelenmesi amaçlanmıştır. Örneğin, İkinci Dünya Savaşı'nı anlamak için Hitler'i, günümüz Rus dış politikasını anlamak için Putin'i veya 2004 Irak Savaşı'nı yorumlayabilmek için Bush'u dış politika analizlerinde hesaba katmamız gerekmektedir.

Birey seviyesindeki analizde iki temel unsur bulunmaktadır. Birincisi, liderlerin bireysel özelliklerini açıklar. Burada liderlerin kişisel özellikleri, inançları ve değerleri dış politikayı açıklayan faktörler olarak incelenmektedir. Operasyonel kod ve lider özellikleri analizi de bu temel unsurların anlaşılması üzerine kuruludur. Böylelikle bahsi geçen kişisel özellikler bireylerin karar alma süreçlerinde nasıl davranabileceği hakkında araştırmacıya bilgi sağlayabilir. Bu faktörler açıklanabildiği takdirde bireyin güç sahibi olma arzusu, kendisini neyin motive ettiğinin belirlenmesi, kendini ve çevresindekileri olumlu ya da olumsuz nasıl değerlendirdiği gibi dış politikayı etkileyebilecek konularda bilgi sahibi olunabilir. İkinci adım ise bireylerin kişisel özelliklerinin dış politika karar alma sürecini nasıl belirlediğidir. Bir diğer deyişle, bireye ait özelliklerin hangi kanallarla bir dış politika konusuna yön verdiği ve alınacak kararı nasıl etkilediği incelenmektedir. Bireyin

⁸⁵ Pehlivan Türk, "Analiz Düzeyi", 544.

dışarıyı nasıl algıladığı, dış politika sorunsalının nasıl sunulduğu ve bunun nasıl tanımlandığı, karar alma sürecinin netleştirilmesinde etkin rol oynar.

Öte yandan, birey seviyesindeki analizlerde bireylerin içinde bulundukları gruplar bağlamında davranışları da araştırılmaktadır. Liderler kendi başlarına bir karar mekanizmasının tamamını oluşturmadıkları için, grup (yakın iş arkadaşları, danışmanlar ve yakın çevresindeki bireyler) ve bürokrasinin oluşturduğu bir ortamda geniş bir çatı altında karar vermektedirler. Bu çatı içerisinde gruplar ve bürokrasi (yani kurumlar) liderler üzerinde etki oluşturmaktadır.

Bu bağlamda, grup içi etkileşimin bireyin kararları üzerindeki etkisi bu analizlerde önem taşımaktadır. Aynı şekilde, bireyin içinde yer aldığı bürokratik yapı da davranışlarını ve kararlarını etkileyebilir. Bürokrasi daha çok kurumsal yapı altında ve kesin görev tanımlarının verildiği bir düzen içerisinde liderlerin davranışlarını etkiler. Bu nedenle, liderler tek başlarına incelendiği gibi içinde bulundukları grupların ve bürokrasinin etkisiyle dış politika kararlarını nasıl verdikleri de inceleme konusu olmaktadır.

Analizlerde karşımıza çıkan diğer bir süreç açıklama yaklaşımı ise “*groupthink*” kavramıdır. İlk kez 1972 yılında Irving Janis tarafından kaleme alınan *Victims of Groupthink* adlı eserde ortaya atılan bu kavram dış politika sürecinde grup olarak hareket eden birimlerin çalışma süreçlerini açıklamaktadır.⁸⁶ Groupthink, grup içi karar alma süreçlerinin olumsuz yönlerini ifade eder. Bu yaklaşımının temelinde uyumlu karar alma arzusunun grupların alternatif seçenekleri incelemesine engel olması ve buna bağlı olarak grup içi baskı nedeniyle de verimliliğin azalması, grup dışı görüşlerin etkisi, gerçeklerin doğru analiz edilememesi ve karar süreçlerinin zarar görmesi yer alır.⁸⁷

2.2.1.2. Devlet Seviyesinde Analiz

Devlet seviyesindeki analiz, bir devletin belli niteliklerinin (örneğin, askeri güç, ekonomik parametreler, siyasi yapı, kültürel düzen gibi) dış politika davranışına

⁸⁶ Irving L. Janis, *Victims of Groupthink*, (Boston: Houghton Mifflin, 1972): 9. Paul't Hart, “Irving L. Janis' Victims of Groupthink”, *Political Psychology*, Cilt 12, No. 2 (June 1991): 247.

⁸⁷ Golkar Hassan, “Groupthink Principles and Fundamentals in Organizations”, *Interdisciplinary Journal of Contemporary Research in Business*, Cilt 5, No. 8 (December 2013): 229.

etkisinin araştırılması ve devlet altı düzeydeki diğer aktörlerin (kamuoyu gibi) etkisinin araştırılması olmak üzere iki gruba ayrılmaktadır.

İlk grupta, devletin dış politikasını etkileyebilecek iç özelliklerin anlaşılması hedeflenmektedir. Devletin belli nitelikleri bir anlamda liderlerin karar alma kapasitelerini ve önlerindeki seçenekler arasından seçimlerini belirlediği için analizlerde bu faktörler üzerinde durulmaktadır. Bu bağlamda, bir ülkenin yönetim şekli, mesela demokrasi olup olmaması, devlet seviyesinde incelenebilecek unsurların başında gelmektedir.⁸⁸ Demokratik bir sistemle yönetilen bir ülkede, diktatörlük ile yönetilen bir ülkede olduğundan daha farklı etkileri ve davranış biçimleri mevcuttur. Örneğin, demokrasilerde siyasi partilerin etkisi daha büyüktür ve o senenin seçim yılı olup olmadığı dikkate alınır. Benzeri bir şekilde, iktidardaki siyasi partinin ideolojisi ve değerlerinin ne olduğu, bu analiz düzeyinin üzerine odaklandığı diğer önemli bir konudur ve iktidar değişimlerinde daha net dış politika yönelim farklılıkları beklenmektedir. Ayrıca demokratik ülkelerin dış politikada davranışının farklı olduğunu ileri süren liberalizm gibi teorik yaklaşım farklılıkları da bulunmaktadır.⁸⁹

Devlet seviyesinde analiz çalışmalarında asıl inceleme konusu farklı yönetim biçimlerinin devletlerin dış politikalarına yaptığı etki olmuştur. Bu analiz çalışmalarında devletin etnik yapısı ve millî önceliklerine de yer verilmektedir. Bu özellikler devletlerin içinde çatışma ortaya çıkarabilmektedir. Bu durum da devletler arasındaki ilişkileri ve devletlerin dış politika önceliklerinin belirlenmesini etkileyebilmektedir. Etnik yapı gibi devlete ait nitelikler arasında sayılabilecek ve dış politika davranışını etkileyen ekonomik durum, tarih, kültür gibi diğer faktörler bu düzeyde incelenebilecek kriterler arasındadır.

İkinci grupta incelenebilecek devlet altı aktörler arasında ise kamuoyu başta olmak üzere, çıkar grupları, siyasi örgütler, kamu kurum ve kuruluşları, hükümet kurumları, medya, ekonomik sektörler, etnik azınlıklar gibi gruplar bulunmaktadır. Bu aktörlerin her biri değişik bir mantıkla çalıştığından dış politika yapım sürecine etkileri farklı olmuştur. Devlet-altı bir birim olarak değerlendirilen kamuoyu, ülkelerde doğrudan karar alıcıların hareket alanlarını sınırlandırabilmektedir.

⁸⁸ Erişen, “Dış Politika Analizi”, 372-374.

⁸⁹ Pehlivantürk, “Analiz Düzeyi”, 545.

Kamuoyu özellikle demokratik ülkelerde önemli bir araç olarak dış politika yapımı ve kararları sürecinde etkin olsa da, demokratikleşen veya demokratik olmayan ülkelerde de benzer etkiyi kendine özgü kanallarla göstermektedir.

Kamuoyunun dış politika yapımına etkisinden farklı olarak devlet kurum ve kuruluşları ele alındığında ise, aktörler arasındaki ilişkilerin dış politikaya etkisi olduğu görülebilir. Bürokrasinin devletin dış politika yapımına etkisi olduğu üzerinde uzlaşma vardır. Fakat her bürokratik birimin etkisinin eşit olduğunu düşünmek doğru değildir. Bazı bürokratik birimler diğerlerine kıyasla, özellikle dış politika konusunda, daha yetkili ve etkindir. Örneğin, Dışişleri Bakanlığıyla, Bilim, Sanayi ve Ticaret Bakanlığı dış politika kararlarını eşit oranda etkilememektedir. Her ikisinin de taşıdığı bir etkiden bahsederken, haliyle dışişleri bakanlığının tüm devlet kurumları içerisinde tanımı gereği dış politika yapım sürecini ve kararlarını şekillendirdiği söylenebilir. Fakat yine de kamu kurumları arası çekişmeler doğrultusunda da dış politikanın belirli önceliklere göre düzenlenmesi beklenebilir. Sadece bakanlıklar seviyesinde değil, karar alıcı mekanizmalarda (Başbakanlık veya yürütme en önde olmak üzere) diğer bürokratik kurumlar arası çekişmelerin de dış politika yapımında etkili olabileceği söylenebilir.⁹⁰

2.2.1.3. Sistem Seviyesinde Analiz

Sistem düzeyinde analiz, devlet üstü ve uluslararası-küresel düzene odaklanan bir yaklaşım olarak adlandırılmaktadır. Bu yaklaşım, sistem seviyesinde bazı olayların (terörizm, küresel ısınma, sistemdeki güç dağılımı gibi) küresel seviyede incelenmesi gerektiği varsayımını savunur. Bu düzey, devletler arası düzey olarak da bilinir. Bu tanım içerisinde (tek bir devletten öte) devletler üstü bir etkileşimin varlığı söz konusudur. Bu etkileşimin de dış politikaya yön verebileceği üzerinde durulmaktadır. David Singer'ın *“bir çeşit kara kutu ya da bilardo topu oluşturmaya eğilim”* gösterdiğini ileri sürdüğü *sistem merkezli yaklaşım*⁹¹ devletler arası ilişkiler ve devlet üstü yapıdan bahsederken devletin iç yapıları veya ülke yöneticilerinin kim olduklarına bakmaz. Bu bakış açısında, devletin uluslararası sistemdeki güç dağılımı içinde sahip olduğu konum ve sistem içindeki karşılıklı etkileşimin etkilerinden

⁹⁰ Erişen, “Dış Politika Analizi”, 374.

⁹¹ Singer, “Uluslararası İlişkilerde Analiz Düzeyi Meselesi”, 8.

bahsedilir. Küreselleşme sonucunda devletler arası ticaret ilişkileriyle karşılıklı bağımlılık kavramının oluşmasının dış politikayı etkilemesi buna bir örnek oluşturur.

Uluslararası sistem, dış politika kararlarının alındığı bireysel çevrenin bir parçası olarak görülürse, uluslararası sistem düzeyi dış politika analizinin kapsamına girecektir. Bu yaklaşım kapsamında, terörizm, çevre sorunları, dünya çapında etkili olabilecek teknolojik ve bilimsel gelişmeler gibi, küresel çapta meydana gelen olaylar da incelenebilir. Bu konular içerik gereği tek bir devlet ya da bölgede değil tüm dünyada etki oluşturdıkları için devletlerin dış politikalarına farklı şekillerde yön verebilmektedir.⁹²

Bu analiz düzeyinin aslında geleneksel olarak uluslararası ilişkilerdeki en önemli analiz düzeyi olduğu kabul edilmektedir ve sistem analiz düzeyi özellikle neorealist uluslararası ilişkiler teorisinin temel referansını yansıtmaktadır. Bu tarz analizlerde uluslararası sistem düzeyinde devletlerin tek bir birim olduğu ve hükümetleri tarafından temsil edildikleri varsayılmaktadır. Örneğin, “ABD’nin Suriye ile ilgili görüşü” veya “Türkiye ve Yunanistan arasındaki sorunlar” gibi soruların tartışılmasında olduğu gibi, bu tür yaklaşımlarda örtülü olarak neredeyse bütün bir ülkenin belirgin bir karaktere ve görüşe sahip tek bir birey gibi davrandığı varsayılır.⁹³

Farklı analiz düzeylerinden yapılan dış politika analizinde sonuç olarak şu noktaya dikkat çekmek gerekir: dış politikanın doğası gereği tek bir analiz düzeyine bağlı kalmak çeşitli sorunları beraberinde getirir. Örneğin, liderlerin en etkili aktör olduğu varsayımıyla bir analiz yapılırsa, devlete ait özellikler, kamuoyunun lider üzerindeki etkisi ve hatta bölgesel unsurlar ve sistemdeki güç dağılımının dış politika kararlarına olan etkisi göz ardı edilmiş olacaktır. Öte taraftan, devletin en önemli aktör olduğunu savunarak lider ve kamuoyu gibi iki önemli unsurun dış politika yapımında ve karar süreçlerinde önemi olmadığını savunmak da aynı oranda eksik analizlere sebep olacaktır. Bu nedenlerle, farklı düzeylerden perspektifleri dikkate alarak ve bunları birbirleriyle kıyaslayarak en sağlıklı analizler yapılabilir. Nitekim dış politika olaylarının tek boyutlu olduğu veya tek bir düzeyde cereyan ettiğini savunmak pek tutarlı ve gerçekçi bir yaklaşım olmayacaktır. Sonuç olarak,

⁹² Erişen, “Dış Politika Analizi”, 375.

⁹³ Pehlivantürk, “Analiz Düzeyi”, 545.

tek düzeyli bir analizde, dış politika analizi eksik olduğu kadar, yanlış yorumların da yapılmasına neden olabilir. Önemli olan, farklı düzeylerdeki değişkenlerin, birbirleriyle etkileşim içerisinde, dış politikayı nasıl etkilediği ve bu etkiler altında dış politika kararlarının oluşturulup nasıl uygulandığıdır.⁹⁴

2.3.1. 1961 Anayasası ve Dış Politika Karar Alma Sürecinde Anayasal Rol Dağılımı

Türk dış politikasında karar alma sürecinde kimlerin rol alacağıyla ilgili düzenlemeler Anayasa ile düzenlenmiştir. Türkiye'nin dış politika karar alma sürecindeki Anayasal rol dağılımında, üç önemli kurum ve bunların yanında üç önemli kişinin öne çıktığı görülmektedir. Bunlar: Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM), Hükümet (Bakanlar Kurulu) ve Dışişleri Bakanlığı ve kişi olarak Başbakan, Dışişleri Bakanı ve Cumhurbaşkanıdır. Türkiye'nin ana dış politikasının belirlenmesinde en temel kurum yasama organı TBMM'dir. Belirlenen dış politikanın yürütülmesinden birinci derecede sorumlu olan kurum ise yürütme organı hükümet ve onun bir uzmanlaşmış kolu olan Dışişleri Bakanlığı'dır.⁹⁵ Bu çalışmada Haşhaş Ekimi Krizi'nde karar alıcı statüsünde bulunanların dönemin mevcut anayasası olan 1961 Anayasası'na göre dış politikadaki görev ve yetkileri anlatılacaktır.

2.3.1.1. Cumhurbaşkanı

Yürütme görevinin, kanunlar çerçevesinde, Cumhurbaşkanı ve Bakanlar Kurulu tarafından yerine getirildiğini belirten 1961 Anayasası, yasamadan “yetki” diye söz ederken [md. 5], yürütmeyi “görev” olarak tanımlamaktadır:

“Farklılık ve ağırlık birincisi lehine ve açıktır. Bunda hem meclis üstünlüğü geleneğinin etkisi

⁹⁴ Erişen, “Dış Politika Analizi”, 375.

⁹⁵ Gözen, “Türkiye ve I. Körfez Savaşı: Kriz Ortamında Dış Politika”, 279. Burada çalışmamıza konu olan Haşhaş Ekimi Krizi'ne taraf olan ABD'nin karar alma mekanizmasına kısaca değinmek gerekir. 1961-1996 yılları arasında ABD Dışişleri Bakanlığı'nın ABD Dışişleri topluluğundaki rolü ele alındığında, Başkanlar, dışişleri krizlerinin yönetimi ve en azından ele alınması girişiminde, sadece Dışişleri Bakanlarına ve Bakanlığına yer vermemiş aynı zamanda yönetim ve karar verme süreçlerine önemli dışişleri sorumlulukları kazanan çok sayıda diğer kurumları da dahil etmişlerdir. Bu sürece katma şekil ve niteliği Başkandan Başkana farklılık göstermektedir. Başkan Nixon ve Ford, yetkiyi Beyaz Saray'a ve Ulusal Güvenlik Konseyi'ne mümkün olduğu kadar fazla yoğunlaştırabilecek bir karar verme şeklini benimsemişlerdir. Ayrıca Nixon, Ford ve Carter yönetiminde, kararlı ulusal güvenlik danışmanları, Bakanlığın politika belirleyicilerini göz ardı etme veya yok sayma eğiliminde olmuşlardır. Konu hakkında bkz. William Z. Slany, **Birleşik Devletler Dışişleri Bakanlığı Tarihçesi (1789-1996)**, Department of State (Temmuz 1996): 9-10.

hem de yürütmeden duyulan çekingenliğin payı vardır. ‘Yürütme görevi kanunlar çerçevesinde (...) yerine getirilir’ (md. 6) hükmü de buna eklendiğinde, gerekçede kullanılan deyimlerle yasamanın ‘aslı, genel ve ilk el’, yürütmenin ise ‘tâbi ve müştak (türev)’ bir yetki olduğu, kanun olmadığı yerde yürütmenin de olamayacağı, yürütme organının kaynağını kanundan almayan bir işlem yapamayacağı sonucu çıkar.”⁹⁶

Yürütmenin temel öznelereinden biri olan Cumhurbaşkanı, 1961 Anayasası’nın 97. maddesine göre “*devletin başı*”dır:

“Bu sıfatla, Türkiye Cumhuriyetini ve Milleti birliğini temsil eder. Cumhurbaşkanı, gerekli gördükçe, Bakanlar Kuruluna başkanlık eder; yabancı Devletlere Türk Devletinin temsilcilerini gönderir ve Türkiye’ye gönderilen yabancı Devlet temsilcilerini kabul eder; milletlerarası andlaşmaları onaylar ve yayınlar.”⁹⁷

Cumhurbaşkanı’nın görev ve yetkileri kapsamını belirten bu maddeye göre onaylama ve onaylamayı uygun bulma süreçlerinin birbirinden ayrıldığını görmekteyiz. 1961 Anayasası’na göre, 97. madde, onaylamayı Cumhurbaşkanı’na verirken, 65. madde de onaylamayı uygun bulmayı TBMM’ye bırakmaktadır. Buradaki önemli fark, TBMM’ce bir anlaşma için uygun bulma kanunu çıkarılmış olması, onu iç hukukta geçerli kılmamakta; Cumhurbaşkanı’nın onayı gerekmektedir. Bunun önemi, yürütmenin bir antlaşmayı kendisince en uygun zamanda yürürlüğe sokabilme imkânı bulmuş olmasıdır.⁹⁸

Temelde 1961 Anayasası uluslararası antlaşmalarla ilgili olarak, antlaşmaların bir kanunla uygun bulunmasını öngörmektedir. Madde 65’te de belirtildiği üzere,

“Türkiye Cumhuriyeti adına yabancı Devletlerle ve milletlerarası kurullarla yapılacak andlaşmaların onaylanması, Türkiye Büyük Millet Meclisi’nin onaylamayı bir kanunla uygun bulmasına bağlıdır.

İktisadî, ticarî veya teknik münasebetleri düzenleyen ve süresi bir yılı aşmayan andlaşmalar, Devlet malîyesi bakımından bir yüklenme gerektirmemek, kişi hallerine ve Türklerin yabancı memleketlerdeki mülkiyet haklarına dokunmamak şartıyla, yayınlanma ile yürürlüğe konabilir. Bu takdirde, bu andlaşmalar, yayımlarından başlayarak iki ay içinde Türkiye Büyük Millet Meclisi’nin bilgisine sunulur.

Milletlerarası bir andlaşmaya dayanan uygulama andlaşmaları ile kanunun verdiği yetkiye dayanılarak yapılan iktisadî, ticarî, teknik veya idarî andlaşmaların Türkiye Büyük Millet Meclisi’nce uygun bulunması zorunluğu yoktur; ancak, bu fıkraya göre yapılan iktisadî, ticarî veya özel kişilerin haklarını ilgilendiren andlaşmalar, yayımlanmadan yürürlüğe konulamaz.

Türk kanunlarına değişiklik getiren her türlü andlaşmaların yapılmasında 1 inci fıkra hükmü uygulanır.

Usûlüne göre yürürlüğe konulmuş milletlerarası andlaşmalar kanun hükmündedir. Bunlar

⁹⁶ Bülent Tanör, **Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri (1789-1980)**, 11. Baskı (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2004): 396-397.

⁹⁷ **1961 Anayasası**, <https://www.tbmm.gov.tr/anayasa/anayasa61.htm>, [26.07.2017].

⁹⁸ Çınar Bahçacı, “Parlamento ve Dış Politika”, (Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2006): 19-20.

hakkında 149 uncu ve 151 inci maddeler gereğince Anayasa Mahkemesine başvurulamaz.”⁹⁹

Görüldüğü gibi, 65. madde istisna olarak, iktisadi, teknik ve ticari ilişkileri düzenleyen ve 1 yılı aşmayan antlaşmalar için uygun bulma kanunu çıkarma zorunluluğu aramamış; yayımlamak suretiyle yürürlük kazanacağını belirtmiş, yani yasama organı by-pass edilmiş; ancak, kişi hallerine, Türkler’in dışarıdaki mülklerine halel getirmemesi ve devlet maliyesine yük getirmemesi şartını koşturmuştur. Bu istisna, daha önce yapılmış bir milletlerarası antlaşmaya dayanan antlaşmalar için de geçerlidir.¹⁰⁰

Yürütme görevinin, kanunlar çerçevesinde, Cumhurbaşkanı ve Bakanlar Kurulu tarafından yerine getirildiğinin belirten 1961 Anayasası, Cumhurbaşkanı’nı sadece vatan hainliğinden dolayı sorumlu tutmakta iken [Madde-99] göreviyle ilgili işlemlerden sorumlu tutmamaktadır. “*Cumhurbaşkanının bütün kararları Başbakan ve ilgili Bakanlarca imzalanır. Bu kararlardan Başbakan ile ilgili bakan sorumludur*” [Madde-98].¹⁰¹ 61 Anayasası’nın kabul ettiği tüm bu anlatılagelen yasama-yürütme ilişkileri sistemine göre, sorumsuz Cumhurbaşkanı’nın sorumlu görevlilerin imzası olmadan karar yetkisine sahip bulunmadığını tespit etmekteyiz. 31 Mayıs 1963 tarihli 244 sayılı kanun ise yürütme yetkisini paylaştan Bakanlar Kurulu ile Cumhurbaşkanı arasındaki yetki karmaşasını gidermek için, Cumhurbaşkanı yetkilerinin aslında yürütme organı yetkileri olduğunu vurgulamakta ve bununla yetinmeyip antlaşmaların onaylanması için Bakanlar Kurulu Kararnamesi çıkarılmasını zorunlu kılmaktadır. Böylece, onay sorumluluğuna yürütmenin iki ayağının da katılması sağlanmıştır.¹⁰²

2.3.1.2. Başbakan ve Bakanlar Kurulu

Bakanlar Kurulu, Başbakan ve Bakanlardan kuruludur. Başbakan, Cumhurbaşkanınca, Türkiye Büyük Millet Meclisi üyeleri arasından atanır. Bakanlar ise Türkiye Büyük Millet Meclisi üyeleri veya milletvekili seçilme yeterliğine sahip olanlar arasından Başbakanca seçilir ve Cumhurbaşkanınca atanır [Madde-102]. Görev ve siyasi sorumluluklar açısından anayasal rolleri ise şöyle belirtilmiştir:

⁹⁹ 1961 Anayasası, <https://www.tbmm.gov.tr/anayasa/anayasa61.htm>, [26.07.2017].

¹⁰⁰ Bahçacı, “Parlamento ve Dış Politika”, 24.

¹⁰¹ 1961 Anayasası, <https://www.tbmm.gov.tr/anayasa/anayasa61.htm>, [26.07.2017]. Cevdet Atay, **Karşılaştırmalı Türk Anayasaları (Değişme ve Gelişme)**, (Bursa: Ekin Kitabevi, t.y.): 130-131.

¹⁰² Bahçacı, “Parlamento ve Dış Politika”, 24-26.

“Başbakan, Bakanlar Kurulunun Başkanı olarak, Bakanlıklar arasında işbirliğini sağlar ve Hükümetin genel siyasetinin yürütülmesini gözetir. Bakanlar Kurulu, bu siyasetin yürütülmesinden birlikte sorumludur. Her bakan, kendi yetkisi içindeki işlerden ve emri altındakilerin eylem ve işlemlerinden ayrıca sorumludur. Bakanlar, dokunulmazlık ve yasaklamalar bakımından Türkiye Büyük Millet Meclisi üyeleriyle aynı durumdadır” [Madde-105].¹⁰³

Bu madde ile Başbakana “genel siyasetin yürütülmesini gözetme” yetkisi tanınmıştır. Diğer bir deyişle, bakan Millet Meclisine karşı doğrudan doğruya sorumlu değildir ama Başbakana karşı doğrudan doğruya sorumlu bulunmaktadır.¹⁰⁴ Bakanlıklar, kanunun koyduğu esaslara göre kurulmakta olup [Madde-106] her bakanlık ilgili kanunun gösterdiği alanda “genel yetkili” sayılır.¹⁰⁵ Ayrıca, Bakanlar Kurulu, kanunun uygulanmasını göstermek veya kanunun emrettiği işleri belirtmek üzere, kanunlara aykırı olmamak şartıyla ve Danıştay'ın incelemesinden geçirilerek, tüzükler çıkarabilir. Tüzükler, Cumhurbaşkanınca imzalanır ve kanunlar gibi yayınlanır [Madde-10].¹⁰⁶

2.3.1.3. Dışişleri Bakanlığı

Dışişleri Bakanlıkları, uluslararası ilişkilerde dış politika kararlarının oluşumunda önemli bir yere sahiptirler. Dışişleri Bakanlığı ve Türkiye'nin yabancı ülkelerdeki temsilciliklerinden

oluşan devlet kurumları aracılığı ile Türkiye'nin yabancı devletler ve uluslararası kuruluşlarla ilişkilerinden elde edilen çıktılar, diplomasi yoluyla karar alma sürecini ve alınan kararları etkilemiştir.

“Sorumluluğunu taşıdığım kararlar 12 Mart'ın ilk yılında alınanlardır. Yürütme görevinin anayasal sorumlusu Bakanlar Kurulu'dur. Onun üyelerinin toplu, ortak ve bir de bakanlıkları dolayısıyla tek tek kişisel sorumlulukları vardır. Başbakan, kurulun başı olarak, uyum sağlayıcı rolü, genel politikaya yön verici üstünlüğü dolayısıyla ayrı bir değer taşır. Yasal değilse bile, moral yükü bakanlarınkinden ağırdır.”

Erim, 12 Mart Anıları, 2.

¹⁰³ **1961 Anayasası**, <https://www.tbmm.gov.tr/anayasa/anayasa61.htm>, [26.07.2017]. Atay, **Karşılaştırmalı Türk Anayasaları (Değişme ve Gelişme)**, 140.

¹⁰⁴ Servet Armağan, **1961 Anayasası ve Bakanlar Kurulu**, (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları, 1978): 137.

¹⁰⁵ Armağan, **1961 Anayasası ve Bakanlar Kurulu**, 68.

¹⁰⁶ **1961 Anayasası**, <https://www.tbmm.gov.tr/anayasa/anayasa61.htm>, [26.07.2017].

31 Mayıs 1963 tarihli 244 sayılı kanun ile “*milletlerarası andlaşmaların yapılması, yürürlüğü ve yayınlanması ile bazı andlaşmaların yapılması için*” Bakanlar Kurulu’na yetki verilmiştir. Bu kanuna göre:

“Milletlerarası andlaşmaların onaylanması, bunlara katılma, bunların feshini ihbar etmemek suretiyle yürürlük süresini uzatma, Türkiye Cumhuriyetini bağliyan bir Milletlerarası Andlaşmanın belli hükümlerinin yürürlüğe konulması için gerekli bildirileri yapma, milletlerarası andlaşmaların uygulama alanının değıştiğini tesbit etme, bunların hükümlerinin uygulanmasını durdurma ve bunları sona erdirmeye, Bakanlar Kurulu kararnamesiyle olur.”¹⁰⁷

Bu andlaşmalarla ilgili belgelerin hazırlanması ise Dışışleri Bakanlığı tarafından yapılır:

“1’inci, 2’nci ve 3’üncü maddeler gereğince kanun tasarılarını ve kararname tasarılarını ve 2’nci maddenin 2’nci fıkrası gereğince Cumhuriyet Senatosu ile Millet Meclisinin bilgisine sunulacak olan andlaşmaların bu Meclislerin Başkanlıklarına sunma yazılarını hazırlamak görevi, Dışışleri Bakanlığınca yerine getirilir.”¹⁰⁸

Aynı zamanda, yetki belgesi, onaylama belgesi, onaylama belgesinin alınıp verilmesi veya sadece verilmesi tutanağı ve değışik şekillerdeki antlaşmaların metinleri gibi milletlerarası hukukun veya tatbikatın gerektirdiğı her türlü belgelerin asıl veya örneklerini hazırlamak, Türkiye Cumhuriyeti adına yapılan antlaşmaları milletlerarası kurullarda tescil ettirmek ve Türkiye Cumhuriyeti adına yapılmış veya yapılacak andlaşmaların resmi sicilini tutmak Dışışleri Bakanlığının görevi kapsamındadır.¹⁰⁹

Dış politikanın TBMM tarafından denetimi için ise 1961 sistemi, antlaşmaların uygun bulunması dışında, farklı bir kurum oluşumunu sağlayacak bir değışiklik getirmemiştir. 1961 Anayasası ile yetki bakımından önu açılan yürütme, 1982 Anayasası ile daha da güçlendirilmiştir.¹¹⁰

Burada 1961 Anayasası’nı 1982 Anayasası’ndan ayıran bir özelliğe de değinmek gerekir. “Anayasanın üstünlüğü” ilkesini açıkça kabul eden bir anayasa olan 1961 Anayasası, aynı zamanda “sosyal hak ve ödevler”i ilk kez sistematik olarak düzenleyen anayasadır. Keza bu Anayasa temel hak ve özgürlükler

¹⁰⁷ Milletlerarası Andlaşmaların Yapılması, Yürürlüğü ve Yayınlanması ile Bazı Andlaşmaların Yapılması İçin Bakanlar Kuruluna Yetki Verilmesi Hakkında Kanun, <http://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.244.pdf>, [29.08.2017].

¹⁰⁸ Milletlerarası Andlaşmaların Yapılması, Yürürlüğü ve Yayınlanması ile Bazı Andlaşmaların Yapılması İçin Bakanlar Kuruluna Yetki Verilmesi Hakkında Kanun, <http://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.244.pdf>, [29.08.2017].

¹⁰⁹ Milletlerarası Andlaşmaların Yapılması, Yürürlüğü ve Yayınlanması ile Bazı Andlaşmaların Yapılması İçin Bakanlar Kuruluna Yetki Verilmesi Hakkında Kanun, <http://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.244.pdf>, [29.08.2017].

¹¹⁰ Bahçacı, “Parlamento ve Dış Politika”, 20, 23.

sınırlandırılmasını oldukça güvenceli bir sisteme de bağlamıştır.¹¹¹ 12 Mart 1971’e değin bu güvence sarsılmadan devam edebilmiştir. 12 Mart 1971 tarihinde askeri kanat tarafından verilen “muhtıra” ile Başbakan Süleyman Demirel istifaya zorlanmış olup Ordu desteğinde bir “partiler üstü” hükümet kurulmuştur ve Anayasada değişiklik yapılması gündeme gelmiştir.¹¹² Bu doğrultuda Anayasa’da 1969-1974 tarihleri arasında yedi defa değişiklik yapılmış ve en önemli ve en köklü olan değişiklikler ise 1971 ve 1973 yıllarında yapılanlar olmuştur.¹¹³

Yapılan anayasa değişikliklerinin ana yönleri değerlendirildiğinde yürütmenin güçlendirilmesi yönünde yapılan değişiklikler göze çarpmaktadır. Bakanlar Kuruluna kanun hükmünde kararname çıkarma yetkisinin verilmesi [m. 64] buna bir örnektir. Temel hak ve özgürlüklere getirilen sınırlamalar ise 11. maddede düzenlenmiştir. Bütün temel hak ve özgürlükler için geçerli genel bir sınırlama hükmünün getirilmesi ve temel hak ve özgürlükler için yasal sınırlama sebeplerinin artırılması söz konusudur. Yargı denetimine getirilen sınırlamaların yanı sıra ordu ile ilgili değişiklikler de mevcuttur. Askerî otorite sivil iktidardan yeni tavizler koparmıştır. Askerî yargı sivil yargının aleyhine genişlemiştir. Asker kişilerle ilgili idarî eylem ve işlemlerin yargısal denetimi, Danıştay’dan alınarak yeni kurulan Askerî Yüksek İdare Mahkemesi’ne verilmiştir [m. 140]. Sıkıyönetime geçiş kolaylaştırılmıştır [m. 124]. Sivillerin askerî nitelikte olmayan suçlarından dolayı yargılanmaları mümkün kılınmıştır [m. 138/2].¹¹⁴ Tüm bu gelişmeler, dış politikanın oluşumunda doğrudan veya dolaylı açıdan rol oynayan kurumlar ve makamları da dikkate almayı gerektirmiştir. Milli Güvenlik Kurulu bunlardan biridir.

2.3.1.4. Millî Güvenlik Kurulu

1961 Anayasası’na göre Millî Güvenlik Kurulu kanunun gösterdiği bakanlar ile Genel Kurmay Başkanı ve Kuvvet temsilcilerinden oluşur. Millî Güvenlik Kurulu’na Cumhurbaşkanı başkanlık eder, bulunmadığı zaman ise bu görevi Başbakan yapar.

¹¹¹ Kemal Gözler, **Anayasa Hukukuna Giriş**, 14. Baskı (Bursa: Ekin Basım Yayın, Eylül 2009): 186-187. **1961 Anayasası**, <https://www.tbmm.gov.tr/anayasa/anayasa61.htm>, [26.07.2017].

¹¹² Gözler, **Anayasa Hukukuna Giriş**, 188-189.

¹¹³ Tanör, **Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri (1789-1980)**, 413.

¹¹⁴ Gözler, **Anayasa Hukukuna Giriş**, 188-189.

Millî Güvenlik Kurulu, millî güvenlik ile ilgili kararların alınmasında ve koordinasyonun sağlanmasında yardımcılık etmek üzere gerekli temel görüşleri Bakanlar Kurulu'na bildirir [Madde 111]. 20.9.1971 tarih ve 1488 sayılı Kanunla ise ilgili maddedeki değişiklikler şöyledir:

“Millî Güvenlik Kurulu, Başbakan, Genelkurmay Başkanı ve kanunun gösterdiği bakanlar ile Kuvvet Komutanlarından kuruludur. (...) Millî Güvenlik Kurulu, millî güvenlik ile ilgili kararların alınmasında ve koordinasyonun sağlanmasında gerekli temel görüşleri Bakanlar Kuruluna tavsiye eder.”¹¹⁵

MGK kararları tavsiye niteliğinde olsa da anayasada yapılan değişiklikler ile askeri vesayetin temelleri atılmıştır. Tekrar demokratik ortama dönüş ancak 1973 seçimleri ile mümkün olabilmıştır.

2.4. Kriz Yönetimi – Kriz Analizi

Kriz yönetimi, “kriz” olarak nitelenen durumu ortadan kaldırmak için yapılan planlı, sistematik ve rasyonel bir şekilde uygulanan faaliyetler topluluğu anlamına gelmektedir. Sistematik olarak adım adım verilecek kararları, bu kararları uygulayacak ekibi oluşturmayı, uygulama sonuçlarını hızlı alarak yeni kararlar vermeyi kapsamında barındırır. Normal şartlardaki yönetim politikalarının kriz şartlarına cevap vermesi zor olduğundan kriz dönemindeki uygulamanın farklı olması gerekmektedir. Krizi normal şartların iş yapma ve karar verme alışkanlıkları ile çözmeye çalışanlar başarısızlığı kabul etmiş olurlar.¹¹⁶

Bu bölümde kriz kavramı başta olmak üzere bir kriz yönetiminin temel yapı taşları ele alınacaktır. Kriz yönetiminin başarısı, karar verici ve onun uygulayacağı stratejiye bağlı olduğundan, kriz anında tarafların kullanabileceği / kullandığı saldırgan ve savunmacı stratejiler de anlatılacaktır.

2.4.1. Kriz Kavramı

Kriz zamanında karar verme süreci, normal şartlara göre, daha farklı işlemekte olup karar vericiler olağan dışı bir durumda olduğundan farklı hareket etmek zorunda kalırlar. Charles F. Hermann'a göre “yüksek tehdit”, “kısa zaman” ve

¹¹⁵ 1961 Anayasası, <https://www.tbmm.gov.tr/anayasa/anayasa61.htm>, [26.07.2017].

¹¹⁶ Melek Vergiliel Tüz, **Kriz Yönetimi - Uygulama İçin Temel Adımlar**, (Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık, 2014): 83.

“sürpriz” bileşenlerinden oluşan “kriz”,¹¹⁷ bir diğer yandan da “potansiyel savaş” olarak da değerlendirilir. Çünkü kriz ortamında, taraflar arasında savaş çıkma olasılığı oldukça fazladır. Karar vericilerin, zaman yetersizliğinden ötürü, çok kısa bir süre içerisinde karar almaları gerekir. Çoğu zaman, karar vericiler, olayı genel hatlarıyla değerlendirmek zorunda kalır. Kriz, aynı zamanda her ne kadar önceden karar vericileri uyaran işaretler taşısa da, ansızın ortaya çıkan ve karar vericiler tarafından beklenilmeyen bir durum olup “sürpriz bir gelişme” olarak da tanımlanır.¹¹⁸

Krizin daha sistemik bir tanımını yapmak gerekirse kriz global alanda bozulmayı ve düzensizliği belirten bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu tanım çerçevesinde kriz, çatışan tarafların açık ve zorlayıcı etkileşimi sonucunda ortaya çıkar. Tarafların birbirlerini kontrol etmek, etkilemek veya ortadan kaldırmak için birbirleri aleyhine yıkıcı davranışlar sergilemeleri bu etkileşimin bir yönüdür.¹¹⁹ Buna rağmen taraflar arasında çıkar çatışmasının yaşanması yine de krizin ortaya çıkması için tek başına yeterli bir neden oluşturmaz. Taraflardan birisinin, çıkar çatışmasını kendi lehine çevirmek için, diğer devlete karşı zorlayıcı bir davranış sergilemesi gerekir. Böylece taraflardan biri, şiddet veya güç kullanma tehdidinde bulunarak, diğer tarafı, kendi istediği şekilde davranması için zorlamaktadır. Fakat diğer devlet, bu zorlama karşısında bir direnç gösterir. Bu nedenle, taraflardan birinin meydan okuması ve diğerinin buna direnç göstermesi, taraflar arasında bir sürtüşme ortamı yaratmaktadır. Taraflar arasında sürtüşme, kısa veya uzun süreli olabilir. Gerginliğin veya sürtüşmenin, azalması veya artması, tarafların birbirlerine karşı uyguladıkları zorlayıcı taktiklere göre biçimlenmektedir. Taraflar kriz esnasında tırmandırma veya yatıştırma politikaları izleyebilirler. Tutumlarında ısrar eden taraflar, kararlılıklarını göstermek ve diğer tarafın kararlılığını bozmak için, birbirlerine tehditler, uyarılar, askeri konuşlandırmalar ve diğer sinyaller göndermektedir. Böylece, taraflar, birbirlerini geri adım atmaya zorlar.¹²⁰ Burada

¹¹⁷ Charles F. Hermann, “Threat, Time and Surprise: A Simulation of International Crisis”, **International Crises: Insights from Behavior Research**, ed. Charles F. Hermann, (New York: Free Press, 1972): 187.

¹¹⁸ Snyder ve Diesing, **Conflict Among Nations...**, 3, 8-9.

¹¹⁹ Charles F. Hermann, “Crisis”, **The Oxford Companion to Politics of the World**, ed. Joel Krieger (New York: Oxford University Press, 1993): 205.

¹²⁰ Efeğil, **Körfez Krizi ve Türk Dış Politikası Karar Verme Modeli**, 36-38.

kriz kavramının temelinde bilinmemezlik veya kesin unsurların bulunduğuna değinmek gerekir. Her ne kadar taraflar kendi davranışlarını kontrol edebilseler de, karşı tarafın niyetleri ve değerleri hakkında yeterli bilgiye sahip olmadıklarından ötürü olayın akışını yönlendirebilecek tam kontrol yeteneğine de sahip değildirler.¹²¹

2.4.2. Uluslararası ve Dış Politika Krizlerinin Tanımları

Hermann, kriz tanımından yola çıkarak, “*sistemik kriz*”, “*uluslararası kriz*” ve “*karar alma krizi*” olmak üzere üç farklı kriz düzeyi tanımlamıştır. Uluslararası sistemde belirli aktörler belirli kuralların, normların ve kapasitenin olduğu bir yapı içerisinde bulunmaktadır. *Sistemik kriz*, bu yapıdaki denge ve istikrarın bozulması halinde meydana gelen kriz türüdür. Bir aktörün diğer aktör tarafından statükosunun tehdit edilmesi durumunda ortaya çıkan kriz türü ise “*uluslararası kriz*”dir. Bu kriz türünde durumu tetikleyen ilk tırmanmadan sonra esas dinamik doğrudan ya da üstü kapalı pazarlık gerektirebilir. *Yürütme / Hükümsel ya da karar alma krizinde* ise tek bir devlet dikkate alınır. Karar alma krizinde, karar alıcılar için gerçek sorun olayın kendisidir ve karşılaşılan durumun özellikleri önemlidir. Krizlerin karar almayı nasıl etkilediği de karar alıcının bir diğer temel sorunsalıdır. Uluslararası bir problem içermeyen karar alma krizi, olası bir savaşa neden olmadığı sürece iç politikada hükümeti tehdit eden bir unsur olarak değerlendirilir.¹²²

Hermann’ın kriz ayrımlarından biri olan *uluslararası kriz* kavramına Gleen H. Snyder ise “*iki veya daha fazla devlet arasında geçen, şiddetli çatışma veya kısa bir savaş sürecinde yaşanan etkileşim silsilesi*” olarak bakmaktadır.¹²³ Bu tanım, tehlikeli ve yüksek düzeyde savaş olasılığını da ifade eder. Michael Brecher da bu tanımı destekleyici olarak krizi “*iki veya daha fazla devlet arasında askerî savaş, silahlı çatışma olasılığının yüksek olduğu etkileşim*” hali olarak tanımlamaktadır.¹²⁴

2.4.3. Kriz Türleri

Krizler niteliklerine ve ortaya çıkış özelliklerine göre birden fazla çeşide ayrılmaktadır. Bu çalışmada altı farklı özellik temelinde sınıflandırma yapılacak olup

¹²¹ Snyder ve Diesing, *Conflict Among Nations...*, 7-8.

¹²² Hermann, “Crisis”, 205-206.

¹²³ Snyder ve Diesing, *Conflict Among Nations...*, 6.

¹²⁴ Michael Brecher ve Jonathan Wilkenfeld, *A Study of Crisis*, (USA: The University of Michigan Press, 1997): 5.

kriz çeşitleri; taraflarına göre, coğrafyaya göre, zamana göre, niyete göre, nitelik ve etkisine göre krizler olarak incelenecektir.

2.4.3.1. Taraflarına Göre Krizler

Taraflarına göre krizler (unilateral crisis), krizle muhatap olan taraf sayısına göre tek taraflı, iki taraflı ve çok taraflı olmak üzere üçe ayrılmaktadır. Tek taraflı krizde ortaya çıkan durumu sadece bir taraf “kriz” olarak kabul edip tepkisini oluşturmaktadır. İlgili durumu kriz olarak kabul eden taraf bundan bir başka devleti sorumlu görmeye çalışsa da o devlet bu durumu kriz olarak kabul etmediği sürece kriz tek taraflı kalabilir. Aynı zamanda tek taraflı kriz, kriz halinin bir aktörün kendi ülkesel sınırları içerisinde meydana gelmesi durumu ve / veya kendi çıkar ve önceliklerine yönelik bir tehdit algısı içerisinde olması anlamına da gelir. Saldırgan veya savunmacı bir aktörün kendince haklı gerekçelere dayandığı ve herhangi bir başka aktör ile kriz yaratma amacında olmamasına rağmen bu durumun karşı tarafta, algısal olarak, kriz hali olarak değerlendirilerek tepki gösterilmesi anlamını da taşır.

Bu tür krizlerde karar alıcı bakımından krizin karşı muhatabı bulunmayabilir ya da karşı taraf krizi nitelendirirken aynı derecede önem atfetmeyebilir. Karar alma bakımından duruma kriz anlamını yükleyen taraf krizi ikili veya çok taraflı bir krize dönüştürmekte zorlanacaktır. Dolayısıyla nitelik bakımından dış politikayı ilgilendirmesine rağmen kriz hali birden fazla ülkeyi doğrudan taraf haline getirmede için “kriz” sadece ona bu anlamı yükleyen aktör için söz konusu olacaktır.

Örneğin, 1942 yılında yaşanan Struma Gemisi Krizi bu kriz türüne tam bir örnek teşkil eder. İkinci Dünya Savaşı’nın tüm yoğunluğuyla sürdüğü bir sırada gerçekleşen olayda İngiltere’nin denetimi altındaki güvenli bölgelere, Filistin’e gitmek amacıyla Boğazlar’dan geçmeye çalışan gemideki yolcular İngiltere’nin gerekli izni vermemesi ve savaşan devletlerin savaş koşullarını ileri sürmesi dolayısıyla Türkiye’deki karar alıcılar bakımından olayı “kriz”e dönüştürür. Doğrudan hiçbir ülke krize taraf olmamıştır. Türkiye, ulusal güvenlik, çıkar ve öncelikleri ile insani sorumluluklar arasında bir tercihe zorlanmış ve gemiyi geldiği limana geri gönderme kararını almıştır.¹²⁵ Dış politika krizlerinin tek taraflı

¹²⁵ “Tek Taraflı Kriz”,
http://tdpkrizleri.org/index.php?option=com_seoglossary&view=glossaries&Itemid=188&catid=1&lang=tr, [12.08.2017].

örneklerinden bir diğeri de 1935 Bulgaristan Krizi'dir. Gelişmeleri Bulgaristan bir "kriz" olarak görürken Türkiye durumu "kriz" olarak değerlendirmedini göstermeye gayret etmiştir.¹²⁶

Genellikle krizin iki tarafı olması durumunda dış politika krizi olarak "iki taraflı kriz (bilateral crisis)" tanımı kullanılmaktadır. İki taraflı krizlerde, üçüncü aktörlerin tırmanma sürecinde taraflardan birini desteklemesi ve/ya saldırgan tarafa doğrudan tepki göstermesiyle kolayca çok taraflı krize dönüşme olasılığı bulunmaktadır. Bununla birlikte genellikle üçüncü aktörler doğrudan kendi öncelikli çıkar ve hedeflerini ilgilendirmiyorsa kriz sırasında taraflardan biri olarak hareket etmek yerine krizin yatışmasını sağlamak için arabuluculuk rolünü üstlenebilirler.¹²⁷ Çok taraflı kriz (multilateral crisis) ise tek veya iki taraflı başlayan bir krizin tırmanma sürecinde yeni aktörlerin eklenmesiyle krizin çok taraflı hale gelmesidir. *"Irak'ın Kuveyt'i işgali sonrasında BM ve diğer devletlerin sürece dahil olarak doğrudan krizin tarafı olarak hareket etmeleri"* çok taraflı krize bir örnektir.¹²⁸

Dış politika krizlerinde Türkiye'nin muhatabı olan taraflar dikkate alındığında genellikle krizlerde taraf / aktör/ devlet sayısının en az iki olduğunu görmekteyiz. Bu duruma bir istisna olarak Türkiye ile Yunanistan ve Kıbrıs arasında yaşanan krizler verilebilir. Türkiye'nin Kıbrıs uyuşmazlığında yaşamış olduğu krizlerde krizin aktör sayısı üçtür;

"1964, 1967 ve 1974 Kıbrıs krizlerinde krizin tetiklenmesine neden olan söz/eylemler her iki aktörü de dikkate almayı gerektirmektedir. Ayrıca enosis hedefi doğrultusunda Kıbrıs Rum Toplumu ile Yunanistan arasında işbirliği belirgindir. Ege Denizi'ne ilişkin uyuşmazlıklarda Kıbrıs dolaylı bir bağa sahiptir. Ege krizlerinde Türkiye'nin doğrudan muhatabı sadece Yunanistan'dır."¹²⁹

2.4.3.2. Kriz-Zaman İlişkisine Göre Krizler

Zaman ilişkisi göz önünde bulundurulduğunda krizler; ani, gelişen, tekrarlayan, uyuyan krizler olarak dört farklı gruba ayrılır.

¹²⁶ Aksu, *Türk Dış Politikasında Karar Alma...*, 58.

¹²⁷ "İki Taraflı Kriz", http://tdpkrizleri.org/index.php?option=com_seoglossary&view=glossaries&Itemid=188&catid=1&lang=tr, [12.08.2017].

¹²⁸ "Çok Taraflı Kriz", http://tdpkrizleri.org/index.php?option=com_seoglossary&view=glossaries&Itemid=188&catid=1&lang=tr, [12.08.2017].

¹²⁹ Aksu, *Türk Dış Politikasında Karar Alma...*, 58.

Ani Kriz (Sudden Crisis, Surprise Crisis / Unexpected Crisis), kriz tanımına en uygun kriz tipidir. Taraflar arasındaki ilişkilerde ilgili olaya ilişkin diplomatik-siyasi süreç devam ederken taraflardan (genellikle saldırgan tarafın) birinin fiili bir eylemi sonucunda gerilimin yükselmesi ve diplomatik-siyasi tepkinin askeri güç ile desteklenmek zorunda bırakılması hali ani kriz olarak adlandırılmaktadır. Savunmacı tarafça, gerilimi arttıran / tırmandıran tetikleyici fiil önceden tahmin edilemediğinden karar alma ve tepki gösterme süreci de dar ve kısıtlı olup ani bir krizde karar alıcının eldeki kısıtlı bilgi ile zamana karşı mücadele etmesi söz konusudur. Dolayısıyla risk, tehlike, tehdit bu aşamada artık karar alıcı bakımından fiili saldırı olarak tanımlanır. Tırmandırıcı eylem ve / ya davranışa tepki gösterirken karar alıcı yoğun bir stres ve savaş riski ile karşı karşıyadır. Ayrıca krize neden olan olay savunmacı taraf için beklenilmedik bir olay olduğu ve karar vericiler için tepki süresini kısıtlayarak sürpriz niteliği taşıdığından dolayı hızla gelişip tırmanabilir.

“1995 yılı sonunda Figen Akat gemisinin Kardak Kayalıkları’nda karaya oturması bu nitelikte bir örnektir. Bu olay ile başlayan diplomatik – siyasi – hukuksal nitelikli görüş alışverişi sürerken Yunanistan’ın Kayalıklara asker çıkartması Türkiye açısından bir oldu-bitti olarak algılanmış ve askeri bir eyleme askeri bir eylemle / tepkiyle cevap vermek zorunda kalınmıştır. Yunanistan’ın Kayalıklara asker çıkartması Türkiye tarafından önceden tahmin edilemediğinden sürpriz niteliğindedir ve gelişme ani kriz olarak kabul görür.”¹³⁰

Ayrıca tarafların krizlerdeki niyet ve rolleri değerlendirildiğinde teknik anlamda kaza sonucunda ortaya çıkan krizler de ani kriz olarak tanımlanmaktadır.¹³¹

Gelişen Kriz (Gelişen / Süreğen Kriz – Progressive Crisis)i tanımladığımızda, ortaya çıkış şekli bakımından krize yol açan olaylar bu kriz türünde zamana yayılarak gelişir ve tırmanma eğilimi gösterir. Başlangıçta sadece uyarıların gözlemlendiği aşamada diplomatik / siyasi müzakerelere başvurularak kriz halini alması önlenabilir. Dolayısıyla karar verme açısından sürpriz ve acil karar verme gerektirmez; krizin önlenmesi mümkündür ancak önlenemediği durumlarda diplomatik-siyasi-askeri önlemlerin birarada yürütülmesi gerekir. Bu tür krizlerin zamana yayılması giderek taraflar arasındaki ilişkilerin daha da kötüleşmesine yol açabilir. Sürecin uzaması taraflar arasında çözüme ilişkin girişimlerin de aksamasına

¹³⁰ “Ani Kriz”,
http://tdpkrizleri.org/index.php?option=com_seoglossary&view=glossaries&Itemid=188&catid=1&lang=tr, [12.08.2017].

¹³¹ “Ani Kriz”,
http://tdpkrizleri.org/index.php?option=com_seoglossary&view=glossaries&Itemid=188&catid=1&lang=tr, [12.08.2017].

yol açabilir, dolayısıyla taraflar arasında kanıksanmış bir kriz hali doğabilir. Bu tür krizlerde kriz süreci henüz tamamlanmamıştır ve kriz yönetim süreci devam etmektedir.

Gelişen krizlerde taraflar krizin özgün niteliğine, kendi güç kapasitelerine, tezlerinin meşrulaştırılabilme derecesine veya uluslararası sistemin elverişliliği gibi parametrelere bağlı olarak kriz sürecinde köklü bir değişiklik yaratacak davranışlarda bulunmak yerine kararlılık ifadesi olarak değerlendirilebilecek stratejiler izlemeyi tercih edebilirler. Rakibin davranışına, göstereceği tepkiye göre kendi uygulayacakları stratejiyi saptamaya yönelirler. Bir tür “dene ve gör” sürecinden söz edilebilir. Dolayısıyla gelişen krizler bir ölçüde taraflardan birinin diğerine karşı üstünlük sağlamaya dönük oldu-bitti stratejilerine de sahne olabilme potansiyeline sahiptir. Böylesi bir durum tarafların sürekli bir alarm hali içerisinde olmasını da gerektirdiğinden karar alıcı özelinde stres / gerilim düzeyi yüksektir.

Gelişen kriz örneği olarak Türkiye’nin 2003 yılından itibaren dış politika gündeminde yer edinen Doğu Akdeniz’de deniz yetki alanlarının saptanmasına ilişkin olarak KRY’nin sürdürmekte olduğu girişimler gösterilebilir. Bir başka örnek ise 2010 sonrasında Suriye ile yaşanmakta olan krizdir.¹³²

Tekrarlayan Kriz (Protracted Crisis / Crisis in Protracted Conflict), zamansal olarak süreç içerisinde kriz niteliği taşıyan, durağanlaşan, sonra yeniden tırmanma eğilimi gösteren kriz türüdür. Krizi sona erdiren girişimler sonrasında krize neden olan olaylar, genel olarak sorun ortadan kaldırılmadığı için taraflar soruna ilişkin hak ve çıkarlarının sürdürdüğünü göstermek için zaman zaman kontrollü bir şekilde krizi tırmandırarak kendilerince uygun çözümü dayatmak isteyebilirler. Krize neden olan uyuşmazlık noktası üzerinde tarafların yeni bir statü kurmaları ve anlaşmalarıyla kriz ortadan kaldırılabilir.

Tekrarlayan krizler aynı zamanda taraflar arasında sürmekte olan bir uyuşmazlık-çatışma içerisinde yeniden tırmanma potansiyelini içlerinde barındırdıklarından literatürde “tekrarlayan çatışma içinde kriz” / protracted crisis olarak tanımlanmaktadırlar.

Türkiye’nin taraf olduğu dış politika krizlerinden bazıları bu sınıflandırma içerisinde değerlendirilebilir. Örneğin Ege Denizi’ne ilişkin uyuşmazlıklar ve Kıbrıs

¹³² “Gelişen Kriz”,

http://tdpkrizleri.org/index.php?option=com_seoglossary&view=glossaries&Itemid=188&catid=1&lang=tr, [12.08.2017].

uyuşmazlığı içerisinde ortaya çıkan krizler bu türden krizlerdir. Doğası gereği tekrarlayan krizler aynı uyuşmazlık-çatışma konusunda fakat birbirinden görece bağımsız herhangi bir olay ile yeniden tetiklenerek kriz özelliğine sahip olabilirler. Bu niteliği ile bakıldığında 1963-1964, 1967, 1974, 1997 ve 2003 Kıbrıs krizleri Kıbrıs uyuşmazlığının bir parçası olarak gündeme gelmişlerdir. Aynı şekilde 1973-1976 kıta sahanlığı, 1974-1980 NOTAM-FIR, 1981 Limni, 1987 Kıta Sahanlığı, 1996 Kardak krizleri Ege Denizi'nde Türkiye ile Yunanistan arasındaki uyuşmazlığın bir parçası olarak ortaya çıkmıştır.¹³³

Uyuyan Kriz (Dormant Crisis / Latent Crisis), kriz özelliklerini gösteren uyarılara sahip olan fakat savunmacı tarafın çeşitli nedenlerden / gerekçelerden dolayı tırmandırmayı düşünmediği, bir tür zımnî moratoryumun yaşandığı kriz türüdür. Herhangi bir anda gerçekleşecek bir “ihlâl” gerekçesiyle ani krize dönüşme potansiyeline sahiptir. Kriz yönetim süreci henüz tamamlanmadığı için sonlanmış bir kriz özelliği taşımaz. Yunanistan'ın Limni Adası'nın antlaşmalardan doğan silahsızlandırılmış statüsünü ihlal ederek Adayı silahlandırması ve NATO savunma planlarına dahil etmeye çalışması bu tarz bir kriz örneğidir.

Krizin ilk uyarılarının alındığı evrede tırmanma eğilimine girdiğini gösteren işaretler olmasına karşın her iki taraf da krizi tırmandırarak sıcak bir çatışmaya dönüştürmekten kaçınmış, kontrollü bir kriz yönetim süreci izleyerek krizi zamana yaymayı tercih etmiştir. Hâlihazırda her iki taraf da hukuki-siyasi tezlerini korumaya devam etmekte fakat bir krize dönüştürmekten de kaçınmaktadırlar.¹³⁴

2.4.3.3. Tarafların Niyetine Göre Krizler

Krizi yaratan tarafın niyeti veya rolüne göre krizler kurgulanmış / tasarlanmış kriz, kasıtsız / öngörülme-yen kriz, algısal güven[siz]lik krizi, dolaylı kriz ve meşruiyet krizi olmak üzere tanımlanabilir.

Kurgulanmış / Tasarlanmış Krizler: Krizleri sınıflandırırken krizi tetikleyen tarafın niyet ve beklentilerine göre bir ayırım yapılabilir. Buna göre krizler doğrudan doğruya uyuşmazlığın tarafı olan aktörlerden herhangi biri

¹³³ “Tekrarlayan Kriz”,
http://tdpkrizleri.org/index.php?option=com_seoglossary&view=glossaries&Itemid=188&catid=1&lang=tr, [12.08.2017].

¹³⁴ “Uyuyan Kriz”,
http://tdpkrizleri.org/index.php?option=com_seoglossary&view=glossaries&Itemid=188&catid=1&lang=tr, [12.08.2017].

tarafından tasarlanmış / kurgulanmış olabilir. Bu tip krizlerde krizi tasarlayan taraf uyuşmazlık, çatışma süreçlerini de dikkate alarak krizi tetikleyecek davranış sonucunda başlayacak olan kriz yönetim sürecini kendi yararına sonuçlanacak bir meydan okuma olarak değerlendirir. İlgili taraf, genellikle bir fiili durum yaratarak rakibin tepkisini karşılayabileceğini, üstesinden gelebileceğini ve bunun sonucunda krizi tetiklemekteki hedefine ulaşacağını düşünür. Ancak kriz yönetiminin güçlükleri burada karar alıcının her zaman beklentilerinin karşılanamayacağını göstermektedir. Eğer krizi tırmandırarak süreci yönetebileceğini düşünen ve bunun sonucunda krizin her evresini yönetebileceğini tasarlayan aktör gerçekten gelişkin bir kriz yönetim mekanizmasına sahip değil ise fiili durum yaratarak başlatmış olduğu süreç beklentilerini karşılamayacağı gibi zarar göreceği bir sonuç da doğurabilir. Diğer yandan tasarlanmış bir krizin beklendiği gibi işleyebilmesi için rakibin kapasitesi ve motivasyonunun doğru değerlendirilmesi, gelişkin ve iyi işleyen bir iletişim-istihbarat ağı, caydırıcılığı ve inandırıcılığı destekleyecek ekonomik, siyasi ve askeri kapasite, ulusal ve uluslararası hukuk açısından meşruiyete dayanmak gerekir. Ayrıca tetikleyici davranışın uygulandığı an ve sonrasında bölgesel ve uluslararası sistem koşullarının da bu işleyişe uygun olması gerekmektedir.

Tasarlanmış bir kriz sürecinde başarılı bir sonuç elde edebilmek için “kriz”den beklenen amaç ve hedefin olabildiğince “sınırlı” tutulması da önemlidir. Bu bağlamda tasarlanmış bir krizde savunmacı nitelikte bir stratejinin izlenmesi saldırgan bir stratejiden daha fazla etkili olabilir. Savunmacı stratejilerle tasarlanmış bir kriz yönetiminde karar alıcı ya rakibin uyuşmazlık sürecinde başlatmış olduğu bir ihlal durumunu durdurmaya ve geri adım attırmaya çalışır ya da fiili durum yaratarak rakibi müzakere edilebilir bir sürece yönlendirir. Saldırgan stratejilerin kullanıldığı bir kriz yönetim sürecinde ise genellikle krizi tasarlayan aktör rakibe üstünlük sağlamaya ve statükoyu kendi yararına değiştirmeye çalıştığı için başarılı bir kriz yönetim sürecinin işlemesi zordur.¹³⁵

Türkiye’nin dış politika krizleri incelendiğinde Türkiye tarafından tasarlanmış olan dış politika krizlerinde savunmacı özelliklerin daha baskın olduğu görülmektedir. Bu krizlerin temel karakteristik özelliklerine bakıldığında savunmacı stratejilerin ve meşrulaştırma kaygısının öne çıktığını görmekteyiz. Örneğin 1974-

¹³⁵ Aksu, **Türk Dış Politikasında Karar Alma...**, 92-93.

1976 Ege Denizi Kıta Sahanlığı Krizi Türkiye'nin tasarlamış olduğu krizlerdendir. Türkiye'nin bu krizdeki temel amacı Yunanistan'ın Ege Denizi'nde tek yanlı hak iddiasını tanımadığını göstermek ve Yunanistan'ı Türkiye'nin de Ege Denizi'nde kıta sahanlığı hakkına sahip olduğunu kabule ikna etmektir. Bu amaca dönük olarak TPAO'ya ruhsatlar vererek hak iddiasını dillendirmiş olduğu gibi araştırma gemilerini ruhsat alanlarına göndererek “fiili durum”lar yaratmış ve Yunanistan'ı Türkiye ile müzakere masasına oturmaya yöneltmiştir. Sonuç olarak 1976 yılında imzalanan Bern Deklarasyonu ile Yunanistan Türkiye'nin de Ege Denizi'nde kıta sahanlığı hakkına sahip olduğunu kabul etmiş ve sınırlandırma anlaşması yapılincaya değin geçici bir statüde anlaşmışlardır.

Tasarlanmış bir diğer dış politika krizinde ise Türkiye doğrudan meşru savunma hakkına dayanan bir kuvvet kullanma tehdidi / zorlayıcı diplomasi stratejisi uygulamıştır. 1998 yılında Suriye'nin terör örgütü PKK'ye sağlamış olduğu desteği sonlandırmak ve bu ülkede bulunan lider kadronun ülke sınırları dışına çıkartılmasını sağlamak amacıyla zorlayıcı diplomasi stratejisinden yararlandığı bir kriz tasarlamış ve süreci hızla tırmandırmıştır. Söz konusu krizde Türkiye ulusal ve uluslararası hukuk açısından meşru zeminde bulunduğu gibi kriz yönetiminin başarısı açısından uygun ulusal, bölgesel ve uluslararası sistem koşullarında krizi yönetmiştir. Krizde askeri kuvvet kullanma tehdidinin inandırıcılığını arttıracak kapasite ve kararlılığa sahip olması başarıyı arttırmıştır.

1929 Ağrı isyanları sırasında yaşanan Küçük Ağrı Krizi ele alındığında ise Türkiye'nin sınırlandırmış olduğu bir kriz yönetim stratejisinin öne çıktığını görmekteyiz. Bir fiili durum yaratarak sıcak takip sonucunda İran topraklarına giren Türk askerleri geri çekilmeyerek İran ile diplomatik bir pazarlık sürecini başlatmıştır. Bunun sonucunda Türkiye ile İran arasında toprak değişimi sağlanmış ve yeni bir sınır düzenlemesine gidilmiştir. Her iki ülkenin de kriz sürecinde birbirlerine karşı doğrudan bir tehdit algısı içerisinde olmaması ve karar alıcıların birbirlerinin kimlik ve niyetleri hakkında olumlu görüşlere / kannatlara sahip olmaları krizin tırmanmasını önleyen unsurlar arasındadır. Bu krizde Türkiye'nin fiili durum yaratmadaki temel amacı İran'ı mağdur etmek değil tam tersi İran ile arasının sınır ihlalleri yüzünden açılmasının önüne geçmektir.¹³⁶

¹³⁶ Aksu, **Türk Dış Politikasında Karar Alma...**, 93-94.

Kasıtsız / Öngörülmeven / Öngörüsüz Krizler: Kasıtsız / Öngörülmeven krizlerde ise karar alıcının uyuşmazlık-çatışma sürecinde izlemiş olduğu siyasasının tırmandırmaya yol açacağı ve bir krizi tetikleyebileceği öngörülmemektedir. Karar alıcı beklentilerinin aksine gelişen süreçte hasım ile bir krizin içerisine sürüklenir. Aslında bu tür krizlerde karar alıcı hasım aktörle ilişkilerinin seyrinde tırmanma ve krizleşme potansiyeli olan “uyaran”ları algılama ve değerlendirmede gerekli özeni göstermemiş olabilir. Kimi zaman yetersiz istihbarat ve bilgi akışının yanı sıra kriz yönetim süreci içerisinde karar alıcıyı bilgilendirmesi gereken bürokratik kadro ve uzmanlar da uyaranları dikkate alan bir kriz yönetim stratejisinin oluşturulması ve uygulanmasında yetersiz kalabilmektedir. Dolayısıyla niyeti bir kriz çıkartmak olmayan taraf izlemiş olduğu strateji ve taktik davranışlar sonucunda kendini bir meydan okumanın içerisinde bulabilir. Bu durum eğer iyi yönetilemez ve onurlu bir geri adım-pazarlık süreci yaratılamaz ise krizin kendi içerisinde yeniden tırmanması ve askeri bir niteliğe dönüşmesi mümkündür. 1955 yılında yaşanan 6-7 Eylül Olayları bu tarz bir kriz örneğidir. Karar alıcılar Londra’daki müzakerecilere kamuoyu desteği sağlamaya çalışırken azınlıklara yönelik bir ötekileştirmenin içerisinde olduğunun farkına varmadığı gibi bunun Türkiye ile Yunanistan arasında bir kriz çıkartabileceğini de öngörmemiştir.¹³⁷

Algısal Güven[siz]lik Krizleri: Algısal güven[siz]lik bağlamında ortaya çıkan krizlerde tarafların diğer ülkeye karşı düşmanca bir amacı olmasa bile diğer ülkede doğan algı bunun kendisini hedef almış olduğu yönündedir. Bu bağlamda karar alıcı gerçeklik ile algı arasında bir bağ kurmak konusunda ikilem içerisinde kalabilir. Güven ve güvenlik algısının sağlanamadığı bir durumda tarafların bir diğerini kendi çıkar, hedef ve önceliklerinin korunması ve/ya elde edilmesinde potansiyel tehdit ve/ya engelleyici unsur olarak görmesi uyuşmazlıkların hızla çatışmaya, giderek krize tırmanmasına neden olur. Çünkü çoğu kez güven ve güvenlik arttırıcı önlemlerin yaşama geçirilmesi ve ilişkilerin “normalleştirilmesi” uzun bir çabayı gerektirir. Üstelik tarafların tamamının bunun gerekliliğine inanmış ve samimi olarak çaba gösteriyor olması gerekir. Türkiye’nin dış politika krizleri ele alındığında, Türkiye’nin 1997-1999 yıllarında Kıbrıs’taki S-300 füzelerine ilişkin krizde güvenlik kaygısı ile hareket ettiğini söyleyebiliriz. Henüz kalıcı bir barışın kurulamadığı Kıbrıs’ta KRY’nin ateşkes koşullarını ve Kıbrıs’taki silah dengesini

¹³⁷ Aksu, **Türk Dış Politikasında Karar Alma...**, 94-95.

sarsacak bir silahlanma faaliyeti içerisinde girmesi Türkiye’de güvenlik eksenli kaygıları arttırmıştır. KRY’nin S-300 füzelerini sipariş etmesi ve bunları Ada’ya getirecek olması gerçekte Türkiye’nin askeri kapasitesi düşünüldüğünde çok büyük bir risk yaratmayabilecekken Türkiye bu duruma algısal düzeyde anlam yükleyerek karşı çıkmıştır. Krizde Türkiye’nin kararlılığı bu füzelerin Kıbrıs’a gelmesi halinde imha edilecekleri söylemi / eylemi üzerine kurulmuş ve baskılara rağmen bundan geri adım atılmamıştır.¹³⁸

Meşruiyet Arayışı Krizi: Krizi çıkaran taraf kriz yaratan olayı meşruiyet sağlamak amacıyla başlatabilir. Savunmacı taraf için meşruiyet krizi ise daha önce tanınmış olan veya tanınmasını istediği hak ve statüyü korumakla ilgili olabilir. Bu boyutuyla ele alındığında savunmacı niteliğiyle bir krizi tırmandırmayı veya tetiklemeyi göze almış olan bir tarafın aslında krizde elde etmeye çalıştığı temel amaç / hedef istemine meşruiyet kazandırmakla sınırlıdır. İstemine kazandırmaya çalıştığı meşruiyet, ulusal-uluslararası hukuk tarafından desteklenebilir nitelikte ise genellikle kriz kuvvet kullanma tehdidine veya sınırlı bir sıcak çatışmaya varmadan durdurulabilir. Meşruiyetin korunması konusunda duyarlılığı bulunan taraf söz konusu meşruiyet ilişkisini fiili bir eylemle tehdit eden gelişmelere karşı duyarlılığını korur. Böyle bir durum gerçekleştiği takdirde savunmacı taraf saldırgan tarafa diplomatik, hukuksal, siyasal ve giderek askeri araç ve yöntemlerle direnç gösterir. Saldırgan tarafın başlatmış olacağı bir fiili durum yaratma çabası ise saldırgan tarafın haksız eylemine meşruiyet sağlamayı hedefleyebilir. Böyle bir durumda fiili durum yaratma girişiminin bir oldu-bitti ile sonuçlanma riski bulunmaktadır. Genellikle oldu-bitti yaratma girişimine bir tepki gösterilmediği takdirde pazarlık-müzakere sürecinde bu bakımdan bir yapılagelişin / teamülün oluştuğu ileri sürülebilir. Bu nedenle hak ve statü kaybına uğramak istemeyen taraf böyle bir durumda krizi yatay ve/ya dikey olarak tırmandırarak krizi derinleştirmeyi tercih edebilir. Türkiye’nin dış politika krizleri dikkate alındığında savunmacı veya saldırgan nitelikte meşruiyet kazanmak amacına yönelik krizler görülebilir. Örneğin 1924-1926 Musul Krizi’nde Türkiye Misakı Milli sınırları içerisinde olduğunu ilan ettiği Musul’u ulusal sınırları içerisinde dahil etmeye çalışırken İngiltere’nin mandaterlik statüsünü ileri sürerek Musul’u Irak’ın bir parçası olarak göstermeye çalışması, bir meşruiyet tartışmasını da beraberinde getirmiştir. İngiltere fiili durumu Türkiye’ye dayatarak bir meşruiyet

¹³⁸ Aksu, **Türk Dış Politikasında Karar Alma...**, 95-96.

sağlamaya çalışırken MC'nin de desteğini kendi yanında görmüştür. Diğer yandan 1981 yılında Yunanistan'ın Limni'yi uluslararası antlaşmalara aykırı olarak silahlandırmış olmasına NATO çerçevesinde bir statü kazandırma girişimi krizi tetikleyen davranış olmuştur.¹³⁹

Dolaylı Krizler: Doğrudan bir ülkenin [örneğin Türkiye'nin] bir başka ülke ile yaşamış olduğu herhangi bir uyuşmazlık / çatışma içerisinde ortaya çıkmayan bununla birlikte başka aktörler arasında başlayan fakat etkisi bakımından ilgili ülkeyi [Türkiye'yi] ilgilendiren ve o ülkenin de [Türkiye'nin de] tepki göstermesini gerektiren krizlerdir. Dolaylı krizlerde kriz bundan etkilenen üçüncü aktörleri de kapsayacak şekilde yatayda tırmanır ve genişler. Üçüncü aktörün uyuşmazlık-çatışma-kriz üçlemesinde diğer aktörlerle doğrudan herhangi bir sorunu çoğunlukla bulunmaz. Kriz, savunmacı ve saldırgan olmak üzere iki taraf arasında sürerken bu durumdan genellikle olumsuz etkilenen üçüncü aktörler savunmacı ve saldırgan taraflardan herhangi birini hedef alarak krize dahil olur. Üçüncü tarafın süreç içerisinde krize dahil olma istek ve beklentisi bulunmamaktadır.

1989-1992 yılları arasında Azerbaycan ile Ermenistan arasında Dağlık Karabağ'da başlayan ve gelişen savaş sırasında çatışmaların yayılması ve Nahçıvan'a da sıçraması Türkiye için bir dolaylı kriz örneğini oluşturur. Nahçıvan'ın toprak bütünlüğünün tehlikeye girmesi ve Ermenistan'ın bu toprakları işgal etmesi karşısında Türkiye doğrudan tarafı olmadığı bir savaşta doğrudan tarafı haline geleceği bir krizle karşı karşıya kalır. Türkiye, Nahçıvan'ın toprak bütünlüğünün ihlal edilmesi ve işgalin sonlandırılmaması durumunda Ermenistan'a karşı askeri kuvvet kullanabileceğini açıklamış ve Ermenistan'ın işgali sonlandırmasını sağlamıştır.

Bazen ise dolaylı krizler, bir ülkenin kendi içinde başlattığı bir eylem sonucunda komşu ülkenin sorunun tarafı haline gelmesi ile de gerçekleşebilir. 1988-1991 yıllarında Irak'ın kendi ülke sınırları içerisinde Kürt halkına yönelik olarak başlattığı şiddet ve kitlesel imha girişimi Türkiye ile doğrudan bir ilgisi olmamasına rağmen Türkiye'yi bir taraf haline getirmiştir. İnsani niteliği de bulunan Türkiye-Irak arasındaki bu kriz, iki ülke arasındaki ilişkileri gerginleştirmiştir. Burada Türkiye savunmacı niteliği ile bir kriz yönetim stratejisi

¹³⁹ Aksu, **Türk Dış Politikasında Karar Alma ...**, 97-98.

izlemiştir. Türkiye, Irak'tan kaçarak kendi topraklarına sığınan insanların yarattığı sorunu çözmek için yoğun bir çaba harcamak zorunda kalmıştır.¹⁴⁰

Kaza Krizleri: Karar alıcı bakımından önceden tasarlanmamış, engellenebilmesi mümkün olmayan yanlış değerlendirme ve/ya eksik bilgiden kaynaklanabilen krizlerdir. Buna teknik anlamda kaza olarak ortaya çıkan krizleri de eklemek mümkündür. Bu tür krizler taraflar arasında herhangi bir uyuşmazlığın içerisinde gerçekleşmemekte ve önlem alınması için hazırlık yapılması mümkün olmamaktadır. Dolayısıyla karar alıcılar bakımından kriz aniden gerçekleşmiş sayılır ve krizin tarafı olan aktörler bakımından krizi ilişkilerin seyrini değiştirecek bir niteliğe dönüşmeden çözüme olanağı vardır. Taraflar bu tür krizlerde ilişkileri tırmandıracak söz veya eylemler yerine kaza niteliğini kanıtlayacak ve ilişkilerde yaratmış olduğu hasarı ortadan kaldırmaya yarayacak siyasetleri işleterek hızla normal ilişki düzeyini yakalamaya çalışırlar. Krizi tetikleyen söz veya eylemin taraflardan birinin iradi tasarrufu [kriz çıkartma niyeti] sonucunda gerçekleşmemiş olması bu tür krizlerin yönetilmesini kolaylaştırmaktadır. Bunun için uğranılan hasarın telafisini sağlayacak somut davranışların sergilenmesi gerekir. Tarafların iyi niyet ve şeffaflığı krizin tırmanmadan atlatılmasını kolaylaştırır ve kamuoyu ve kitle iletişim araçlarının travmayı sansasyonel amaçlı kullanmasını önler. Diğer yandan kimi durumlarda tarafların krizi tetikleyen söz ve/ya eyleme ilişkin bilgilerde muğlaklık ve kamuoyu vicdanında kuşkuları giderecek şeffaf ve inandırıcılığı yüksek bir açıklamanın yapıl[a]maması “kaza krizleri”ni şüpheli kılmaktadır. Böylesi durumlarda ilişkilerin genel seyri içerisinde tarafların birbirlerine bu “kaza krizi” aracılığı ile vermek istediği mesajın ne olduğuna dair çeşitli senaryolar üretilmektedir.

Türkiye'nin dış politika krizlerinden ikisinin bu türden “kaza krizi” olduğunu belirtebiliriz. 1992 yılında yürütülen bir NATO tatbikatı sırasında ABD uçak gemisi USS Saratoga'dan açılan güdümlü füze ateşi sonucunda TCG Muavenet zırhlısının köprü üstünün (kaptan köşkünün) vurulması “kaza” olarak nitelendirilerek uyutulmuştur. Yapılan resmi açıklamalarda olayın tamamen insan hatasından kaynaklanan bir “kaza” olduğu vurgulanmıştır. Ancak mağdurların ABD'de açmış oldukları davada ABD mahkemesi davanın siyasi niteliğine işaret ederek davaya

¹⁴⁰ Aksu, **Türk Dış Politikasında Karar Alma...**, 97.

bakmayı reddetmiştir.¹⁴¹ Kazaya neden olan ABD’li askerî personel ise herhangi bir cezai yaptırımla karşılaşmamıştır. Bu durum Türk kamuoyunda olaya ilişkin kuşkuları arttırmıştır. Benzer bir kriz yine ABD’nin 2003 yılında Irak’ı işgali sonrasında yaşanmıştır. 4 Temmuz 2003 tarihinde Süleymaniye’de görev yapan Türk askerî irtibat birliğine yapılan baskın sonucunda Türk askerî personeli başlarına çuval geçirilerek gözaltına alınmış ve Türkiye’nin askerî ve sivil kanallardan müdahalesi sonucunda 72 saat sonra bırakılmaları sağlanmıştır. Bu durum ABD’li karar alıcılar tarafından Süleymaniye’deki Amerikan personelinin yanlış bilgilendirilmelerinden kaynaklandığı şeklinde açıklanarak durumdan üzüntü duyulduğu şeklinde geçirilmiştir. Ancak baskının yaratmış olduğu travmanın Türk-Amerikan ilişkilerindeki izleri hâlâ korunmaktadır.¹⁴²

2.4.3.4. Coğrafyaya Göre Krizler

Coğrafyaya göre krizler; yerel, ulusal, bölgesel ve uluslararası krizler olmak üzere dörde ayrılır. Yerel kriz, bir ülkenin sınırları içerisinde belli bir coğrafi sınırlılık içerisinde gerçekleşmiş olan kriz türüdür.¹⁴³ Ulusal kriz, bir ülkenin bir başka ülke ile yaşamış olduğu kriz türüdür. Dış politika krizi olarak da adlandırılabilir.¹⁴⁴ Bölgesel kriz ise teritorial anlamda bir bölgedeki ikiden fazla devletin ve/ya bölgesel örgütün tarafı olduğu kriz türüdür.¹⁴⁵ Uluslararası krizi tanımlamak gerekirse, uluslararası sistem içerisinde yer alan iki veya ikiden fazla devlet arasında ortaya çıkan ve tırmanma sürecinde çok sayıda aktörü ve uluslararası örgütü taraf haline getirerek etkileyen krizdir diyebiliriz.¹⁴⁶

¹⁴¹ Karar metninin bir örneği ve davanın içeriği hakkında bkz. <http://www.jag.navy.mil/library/investigations/USS%20SARATOGA%20SEA%20SPRARROW%202%20OCT%2092.pdf>, [25.10.2017].

¹⁴² Aksu, **Türk Dış Politikasında Karar Alma...**, 96-97.

¹⁴³ “Yerel Kriz”, http://tdpkrizleri.org/index.php?option=com_seoglossary&view=glossaries&Itemid=188&catid=1&lang=tr, [12.08.2017].

¹⁴⁴ “Ulusal Kriz”, http://tdpkrizleri.org/index.php?option=com_seoglossary&view=glossaries&Itemid=188&catid=1&lang=tr, [12.08.2017].

¹⁴⁵ “Bölgesel Kriz”, http://tdpkrizleri.org/index.php?option=com_seoglossary&view=glossaries&Itemid=188&catid=1&lang=tr, [12.08.2017].

¹⁴⁶ “Uluslararası Kriz”, http://tdpkrizleri.org/index.php?option=com_seoglossary&view=glossaries&Itemid=188&catid=1&lang=tr, [12.08.2017].

2.4.3.5. Krize Neden Olan Olayın Niteliğine Göre Krizler

Krizleri konusuna, içeriğine göre tasniflediğimizde askeri-güvenlik krizi, diplomatik-siyasi, ekonomik-gelişimsel, hukuksal, insani, kültürel-manevi-algısal ve çevresel olarak olarak tanımlayabiliriz.¹⁴⁷ Krizin özgün niteliğine bağlı olarak bir krizin birden fazla niteliği bulunabilir. Bu nedenle, krizler tasnif edilirken ön planda yer alan, ağırlıklı nitelik genellikle birincil kabul edilerek değerlendirilir. Türk dış politika krizleri ele alındığında kıta sahanlığı ve münhasır ekonomik bölgelere ilişkin uyuşmazlıklar incelendiğinde ekonomik boyutun öne çıktığı tespit edilmektedir. Ancak gerek Ege Denizi'nde gerekse Doğu Akdeniz'de asıl uyuşmazlık kıyıdar ülkelerin egemenlik haklarını tek yanlı ve bir diğer kıyıdar ülkenin hak ve çıkarlarını dikkate almadan kullanmaya çalışması ile alakalıdır. Dolayısıyla bu alanda ortaya çıkan krizlerin birincil niteliği siyasi ve hukuksal boyutludur.

Bunun yanı sıra politika krizleri arasında insani boyutlu krizlerin, sivillerin yaşam haklarını, temel haklarını ve özgürlüklerini içerdiğini tespit edebilmekteyiz. Bu tip krizlerde siviller devletlerin izlemiş olduğu siyasaların nesnesi veya mağduru olarak krize konu olmaktadır. Azınlıklarla ilgili statülerin ihlal edilmesi sonucu devletler arasında ortaya çıkan krizler de bu türdendir. Yunanistan, Türkiye ve Bulgaristan'da yaşayan azınlıkların statülerinin temel metinler göz ardı edilerek ihlal edilmesi bu ülkeler arasında dış politika krizlerinin oluşumuna sebep olmuştur. Diğer yandan dolaylı bir gelişme dolayısıyla da insani bir krizin tarafı haline gelmek olasıdır. Örneğin, *“Irak’lı Kürt sığınmacılara yönelik kitlesel saldırılar ve kitle imha silahlarının kullanılması dolayısıyla Türkiye uluslararası insani hukuktan kaynaklanan sorumluluklarıyla bir dış politika krizine sürüklenmiştir”*.¹⁴⁸

İnsani nitelikli krizler bakımından en çarpıcı örnek ise 1942 Struma Krizi olmuştur. İkinci Dünya Savaşı sırasında yaşanmış olması, krizin doğrudan bir muhatabının olmaması, geminin Boğazlar'dan serbest geçiş hakkını kullanarak Ege'ye geçmek üzereyken zorunlu nedenlerle Türkiye'nin iç sularında kalması krizin seyrini etkileyen unsurlar olmuştur. Gemi sığınmacıları taşıyan bir sivil gemidir ve İngiltere'nin denetimindeki Filistin'e ulaşmayı planlamaktadır. Ancak İngilizler, sığınmacıların Filistin'e yerleşmesini henüz uygun bulmadıkları gibi Arapları da

¹⁴⁷ Aksu, *Türk Dış Politikasında Karar Alma...*, 76.

¹⁴⁸ Aksu, *Türk Dış Politikasında Karar Alma...*, 75-76.

doğrudan karşısına almak istememektedir. Struma gemisinin Alman denizaltılarının saldırılarından korunması konusunda da gerekli güvenceyi vermemiştir. Ayrıca Almanlar da bu durumdan hoşnut değildir. Böyle bir ortamda savaş sırasında görece denge siyaseti izlemekte olan Türkiye sığınmacıları ülkesine kabul etmekten kaçınmıştır ve siyasal karar alıcı bakımından ülke güvenliği, savaş dışı kalma kararlılığı / zorunluluğu sığınmacıların ülkeye kabul edilmesini zorlaştırmıştır.¹⁴⁹

2.4.3.6. Krizi Yaratan Olayın Etkisine Göre Krizler

Krizi yaratan olayın etkisine göre krizler; ulusal güvenlik, güvenlik ikilemi, statü belirsizliği, yansıma, uyum, prestij ve mağduriyet algısı krizleri olarak sınıflandırılabilir.

Ulusal güvenlik krizi, ulusal güvenliği, toprak bütünlüğünü ilgilendiren ve var oluşa yönelik tehdit içeren kriz türü¹⁵⁰ iken *güvenlik ikilemi krizi* ise kriz yaratan olayın taraflar arasında toprak bütünlüğü, temel hedef ve çıkarların korunması, temel güvenlik öncelikleri bakımından ciddi bir tehdit ve saldırı olarak kabul edilmesi niteliğini taşır. Kriz yaratan olay tarafları bu kaygıları gidermeye yönelik ek önlemler almaya yönlüyor ise böyle bir durum tarafların kendilerini yeterince güvenli görmedikleri bir aşamaya taşıyabilir.¹⁵¹

Kriz yaratan olayın etkisine göre statü belirsizliğine neden olan kriz türüne ise “*statü belirsizliği krizi*” denir.¹⁵² Benzeri bir şekilde kriz yaratan olayın etkisine göre yansıma yaratan kriz türü ise *yansıma krizi* olarak adlandırılır.¹⁵³ Kriz yaratan

¹⁴⁹ Aksu, **Türk Dış Politikasında Karar Alma...**, 77-78.

¹⁵⁰ “Ulusal Güvenlik Krizi”, http://tdpkrizleri.org/index.php?option=com_seoglossary&view=glossaries&Itemid=188&catid=1&lang=tr, [12.08.2017].

¹⁵¹ “Güvenlik İkilemi Krizi”, http://tdpkrizleri.org/index.php?option=com_seoglossary&view=glossaries&Itemid=188&catid=1&lang=tr, [12.08.2017].

¹⁵² “Statü Belirsizliği Krizi”, http://tdpkrizleri.org/index.php?option=com_seoglossary&view=glossaries&Itemid=188&catid=1&lang=tr, [12.08.2017].

¹⁵³ “Yansıma Krizi”, http://tdpkrizleri.org/index.php?option=com_seoglossary&view=glossaries&Itemid=188&catid=1&lang=tr, [12.08.2017].

olay etkisi bakımından uyum sorunu yaratıyor veya uyum sorununu çözüyorsa *uyum krizinin* varlığı söz konusudur.¹⁵⁴

Krize neden olan davranış / olay savunmacı taraf açısından saygınlığı sorgulayan, zedeleyen, tehdit eden bir nitelikte görülebilir. Benzer şekilde krize neden olan olayı başlatan taraf da giriştiği eylem ve söylem ile ulusal / uluslararası çevresinde bir saygınlık arayışı içerisinde olabilir. Bu durumda mevcuttaki kriz, *prestij krizi* olarak tanımlanır. Savunmacı taraf açısından prestijini sorgulayan bir söylem ve / ya eyleme karşı sessiz/tepkisiz kalması fiili durumun/saldırının kabulü anlamına gelebileceğinden orantılı/dengeli bir tepkinin gösterilmesi gerekir ki bu da saldırgan taraf açısından direnç olarak görüleceğinden gerginliğin tırmanması mümkündür.¹⁵⁵

Mağduriyet algısı krizinde, kriz olarak adlandıracağımız olay taraflardan birinin [genellikle saldırgan tarafın] kendini mağdur olarak görmesinden doğar. Bunun yanı sıra etkisi bakımından krize neden olan olay ve / ya saldırgan davranış savunmacı taraf bakımından da mağduriyet algısı yaratabilir ve savunmacı tarafı tepki göstermeye zorlar. Ancak bu tepki çeşitli özgün nedenlerden dolayı her zaman savunmacı tarafın haklarını korumaya yetmeyebilir. Böylesi durumlarda taraflar arasındaki güç dengesini ya tersine çevirmek yoluyla dengenin eşitlenmesi veya asimetrik dengenin leyhe çevrilmesi gerekmektedir.¹⁵⁶

2.4.4. Kriz ve Karar Vericiler

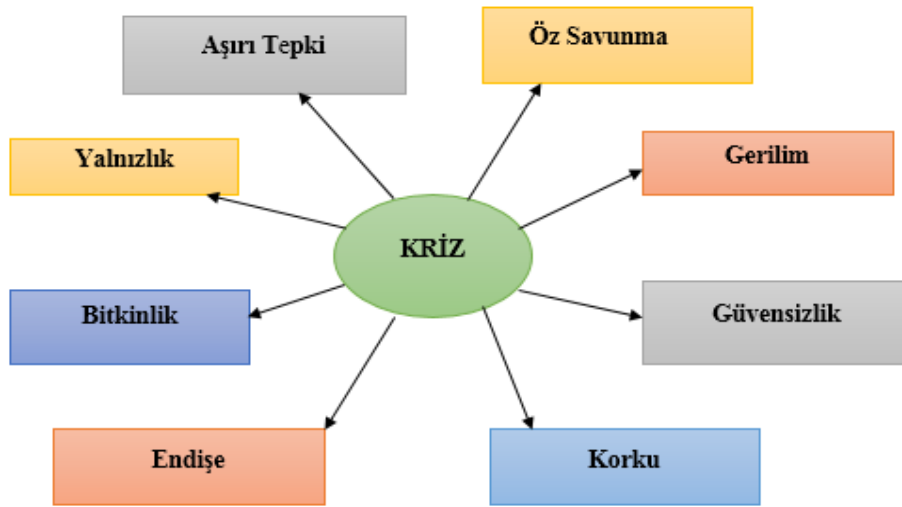
Dış politika analizine ilişkin çalışmalar incelendiğinde, karar verme sürecini etkileyen temelde dört farklı faktör bulunmaktadır: Psikolojik, sosyolojik, dış ve iç çevresel faktörler. Liderlerin kişilikleri, tecrübeleri, inançları, değer yargıları ve algılama çerçeveleri psikolojik faktörler olarak değerlendirilmektedir. Tarihsel geçmiş, siyasal kültür, toplumsal değerler, milliyetçilik, kimlik ve sosyal gruplar / yapılar sosyolojik faktörler arasında gösterilmektedir. İç çevresel faktörler, iki alt

¹⁵⁴ “Uyum Krizi”,
http://tdpkrizleri.org/index.php?option=com_seoglossary&view=glossaries&Itemid=188&catid=1&lang=tr, [12.08.2017].

¹⁵⁵ “Prestij Krizi”,
http://tdpkrizleri.org/index.php?option=com_seoglossary&view=glossaries&Itemid=188&catid=1&lang=tr, [12.08.2017].

¹⁵⁶ “Mağduriyet Algısı Krizi”,
http://tdpkrizleri.org/index.php?option=com_seoglossary&view=glossaries&Itemid=188&catid=1&lang=tr, [12.08.2017].

gruba ayrılır. Bunlar, devlet ve devlet-dışı aktörler olarak ifade edilebilir. Devlet aktörleri, anayasada belirtilmiş olan, dış politika konusunda yasalar çerçevesinde yetkilendirilmiş, devlet adına hareket eden aktörler olarak tanımlanabilir. Bu kapsamda parlamento, siyasi partiler, bürokratik kesim ve mahkemeler devlet aktörlerine birer örnektir. Devlet - dış aktörler arasında medya, sivil toplum kuruluşları ve çıkar grupları sayılabilir. Netice olarak, karar verici, gelen talepleri, siyasal sistem içerisinde analiz etmeye ve devletin bir eylemini, davranışını belirlemeye çalışırken bu faktörlerin etkisini de göz önünde bulundurur.¹⁵⁷

Şekil 2.3: Kriz ve Karar Verici

Kaynak: **Kriz Yönetimi**, <https://www.slideshare.net/dnzsprl/kriz-ynetimi-43252337> [26.07.2017].

Kriz zamanında büyük baskı altında kalan karar vericiler, karar alma konusunda, normal şartlardan farklı bir tutum içerisinde girmek zorunda kalsalar da, krizin hemen başında kendi sorumluluk alanı içerisinde giren kısımlara ilişkin, krizin gidişatını izlemeye ve krizi tanımlamaya çalışmaktadır. Çünkü krizin ortaya çıkmasıyla, bir sürpriz ile karşı karşıya kalan karar vericiler, gelişmeler hakkında detaylı bilgiye sahip değildir ve bu nedenle yeterli bilgiye sahip olana kadar geçici bir süre kilitlenme süreci yaşar. Başlangıç aşamasında normal prosedürlere göre hareket eden karar vericiler, rutin sorunlar ile meşgul olurlar ve bilgi eksikliklerini gidermeye çalışırlar. Kısacası, krizin başlangıç aşamasında, karşı tarafın veya

¹⁵⁷ Efegil, “Türk Dış Politikasında Eksen Kayması Sorunsalı: Batı-Yöneliminden Anadolu Merkezli Anlayışa Geçiş mi?”, 408-409.

tarafların gerçek niyeti veya büyük bir savaş riskinin derecesi hakkında yeterli bilgiye sahip olamamasından ötürü, karar vericiler, krize karşı, genel veya y zeyssel bir karşılık vermeyi tercih ederler.

Kriz boyunca sürekli bilgi akışı sağlayan karar vericiler, zaman geçtikçe, belirsiz konular hakkında yeterli bilgiye sahip olur. Kriz hakkında sis bulutlarını yavaş yavaş aralayan karar vericilerin başlangıçtaki stratejilerinde değişiklik yaşanır. Krizin en sıcak anlarına doğru, karar vericilerin temel birimlerinde (bürokratik birimler gibi) bir kıpırdanma ve canlılık görülür. Çünkü krizin şeması, karar vericilerin kafasında oluşmaya başlamıştır. Artık karar vericiler, kriz karşısında, devletin amaçlarının, milli çıkarlarının ve hedeflerinin ne şekilde yara aldığı ve kriz sırasında kendi devletlerinin ne şekilde hayati çıkarlarını koruması gerektiği konusunda fikirlere sahiptir. Fikirlerinde ifade ettikleri amaçları ve hedefleri gerçekleştirmek için, birçok seçenek ortaya atan karar vericiler, bu seçenekleri öncelik sırasına göre sıralar. Uzun tartışmaların ve pazarlıkların ardından karar vericiler, devletin kriz karşısında izleyeceği politika veya strateji üzerine fikir birliğine varır. Zaman ilerledikçe, krizin gelişimi ve diğer devletlerin tutumları hakkında geribildirimler alan karar vericiler, ilk etapta belirledikleri stratejilerinde küçük veya büyük çapta değişiklikler yapar. Aynı zamanda muhtemel savaş ihtimalini hesaplamaya devam ederler.

Karar vericiler, kriz karşısında kendi devletlerinin politikasını belirlerken tamamıyla serbest değildir. Çünkü karar vericiler öncelikle krizin gelişimini ve krize dolaylı ve/veya dolaysız şekilde taraf olan devletlerin tutum, davranış ve kararlılığına dikkat etmek, aynı zamanda özellikle çevresel yapıyı (uluslararası ve bölgesel sistemdeki mevcut durum ve şartlar), uluslararası ve bölgesel örgütlerin kararlarını ve diğer devletlerin niyetlerini, amaçlarını, politikalarını ve taahhütlerini gözönünde bulundurmak zorundadır. Çevresel faktörlerin yanısıra, karar vericiler, önceden verdikleri taahhütleri ve risk alma istekleri ile de sınırlıdır. Çünkü karar vericiler, kriz öncesinde krize taraf olan bir devlete taahhütte bulunmuş olabilir. Kuzey Atlantik Assemblesi  rg t  (NATO)  yeleri arasındaki taahhüt buna bir örnek oluşturur. Bu taahhütlerin yerine getirilip getirilmeme konusu ise karar vericilere bağlıdır. Çevresel ve dış faktörlere ilave olarak, karar vericiler, kendi devletlerinin temel değerlerini, iktisadi, siyasi ve askeri gücünü de dikkate almak zorundadır.

2.4.5. Kriz Yönetimi ve Stratejiler

Diplomatik / siyasi çatışma evresinde taraflardan birinin önlemlere askeri boyut katması ve askeri araç ve yöntemleri kullanmaya başlaması diğer tarafın da bu tarz bir tepki stratejisi izlemesi bir kriz yaratabileceği gibi çatışma evresinde taraflardan birinin başlattığı bir tırmandırmaya karşılık diğer tarafın da tırmandırmayı seçmesi durumunda ortaya çıkabilir. Bu durumda, kriz sürecini yönetmek için taraflar belli kararlar almaktadır.¹⁵⁸

Kriz yönetimi esnasında karar vericinin uyguladığı bu belli kararlar topluluğunun her biri bir “strateji” ürünüdür. 20. yüzyılın başlarında askeri bir bilim dalı olarak öne çıkan “strateji”, bugün artık her alanda kullanılan bir bilim halini almıştır. Strateji bir kazanma oyunudur. Sonunda fark edilebilir bir başarı getirmeyen hiçbir hamlenin, stratejik bir düşüncenin sonucu olduğu ileri sürülemez. Strateji, sahip olana veya başarabilene rekabet avantajı kazandıran nesne veya davranış biçimidir. Strateji, amaçlara ulaşmak için belirlenmiş, sonuç odaklı, dinamik kararlar topluluğu olmanın yanı sıra siyasi amaçlar için güç ve güç tehdidinin kullanımıdır. Strateji bir kazanma oyunudur ve bu nedenle doğru düşünmeyi gerektirir. Felsefe ve matematikle doğrudan ilgili olup hukuk, tarih, antropoloji, sosyoloji, ekonomi gibi toplumsal disiplinlerin hepsini dikkate alır. Bir politikadır. Diplomasi ve askeri politika da buna dahildir. Strateji, genel anlamda metodik bir düşünce tarzıdır ve karar alıcılar ile onlara destek olan personel tarafından bilinmesi gerekir. Strateji seçilmiş veya kararlaştırılmış bir hedefe ulaşmak için kullanılacak yöntem olarak da tanımlanabilir. Bu noktada bir stratejinin varlığından söz edebilmek için öncelikle, en başta belirlenmiş bir “hedef” (amaç, maksat) gerekmektedir. Hedefsiz bir strateji söz konusu olamaz. Hedef, stratejik düşüncenin ön şartını oluşturmaktadır. Stratejinin ön şartı “hedef” dışında, üç temel unsuru daha bulunmaktadır: *kuvvet* (kaynak, para, insan, bilgi vb.), *zaman* (süreç ve sonuç alma süresi) ve *mekân* (stratejinin uygulanacağı yer, alan).¹⁵⁹

¹⁵⁸ “Kriz”,

http://tdpkrizleri.org/index.php?option=com_seoglossary&view=glossaries&Itemid=188&catid=1&lang=tr, [29.07.2017].

¹⁵⁹ Nejat Tarakçı, **Küresel Sistemde Dış Politika Stratejileri (Klasik Diplomasiden Jeopolitik Diplomasıye)**, (İstanbul: Tasam Yayınları, 2012): 16.

Kriz yönetimi, gergin durumun, tahrik ve çatışmayı sınırlandırma amacına yönlendiren tedbirlerin toplamıdır.¹⁶⁰ Kriz yönetiminin bilimsel çalışma ile sağladığı tecrübeler iki ana noktada toplanmaktadır:

- a- Büyük hedefler kararlı ve iddialı oldukları için bunlardan kaçınmak.
- b- Bir krizde karmaşıklık yaratan vasıtaları, istenilen düzeyde sınırlamak.

Bu ilkeler, bir krizin başarılı bir şekilde yönetilmesine yardımcı olacak niteliktedir.¹⁶¹

2.4.5.1. Kriz Yönetimine Dair Saldırgan Stratejiler

Saldırgan kriz yönetimi stratejileri bir diğer adıyla taarruzî stratejiler ile hasım olarak görülen karşı taraf üzerinde mevcut durumun değişikliği arzulanır.¹⁶² Bu konuda Alexander George tarafından en az beş farklı strateji belirtilmiştir: Şantaj, sınırlı - tersine çevrilebilir sınama, kontrollü baskı, oldu-bittiye getirme ve yıpratma stratejileri.¹⁶³

2.4.5.1.1. Şantaj Stratejisi

Saldırgan kriz yönetimi stratejilerinin en ciddi örneği olan şantaj stratejisi, karşı taraftan yerine getirilmesi istenen talepler için kullanılmaktadır. Bu taleplerin yerine getirilmemesi halinde saldırgan taraf talepleri yerine getirmeyi reddeden tarafa ceza verme ve onu cezalandırma yetkisini kendinde görür.¹⁶⁴ Bu stratejiyi genellikle statükoyu değiştirmek isteyen ve yayılmacı emellere sahip olan ülkeler kullanmaktadır. Şantajı yapan taraf, şantaja uğrayan tarafın tepkisiyle orantılı olarak, bir sonraki adım için karar verme avantajına sahiptir. Bu avantaj kendini baskının kaldırılması veya cezanın uygulanması şeklinde gösterebilir. Dolayısıyla şantaj stratejisi, krizin tırmanmasını ve karşı tarafın güçlü tepki gösterme tehlikesini de kapsamaktadır. Ayrıca baskıya maruz kalan tarafın, ilk taarruz ve krize başka bir

¹⁶⁰ Soyalp Tamçelik, **Kıbrıs'ta Güvenlik Stratejileri ve Kriz Yönetimi**, (Ankara: ODTÜ Yayıncılık, 2009): 306.

¹⁶¹ Tamçelik, **Kıbrıs'ta Güvenlik Stratejileri ve Kriz Yönetimi**, 309-310.

¹⁶² Tamçelik, **Kıbrıs'ta Güvenlik Stratejileri ve Kriz Yönetimi**, 316.

¹⁶³ Alexander L. George, "Strategies for Crises Management", **Avoiding War: Problems of Crisis Management**, ed. Alexander George, (USA: Westview Press, 1991): 379.

¹⁶⁴ George, "Strategies for Crises Management", 379.

şekil verme olasılığını da göz ardı etmemek gerekmektedir.¹⁶⁵ Bundan hareketle, şantaj stratejisini etkileyen “*şantaj tehdidinin güvenirliliği*”, “*şantaj yapanın talebinin yasallığı veya tutarlılığı*” ve “*her iki tarafın mevcut ihtilafa verdiği önem*” olmak üzere üç faktör olduğu söylenebilir.¹⁶⁶

2.4.5.1.2. Sınırlı Tersine Çevrilebilir Baskı Stratejisi

Bu strateji kapsamında yıpratma hareketi ve sınırlanmış nitelik, bir tarafın küçük statüko değişikliği girişimini ifade eder. Hatta savunma yapan tarafın, ikaz etmeksizin, statükoyu muhafaza etmek amacıyla, askeri harekât yapması dahi olasıdır. Bu durumda olaylar, statükoyu tartışan tarafın niyetinden farklı bir şekilde gelişecektir.¹⁶⁷ Karşı tarafın sınırlı harekete karşı tepki göstermemesi ya da tepkinin gecikmesi sınırlı harekette bulunan tarafı daha da tehditkâr davranmaya itebilir. Bu durumda savunma yapan taraf, genellikle çatışma ve askeri caydırıcılık yollarına başvurmaktadır.¹⁶⁸

2.4.5.1.3. Kontrollü Baskı Stratejisi

Bu stratejiyle, statükonun savunulacağı açıklanmış olsa bile, karşı tarafın aleyhine statüko değişikliği açıkça arzulanmaktadır. Statüko değişikliğini arzu eden taraf, karşı tarafın tepki göstermemesi umuduyla, ilgili tarafın imkânının olmaması ya da onları kullanmaya tereddüt etmesinin de etkisiyle baskıyı küçük adımlarla başlatmaktadır. Dolayısıyla bu stratejinin başarısı, güçle doğru orantılıdır. Diğer taraftan, kuvvet dengesine dayalı eksiklik tahriklere yol açabilmektedir. Buna paralel olarak da savunma yapan taraf, tahrike karşı geri çekilmeye istekli olmaktan başka bir yol izlemeye mecburdur. Aksi takdirde konumunu tahrip edecektir.¹⁶⁹

2.4.5.1.4. Oldu- Bitti Stratejisi (Fait Accompli)

Çabuk ve kararlı hareketlerin hâkim olduğu oldu-bitti stratejisini elverişli kılan koşul, karşı tarafın statükoyu savunmak için taahhüt etmediği, fakat açık

¹⁶⁵ Tamçelik, **Kıbrıs'ta Güvenlik Stratejileri ve Kriz Yönetimi**, 316.

¹⁶⁶ George, “Strategies for Crises Management”, 379-380.

¹⁶⁷ Tamçelik, **Kıbrıs'ta Güvenlik Stratejileri ve Kriz Yönetimi**, 317.

¹⁶⁸ George, “Strategies for Crises Management”, 381.

¹⁶⁹ Tamçelik, **Kıbrıs'ta Güvenlik Stratejileri ve Kriz Yönetimi**, 317.

bıraktığı ciddi göstergelerin mevcudiyetinden oluşmaktadır. Bu stratejinin uygulanmasından doğan tehlike, oldu-bittilerden sonra saldırıya uğrayan tarafın gerek dikkati başka yöne çekerek, gerekse doğrudan çatışmaya girerek derhal kuvvetli tepki gösterme olasılığından kaynaklanmasıdır. O zaman durumun, karşı tarafın aleyhine dönmesi imkânsız değildir. Aslında böyle bir stratejinin savunma unsurlarını; karşı tarafın planları hakkında zamanında istihbarat elde etme, etkin cevap, hızlı askeri imkânların mevcudiyeti ve oldu-bitti senaryosu konusunda eğitim ve kararlı siyasi talepler oluşturmaktadır.¹⁷⁰ 1956 yılında İngiliz ve Fransızların Süveyş’e taarruzu ile 1962 yılında Kruşçev’in Küba’ya füze yerleştirmesi oldu-bitti stratejisinin öne çıktığı tarihî olaylardır.¹⁷¹

2.4.5.1.5. Yıpratma Stratejisi

İki ülke arasında karşıt bir gücün olduğu durumlarda, statükoyu değiştirmek isteyen saldırgan ülkeye karşı küçük ülke (görece güçsüz olsa da yüksek motivasyona sahip taraf), gerilla savaşı, sabotajlar, şimşek harekâtları gibi yıpratma stratejisini kullanabilir. Güçlü olan taraf, askeri harekâtların kademeli olarak ilerletilmesiyle bu duruma kuvvetli bir tepki gösterilebilir.¹⁷²

2.4.5.2. Kriz Yönetimine Dair Savunma Stratejileri

Savunma stratejileri, saldırgan stratejilere karşılık ilgili gelişmelerin ya da geri dönüşün engellenmesi için hareket edilmesi anlamına gelmektedir.¹⁷³ İlgili tarafın statüyü kendi lehine çevirmesini sağlayan bu stratejiler George’un da belirttiği üzere zorlayıcı diplomasi (coercive diplomacy), sınırlı tırmandırma stratejisi, misilleme, kapasite testi, hat çekme stratejisi, taahhütlerin yerine getirilmesi ve uzlaşma zeminine varabilmek zaman kazanma stratejileri olmak üzere yedi tanedir.¹⁷⁴

¹⁷⁰ Tamçelik, **Kıbrıs’ta Güvenlik Stratejileri ve Kriz Yönetimi**, 318.

¹⁷¹ George, “Strategies for Crises Management”, 383.

¹⁷² George, “Strategies for Crises Management”, 383.

¹⁷³ Tamçelik, **Kıbrıs’ta Güvenlik Stratejileri ve Kriz Yönetimi**, 316.

¹⁷⁴ George, “Strategies for Crises Management”, 383-384.

2.4.5.2.1. Zorlayıcı Diplomasi Stratejisi

Zorlayıcı diplomasi (coercive diplomacy), rakibin gerçekleştirdiği fiili bir ihlali durdurmak veya karşı tarafın geri adım atmasını sağlamak amacıyla kuvvet kullanma tehdidinden yararlanmak anlamını taşır.¹⁷⁵ Askeri olmaktan çok bir diplomatik strateji olan zorlayıcı diplomasinin bu boyutuyla sadece algı düzeyinde askeri kuvvet kullanılması halinde rakibin uğrayacağı zararın büyüklüğü gösterilmeye çalışılarak rakibin istemi yerine getirmesi amaçlanır.

Askerî kuvvetten yararlanılacak ise bu, ölçülü ve ibret verici sınırlılıkla olmalıdır. Eğer sınırlılık sağlanamıyor ve topyekûn bir çatışma/savaş yaşanıyor ise uygulanan Zorlayıcı Diplomasi stratejisi başarısız kabul edilir. Savunmaya dönük zorlayıcı diplomasi stratejisi, yalnızca bir eylemin durdurulması amacını taşıyabileceği gibi henüz tamamlanan bir eylemden geri dönülmesini sağlamak amacını da içerebilir. Bunun yanı sıra hedef ülkenin düşmanca tavrını ortadan kaldırmaya yönelik olarak hükümetinde veya siyasal rejiminde değişiklik yapmasını istemek de bu stratejinin amaçları arasında yer alır.

Zorlayıcı diplomasi stratejisinin genel unsurlarına baktığımızda statükoyu fiili durum yaratarak tek yanlı değiştirme girişimi, fiili saldırı, eylem halinin varlığı şarttır. Girişilen eylemin beklenenden daha fazla zarara yol açabileceğine ikna etmek amaçlanmalıdır. Zorlayıcı güç ile hedef güç arasında bir asimetri veya en azından simetri olmalıdır. Söylem ile eylem tutarlılığı sağlanmalıdır. Rakibi ikna etmek için ceza ile beraber teşvikler de öngörülmalıdır. Zorlayıcı diplomasi stratejisi; ultimatoom, zımni ultimatoom, baskıyı aşamalı arttırma ve “dene ve gör” olmak üzere dörde ayrılır.

“*Ültimatoom*”, hedefin yerine getirmek zorunda olacağı bir istem, istemin karşılanması için gereken kesin bir zaman sınırı veya aciliyet / zorunluluk duygusu ve istemin karşılanmaması durumunda uğranılacak cezanın / kaybın yüksek olacağına dair bir cezalandırma tehdidi ile bunun inandırıcılığı olmak üzere üç bileşenden oluşur.

¹⁷⁵ “Zorlayıcı Diplomasi”,

http://tdpkrizleri.org/index.php?option=com_seoglossary&view=glossaries&Itemid=188&catid=1&lang=tr, [12.08.2017].

“Zımnı Ültimatom”un ultiomatomdan en belirgin farkı ise istemin inandırıcılık ve kararlılığının yine en üst düzeyde ifade edilmekte olmasına rağmen, rakipten istemi yerine getirmesi için önceden belirlenen kesin bir zaman dilimine göre hareket etmesinin istenmemiş olmasıdır.

“Baskıyı Aşamalı Arttırma”da, ultiomatomdaki istemin karşılanması için aciliyet ve zaman sınırlılığı, istemin karşılanmaması durumunda uygulanacak yaptırımlara ilişkin uyarılar bulunmaz. Hedef ülke istemi yerine getirmek istemezse zorlayıcı güç kararlılığını ve inandırıcılığını pekiştirecek askeri önlemlerle baskıyı arttırmaya devam eder.

“Dene ve Gör” stratejisinde ise ultiomatomda olduğu gibi istem açık bir şekilde ifade edilir. Ancak istemin karşılanması için herhangi bir zaman dilimi belirtilmediği gibi istemin karşılanması için bir aciliyet duygusu da yaratılmaz. Bununla birlikte sınırlı bir zorlama tehdidi ve eylemi yapılır; hedef ülkenin bu istemi yerine getirip getirmeyeceği, başka bir aşamaya geçmeye, daha güçlü bir tehdide gerek olup olmadığı saptanmaya çalışılır. Değişik “dene ve gör” taktiklerinden söz etmek mümkündür.

Zorlayıcı diplomasi stratejisinin başarısı belli faktörlerin yerine getirilmesi ile mümkündür. Yöneltilen tehdit hasmın kendinden istenileni yerine getirmemesinin bedelinin çok ağır olacağına inandıracak kapasitede olmalıdır. Tehdit hasmın ciddiye alacağı ölçüde inandırıcılığa sahip olmalıdır. Rakip, zorlayıcının istediğini yerine getirmediği takdirde zorlayıcının tehdidin gereğini yerine getirme arzu ve kapasitesinde olduğuna inandırılmalıdır. Rakibe kendinden istenileni gerçekleştirecek zaman verilmelidir. Zorlayıcı, hasmını kendinden istenilenin gelecekte daha fazla isteme yol açmayacağı konusunda inandırmalıdır. Çatışma sıfır toplamlı bir sonuca yol açmamalıdır.

Alexander George, zorlayıcı diplomasinin uygulanmasını etkileyen 14 değişkenden söz etmiştir. İlk 5’i bağlamsal değişkenlerle ilgili olup bu değişkenleri şöyle sıralamak mümkündür: global stratejik çevre, provokasyonun tipi, savaşın şekli, tek taraflı veya ortaklaşa zorlayıcı diplomasi, hasmın izolasyonu, amacın açıklığı, motivasyonun güçlülüğü, motivasyonun asimetrisi, aciliyet-zorunluluk

duygusu, güçlü liderlik, iç (ulusal) destek, uluslararası destek, rakibin kabul edilemez tırmanma korkusu ve krizin çözümünün kesin koşullarına ilişkin açıklık.¹⁷⁶

2.4.5.2.2. Sınırlı Tırmandırma Stratejisi

Aslında bu strateji, karşı tarafın saldırgan stratejisine verilen bir cevaptır. Çünkü savunma yapan tarafı, dezavantajlı konuma getirmek amaçlanmaktadır. Örneğin saldırgan nitelikli “*yıpratma stratejisi*”ne karşılık karşı taraf “*tırmanmayı sınırlama stratejisi*”ni hayata geçirebilir.¹⁷⁷

2.4.5.2.3. Missileme Stratejisi / Kısasa Kısas Stratejisi

Misilleme stratejisine, “göze göz” / “dişe diş stratejisi” ya da kısasa kısas stratejisi de denir. Eğer savunma yapan taraf, sınırlı tırmandırma stratejisini tercih etmiyorsa¹⁷⁸, karşı tarafın her tahrikine karşı hesap edilmiş siyasi bir cevabının olması gerekecektir. Çünkü savunma yapan tarafın tepkileri, tahrik eden faaliyetlerle aynı düzeyde korunmaktadır. Aslında *göze göz veya dişe diş stratejisi*, istenileni vermezse, savunma yapan taraf, *tırmandırmayı sınırlama* ya da *diplomatik zorunluluğu uygulamada* art niyete başvurabilir.¹⁷⁹

2.4.5.2.4. Kapasite Testi Stratejisi / İmkânları Deneme Stratejisi

Bir ülke, bir başka ülke tarafından statüko tahrikine maruz kaldığında, tırmandırmayı sınırlama stratejisini değerlendirmektedir. Savunma yapan taraf açısından sorun, aynı zamanda krizi tırmandırmaksızın aleyhinde olan verileri ortadan kaldırmak için hangi stratejiyi seçeceğidir. Aslında bunun cevabı, imkânları deneme stratejisi içinde yatmaktadır. Çünkü savunma yapan taraf, imkanlarını kullanarak karşı tarafı statüko değişikliği konusundaki taleplerinden vazgeçirebileceği veya beklemediği tehlikelerle sorun yaratabileceği mesajını

¹⁷⁶ Alexander L. George, *Forceful Persuasion: Coercive Diplomacy as an Alternative to War*. (Washington: United States Institute of Peace, 1997): 71-83. Fuat Aksu, **Türk Dış Politikasında Zorlayıcı Diplomasi**, (İstanbul: Bağlam Yayınları, 2008). <http://www.yarbis1.yildiz.edu.tr/web/userAnnouncementsFiles/dosya3303d12925c4920907947fa1e2423e28.pdf>, [12.08.2017].

¹⁷⁷ Tamçelik, **Kıbrıs'ta Güvenlik Stratejileri ve Kriz Yönetimi**, 319.

¹⁷⁸ George, “Strategies for Crises Management”, 388.

¹⁷⁹ Tamçelik, **Kıbrıs'ta Güvenlik Stratejileri ve Kriz Yönetimi**, 319.

vermektedir. Karşı tarafın tahriklerini kırmak için net konuşmakta ya da askeri kuvvetlerini can alıcı noktalara konuşlandırmaktadır.¹⁸⁰

2.4.5.2.5. Hat Çekme Stratejisi

Bu stratejiye göre savunma yapan taraf, tahrik çizgisini geçen diğer tarafa, bir mesaj verme yolunu tercih etmektedir. Dolayısıyla güçlü bir cevap verme zorunluluğu doğar.¹⁸¹ Bu stratejinin zafiyeti, karşı tarafın tahammül gücünün bilinmesinde yatmaktadır. Özellikle tahrik konusuyla ilgili hat çizilmesi, esasen savunma yapan tarafın çıkarlarını bir ayırım çizgisine sürüklemektedir. Bu stratejide, savunma yapan tarafın, karşı tarafın taaruz ya da herhangi bir tahrikini önlemek üzere kararlı olması gerekmektedir.¹⁸²

2.4.5.2.6. Taahhütleri Yerine Getirme Stratejisi

Taahhütleri yerine getirme (conveying commitment and resolve), savunmacı tarafın kendi isteklerini düşmanın yanlış anlamasını engellemeye yönelik bir stratejidir. Temel amaç, düşman tarafından yanlış hesap yapılmasının önlenmesidir. Ayrıca uzlaşmaya giderken savunmacı tarafın kararlılığını ve niyetini doğru bir şekilde göstermesi de gerekmektedir.¹⁸³

2.4.5.2.7. Zaman Kazanma Stratejisi

Kriz yönetiminde zaman faktörü, sıkıştırıcı ve yıpratıcıdır. Dolayısıyla ilgili tarafın diplomatları ve analizcileri durumu süratli bir şekilde değerlendirmek durumundadır. Eğer savunma yapan taraf, görüşmeler için zaman ihtiyacı içinde bulunuyorsa ya hazırlıklarında boşluk bulunmaktadır ya da güç kullanmakta yetersiz kalmıştır. Bu durum, ilgili taraf için müzakerelerin lehine sonuçlanmasına neden olacaktır.¹⁸⁴

¹⁸⁰ Tamçelik, **Kıbrıs'ta Güvenlik Stratejileri ve Kriz Yönetimi**, 319-320.

¹⁸¹ George, "Strategies for Crises Management", 389.

¹⁸² Tamçelik, **Kıbrıs'ta Güvenlik Stratejileri ve Kriz Yönetimi**, 321.

¹⁸³ "Taahhütleri Yerine Getirme",
http://tdpkrizleri.org/index.php?option=com_seoglossary&view=glossaries&Itemid=188&catid=1&lang=tr, [12.08.2017].

¹⁸⁴ George, "Strategies for Crises Management", 392.

2.4.6. Krizler Ne Zaman Son Bulur? : Krizin Evreleri

Dış politika krizi, stres oluşturan algılamaların (zaman baskısı, tehdit ve savaş ihtimalinin) kriz öncesi duruma inmesiyle, uluslararası kriz ise zorlayıcı hareketlerde önemli bir düşmenin gerçekleşmesiyle son bulur.¹⁸⁵ Kriz süreci aslında taraflar arasında normal / barışçıl ilişkiler sürerken herhangi bir konuda ortaya çıkan görüş ayrılıklarının giderilemediği durumlardan kaynaklanabilir. Diğer bir ifadeyle taraflar arasında herhangi bir konuda ortaya çıkan görüş ayrılığının yer aldığı durumu uyuşmazlık / dispute olarak kabul edersek bu uyuşmazlık halinin sürdüğü durumda taraflardan birinin kendi tutum ve tezlerini haklı göstermek için girişeceği bir fiili durum yaratan eylem hali çatışma / conflict olarak tanımlanabilir.¹⁸⁶

Kriz evrelerini bölümlere ayırdığımızda, kriz analizi açısından yapılacak bir değerlendirmede taraflar arasındaki uyuşmazlığı çatışmaya, çatışmayı ise krize tetikleyen sözsel-eylemsel davranışların gözlemlendiği süreci *kriz analizinin "başlangıç" evresi* içerisinde değerlendirebiliriz. Bu evrede taraflar karşılıklı olarak risk-tehdit analizlerini yapacak zamana sahiptirler ve henüz diplomatik-siyasi girişimlerle uyuşmazlığı-çatışmayı çözebilme olasılığı mevcuttur. Bu süreçte tarafların uyuşmazlık-çatışmaya dair sözsel-eylemsel yaklaşımları bir krizi hatta askeri bir çatışmayı olasılıklar içerisinde düşünmeye yöneltecek yeterli uyarıyı barındırabilir.¹⁸⁷ *Kriz evresinde* ise, çatışmayı tetikleyici eylemle [krize] tırmanma sürecine girilirken savunmacı tarafın göstereceği tepki ile kriz bu evrede bir kez daha tırmandırılmış olur. Karar alma bakımından süreç kriz yönetimi stratejilerinin uygulandığı süreçtir ve özgün kriz bu evrede "yönetilir".

Kriz evresinde taraflar uygun stratejilerle bir yandan krizi tırmandırmadaki hedeflerine ulaşmaya çalışırken diğer yandan da sıcak bir askeri çarpışmayı (savaşı) da önlemeye çalışırlar. Bu evre krizin özgün niteliğine bağlı olarak uzun süreli,

¹⁸⁵ Efegil, **Körfez Krizi ve Türk Dış Politikası Karar Verme Modeli**, 38-41.

¹⁸⁶ "Kriz",

http://tdpkrizleri.org/index.php?option=com_seoglossary&view=glossaries&catid=1&letter=K&lang=tr, [29.07.2017].

¹⁸⁷ "Krize Özgü [Uyuşmazlığın ve/ya Çatışmanın] Başlangıç Evresi",

http://tdpkrizleri.org/index.php?option=com_seoglossary&view=glossaries&catid=1&letter=K&lang=tr, [29.07.2017].

gelişen bir kriz sürecini başlatabileceği gibi sıcak bir çatışma veya yumuşama sürecini de getirebilir.¹⁸⁸

Kriz evresinde tarafların izledikleri kriz yönetim stratejileri taraflar arasında sıcak bir askeri çarpışmaya yol açmamış ise krizin uzun bir zaman dilimine yayılması genellikle beklenmez. Bu süreç içerisinde ya taraflar doğrudan kendi aralarında veya üçüncü aktörlerin girişimleriyle bir diyalog süreci içerisine girerek kriz sonrası evreyi kurmaya çalışırlar. *Kriz sonrası evre* büyük ölçüde uyuşmazlık konusunda taraflar arasında nasıl bir statünün kurulacağına bağlı olarak şekillenir. Bununla birlikte kimi durumlarda (genellikle) taraflar arasında kriz gerginliği ortadan kaldırılabilmiş olsa da çatışma ve / ya uyuşmazlık konusunu çözmek mümkün olamamaktadır. Dolayısıyla bu durum ilişkilerde/uyuşmazlıkta aynı konuda yeni krizlerin çıkabileceğinin göstergesi olabilmektedir.

Kriz eğer taraflar arasında bir uzlaşa ile çözülebilmiş ve bu uzlaşa uyuşmazlığı da ortadan kaldırmış ise tarafların yeniden "normal" ilişkilere geri dönmesi ve hatta ilişkilerini daha da geliştirmesi mümkündür.¹⁸⁹ Kriz yönetimi, zorlama ve uzlaşma arasında bir denge arayışıdır. Bu da diplomasinin öne çıkan problemlerinden biridir: “*Belirli bir çalışma alanında şahin mi yoksa güvercin mi olunmalı?*”. Bu sorudan yola çıkarak, kriz yönetimi doğrudan bir diplomasi biçimi olarak tanımlanabilir. Sıradan bir diplomasiden ziyade resmi yetkililerin yüksek siyasetidir, zorlayıcı bir diplomasi türüdür.¹⁹⁰

¹⁸⁸ “Kriz Evresi”,

http://tdpkrizleri.org/index.php?option=com_seoglossary&view=glossaries&catid=1&letter=K&lang=tr, [29.07.2017].

¹⁸⁹ “Kriz Sonrası Evre”,

http://tdpkrizleri.org/index.php?option=com_seoglossary&view=glossaries&catid=1&letter=K&lang=tr, [29.07.2017].

¹⁹⁰ Graham Evans ve Jeffrey Newnham, **Uluslararası İlişkiler Sözlüğü**, (İstanbul: Gökkuşbu, Ocak 2007): 372.

3. UYUŞMAZLIKTAN KRİZE TÜRK-AMERİKAN İLİŞKİLERİNDE HAŞHAŞ EKİMİ KRİZİ (1968-1975)

İngiltere’de 1785-1859 yılları arasında yaşayan ve edebiyat denemeleri yazan Thomas de Quincey, içinde afyon bulunan Laudanum’a alışır ve *Afyon Kullanan Bir İngiliz’in İtirafı* adlı kitabında bu maddeye nasıl alıştığını anlatarak afyonu uzun uzun över:

“Aman Tanrım, Laudanum’u aldıktan sonra bu ne ani değişme... Sanki derin bir çukurdan birdenbire yedi kat gökyüzüne çıkıyorum... acıdan hiçbir iz kalmadı... Gözlerimin önünden akıp geçen her şey önemini yitiriyor... İnsan bu maddeyi aldıktan sonra neden sözedilmişse onu düşünür. Afyon düşünceye canlılık verir. Alkolün sarhoşluğu çabuk geçer. Afyonunki saatlerce sürer. Alkol alevin titremesidir. Afyon alevin parlaması. Artık afyona bağlandım. Onsuz yapamıyorum. Laudanum’u bir su bardağı içinde hafif ısıtıp şekersiz içiyorum. Ben ‘afyon’ adlı kilisenin müridi oldum artık...”¹⁹¹

Fransız yazar ve şair Jean Cocteau ise *Afyon* adlı kitabında afyon bağımlılığından kurtulmak için yattığı Saint-Cloud Hastanesi’ndeki günlük yaşantısını yazmış, afyon için çeşitli betimlemelerde bulunmuş ve afyon alışkanlığını şöyle anlatmıştır:

“Yeniden büyük bir ruhsal dengesizlik içine düştüm. Her şeyi düzene kavuşturacak bir destek arıyorum. Çok aldatıcı ve geçici de olsa bu desteğe gerek duyuyorum. Afyon benim için böyle bir destek işte...”¹⁹²

Osmanlı İmparatorluğu dönemindeyse İstanbul’da afyon ve esrar kullanımının yaygın olduğunu, 1611-1682 yılları arasında yaşayan Evliya Çelebi’nin *Seyahatname*’sinden öğrenmekteyiz. O dönemde İstanbul’da “*Esnafı Benkçıyan*” denilen, esrar yapan ve satan esnafın bulunduğunu, ayrıca afyonun da serbest alınıp satıldığı yazılıdır.¹⁹³

Bu örneklerde de görüldüğü üzere uyuşturucu ya da uyarıcı madde ve ilaçlar bireyleri ve toplumları etkileyen ortak kültürde geniş yer tutmuşlar ve yüzyıllar boyu

¹⁹¹ Thomas De Quincey, *Confessions of An English Opium Eater*, (London: Penguin Books, 1986): 74-75.

¹⁹² Özcan Köknel, *Kaygıdan Mutluluğa Kişilik*, (İstanbul: Altın Kitaplar Yayınevi, 1999): 270. Jean Cocteau, *Opium: The Diary of A Cure*, (London: Icon Book, 1964): 10, 45.

¹⁹³ Köknel, *Kaygıdan Mutluluğa Kişilik*, 270. Evliya Çelebi, *Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnâmesi: İstanbul*, 1.Cilt, 2. Kitap, haz. Seyit Ali Kahraman-Yücel Dağlı, (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2003): 607-608. Bkz. Ehl-i keyf, afyoncular esnafı. Çarşı ehli, benglikçiler (esrarçılar) esnafı.

etkinliklerini sürdürmüşlerdir. Alkolde olduğu gibi, uyuşturucu ya da uyarıcı madde ve ilaçların kullanılması ve bu maddelere alışkanlık da insanlık tarihi kadar eskidir.¹⁹⁴

Öte yandan uyuşturucu ve uyarıcı maddeler ve ilaçlar uluslararası ilişkilerde de önemli yer tutmuştur. Tarihe Afyon Savaşları adıyla geçen çatışmalardan ilki 1839-1842, ikincisi 1856-1858'de Çin'le İngiltere, Fransa, B. Amerika arasında olmuştur. Bu savaşlardan günümüze dek, uluslararası ilişkilerde uyuşturucu maddelerle ilgili binlerce sorun ortaya çıkmış ve bunların çözümü için sayısız toplantılar düzenlenmiştir. Bunların en son örneği 1970'li yıllarda Türkiye ile ABD arasında ortaya çıkan haşhaş ekimi ve afyon üretimine ilişkin sorunlar olup çözümü yıllarca sürmüştür.¹⁹⁵

Haşhaş: Haşhaş bitkisi botanikte *Papaver somniferum* adıyla sınıflandırılır. Cinsin adı, Yunanca haşhaş anlamına gelen sözcükten türemiştir; tür adı ise Latince “uyku veren” demektir. Bu bitkiyi ilk kez, botaniğin babası Linnaeus, 1753 tarihli kitabı *Genera Plantarum*'da (Bitki Cinsleri) sınıflandırmıştır.¹⁹⁶

Haşhaş bitkisi, binlerce yıldır, kapsüllerinden ilaç hammaddesi olarak yararlanmak için yetiştirilmektedir. Haşhaşın kurumuş besisuyu olan ham afyon, haşhaş kapsülü bir bıçakla çizilince, tohum kömecinden dışarı sızar.¹⁹⁷ Haşhaştan elde edilen başlıca iki ürün vardır: Son derece zararsız olan tohumlar ve çok kötü bir şöhret yapmış olan afyon.¹⁹⁸ Kullanımı ölümcül sonuçlar veren morfin, kodein ve eroïn, bu afyondan üretilmektedir.¹⁹⁹

¹⁹⁴ Köknel, *Kaygıdan Mutluluğa Kişilik*, 268.

¹⁹⁵ Köknel, *Kaygıdan Mutluluğa Kişilik*, 274.

¹⁹⁶ Booth, *Haşhaştan Eroïne: Uyuşturucunun..., 1.*

¹⁹⁷ David Burnie, *Bitkiler*, çev. Nejat Ebcioglu, (İstanbul: 1996 Sabah Kitapları San. ve Tic. A.Ş., Görsel Kitaplar): 58.

¹⁹⁸ Booth, *Haşhaştan Eroïne: Uyuşturucunun..., 4.*

¹⁹⁹ Burnie, *Bitkiler*, 58.

Afyon sözcüğü, her ne kadar maddenin tek bir kimyasal bileşik olduğunu düşündürse de bize, afyon gerçekte şekerler, proteinler, amonyak, sütsü özsü, zambak, mum, yağlar, sülfürik ve laktik asitler, su, mekonik asit ve çok çeşitli alkaloitlerden oluşmuş karmaşık bir kokteyldir. En önemli kısmını ise alkaloitler oluşturur.²⁰⁰

Geçmişten günümüze bu bitkinin kullanım alanlarının ne kadar çeşitli olduğu da bu bilgiyi desteklemektedir. 19. yüzyılda Türk haşhaş ekicileri, bitkinin hemen hemen hiçbir bölümünü ziyan etmemişlerdir. Tohumlar ezilip hem bitkisel yağ hem lamba yağı yapımında kullanılmış, kalanıyla hamur işi yapılmış, sap ve yapraklardan ise hayvan yemi olarak yararlanılmıştır. Tarihsel olarak bu, mandıra üretiminde çok önemli bir etkidir. Çünkü haşhaş artıklarıyla beslenen ineklerin yoğurt yapımı için ideal sütü verdiği söylenilmektedir. Unla karıştırılan bu artıklardan kaba bir ekmeğin yapımında da yararlanılmaktadır. Ayrıca haşhaş tohumları İzmir’de tüccarlara satılır, onlar da bunu Marsilya’daki sabun fabrikalarına göndermektedir. Bu arada haşhaşın baş kısmı da sakinleştirici özelliği olan geleneksel bir içkinin yapımında kullanılmaktadır.

Günümüzde, bitkinin ticari ve yasal olarak yetiştirildiği çoğu bölgede, afyon üretimi bir yana bırakılarak kurutulmuş kapsüllerden alkaloit elde edilmiştir. Morfin, kodein ve tebain elde edebilmek için çok büyük miktarlarda kurutulmuş haşhaş başını işlemek gerekir. Yine bir o kadar değerli olan tohumlar ise gıda sanayisinde kullanılır.²⁰¹

3.1. Osmanlı’dan Cumhuriyete Türk-Amerikan İlişkilerinde Afyon Tartışmaları

Haşhaş ekimi yapan köylüler bu bitkiden elde ettikleri yağı yemeklerde, tohumları hayvan yemi olarak, saplarını ise kerpiç yapımında kullanmışlardır. Osmanlı Devleti döneminde de aynı maksatlarla kullanılan haşhaştan elde edilen afyonun içilmesi pek yaygın değildir. Her ne kadar XVI. ve XVII. yüzyıllarda bazı dergâh ve tekkelerde afyon içilse de, özellikle IV. Murat döneminde getirilen sert yasaklamalarla bu alışkanlığın yayılması önlenmiştir. Yine bu dönemde Anadolu’da üretilen afyon Venedikli tüccarlar tarafından Avrupa, Hindistan ve İran’a taşınmaya

²⁰⁰ Booth, **Haşhaştan Eroine: Uyuşturucunun....**, 4.

²⁰¹ Booth, **Haşhaştan Eroine: Uyuşturucunun....**, 7.

başlanmıştır. Köylülerin ürettiği afyonu ise genellikle Rum, Ermeni ve Yahudi tüccarlar toplamış ve Venediklilere satmıştır.²⁰²

Avrupa ülkeleri içinde daha 18. yüzyılda sanayi devrimini tamamlayan tek devlet İngiltere olmuştur. Diğer devletlerin sanayileşmeyi tamamlamaları 19. yüzyılda gerçekleşmiştir. Diğer taraftan, İngiltere'nin 1763'te Hindistan'ı ele geçirmesiyle Çin'e komşu olması gerçekleşmiştir. Bu sırada Hindistan'da yetişen haşhaştan üretilen afyonun en iyi pazarı da, halkın afyon içtiği Çin olmuştur. İngiltere Çin'deki bu afyon ticaretinden bir hayli para kazanmıştır. Bir süre sonra Çin imparatorlarının afyon içilmesini ve dolayısıyla ticaretini yasaklaması İngiltere'nin bu ekonomik kazancına zarar vermiştir. Hindistan'tan Çin'e kaçak afyon sokulması meselesi Çin'le İngiltere'nin arasını açmış ve İngiltere 1839'da Çin'e savaş açmıştır. Bu savaş “afyon savaşı” olarak da adlandırılmıştır.²⁰³ Savaş üç yıl kadar sürmüş ve Çin yenilerek 1842 yılında İngiltere ile Nanking Anlaşması'nı imzalamak zorunda kalmıştır. Çin bu anlaşmayla Canton Limanı'ndan başka, beş limanını daha Avrupa'ya açmıştır.²⁰⁴

İngilizler yalnızca afyon ticaretini Çinliler ile yürütmüş değildir. 1810 yılına kadar Osmanlı İmparatorluğu'ndan afyon ithalatını sadece İngilizler yapmıştır. Bu tarihten sonra Amerikalılar da afyon ticaretine dahil olmuştur. İthalatı yapılan afyon Osmanlı afyonu olarak anılmaktadır ve bu afyonun hammaddesi olan haşhaşın en iyisi Afyonkarahisar, Eskişehir, Balıkesir, Kütahya ve Konya vilayetlerinde yetiştirilmiştir. Bu haşhaştan elde edilen afyon içerdiği % 10-15 oranındaki yüksek morfin ile dünyada “drogist” olarak anılmıştır. Drogist, Avrupa ve Amerika ilaç sanayi tarafından daha çok talep edilmiştir. Afyonu işleyebilecek herhangi bir sanayi kolunun imparatorluk sınırları dahilinde bulunmamasından dolayı üretimin tamamı ham olarak ihraç edilmiştir. İhraç edilen bu afyonlar yurt dışında Osmanlı afyonu olarak değil de ihraç edildikleri limanlar olan İzmir ve İstanbul Limanları'nın adlarıyla anılmıştır. Aynı zamanda İmparatorluğun en büyük afyon piyasası da İzmir olmuştur.²⁰⁵

²⁰² Erhan, **Beyaz Savaş...**, 28-29.

²⁰³ Fahir Armaoğlu, **20. yüzyıl Siyasî Tarihi (Cilt 1-2: 1914-1995)**, 16. Baskı (İstanbul: Alkım Yayınevi, 2007) : 89.

²⁰⁴ Armaoğlu, **20. yüzyıl Siyasî Tarihi (Cilt 1-2: 1914-1995)**, 90.

²⁰⁵ Burak Çıtır, “Uluslararası Afyon Anlaşmalarında Osmanlı İmparatorluğu”, **Sosyal ve Kültürel Araştırmalar Dergisi**, Cilt 1, Sayı 1 (2015): 26.

Şekil 3.1: Şanghay’da Haşhaş Pazarından Bir Sahne-1

“Resmi yaptırıp 18 Aralık 1883’teki nüshasında yayımlayan ‘Illustrated London News’ idi. Bu resimle birlikte yayımlanan yazılar kamuoyunu oldukça tahrik etmişti. Çünkü bu açıklamalar ve resim Uzak Doğu’daki uyuşturucu madde ticaretine İngilizlerin müsamaha etmekle kalmayıp; bu yoldan oldukça yüklü kazançlar sağladığına delil teşkil ediyordu. Terazinin önüne oturtulmuş olan Çinli dahi tartılan ağırlığın haşhaş olduğunu perdeleyemiyordu. Devletin seyrek ve kısa süreli müdahaleleri bu fevkalade yüksek kazançlı haşhaş ticaretini engelleyemiyordu.”

Kaynak: Ayhan Songar, **Haşhaş Meselesi ve Türkiye**, (İstanbul: Hareket Yayınları, 1974): 28.

XIX. yüzyıl başlarında Anadolu afyonu, Çin’de afyon kullanımının artmasıyla, İngiliz ve Amerikan tacirleri tarafından Malay ve Çin sahillerine taşınmaya başlanmıştır. İngilizler ve Amerikalılar bu ticaretten büyük kazançlar elde etmiştir.²⁰⁶

Çin’de afyon kullanımındaki bu artış 1861-1865 iç savaşından sonra ABD’de de görülmeye başlamıştır. Bu yıllarda afyon ve türevleri serbestçe eczanelerde satılmakta ve afyon içilen kapalı yerler büyük rağbet görmektedir. Ancak, hızla artan ve XX. yüzyılın hemen başında en az 100.000 olan bağımlı sayısı Amerikan toplumunu, acil önlemler almak üzere yetkililere baskı yapmaya itmiştir. Bunun üzerine 1909’da afyon ve türevlerinin tıbbi amaçlar dışında ABD ve sömürgelerine sokulması yasaklanmıştır. Amerikan Hükümeti aynı yıl Şanghay’da, 1911’de ve 1913’te Lahey’de, kaçak afyon üretimini ve ticaretini engellemeyi amaçlayan uluslararası konferanslar düzenlemiştir. Osmanlı Devleti bu konferanslara katılmadığı gibi, I. Lahey Afyon Konferansı’nın sonunda (1912) hazırlanan Afyon

²⁰⁶ 1828-1838 döneminde Osmanlı İmparatorluğu’nda afyon üretim ve ticareti ile Osmanlı İmparatorluğu’nun 1828’den 1838’e kadar afyon ticaretine uyguladığı inhisar sistemi, *Yed-i Vâhid*, hakkında bkz. Masako Matsui, “Production and Trade of Opium in the Ottoman Empire, 1828-1838”, (Boğaziçi University, The Institute of Social Sciences, Master of Arts in History, 1995): 41-59.

Sözleşmesi'ni de imzalamamıştır. Ancak, Sevr Anlaşması'nın 280. maddesi gereği bu sözleşmeye uymayı taahhüt etmek zorunda kalmıştır. Lozan Barış Antlaşması'nın 100. maddesiyle de yeni Türk Devleti Lahey Afyon Sözleşmesi'ne taraf olmayı kabul etmiştir.²⁰⁷

ABD uyuşturucu kullanımını azaltmak için kendi bünyesinde ve uluslararası ortamda yaptığı bu düzenlemelere ek olarak, afyon üreten ülkelere baskı yaparak üretimlerini azaltmaya çalışmıştır. Bu çerçevede önce İngiliz hükümetinden Hindistan'ın ürettiği afyonu sınırlandırmasını istediysede, bir netice alamaz.²⁰⁸

Ardından 1923'te, İstanbul'da bulunan Başkonsolosu G. B. Ravndal aracılığıyla, kaçak afyonun büyük çoğunluğunun

kaynağı olduğuna inandığı Türkiye'den de aynı talepte bulunur. Ravndal, Türklerin dönüşüm masraflarının karşılanması şartıyla afyon üretiminden vazgeçip yerine böğürtlen ekmeyi ya da ipek üretmeyi kabul ettiklerini Amerikan Hükümeti'ne bildirir; fakat Hükümet'ten bir yanıt alamaz.²⁰⁹

ABD'nin bu çabaları 1. Dünya Savaşı'ndan sonra kurulan Milletler Cemiyeti tarafından da desteklenmiştir. Milletler Cemiyeti Misakı'nın 23. maddesine göre, afyon ve diğer uyuşturucu maddelerin ticaretine ilişkin anlaşmalara uyulup uyulmadığını denetleme yetkisi Milletler Cemiyeti'ne verilmiştir. Bu çerçevede 15 Aralık 1920'de "*Afyon ve Diğer Uyuşturucu Maddelerin Kaçakçılığı Danışma*

Şekil 3.2: Şanghay'da Haşhaş Pazarından Bir Sahne-2

"...ve Londra'da yayımlanan zamanın yüksek trajik mecmuaları haşhaşın dikkatle ve tabii tipik İngiliz nezareti altında hazırlanışını gösteren resimler yayımlıyorlardı!.."

Kaynak: Songar, **Haşhaş Meselesi ve Türkiye**, 29.

²⁰⁷ Erhan, **Beyaz Savaş...**, 28-54.

²⁰⁸ Arnold Toynbee, **Survey of International Affairs 1925**, C. 2 (Londra: Oxford University Press, 1928): 130.

²⁰⁹ James Spain, "The United States, Turkey and the Poppy", **The Middle East Journal**, Cilt 29, Sayı 3, Washington (Yaz 1975): 297.

Komitesi” adıyla sürekli bir organ kurulmuştur. Bu komite Çin, İngiltere, Hindistan, Fransa, Japonya, Hollanda, Portekiz ve Siyam temsilcilerinden ve sekiz uzmandan oluşmaktadır. Komiteye daha sonra ABD ve Yugoslavya temsilcileri de katılmıştır. Bu komitenin çalışmaları neticesinde Kasım 1924’te, Cenevre’de bir konferans toplanmıştır. İngiltere, Çin, ABD, Fransa, Hindistan, Japonya, Hollanda, Portekiz ve Siyam’ın katılımıyla toplanan konferansın ana teması Lahey Sözleşmesi’nde yer alan, afyon kullanımının azaltılması yönündeki düzenlemenin işler hale getirilmesidir. Fakat Japon gemilerinin Formosa’dan Hong Kong’a taşıdığı uyuşturucu maddeler konusunda Japon ve İngiliz delegeler arasında çıkan anlaşmazlık konferansın birinci bölümünün sonuç alınamadan bitirilmesine yol açmıştır.²¹⁰

Konferansın bu bölümüne katılmayan Türkiye, Afyon ve Diğer Uyuşturucu Maddelerin Kaçakçılığı Danışma Komitesi’nin yoğun baskıları nedeniyle, Aralık 1924’te başlayan ikinci bölümüne katılmak zorunda kalmıştır. Türkiye ile beraber 41 ülkenin katıldığı ikinci konferansın neticesinde 19 Şubat 1925’te, afyon denetimini daha da sıkılaştırmayı hedefleyen Cenevre Afyon Sözleşmesi kaleme alınmıştır.²¹¹ Türkiye sözleşmeyi imzalamamıştır. Çünkü on yıl içerisinde dört savaş geçmiş ve Osmanlı İmparatorluğu’nun ağır ekonomik mirasını devralmış Türkiye Cumhuriyeti için afyon satışından elde edilen gelirler hayati öneme sahiptir.

Afyonu sınırlamayı amaçlayan yeni bir uluslararası girişim 1927 sonlarında Amerikan hükümeti tarafından başlatılmıştır. Buna göre, emniyet güçleri arasında uyuşturucu kaçakçılığı konusunda istihbarat paylaşımında bulunulması amaçlanmaktadır. Görüşmeler sonunda, içlerinde Türkiye’nin de bulunduğu 17 ülke, 1928’de bu doğrultuda bir protokol imzalamıştır.²¹²

Uyuşturucu kullanımının alınan bütün bu önlemlere rağmen azalmaması üzerine, 1930’da Afyon ve Diğer Uyuşturucu Maddelerin Kaçakçılığı Danışma Komitesi yeni bir konferans düzenlemeye ve konferansa da Türkiye’nin katılmasını mutlaka sağlamaya karar vermiştir. Komite’nin çağrısı üzerine, Türkiye Londra’daki konferansa katılmayı kabul eder. Bunun en önemli nedeni, 1928’de Almanya, Fransa

²¹⁰ Erhan, **Beyaz Savaş...**, 55-56.

²¹¹ Erhan, **Beyaz Savaş...**, 57. Bununla birlikte, Cenevre’de bunun dışında düzenlenen ikinci bir konferansta, 13 Temmuz 1931’de 2. Cenevre Afyon Sözleşmesi imzalandı. Erhan, **Beyaz Savaş...**, 58.

²¹² Quincy Wright, “The Narcotics Convention of 1931”, **The American Journal of International Law**, C. 28, No. 3, Washington (Temmuz 1934): 476-477.

ve İsviçre'nin beraberce kurdukları kartelin afyon fiyatlarını düşürdüğü bir ortamda Türkiye'nin afyon ticaretinden daha fazla pay almak istemesidir. Ancak, konferansta Türkiye'nin üçte birlik kota tanınması isteği reddedildiği gibi, Türkiye hâlâ, taraf olmayı Lozan'da kabul ettiği 1912 Lahey Afyon Sözleşmesi'ni tasdiklemediği için de eleştirilmiştir. Bu konuda Amerikan heyeti başkanı Harry Jacob Anslinger'in Türk Heyeti'ne ABD'nin Lahey Sözleşmesi'ni imzalayıp onaylamayan ülkelerden afyon ithalini kesmeye hazırlandığını söylemesi, Türkiye'nin durumunu daha da zorlaştırmıştır. Çünkü bu durumda Türkiye, ABD gibi büyük bir pazardan yoksun kalmak istememektedir.²¹³

Ayrıca 1930'da iki Türk asıllı afyon kaçakçısının New York'ta yakalanması, ABD'de Türkiye'nin afyon kaçakçılığının merkezi olduğu ve bu konuda hiçbir önlem almadığı yönünde bir kampanyaya sebep olmuştur.²¹⁴ Bu kampanya Londra'da Anslinger'in söyledikleriyle birleşince, Türkiye afyon konusunda ciddi adımlar atmak zorunda kalmıştır.

Öncelikle, Şubat 1931'de afyon işleyen fabrikalar²¹⁵ın çoğu kapatıldıysa da, asıl önemli adımlar 1932'de Joseph Grew'in yerine Türkiye'ye büyükelçi olarak atanan Charles H. Sherill zamanında atılmıştır. Cumhurbaşkanı Atatürk'ün İngilizce biyografisini hazırlaması sayesinde kendisiyle doğrudan temas kurabilme imkânını yakalayan Sherill, bu temaslar sırasında afyon sorununu Atatürk'le doğrudan görüşmüştür. Sherill bu görüşmelerde Atatürk'ü ikna etmek için, ABD'de yakalanan kaçak afyonun önemli bir miktarının Türkiye'den gelmesinin Türkiye'nin imajına zarar verdiğini belirtmiştir. Nitekim en son Kasım 1931'de Türkiye'den gelen bir

²¹³ Erhan, **Beyaz Savaş...**, 68-70.

²¹⁴ Songar, **Haşhaş Meselesi ve Türkiye**, 43.

²¹⁵ Bu fabrikalardan ilki 1926 yılında bir grup Japon girişimcinin Türk afyonunu işlemek istemesi sonucunda kurulmuştur. Oriental Products Company adını taşıyan şirket, Taksim'de hayli harap olan Mecidiye Kışla'sının (Bugünkü Taksim Gezisi'nin Divan Oteli, Taşkışla yönündeki bölümü) bir bölümünde üretime başlamıştır. 10 bin Sterlin sermayeyle kurulan Oriental Products'ın Japon uyruklu Hite Sagan ve Türk vatandaşı Hosep Galenyan adlı iki ortağı bulunmaktadır. İstanbul'daki ikinci fabrika 1929 Mayıs'ında kurulan Ecza-yı Tıbbiye ve Kimyeviye (Etkim) olmuştur. Etkim, eskiden beri afyon ticaretiyle uğraşan bir Musevi ailenin, Tarantolar'ın girişimidir. 100 bin Türk lirası sermayeyle kurulan bu fabrika Eyüp, Bahariye semtinde, Haliç'e hayli yakın bir mevkide faaliyete başlamıştır. Ayrıca Aşîrefendi Caddesi'ndeki Alalemcian Han'ında ticari bağlantıların yapıldığı bir bürosu da bulunan Etkim uluslararası bağlantılara da sahiptir. 12 Aralık 1929 tarihli hükümet kararnamesiyle kurulan üçüncü fabrika ise Kuzguncuk'taki, Türk Ecza-yı Tıbbiye ve Kimyeviye Şirketi (TETKAŞ) olmuştur. 100 bin lira sermayeli şirketin yönetiminde Türk vatandaşı İsmail Hakkı, Kırkor Çürükçüyan, Kevork Çürükçüyan, Hasan Bey dışında Belçika vatandaşı olan Paul Michelaere ve Meksika vatandaşı Maurice Lapine ve Adrien Biliotti yer almıştır. Bkz. Ümit Uzmay, "Türkiye'de Eroin Kaçakçılığı ve Politikaları Üzerine Cengiz Erdinç'le Söyleşi", **KEBİKEÇ İnsan Bilimleri İçin Kaynak Araştırmaları Dergisi**, Sayı. 31 (2011): 179, 183.

gemide 240 kilo kaçak afyon yakalanmıştır.²¹⁶ Tüm bu gelişmelerin ekseninde, Aralık 1932’de Türkiye’nin 1912 Lahey, 1925 ve 1931 Cenevre Sözleşmelerine taraf olması kararlaştırılmış ve 14 Ocak 1933’te kanunlaştırılmıştır. Bu kanun 26 Ocak 1933’de Resmi Gazete’de yayımlanmıştır.²¹⁷ 8 Haziran 1933’te yürürlüğe giren bir kanunla da, ham afyonun ihracatı devlet tekeline alınmıştır.²¹⁸

Yapılan bu düzenlemeler ABD’de son derece olumlu karşılanmıştır. Böylece, iki ülke ilişkilerindeki önemli bir sorunun üstesinden gelinmiştir. Zira bu sorun, uluslararası bir önem taşımaktadır ve bu yüzden çözülmesiyle birlikte Türkiye’nin yalnız ABD ile değil, diğer ülkelerle olan ilişkilerini de olumlu yönde etkilemiştir.²¹⁹ Ayrıca bu süreç ve yaşanan gelişmeler yeni kurumların oluşumunu hızlandırmış ve gerekli kılmıştır. Bu kurumlardan biri de TEKEL’in (Tütün, Tütün Mamulleri, Tuz ve Alkol İşletmeleri A.Ş. Genel Müdürlüğü’nün) kuruluşudur.

3.1.1. TEKEL’in Kuruluşu

“İktisadî iktidarın tek bir irade altına girmesi; istihsal, imalat veya satış işlerinin bir elde toplanması veya tek bir müessesenin piyasaya hakim olması” olarak adlandırılan *tekel (inhisar)*²²⁰ kavramının ülkemizde bir kuruma dönüşmesi 1932 yılında gerçekleşmiştir. 1932 yılında bir devlet kurumu olarak İnhisarlar İdaresi adı altında kurulan TEKEL Genel Müdürlüğü, 1930 yılı Bütçe Kanunu’nda gösterilen inhisar (monopol, tekel) idareleri arasında esas olarak tütün, tuz ve alkollü içki tekellerini özel kanunlarına göre yönetmiştir.²²¹

²¹⁶ Semih Bulut, **Atatürk Dönemi Türkiye-ABD İlişkileri (1923-1938)**, (Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, 2010): 186-187.

²¹⁷ **T.C. Resmî Gazete**, 26.01.1933.

²¹⁸ **T.C. Resmî Gazete**, 10.07.1932. **T.C. Resmî Gazete**, 08.06.1933. 1930-1945 döneminde Türkiye’de afyon sorunu ve yöneticilerin afyon konusuna yaklaşımı hakkında bkz. Özgür Burçak Gürsoy, “The Opium Problem in Turkey, 1930-1945”, (Boğaziçi University, The Atatürk Institute for Modern Turkish History, Master of Arts, 2007).

²¹⁹ Bulut, **Atatürk Dönemi Türkiye-ABD İlişkileri (1923-1938)**, 187.

²²⁰ İlhan Özer, **Tekel**, (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları, 1967): 9.

²²¹ Teftiş Kurulu Başkanlığı, **İnhisarlar’dan Günümüze TEKEL**, (İstanbul: Tekel A. Ş. Ambalaj Fabrikası Basımı, 2008): 18-19. Ayrıca her biri daha önce ayrı olarak kurulmuş bulunan Devlet inhisarları bu idarenin yönetimine verilmiştir. Daha önce, 1660 sayılı 31 Mayıs 1930 (3 Haziran 1930) tarihli Maliye Vekâleti Tarafından İdare Olunan İnhisarlar Hakkında Kanun ile Maliye Vekâletine bağlanan bu inhisarlar 1930 Yılı Bütçe Kanunu’na bağlı “B” cetvelinde şöyle sıralanmıştır: *Tütün ve saire (tömbeki ve sigara kâğıdı) * Tuz *Kibrit ve çakmak *Oyun kâğıdı *Rüvelver, fişek ve mevaddi infilakiye *İspirto ve ispirotlu içkiler *Posta, telgraf, telefon ve telsiz telgraf ve telefon *Darphane. TEKEL’in kısa bir tarihçesi için bkz. **İnhisarlar’dan Günümüze Tekel**, 18-23.

Devlet öncülüğünde kurulan diğer iktisadi kuruluşlar gibi, 1932 yılında yeniden örgütlenen TEKEl'in de biçimlendirilmesinde üç temel unsur belirleyici olmuştur. Bunlardan birincisi, Türkiye Cumhuriyeti'nin gelişimini çerçeveleyen genel düşünsel yaklaşımın iktisadi boyutlarıdır. Cumhuriyeti kuran ve yöneten kadrolar için o dönemde ekonomik bağımsızlığın sağlanması en öncelikli konulardan birini oluşturmaktadır. Bunun gerçekleşebilmesi için ise üreten ve kurumları çalışan bir ekonomik yapının en hızlı biçimde kurulmasıdır. Bu çerçevede düşünüldüğünde, 1932 yılından önceki dönem TEKEl kapsamına giren alanlarda düzenli bir üretimin garanti altına alınması gereklidir. Dolayısıyla 1932 yılında daha önce ayrı ayrı örgütlenmiş bu üretim faaliyetlerinin tek çatı altında toplanmasıyla, yeri devlet mekanizması içinde kesin hatları ile tanımlanmış bir kurumsal altyapının oluşturulması sağlanmıştır. Tüm bu süreçte, üretimin sürdürülmesine yönelik çabalarda sorunları hızla çözmeyi amaçlayan pragmatik bir yaklaşım, kurumsal yapının oluşturulmasında ise siyasi ve iktisadi yönetim üzerine dönem içinde biçimlenmiş çözüm yolları ve düşünsel çerçeve daha belirleyici olmuştur. Cumhuriyet'in ilk yıllarındaki iktisadi canlanmanın temel itici unsuru olarak görülen özel teşebbüsün oluşturulmasına yönelik çabaların başarısızlıkla sonuçlanması, 1930'lu yıllarda devletin girişimci olarak ülke ekonomisinde etkin bir görev alması düşüncesini öne çıkarmıştır.

İkinci unsur, ilgili üretim ve dağıtım faaliyetlerinin kendine has özellikleridir. Tütün ürünleri ve alkollü içkiler gibi keyif verici ve barut gibi stratejik maddeler ile tuz gibi temel tüketim maddelerinin belirleyici özelliği ise düzenli bir üretim ve dağıtım süreci ile güvenli bir depolamayı gerektirmesidir. Yurt çapında bu faaliyetlerin, o dönemin koşullarında, tek ve merkezi bir örgütlenme çatısı altında yürütülmesi şarttır. Bunun da ötesinde ciddi bir vergi kaynağı olduğu için tütün ürünleri ile alkollü içkilerin üretim ve dağıtımını sağlayan örgütlenmenin devlet mekanizması dışında bırakılması söz konusu olamazdı.

Üçüncü unsur ise, TEKEl kapsamındaki faaliyetlerin tarihine ilişkin özelliklerdir. Osmanlı İmparatorluğu döneminde yabancı şirketler tarafından yönetilen bu faaliyetlerin bağımsız bir cumhuriyetin kuruluşunun ertesinde "millileştirilmesi" doğal bir sonuç olarak görülebilir. Reji dönemine ilişkin eleştiriler

ve Reji uygulamalarına yönelik tepkiler, Cumhuriyet'in ilk yıllarından itibaren iktisadi tartışmaların başlıca konularından biri olmuştur.²²²

Kaçakçılıkla mücadele tekel uygulamalarında da önemli bir yere sahip ve Cumhuriyet'in kuruluşunun ilk yıllarından itibaren önem verilen bir konu olmuştur. 10 Ocak 1932 tarihinde kabul edilen 1918 sayılı "Kaçakçılığın Men ve Takibine Dair Kanun" başlıklı yasanın gerekçesinde gümrük kaçakçılığı ile tekel kaçakçılığının bir arada ele alınması ve kaçakçılığın önlenmesi için alınması gereken önlemler ile kaçakçıların cezalandırılmasının bir bütün olarak değerlendirilmesi gerektiği belirtilmektedir. Gerekçede 1126 sayılı yasanın kaçakçılığı konuyla doğrudan ilgili olan birimi değil devletin tümünü ilgilendiren bir sorun olarak ele almasına karşın, önlemlerin yeterli olmadığı yorumu yapılmaktadır. Lozan Barış Antlaşması'nın ekonomik kısıtlamalarının geçerli olduğu dönemde çıkarılan 1126 sayılı yasadaki cezaları artıran ve kaçakçılık davalarına bakmak için üç yıl süre ile görev yapacak özel ihtisas mahkemelerini kuran 1918 sayılı yasa, zaman içinde yapılan eklemeler ve değişikliklerle varlığını günümüze kadar sürdürmüştür.²²³

3.2. Uyuşmazlıktan Çatışmaya Haşhaş Ekimi Sorunu

Haşhaş, içerdiği yağ nedeniyle geleneksel olarak gıda amaçlı, kapsülünün ise ihtiva ettiği morfin ve diğer alkaloidlerin tıbbi ve bilimsel amaçlı kullanımı yönünden önemli bir endüstriyel bitkidir. Bir diğer yönüyle, keyif verici yasadışı bir madde olarak kullanılması da çok önemli bir gelir kaynağı olmasına sebep olmuştur ve bu yasadışı durum ABD'de de olduğu kadar Türkiye'de de sosyo-ekonomik etkileri olan bağımlılık vakalarına neden olmuştur. Bu vakalara yakından tanıklık eden isimlerden biri de Mazhar Osman Uzman'dır. 1926'dan 1931'e kadar İstanbul'daki fabrikalarda yapılan üretimin sokaklardaki etkisini herkesten önce fark eden Akıl Hastanesi'nin başhekimisi Mazhar Osman Uzman, 1928 yılından itibaren giderek daha sık karşılaştığı eroin bağımlılığı için "*Japon kıyafetindeki bir şeytan önümüze çıktı*" demiştir. O dönemde tedavi için Mazhar Osman'ın kapısını çalanların tamamı "Japon Fabrikası" olarak adlandırılan Taksim'deki Oriental Production'da çalışan işçiler ve kalfalar olmuştur. Mazhar Osman başlangıçta bunu işçilerin elinin

²²² Fatma Doğruel ve A. Suut Doğruel, **Osmanlı'dan Günümüze TEKEL**, (İstanbul: Tekel, 2000): 156-157.

²²³ Doğruel ve Doğruel, **Osmanlı'dan Günümüze TEKEL**, 160.

altında bulunan eroine kolayca alışmalarıyla açıklamıştır. Ancak bir süre sonra durumun farkına vardığını belirtmiştir:

“İlk heroinmanlar bana Japon fabrikasından geliyordu. Türk amele... Fabrikaya sapasağlam giren bu Türk amele yaparken koklamağa mecbur oldukları heroin tozu yüzünden yemeden içmeden kesiliyor, günden güne zayıflıyor, ayakta duramayacak hale geliyor, Valeryana düşün kediler gibi mutlak o kokuyu arıyor, uyuşuk ve tenbel bir adam oluyor, nihayet altı yedi ay sonra patron sen hastasın diye on para tazminat vermeksizin suyu alınmış limon kabuğu gibi kapı dışarı atıyordu. İlk zamanlar bu gençlerin günahına giriyordum. Mutlak şırıngasına alıştınız, yahut içeriden alıyorsunuz diyordum. Bu habisin tozu havaya karışacak da keyf verecek, insanı zehirleyecek... Hatıra gelmez bir ihtimaldi. Öğrendik ki şırınga ile ağızdan alınması o kadar makbul değil... Kokain gibi bu da enfiye... İlk günleri tatlı bir uyuşukluk, bir keyf veriyor, gün geçtikçe bu keyf kalmıyor, heroin almadıkça şahıs rahat edemiyor, tabii halini bulamıyor. Artık keyfi değil eski halini arıyor. Yeniden yeniye heroin arıyor ki biraz canlansın, kuvveti gelsin, çalışabilsin, ağrıları geçsin, ayak üzerinde durabilsin!... Günden güne zayıflıyor, toprak rengini alıyor, sabahları geç kalkıyor, işine vaktinde yetişemiyor, çalışırken uyuşukluyor, eskisi gibi iş göremiyor, tabii kapı dışarı ediliyor. Heroin satın almak için kazancı yetmiyor. Eve musallat oluyor, öteden beriden borç para istiyor, hatta yavaş yavaş dolandırıcılığa da başlıyor. Yüzlerce heroinman gördük. 18 ile 25 yaş arasında, üstbaş bitmiş, vücutları erimiş, ceplerindeki son metelik de sarf edilmiş birtakım fakir delikanlılar!...”²²⁴

Bu denli sosyo-ekonomik etkileri olan uyuşturucu bağımlılığının ana kaynağı olarak görülen Anadolu’da yüzyıllardır tarımı yapılan haşhaş, 1968 ve 1975 yılları arasında sosyo-politik bir anlam kazanmış olup dış politikanın da gündem maddeleri arasında yerini almıştır. Ülkemizde 1933 senesine kadar serbest olarak yetiştirilen bir bitki olan haşhaş, 1933 senesinde *Uluslararası Afyon Sözleşmesi*’nin oluşturulması sebebi ile denetim altına alınmıştır. Denetim görevi de 1938 senesinde kurulan TMO tarafından yerine getirilmektedir ve halen de ülkemizde konuyla ilgili üretim, denetim ve düzenlemeler söz konusu kuruluş tarafından yapılmaktadır. Dünyada uyuşturucu maddelerin ekimi, üretimi, ithali ve ihracı ülkemiz tarafından da imza altına alınmış *Uyuşturucu Maddelere Dair 1961 TEK Sözleşmesi (Single Convention on Narcotic Drugs)* hükümleri uyarınca düzenlenmektedir.²²⁵

Bu sözleşmeye göre Türkiye ve Hindistan, Birleşmiş Milletler (BM) tarafından geleneksel haşhaş üreticisi ülkeler kategorisinde değerlendirilmiştir.²²⁶ Haşhaş ekimi konusu, 1970’lerin ilk yarısında Türk-Amerikan ilişkilerindeki başlıca sorun alanlarından biri olmuştur. Washington, ABD’de özellikle Vietnam Savaşı

²²⁴ Uzmay, “Türkiye’de Eroin Kaçakçılığı ...”, 184. Mazhar Osman Uzman, **Tababeti Ruhiye (Cilt 1 ve Cilt 2)**, (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları, 1941).

²²⁵ “Haşhaş Raporu”, http://www.itf.istanbul.edu.tr/adlitip/komiser_org/5.asp, [03.06.2017].

²²⁶ “Single Convention on Narcotic Drugs of 1961 as amended by the 1972 Protocol”, **The International Drug Control Conventions**, UNODC (United Nations Office on Drugs and Crime), https://www.unodc.org/documents/commissions/CND/Int_Drug_Control_Conventions/Ebook/The_International_Drug_Control_Conventions_E.pdf, [17.06.2017].

nedeniyle artan uyuşturucu kullanımını engelleme gerekçesiyle ve Amerikan kamuoyunu teskin etme amacıyla Türkiye’yi suçlamış, haşhaş ekiminin yasaklanması yönünde baskılarını arttırmıştır.²²⁷

Özellikle Richard Nixon’ın 1968’de iktidara gelmesinden sonra haşhaş ekimi, “afyon sorunu” olarak ABD’nin Türkiye ile ilişkilerinde en önemli konu haline gelmiştir. Hatta bu durum, Amerikan ekonomik ve askeri yardımının geleceği, Türkiye’nin NATO

içerisindeki rolü, Türk topraklarındaki Amerikan üslerinin statüsü, Türkiye’nin Yunanistan ile kötüleşen ilişkileri, Kıbrıs’taki durum gibi birçok konuyu da etkilemiştir. Her ne kadar, Lyndon Baines Johnson’ın başkanlığının son aylarında Eylül 1968’de ABD’nin kaçakçılığın denetimi çalışmaları sırasında Türk polisince kullanılması için Türkiye’ye üç milyon dolarlık yardım yapması ile afyon ihtilafı konusunda bir yumuşama yaşansa da Richard Nixon’ın Başkan olmasıyla bu yumuşama yerini yeni bir gerginliğe bırakır.²²⁸

Nixon ABD başkanlığına seçilirken iki önemli sorunu çözeceğini vaat eder. Bu sorunlardan birisi her yıl binlerce Amerikan gencinin öldüğü veya sakat kaldığı Vietnam Savaşı’nı sona erdirmek iken diğeri ise Nixon’a göre Amerikan gençliği üzerinde en az Vietnam kadar yıkıcı olan uyuşturucu madde bağımlılığını ortadan kaldırmaktır.²²⁹

Nixon’ın vaatlerinden birine sebep olan ABD’de uyuşturucu kullanımının yaygınlaşması bir anda olmuş bir şey değildir. İkinci Dünya Savaşı sırasında ABD’de uyuşturucu madde kullanımı arzındaki azalma, etkin polisiye ve yasal önlemler sayesinde en alt düzeye düşmüşken savaş dönemindeki bu azalma savaş sonrasında devam etmemiştir. Savaştan önce kumarbaz, evsiz kimseler arasında yaygın olan uyuşturucu kullanımının savaştan sonra her sınıf ve yaştan insan,

²²⁷ Çağrı Erhan ve Ersin Embel, “Türk Dış Politikasında Karar Vericileri Yönlendiren Yapısal Faktörler”, **Bilig**, Sayı 72 (Kış 2015): 158, <http://bilig.yesevi.edu.tr/yonetim/icerik/makaleler/157-published.pdf>, [03.06.2017].

²²⁸ Spain, “The United States, Turkey and the Poppy”, 298.

²²⁹ Erhan, **Beyaz Savaş...**, 89.

özellikle gençler arasında yaygınlaşması ABD’de büyük endişe yaratır. Daha önce nüfusun % 60’ı kırsal kesimde yaşamaktayken 1950’lerden sonra kentsel nüfus hızla artmıştır. Kırsal hayattan şehir hayatına geçişte sorumluluk kavramlarının değişmesi, tarlada sorumluluğu olan çocuk ve gençlerin şehir hayatında bu gibi sorumlulukları taşımaması; savaşın insanlarda yarattığı ve bıraktığı derin izler ve savaş sonrası kuşağının çeşitli tutumları toplumsal yapıyı gerginleştirmiştir. Bu kuşak içinde uyuşturucu kullanımı otoriteye isyanın, düzene muhalefetin, başına buyrukluğun ve savaş karşıtlığının bir ifadesi haline gelir. *Hippi* kültürüyle uyuşturucu kullanımı popülerize edilir. Hippilerin söyledikleri kimi şarkılar bile uyuşturucu maddeleri öven ifadeler içermektedir.²³⁰

Başlangıçta New York, Chicago, San Fransisco gibi metropolitan kentlerde yaygınlaşan uyuşturucu kullanımı 1960’lı yıllardan itibaren ülkenin kırsal kesimlerinde dahi büyük bir sorun haline gelir. Uyuşturucu bağımlılığının doğrudan bir sonucu olarak suç işleme oranında da olağanüstü bir artış görülür. 1960-1964 yılları arasında sadece California eyaletinde uyuşturucu ile ilişkili suçların miktarı % 33 artarken 1964’te *Federal Narkotik Bürosu*’nun yaptığı bir araştırmaya göre kayıtlara geçen uyuşturucu bağımlılarının sayısı 55.899 olarak belirlenir. Bunların % 77’si New York, California ve Illinois eyaletlerinde yaşamaktadır.²³¹

Uyuşturucu bağımlılarının gerçek sayısı kayıtlara geçen rakamın da üstünde bulunuyordu. 23 milyon Amerikalının düzenli olarak uyuşturucu kullandığı tahmin ediliyordu. 1960-1970 döneminde ise ABD’de uyuşturuculara harcanan para nüfustan daha hızlı artmaktadır. Amerikalılar, 1963’te uyuşturuculara 2,3 milyar dolar harcarken bu rakam 1969’da 8,1 milyar dolara çıkmıştır. Bu rakamlar tıbbi ve bilimsel amaçlarla kullanılan uyuşturucu maddeler için harcanan parayı kapsamamaktadır. Yine bu dönemde uyuşturucu sonucu oluşan hastalıklar dolayısıyla hastahane ve özel doktorlara tedavi amacıyla başvuranların sayısında da çok büyük bir artış olmuştur.

60’lı yıllarda ilk kez 15 yaşın altında çocukların aşırı dozda eroin kullanımından dolayı ölümleri gündeme gelir. Daha önceki yıllarda eroin

²³⁰ Erhan, **Beyaz Savaş...**, 75-76. Dönemin bir panoraması için bkz. Ray Hiebert, **The Drug Abuse Crisis**, (Washington D. C. : Voice of America International Training Center, 1989): 69-70.

²³¹ Erhan, **Beyaz Savaş...**, 77. Federal Narkotik Bürosu’nun beyaz zehir şebekelerine karşı verdiği mücadele için bkz. Robin Moore, **Kanunun Kuvveti (The French Connection)**, çev. Oğuz Alplaçın, (İstanbul: Altın Kitaplar, 1972).

kullanımından ölenler içinde % 10 olan *teenager* (20 yaşına kadar olan gençler) oranı 1969'da % 25'e ulaşır. Bunların uyuşturucu ile bağlantılı suçlara karışma oranı da 1960-1969 yılları arasında % 1800 artmıştır.²³²

Tablo 3.1: New York Şehrinde Uyuşturucu Bağlantılı Suç Miktarı

Uyuşturucu	1958	1960	1962	1964	1966	1968
Morfin	205	204	257	263	178	198
Eroin	62	68	175	324	899	2240
Kokain	25	52	112	211	443	564
Pentidin	117	98	3	128	131	120
16-20 Yaş	-	-	5	40	317	709
20-34 Yaş	-	-	132	257	558	1530

Kaynak: Aytunç Altındal, **Haşhaş ve Emperyalizm**, (İstanbul: Alfa Yayınları, 2004): 161.

Vietnam'daki Amerikan askerlerinin sayısının 1965'ten itibaren artmasıyla, ABD'deki uyuşturucu sorunu yeni bir boyuta ulaşmıştır.²³³ Amerikan resmi verilerine göre Vietnam'da savaşan Amerikan askerlerinin % 40 – 45'i başta eroin olmak üzere çeşitli uyuşturucu maddelerin bağımlısı haline gelirler ve Amerikan askerlerinin uyuşturucu maddelere olan talebi o kadar fazladır ki, bölgede faaliyet gösteren eroin imalathanelerinin sayısı 1967'de 8 iken 1970'te 29'a çıkmıştır. Vietnam'da uyuşturucuya alışan askerler ABD'ye döndüklerinde de bu

²³² Erhan, **Beyaz Savaş...**, 77-78.

²³³ Burada savaş-asker-uyuşturucu üçlemesine kısaca değinecek olursak, savaşın yıkıcı gücünün asker bedenine de hem fiziksel hem ruhsal yansımaları olmuştur. 19. yüzyıla baktığımızda, morfinin yatıştırıcı ve uyuşturucu özellikleri, bu yüzyılı kasıp kavuran savaşlarda Tanrı'nın bir lütfu gibi görülmüştür. Askerlerin aldığı yaraları anestezi ile tedavi etmek ve korkunç ağrıları dindirmek ilk kez mümkün olmuştur. Savaşlar şiddetlendikçe afyon ve morfin talebi de artmıştır. Amerikan İç Savaşı sırasında ise hem Kuzeyliler'in hem Güneyliler'in topraklarında haşhaş ekimi yapıyordu ve Virginia, Tennessee, Güney Carolina ile Georgia haşhaş yetiştiren başlıca eyaletler olmuştur. Afyon, her iki orduda da salgın halinde bulunan dizanterinin tedavisinde kullanılıyor, ağrı kesici olarak ise rafine morfin tercih ediliyordu. Sonuçta çok sayıda yaralı iç savaş gazisi morfin bağımlısı haline geldi. Opiat bağımlılığı öyle yaygınlaşmıştı ki, 'ordu hastalığı' ya da 'asker hastalığı' gibi adlarla anılıyordu. Savaşın bir başka yıkıcı etkisi daha vardı. Sayısı 63.000'i aşan asker gastrik bozukluklarla döndü cepheden ve bu yüzden de afyon kullanmaya devam ettiler; üstelik morfini de iyi biliyorlardı artık. Bu durum yalnızca Amerikan askerine özgü değildi. Kırım Savaşı'nda Britanya askerleri de karargâhlardaki korkunç koşullara dayanabilmek için morfin enjeksiyonu uyguluyordu; Fransa-Prusya Savaşı'nda ise her iki tarafın askerleri kaygılarını sadece alkolde değil morfinde de boğmuştu. Bkz. Booth, **Haşhaştan Eroine: Uyuşturucunun...**, 64-65.

alışkanlıklarını sürdürürler. Çoğu uyuşturucu alacak kadar yüksek bir gelir düzeyine sahip olmadıklarından bu parayı sağlamak için suça yönelmişlerdir.²³⁴

Uyuşturucu kullanımındaki bu artış ABD yönetimini çeşitli önlemler almaya sevkeder. 1951'de Kongre'de onaylanan *Boggs Yasası* ile uyuşturucu satanlara ve kullananlara çok ağır cezalar getirilmiştir. Bu yasa uyuşturucu kullananları da suçlu kişiler olarak görmektedir. Bundan sonraki düzenlemelerde ise uyuşturucu kaçakçıları, satıcıları ile kullanıcılar arasında bir ayırım yapılarak kullanıcıların tedavi ve rehabilite edilmesi gerektiği görüşü ağır basmıştır. 1963'te Başkan'ın uyuşturucu maddeler konusundaki danışmanlar komitesi, uyuşturucu bağımlılarının ruhsal hasta olarak kabul edilmesi ve tedavi edilmesi gerektiği yönünde bir karar almıştır. 1966'da yürürlüğe giren *Uyuşturucu Bağımlılarını Rehabilitasyon Yasası* ile bağımlıların tedavi, rehabilitasyon ve bakım masraflarının devlet tarafından karşılanması esas kabul edilmiştir.²³⁵

ABD'de başından beri yerleşik kanı uyuşturucu madde sorununun temelde bir arz sorunu olduğu ve arzın köklerinin de ülke dışında bulunduğudır. Olaya bu açıdan bakıldığında sorunun çözümü için ABD içinden ziyade uluslararası alanda çalışmalar yapılmıştır. Bunun en tipik örneği, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Birleşmiş Milletler Örgütü'nün Milletler Cemiyeti'nin uyuşturucu maddeler alanındaki yetki ve sorumluluklarını kendi üzerine almasında görülmektedir. 1946'da daha ilk toplantısında BM Ekonomik ve Sosyal Konseyi, MC Afyon Danışma Komitesi yerine *Uyuşturucu Maddeler Komisyonu* adlı bir organ kurmuştur. BM Uyuşturucu Maddeler Komisyonu savaş sonrasında uyuşturucu maddeler ile ilgili düzenlemelerin yapıldığı temel uluslararası platform haline gelmiştir.

BM Uyuşturucu Maddeler Komisyonu nezdinde ABD'nin öncülük etmesiyle 1946 ve 1948'de afyon ve kokain üretimini sınırlandırmayı amaçlayan ve 71 ülkenin katıldığı iki sözleşme imzalanmıştır. Bu sözleşmelerin imzalanmasıyla BM Uyuşturucu Maddeler Komisyonu daha sık toplanmaya başlamıştır. Komisyonun çalışmaları sonucu 1951'de BM bünyesinde tüm dünyada üretilen yasal afyonu satın alacak ve ihtiyacı olan ülkelere satacak bir afyon tekeli kurulmuştur. Ancak bu tekeli

²³⁴ Catherine Lamour, **Eroin Dosyası**, çev. Semih Tuğrul, (İstanbul: Milliyet Yayınları, 1973): 69. Erhan, **Beyaz Savaş...**, 78-79.

²³⁵ Erhan, **Beyaz Savaş...**, 79.

BM üyeleri arasındaki temel anlaşmazlıklar nedeniyle kısa süre sonra ortadan kalkmıştır.

Tekel konusundaki anlaşmazlıklara rağmen BM'nin dünya afyon üretimi ve ticaretini bir düzene sokmaya ilişkin çalışmaları devam etmiştir. Ekonomik ve Sosyal Konsey'de 27 Mayıs 1952'de alınan bir kararla, 11 Mayıs-18 Haziran 1953'te New York'ta *Birleşmiş Milletler Afyon Konferansı* toplanmıştır. Bunu *1953 BM Afyon Sözleşmesi* ve *1961 BM Uyuşturucu Maddeler Tek Sözleşmesi* takip etmiştir.

1961 BM Uyuşturucu Maddeler Tek Sözleşmesi ile uyuşturucu maddeler alanında o güne kadar yapılan tüm uluslararası sözleşme ve anlaşmalarda yer verilen görüş, düşünce ve düzenlemeler, kapsamlı tek bir metin içinde toplanmıştır. Tek Sözleşme ile 1953 Sözleşmesi'nde kabul edilen afyon üretiminin yedi ülke ile sınırlandırılması (*İran, Türkiye, Bulgaristan, Yunanistan, Hindistan, Sovyetler Birliği ve Yugoslavya*) ve afyon üretimi, alım ve satımının hükümet ajanslarınca yapılması esası aynen korunurken, bunlara ek olarak haşhaş ekimi yapacak köylülere hükümetlerce lisans verilmesi ve lisanssız köylünün haşhaş ekimi yapmasının önüne geçilmesi ilkeleri de düzenlenmiştir.

1953 ve 1961 Sözleşmeleri ile uyuşturucu maddeler alanında istenen uluslararası sistem tam anlamıyla kurulmuştur. Bu sistemin en önemli üç dayanağı; her ülkenin bilimsel ve tıbbi afyon ihtiyaçlarını tahmin edip Komisyona bildirmesini öngören “*tahmin mekanizması*”, yasal afyon ithal ve ihracının hükümetlerin verdiği izinle yapılmasını sağlayan “*sertifika mekanizması*” ve hükümetlerin ürettikleri, aldıkları ve sattıkları afyon miktarını Komisyona bildirmelerini, böylece kaçak alım-satımların önüne geçilmesini hedefleyen “*istihbarat alanında işbirliği mekanizması*”dır.²³⁶

Uluslararası alanda yapılan tüm bu çalışmalara rağmen ABD, uluslararası işbirliği yoluyla istediği sonuçlara ulaşamayınca, yüzyılın başından beri sürdürmekte olduğu ‘*sorunun kaynağında çözülmesi politikası*’na daha büyük ağırlık vermiştir. Bu politikanın tekrar gündeme gelmesi Türk-Amerikan ilişkilerinin hassas bir dönemden geçmesine yol açar.²³⁷

²³⁶ M. C. Bassiouni, “Transnational Control of Narcotics”, *American Journal of International Law*, Cilt 66, No. 4 (September 1972): 229-232.

²³⁷ Erhan, *Beyaz Savaş...*, 82-83.

Richard Nixon'ın 1968'de ABD'de iktidara gelmesiyle afyon konusu Türkiye-ABD ilişkilerinin en önemli başlıklarından biri haline gelmiştir. Nixon'ın uyuşturucu sorununu eksenine alan seçim kampanyası kapsamında ilk hedeflerden biri de Türkiye olmuştur. Nixon'ın Türkiye'yi seçmesi bir tesadüf değildir. 1920'lerin afyonun kaynağında engellenmesini yani haşhaş ekiminin yasaklanmasını öngören *Porter Raporu*, Amerikan politikasını şekillendirmeye devam etmektedir ve Türkiye'de üretilen afyon Amerikan şehirlerinde satılan eroinin en önemli kaynağı olarak gösterilmektedir.²³⁸

3.2.1. Fransız Bağlantısı- Altın Üçgen – Altın Hilal-Balkan Yolu

ABD'de, Vietnam Savaşı sırasında kullanımı yaygınlaşan uyuşturucunun büyük bir bölümünün Türkiye'den geldiği görüşü giderek yaygınlaşmıştır. Bu çerçevede, 1970 yılı Nisan ayında ortaya konmaya başlanan, ardından ABD'nin Uyuşturucu ve Tehlikeli İlaçlar Bürosu (The Bureau of Narcotics and Dangerous Drugs) yetkilileri tarafından hazırlanan bazı raporların basına yansması ile netleşen bir olgu da, Türkiye'nin afyon ekimini yasaklaması için bu ülkeye yapılan dış yardımın bir baskı aracı olarak kullanılması yolundaki görüşler olmuştur. Bu Büro yetkililerine göre, New York sokaklarına akan uyuşturucunun yaklaşık % 80'inin Türkiye'den geldiği varsayılmaktadır. Bu görüşlere göre, gerek Sovyetler Birliği gerek Hindistan gerekse Çin-Hindi ülkeleri (Burma, Laos ve Tayland) Türkiye'den çok daha fazla afyon üretmelerine karşılık, ABD'de tüketilen uyuşturucunun ancak % 10'luk bir bölümü bu ülkelerden gelmektedir ve Başkan Nixon'ın da bu görüşleri paylaşmaktadır.²³⁹

Çağrı Erhan'ın aktardığına göre, Türkiye'de uyuşturucu maddeler konusu ile ilgilenen resmi kuruluşların yaptığı çalışmalar bu iddianın aksini yansıtmaktadır. Yapılan araştırmalarda ABD'de 500 bin eroin bağımlısı bulunduğu belirtilmiştir:

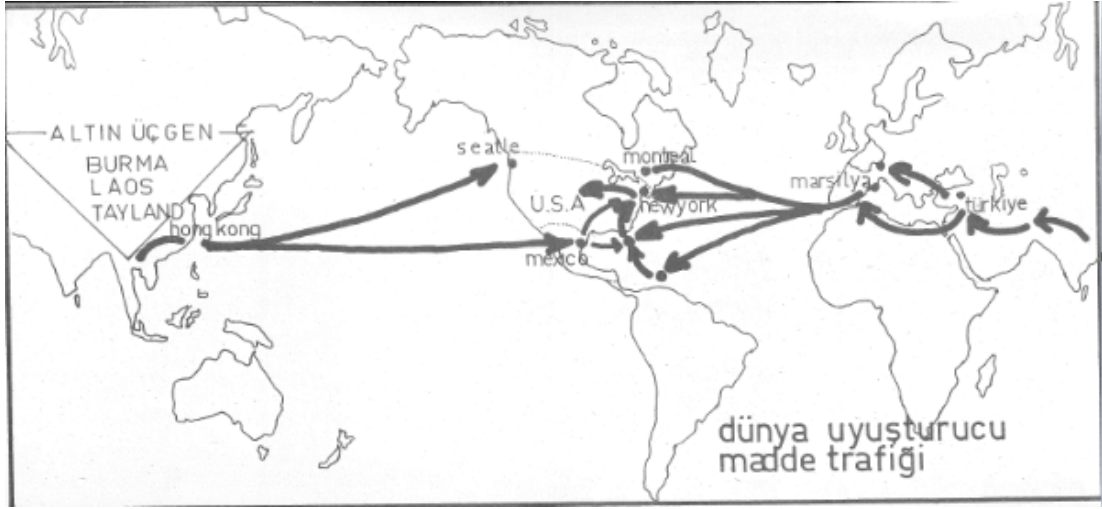
“Bu bağımlıların her gün 1 gr. eroin kullandıkları bile düşünülse, Türkiye'de yılda ortalama 120 ton olarak üretilen afyondan elde edilecek eroin ABD'deki bağımlılara ancak 24 gün yetebilecek durumdadır. Kaldı ki üretimin büyük çoğunluğu TMO yani devlet tarafından satın alınmakta, kaçakçıların eline ancak çok küçük bir miktar geçmektedir. Kaçakçıların eline geçen miktarın % 20 olduğu bile hesap edilse, 18-24 ton afyon demek olan bu miktardan elde edilecek 2 ton eroin ABD tüketiminin ancak % 1'i etmektedir.”²⁴⁰

²³⁸ Erdinç, *Overdose Türkiye...*, 174.

²³⁹ Faruk Sönmezoğlu, *Türk Dış Politikası*, (İstanbul: Der Yayınları, 2006): 234.

²⁴⁰ Erhan, *Beyaz Savaş...*, 93.

Harita 3.1: Dünya Uyuşturucu Madde Trafığı – Altın Üçgen

Kaynak: Songar, **Haşhaş Meselesi ve Türkiye**, s. y.

7 Mayıs 1971 tarihinde Başbakan Nihat Erim'e Başbakan Yardımcısı Attila Karaosmanoğlu tarafından sunulan resmi raporda haşhaş konusu hakkında bilgiler verilmiş olup dönem itibariyle dünyada başlıca üretici ülkelerin Hindistan, Sovyetler Birliği, Türkiye ve Yugoslavya olduğu belirtilmiştir. Raporda 1961 yılından sonra İran'da daha önce yasaklanan üretimin yeniden başladığı, Çin'de önemli miktarda afyon üretildiği tahmin edilmekle beraber bu konuda istatistiki bilgilerin bulunmadığı ifade edilmiştir.²⁴¹

Türkiye üretimi olarak Toprak Mahsulleri Ofisi tarafından verilen resmi rakamlara göre, Türkiye'nin dünya afyon üretimindeki yerinde önemli değişimler olmuştur. Tablo 3.2'de ve 3.3'te görüldüğü üzere, Türkiye'nin toplam üretim içindeki oranı 1963 yılında % 25 iken bu oran 1969 yılında % 10'a düşmüştür. Hindistan ve Rusya 1969 yılında 1963 yılına göre % 26 daha fazla üretim yaptıkları halde, Türkiye 1969 yılında 1963'e göre % 50 daha az afyon üretmiştir.

²⁴¹ Erim, **12 Mart Anıları**, 242.

Tablo 3.2: Dünya ve Türkiye’deki Kanunî Haşhaş ve Afyon Üretimi

Dünyada Toplam Afyon Üretimi		Devlet İstatistik Enstitüsüne Göre Afyon Üretimi			Birleşmiş Milletler Uyuşturucu Maddeler Bültenine Göre	
Yıl	Kg	İl Sayısı	Haşhaş Ekimi (Hektar)	(Kg)	Afyon Üretimi	Dünya Üretiminde Katkımız (%)
1960	1.498.443	42	42.000	368.000	365.195	24,4
1961	1.255.134	35	202.000	202.000	172.490	13,7
1962	1.144.862	25	36.000	300.000	310.592	21,5
1963	1.170.866	25	38.000	265.000	287.233	24,5
1964	939.672	25	28.000	85.000	82.882	8,8
1965	753.977	16	22.300	83.000	85.750	10,3
1966	671.046	19	24.000	130.000	138.806	18,7
1967	661.617	21	20.600	90.000	114.963	15,8
1968	814.585	11	13.000	125.000	122.158	13,6
1969	1.218.668	11	12.936	127.000	116.977	9,6
1970	1.156.911	9	10.028	60.000	51.178	4,4
1971	1.388.129	7-4	13.374	148.800	133.927	9,6
1972	...	0	—	74.700	...	...

Kaynak: Songar, **Haşhaş Meselesi ve Türkiye**, 72.

Tablo 3.3’te de görüldüğü üzere, Türkiye’nin dünya afyon ihracatındaki oranı 1968 yılından itibaren düşüşe geçmiştir. Tabloda 1970’teki 63 ton olarak gösterilen rakam, Türkiye’deki afyon istihsaline ait Toprak Mahsulleri Ofisi’nin verdiği rakamdır. Raporda kaçak olarak giden afyonun ne miktarda olduğu belirtilmemiştir.

Tablo 3.3: 1963-1969 Döneminde Hindistan, Rusya, Türkiye ve Yugoslavya’nın Ham Afyon Üretimi (Ton Olarak)

	1963	1964	1965	1966	1967	1968	1969	1970
Hindistan	691	644	486	339	368	584	868	-
S. Birliği	172	187	177	201	181	116	216	-
Türkiye	287	83	78	125	104	120	116	63
Yugoslavya	10	7	9	3	7	1	1	-
Toplam	1.160	921	750	668	660	821	1.201	-

Kaynak: Erim, **12 Mart Anıları**, 245.

Türkiye'nin Tablo 3.4'teki ülkeler tarafından yapılan afyon ihracatındaki payı her ne kadar ton olarak artmış olarak görünse de ülkeler arası toplam ham afyon ihracatında yüzdesel olarak azalma eğilimi göstermiştir. Erim'in belirttiğine göre, Türkiye'nin ilgili ihracattaki payı 1963 yılında % 21,3'ten 1969 yılında % 16,4'e düşmüştür. Raporda da belirtildiği üzere, 1950'lerde yapılan uluslararası anlaşmaların aksine Türkiye, afyon üretimindeki uygun koşullarına rağmen, dünya afyon üretim ve ticaretindeki yerini kaybetmektedir.²⁴²

Tablo 3.4: 1963-1969 Döneminde Hindistan, Rusya, Türkiye ve Yugoslavya'da Ham Afyon İhracatı (Ton Olarak)

	1963	1964	1965	1966	1967	1968	1969	1970
Hindistan	385	473	426	531	419	532	601	-
S. Birliği	-	-	2	1	3	3	-	-
Türkiye	115	189	257	382	151	112	118	77
Yugoslavya	39	12	3	4	5	4	-	-
Toplam	539	674	688	838	578	651	719	-

Kaynak: Erim, **12 Mart Anıları**, 245.

Türk yetkililerinin ABD iddiasının doğruları yansıtmadığını defalarca dile getirmelerine rağmen Amerikalılar New York sokaklarına akan uyuşturucunun yaklaşık % 80'inin Türkiye'den geldiği görüşünü her fırsatta ileri sürmüştür. Aralık 1969'da DEA'nın Paris Büro Şefi John Cusack da yaptığı açıklamada ABD'ye giren eroinin % 80'inin Türkiye'de yetiştirilen haşhaştan kaynaklandığını, Fransa'daki imalathanelerde Türkiye'den getirilen haşhaştan afyon üretildiğini ifade etmiştir.²⁴³

Cusack'ın ifadesinin doğru olan tarafı yalnızca, Türk kaçakçıların kaçak afyonu Fransa üzerinden ABD'ye taşımalarıdır. Fransız Bağlantısı yeni bilinen bir şey olmayıp, Birinci Dünya Savaşı öncesinden beri işleyen bir hattır. Türkiye'de afyon kaçakçıları bu bağlantıyı İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra kullanmaya başlamışlardır.

“Kaçakçıların köylüden, devletin verdiği 10 katı fiyat vererek topladığı afyon önce karayolu ile Suriye'ye geçirilmekte, burada oldukça basit bir işlemle, sadece kaynar su, sönmemiş kireç ve nişadır kullanılarak baz morfine dönüştürülmektedir. Elde edilen baz morfin önce Lübnan'a sonra da denizyoluyla Fransa'nın Marsilya Limanı'na ulaştırılmaktadır. Burada Fransız kaçakçıların işlettikleri evlerde kurulan imalathanelerde asetik asit, anhidrit, süfrik asit ve klorik asit kullanılarak baz morfin eroine dönüştürülmektedir. Bu eroin de deniz ya da havayolu ile New York ve Montreal'deki yerel dağıtıcıya (local dealer) ulaştırılmaktadır.

²⁴² Erim, **12 Mart Anıları**, 245-246.

²⁴³ “ABD'de Eroinin % 80'i Türk Afyonundan Yapılıyor”, **Cumhuriyet**, 24 Aralık 1969.

Ancak yasadışı ticarete konu olan afyon miktarı ABD iddialarının çok altında bulunmaktadır. Türk güvenlik güçleri de bunun önüne geçebilmek için büyük çaba göstermiştir.”²⁴⁴

Tüm bu gelişmeler doğrultusunda 1970 yılının başlarında Nixon Yönetimi, Türkiye’nin haşhaş ekimini yasaklaması konusundaki isteklerini devam ettirmekle birlikte, eroinin ABD’ye taşınmasında bir köprü işlevi gören Fransa’daki mafyanın faaliyetlerinin durdurulması konusuna öncelik vermiştir.²⁴⁵ Şubat 1971’de ABD ve Fransa arasında narkotik kaçakçılığı konusunda bir işbirliği anlaşmasının imzalanması bu yönde atılan adımlardan biridir. 19 Kasım 1971 tarihinde Amerikan parlamentosunun 50 üyesi biraraya gelerek Fransız resmi makamlarının eroinecilerle gerektiği gibi mücadele etmediğini ve Fransa’nın yasadışı bir narkotik ticaret merkezi haline dönüştüğünü ileri sürmüşlerdir. Üyelerin yazdıkları mektupla Fransız hükümetini ağır bir dille eleştirmesi, suçlaması ise ABD’nin konunun takipçisi olduğunu gösteren bir diğer gelişmedir. Paris ve diğer kentlerde eroin bağımlılığının ciddi bir sorun haline gelmeye başlaması ise artan dış baskıyı destekleyici niteliktedir. Tüm bu gelişmeler, Fransız yetkililerin de tutumunu değiştirmiş olup 1969 yılından beri Fransa’da, özellikle de Marsilya’da hiçbir laboratuvarın yakalanmaması geleneğini de yıkmıştır. 1972 yılından itibaren Marsilya’daki eroin laboratuvarları polis tarafından birer birer basılması değişen tutumun bir göstergesidir.²⁴⁶ Yine de ABD’li yetkililerin Fransız yetkililerle yaptığı yoğun işbirliği sonucu Fransız bağlantısının ortadan kaldırılması ABD’ye giren eroin miktarında kaydedeğer bir azalma yaratmamıştır. Bunun yanısıra 1970 yılının başından itibaren ABD’ye dönen Vietnam’da savaşan askerlerin önemli bir miktarının eroin bağımlısı olması ve eroin için gereken parayı bulabilmek için büyük ölçüde suç işlemeye yönelmeleri soruna yepyeni bir boyut eklemiştir.²⁴⁷

Vietnam’ın Burma, Laos ve Tayland’ı içeren, uyuşturucu maddelerin özellikle eroinin yaygın olarak üretildiği “*Altın Üçgen*” bölgesine komşu bir ülke olması bu durumu etkilemiştir. Vietnam, ABD ile kıyaslandığında eroinin ucuz ve yüksek dozda bulunduğu bir yer özelliği taşımaktadır. ABD’de satılan ve kullanılan eroinin saflığı % 5 civarında iken Vietnam’da bu oran yaklaşık % 95’i bulmaktadır.

²⁴⁴ Erhan, **Beyaz Savaş...**, 93-94.

²⁴⁵ Pierre Galante, **The Marseilles Mafia: The Truth Behind The World of Drug Trafficking**, (London: W. H. Allen, 1979): 10. Robin Moore, **The French Connection**, (London: Hadler and Stoughton, 1969): 67.

²⁴⁶ Erdinç, **Overdose Türkiye...**, 170-171.

²⁴⁷ Erhan, **Beyaz Savaş...**, 96.

Eroinin son derece saf olması alışkanlığın yayılmasını kolaylaştırırken, ABD’de 100 dolara alınabilen bir doz eroinin Vietnam’da sadece 5 dolara mal olması da kullanımı artırıcı bir diğer etken olmuştur. Nitekim 1970’de Vietnam’dan ABD’ye dönen askerlerin neredeyse yarısı uyuşturucu bağımlısıdır. Bu durum ABD’li yetkilileri önlem almaya itmiş ve Vietnam’da savaşıyan askerlerin uyuşturucu bağımlısı olmalarının önüne geçilmesi ve bağımlıların tedavisi için öncelikle Vietnam’da uyuşturucu rehabilitasyon merkezleri kurulmuştur. Ayrıca tedavileri sonuçlanana kadar uyuşturucu madde alışkanlığı olan askerlerin terhis işlemleri de ertelenmiştir. Bu askerlerin terhis edilmelerinden sonra ortaya çıkan sorunlarla da yakından ilgilenmek için görevlendirilen kuruluşlar olmuştur. “Özel Harekât Bürosu” bu amaçla görevlendirilen bir kuruluştur. Ancak terhis olanların ülke içinde izlenmesi son derece güç olduğundan Vietnam’dan dönen uyuşturucu bağımlısı askerlerin tedavi programı başarıya ulaşamamıştır.

“Vietnam’da alıştıkları ucuz ve kaliteli eroini ABD’de aynı fiyata bulamayan bu eski askerler büyük ölçüde suça yönelerek toplumsal huzursuzluğu artırmışlardır. ABD’de zaten var olan uyuşturucularla ilişkili suçlar Vietnam’dan dönenlerin de eklenmesiyle çoğalınca, alınan cezai önlemlerin artırılması kaçınılmaz hale gelmiştir”.²⁴⁸

1970’li yıllarda uyuşturucu kullanımındaki artış, devlet tarafından yürütülen kampanyalara da “*bir kere tadıldığı zaman bırakmanın mümkün olmadığı, tüm çocuk ve gençlerin tehlike altında olduğu, geri dönülmez etkilere neden olduğu*”²⁴⁹ biçiminde yansıyan bu tehlike halkta panik duygusuna sebep olmuştur. Krek* kokainin piyasaya çıkması, uyuşturucu piyasasını önceki dönemlere göre çok daha büyük bir pazar haline getirmiştir. ABD’de iş bulmak için yeterli donanımına sahip olmayan para kazanmak amacıyla uyuşturucu sektöründe yer alan Afrika kökenli Amerikalıların ve azınlıkların çoğunluğunu oluşturduğu gruplara Vietnam’dan dönüp uyuşturucu ile ilgili suçlara karışanların da eklenmesiyle ABD’de uyuşturucu suçundan hapis hanesinde bulunanların sayısı yükselmiştir. Düşük nitelikli sanayi işçisi talebinin azalmasıyla açığa çıkan yoksul kesimlere iş imkânı sağlayan uyuşturucu pazarı, bu kesime ihtiyaçları olan prestij ve gücü de vermiştir. Birey hapis cezası alsa bile ceza bitimi sonrasında işgücü piyasasında iş bulma şansı olmayacağı için eski

²⁴⁸ Erhan, **Beyaz Savaş...**, 96-97.

* Krek kokain (Crack Cocaine – Taş): Kokainin çok etkili bir formudur. Crack, kokain hidroklorid formundan sobyum bikarbonat ya da amonyum ve su kullanılarak edilir. Türkiye’de daha çok “taş” denmektedir. http://www.uyusturucu.info.tr/tas_crack_kokain.asp, [01.11.2017].

²⁴⁹ Theodore Caplow ve Jonathan Simon, “Understanding Prison Policy and Population Trends”, **Crime and Justice**, Cilt 26, Prisons (1999): 71-72.

“işine” geri dönmekte ve muhtemelen tekrar hapis cezası almaktadır. Dolayısıyla, hâkim olan ceza sistemi mahkûmları “iyileştirme” işlevi açısından yetersiz ve katıdır. Üstelik hapishaneye geri dönme oranının yüksek olduğu bir ortamda uyuşturucu pazarı, Amerika’da “sokak çeteleri”nin ortaya çıkışında da en önemli etken olmuştur.²⁵⁰

Uyuşturucu bağımlılığının bu sosyo-ekonomik yönünün hukuksal yapıdaki eksikliklerle bir araya gelmesi siyasiler tarafından her ne kadar ötelense de zamanla ülke gündeminde önemli bir sorun olarak yerini almıştır. Nixon Yönetimi de uyuşturucu ile mücadeledeki kararlılığını arttırmış ve ülkeye giren eroinin başlıca kaynağı olarak gördüğü Türkiye’deki haşhaş ekiminin topyekün yasaklanmasını istemiştir. ABD’li yetkililer bu taleplerinde bulunurken eroinin gerçek kaynağı olarak anılan “üç sınır bölgesi” de denilen *Altın Üçgen*’i görmezden gelmişlerdir.²⁵¹ Bunun nedeni olarak da bu bölgede üretilen afyon ve bundan elde edilen eroinden ABD’nin bizzat sorumlu oluşu ileri sürülebilir. Bölgede eroin üretimi ve kaçakçılığın yoğun biçimde yapılmaya başlanması 1950’lerden sonra Amerikan Merkezi Haberalma Örgütü (CIA)’nın girişimleriyle gerçekleşmiştir.

“Soğuk Savaş şartlarında, bu bölgede komünist yönetimlerin güçlenmesini istemeyen CIA, ABD taraftarı gerillaların uyuşturucu satarak karşılığında silah ve cephane almaları işini örgütlemiştir. Özellikle Burma’nın Shan eyaletinde faaliyet gösteren Milliyetçi Çin gerillalarının ürettiği eroin, CIA’nın desteğiyle kısa sürede tüketicilere ulaşmaya başlamıştır”.²⁵²

Eroinin geleneksel tüketici olan Çin ile Hindistan arasında kalan bölgede tüketileceğini düşünen CIA yetkilileri, bunun böyle olmadığını 1960’lı yıllardan itibaren anlayacaktır. Marsilya’da faaliyet gösteren Korsikalı çetelerin ve Sicilya mafyasının Altın Üçgen bölgesinden getirdiği afyonu eroine dönüştürerek ABD’ye yollamaya başlaması 1960’lı yılların ortasından itibaren ABD’nin de eroin ile tanışmasını sağlamıştır. Bu dönemde Türkiye ile meşgul olan ABD Yönetimi eroinin gerçek kaynağını görememiş ve Türkiye’yi suçlayıcı bir tutum sergilemiştir. Burada CIA’nın Altın Üçgen bölgesindeki girişimlerinin yanı sıra benzer bir girişimi / operasyonu Afganistan’da da yürüttüğünü belirtmeliyiz.

²⁵⁰ Püren Demirel, “Ceza Rejimlerinde 1970 Sonrası Sıkılaştırmanın Nedenleri ve Etkileri”, (Hacettepe Üniversitesi, Sosyoloji Bölümü, Doktora öğrencisi, t.y.): 18-19. https://kriminoloji.com/Ceza_Rejimlerinde_1970_Sonrasi_Sikilasmanin_Nedenleri_Etkileri-Puren_Demirel.pdf, [29.09.2017].

²⁵¹ Songar, **Haşhaş Meselesi ve Türkiye**, 40-41.

²⁵² Erhan, **Beyaz Savaş...**, 97-98. Alfred McCoy, “The CIA Connection”, **Progressive**, Cilt 55, No. 1 (July 1991): 20.

“1979’daki Sovyet işgalinden sonra Pakistan İstihbarat Örgütü (ISI) ile birlikte çalışan CIA, Afganistan’daki en büyük mücahit örgütü Hizb-i İslami’nin Afganistan ve Pakistan’da afyon ve eroin üretilip satmasına ön ayak olmuştur”.²⁵³

1970’lerde uyuşturucu kaçakçılığının söz konusu olduğu bir diğer ülke de Bulgaristan’dır. Afyonun Türkiye’den kaçırılıp eroine dönüştürülmesi Bulgar İstihbarat Örgütü tarafından örgütlenmiştir. Amerikan belgelerine göre Bulgaristan Yönetimi 1960’ların başından itibaren bazı Türk kaçakçılarla irtibatla olup afyonun Bulgaristan üzerinden kaçırılmasını desteklemiştir. Ayrıca 1968’de Bulgaristan’a KINTEX adlı bir firma kurulmuştur. Türkiye’den afyon getirip Avrupa ve ABD’ye yollanmasını örgütleyen firma görünüşte ithalat-ihracat işleriyle ilgilenmiştir.²⁵⁴ ABD, KINTEX’in faaliyetlerinden haberdar olunca Bulgar Hükümeti ile Ekim 1971’de bir anlaşma yapmıştır. Anlaşma, gümrük ve uyuşturucu maddeler alanında işbirliğini içermektedir. Anlaşmaya rağmen Bulgaristan KINTEX’in faaliyetlerini durdurmamıştır. “KINTEX, CIA’nın Uzakdoğu’da yaptığı bir benzerini yaparak, satılan uyuşturucu maddelerden elde edilen paralarla Türkiye’deki sol ve sağ terörist gruplar ile Lübnan’daki Falanjistlere silah ve cephane sağlamıştır.”²⁵⁵

3.3. ABD’nin Türkiye’ye Karşı Tutumunun Sertleşmesi / Artan Baskı Dönemine Geçiş

ABD, Bulgaristan’ın uyuşturucu kaçakçılığındaki rolünü bilmesine rağmen Bulgaristan’ın bu çalışmalarını engellemek adına uluslararası bir girişimde bulunmazken Türkiye’ye yönelik olumsuz politikalarını giderek artırmıştır. Ocak 1969’da Başkan Nixon, Demirel’e kişisel ve gizli bir mektup gönderir. Nixon bu mektupta II. Dünya Savaşı’ndan sonra Sovyetler Birliği Türkiye’yi tehdit ettiğinde ABD’nin Türk hükümetinin yardımına geldiğini, çok önemli bir tehdidin Amerikan toplumuna yöneldiği bir devirde yardım etme sırasının şimdi Türkiye’de olduğunu

²⁵³ Erhan, **Beyaz Savaş...**, 98.

²⁵⁴ U.S. Congress, House, Hearing Before the Subcommittee on Alcoholism and Drug Abuse, **Drugs and Terrorism**, 98th Congress, 2nd Session (1984): 55. KINTEX ve faaliyetleri hakkında bkz. 58-64. <https://babel.hathitrust.org/cgi/pt?id=uc1.b4351431;view=1up;seq=62>, [14.09.2017]. Türkiye’den itibaren izlenen hatta *Balkan Yolu* denir. Bu yol, Bulgaristan, Romanya, Macaristan, Çek ve Slovak Cumhuriyetleri üzerinden Batı Avrupa’ya ulaşmaktadır. Uyuşturucu ticaretinin Balkan hattı için bkz. Booth, **Haşhaştan Eroine: Uyuşturucunun 6000 Yıllık Öyküsü**, 272-273.

²⁵⁵ Erhan, **Beyaz Savaş...**, 99.

ileri sürmektedir.²⁵⁶ Mektuba cevap veren Demirel, Amerika'nın istediği paralelde bir davranışta bulunmamıştır.²⁵⁷ 1 Nisan 1969'da eski ABD başkanlarından Eisenhower'ın cenaze töreni dolayısıyla Washington'a giden Başbakan Süleyman Demirel ABD Başkanı Nixon ile bir görüşme yapmıştır. Görüşmede Ulusal Güvenlik Danışmanı Henry Kissinger, Türkiye Dışişleri Bakanı İhsan Sabri Çağlayangil ve Türkiye'nin Washington Büyükelçisi Melih Esenbel de bulunmuştur. İki ülkenin menfaatlerinin büyük ölçüde aynı olduğunun ve iki ülke arasındaki iyi ilişkilerin olumlu seyrini devam ettirmesi için hiçbir engel bulunmadığının iki devlet adamınca da ifade edildiği görüşmede afyon konusuna hiç değinilmemiştir.²⁵⁸

Nixon, 1969 yılının ortalarında D. Patric Moynihan'ı Türkiye'ye gönderirken amacı Türkiye'nin 1969 yılına ait haşhaş ekiminden elde edilen tüm ürününü satın almaktır. Ancak Türk yetkililer teklifi kesin şekilde reddedmişlerdir. Daha sonra ABD, 23 Haziran 1969 tarihinde benzer bir teklifte yine bulunmuştur. ABD'nin Türkiye Büyükelçisi William J. Handley, Dışişleri Bakanı İhsan Sabri Çağlayangil'e Türkiye'nin tüm haşhaş ürününü satın almayı teklif etmiştir. Bu teklif, aynı zamanda Türkiye için yaklaşan krizin tetikleyicisi olmuştur. Çağlayangil aracılığıyla cevabını ileten Başbakan Süleyman Demirel, afyonun yüzyıllardır Türkiye'de üretildiğini, hatta onun adını taşıyan bir şehir bile bulunduğunu belirtir. Türkiye'nin haşhaş üretimini yasaklaması mümkün olmadığını ancak sınırlandırmanın söz konusu olacağını ifade eder. ABD bu olumsuz cevaba karşılık yeniden bir hamlede bulunur ve Handley, Demirel'le yüzyüze görüşme talebinde bulunur.²⁵⁹ Handley yapılan görüşmede Demirel'e bir teklif daha sunar. Sonuçsuz kalan Handley-Demirel görüşmesinde²⁶⁰ Türkiye'nin haşhaş üretimini durdurduğunu ilan etmesi istenmiştir. Ayrıca 1970 ürününün tamamının tarlaya gömülmesine karşılık da üreticilere tazminat olarak 5 milyon dolar verilecektir. Demirel, afyon tarlalarını tahrip etmede

²⁵⁶ Nasuh Uslu, **Türk-Amerikan İlişkileri**, (Ankara: 21. Yüzyıl Yayınları, 2000): 230. İsmail Cem, **Tarih Açısından 12 Mart**, 3. Basım (İstanbul: Cem Yayınevi, 1993): 294-295. Turhan Bilgin, "12 Mart", **Milliyet**, 24 Mart 1976.

²⁵⁷ Cem, **Tarih Açısından 12 Mart**, 295.

²⁵⁸ Cüneyt Arcayürek, **Cüneyt Arcayürek Açıklıyor 5: Demirel Dönemi 12 Mart Darbesi (1965-1971)**, (Ankara: Bilgi Yayınevi, 1985): 156.

²⁵⁹ Uslu, **Türk-Amerikan İlişkileri**, 228. İhsan Sabri Çağlayangil, **Anılarım**, (İstanbul: Yılmaz Yayınları, 1990): 324.

²⁶⁰ Cem, **Tarih Açısından 12 Mart**, 295.

kullanılacak buldozerleri sürececek bir tek Türk'ün bile bulunamayacağını da belirterek teklifi kesin bir şekilde reddetmiştir.²⁶¹

11 Şubat 1970'te Millet Meclisi'nde bütçenin reddine kadar görünürde yaşanan bir gerginlik olmamıştır. Millet Meclisi'nde bütçe oylamasının sonucunu bildiren Başkan Bozbeyli, oylamaya 438 milletvekilinin katıldığını, 214 kabul, 224 red oyunun kullanıldığını ve bu şekilde bütçenin maddelerinin geçilmesinin reddedildiğini açıklamıştır. Muhalefet partileri ile birlikte 41 AP'li milletvekili de bütçeye red oyu vermiştir. 11 Şubat 1970'te Demirel Hükümeti'nin bütçesi TBMM'de reddedilince Başbakan Demirel durumu parti organlarıyla istişare ettikten ve istifa kararını aldıktan sonra, 14 Şubat günü hükümetin istifasını Cumhurbaşkanı'na sunmuştur. Ancak Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay yeni hükümetin kurulması görevini tekrar Süleyman Demirel'e vermiştir.²⁶² Tüm bu gelişmeler ABD yönetiminin Türkiye'ye afyon konusunda daha çok baskı yapmasına yol açmıştır. ABD yönetimi Türkiye'de artık eskisi kadar güçlü bir hükümet bulunmadığının farkındadır ve baskıların dozu giderek artmıştır. ABD bu süreçte Türkiye'ye haşhaş ekiminin sınırlandırılması konusunda yeni bir teklifte bulunmuştur. 5 Mart 1970 tarihinde ise *ABD Federal Uyuşturucu Maddeler Dairesi* Başkanı John Ingersoll'un Türk Hükümeti'ne sunduğu teklifte haşhaş ekiminin yasaklanması karşılığında zarar gören haşhaş yetiştiricilerini başka maddeler ekmeye teşvik için üç milyon dolarlık tarım kredisi yardımı yapılması, eroinin ham maddesi olan haşhaşın kanun dışı ekimini kontrol etmek ve önlemek için Türk polisine uçak, silah, cephane ve diğer motorlu araçlar verilmesi öngörülmüştür. Ayrıca esrar elde edilen haşhaş ekim alanının sınırlandırılması, 21 ilden yıl içinde dokuza indirilen ekim bölgelerinin 1971'de dörde indirilmesi talep edilmiştir. Teklife karşılık, Türk Hükümeti bir kez daha haşhaşın yasaklanmasının mümkün olmadığını ifade etmiştir.²⁶³

ABD'li yetkililer Türkiye'nin sundukları teklifleri kabul etmemesi üzerine afyon üretiminin yasaklanmasının siyasi bir sorun olduğunu, Türk Hükümeti'nin afyon üreticilerinin desteğini kaybetmekten çekindiğini ve bu yüzden yasaklamaya yanaşmadığını belirten açıklamalarda bulunmuşlardır. ABD Dışişleri Bakanlığı Müsteşarı Elliot L. Richardson'ın açıklamaları buna örnektir. Richardson, ABD

²⁶¹ Uslu, *Türk-Amerikan İlişkileri*, 228.

²⁶² T.C. Dışişleri Bakanlığı Belleteni, (No: 65, Şubat 1970): 57.

²⁶³ T.C. Dışişleri Bakanlığı Belleteni, (No: 66, Mart 1970): 15.

tekliflerinin Türkiye tarafından geri çevrilmesi üzerine yaptığı bir açıklamada, Narkotik ve Tehlikeli Uyuşturucular Bürosu'ndan edindiği bilgilere göre ülkeye giren eroinin % 80'inin Türkiye, % 15'inin Meksika ve % 5'inin Uzakdoğu kaynaklı olduğunu ileri sürmüştür. Türkiye'de afyon üretiminin yasaklanmasının ekonomik bir sorun olmadığını belirten Richardson, afyon ihracatından elde edilen gelirin toplam ihraç gelirleri içinde çok az bir yer tuttuğunu vurgulamıştır.²⁶⁴

Richardson'ın afyonun ekonomik olmaktan çok siyasi bir konu olduğu görüşü bir doğruluk payı da içermektedir. Hiçbir siyasi parti haşhaş ekimini toptan yasaklayarak üreticiyi kendisine küstürmek istememektedir. Bununla birlikte Richardson, çiftçinin haşhaşı sadece afyon elde etmek için kullanmadığı gerçeğini gözden kaçırmaktadır. Haşhaş üreticisi haşhaşın yağından, tohumuna ve sapına kadar her şeyinden yararlanmaktadır ve hayatının devamı için bu ürüne ihtiyacı vardır.²⁶⁵ Richardson'un açıklamalarından edineceğimiz bir bilgi de, her ne kadar topyekün bir yasaklama talep edilse de, haşhaş gibi üreticisi için yüksek gelir getiren bir bitkinin sınırlandırma yolu ile ülke ekonomisine kazandırdıklarının azaltılmış olacağıdır. Dolayısıyla da azalan bir gelir kaynağının çok büyük bir ekonomik değer taşıdığını ileri sürmek anlamsız olacaktır. Bu durum da zamanla topyekün yasaklamayı kolaylaştıracaktır. ABD'li yetkili Richardson bir nevi bu açıklaması ile, Türkiye'nin haşhaş ekimini yasaklamaya giden sürecini de özetlemiştir.

Bu açıklamanın ardından, 23 Nisan 1970'te konuyu görüşmek üzere Ankara'ya gelen ABD Dışişleri Bakanlığı temsilcisi Richardson, yaptığı açıklamada Türk hükümetinin ABD'deki uyuşturucu alışkanlığı problemine gösterdiği ilgiyi övmüş ve ABD'nin sağlayacağı 3 milyon dolar yardım karşılığında Türkiye'nin haşhaş ekilen illerin sayısını 7'ye düşüreceğinin doğru olup olmadığı sorusunu haşhaşın illegal kanallara düşmesini önleyecek tedbirlerin ve Türkiye'nin haşhaş üretiminde daha da azaltmaya gitmesinin ele alınacağını belirterek doğrulamıştır.²⁶⁶

²⁶⁴ Elliot L. Richardson, "Strengthened Programs of International Cooperation for Halting the Illicit Supply of Drugs", **U.S. Department of State Bulletin** (April 1970): 548.

²⁶⁵ Erhan, **Beyaz Savaş...**, 102.

²⁶⁶ Uslu, **Türk-Amerikan İlişkileri**, 228.

Bu sıralarda Mecliste bütçesi reddedildiği için zor anlar yaşayan Demirel Hükümeti ABD ile haşhaş yetiştiricisi arasında tercih yapmak durumunda kalmıştır. ABD'nin yasaklama isteğinin kabulü kesinlikle mümkün değildir. Ancak hiç tepki vermemek halinde ABD Yönetimi uyuşmazlığı daha da tırmandırabilecek ve bu da olumsuz sonuçlara yol

Özgen Acar, "Fiyatlar Arttığı Halde Gelir Azalıyor", Cumhuriyet, 11 Temmuz 1970, s. 4.

açabilecektir. Bu olasılık karşısında, Tarım Bakanı İlhami Ertem, 22 Nisan 1970'de, haşhaş ekim alanının 50 bin 600 hektardan 13 bin hektara düşürüleceğini bildirmiştir.²⁶⁷ Richardson'ın ziyareti aynı zamanda Türk iç politikasının da gündem maddesi haline gelmiştir. Bu ziyaret ile ABD'li yetkililerin Türkiye'ye dayattıkları talebin içeriğini de değiştirdiğini görmekteyiz. Daha önceki talepler topyekün yasaklamayı uyuşturucu kaçakçılığı, yasadışılık üzerinden ele alırken Richardson'ın Türk yetkililerle yaptığı görüşme sadece illegal afyon üretimini değil, aynı zaman da yasal olarak devam eden haşhaş ekimini de yasaklamayı içermektedir.²⁶⁸ ABD'nin bu tutumu, Türkiye'de ABD'ye karşı sert eleştirilerin önünü açarken haşhaş üreticilerinin açlığa mahkûm edileceği ve ekonominin de zarara uğrayacağı şeklinde haberler basında yer almıştır.²⁶⁹

Türkiye bu dayatmalar karşısında ülke içinde çalışmalar yürüttüğü kadar dış politikada da uyuşturucu sorunu hakkında çözüm bulmak için adımlar atmıştır. 6 Mayıs 1970 tarihinde, Türkiye ve Suriye arasında uyuşturucu madde konusunda işbirliği yapılmasına karar verilmesi buna bir örnektir. Buna istinaden, 19 Kasım 1966'da iki ülke arasında imzalanan Uyuşturucu Madde Kaçakçılığı ile Mücadele İşbirliği Protokolü uyarınca iki ülke uzmanlarından kurulu bir alt komisyon

²⁶⁷ T.C. Dışişleri Bakanlığı Belleteni, (No: 67, Nisan 1970): 133. T.C. Dışişleri Bakanlığı Belleteni, (No: 67, Nisan 1970): 74.

²⁶⁸ Uslu, *Türk-Amerikan İlişkileri*, 228.

²⁶⁹ Acar, "Fiyatlar Arttığı Halde Gelir Azalıyor", 4.

Ankara’da Dışışleri Bakanlığı’nda toplanmıştır. Bu toplantı, daimi sınır komisyonuna bağlı olarak kurulan alt komisyonun ilk toplantısı olmuştur.²⁷⁰

Hem hükümetçe atılan bu adımlar hem basından ve kamuoyundan gelen tepkiler, Hükümet’in haşhaş ekimini tamamen yasaklamama konusundaki kararlı tutumunu pekiştirmiştir. 11 Mayıs 1970 tarihinde Dışışleri Bakanı İhsan Sabri Çağlayangil’in ABD’de yapılacak olan CENTO Bakanlar Konseyi toplantısına katılımı da bu tutumun ifade edildiği bir diğer platform olmuştur.²⁷¹ Çağlayangil, bu toplantıda mevkidaşı ABD Dışışleri Bakanı Richardson’a Türkiye’nin haşhaş ekimini tamamen yasaklayamayacağını bir kez daha bildirmiştir.²⁷² Yine aynı ay yüksek düzey BNDD görevlileri, Federal Uyuşturucu Maddeler Dairesi Başkan Yardımcısı Andrew Tartaglino ve bu dairenin Avrupa Müdürü John Cusack Türkiye’ye “*afyon kaçakçılığının önlenmesi ve afyon üretiminin azaltılması*” için ziyarette bulunmuştur. Yaptıkları açıklamalarda haşhaş üretiminin durdurulmasının kaçakçılığı azaltacağını, bunun Türkiye’nin dünyadaki prestijini artıracığını söyleyen Tartaglino ve Cusack, “*afyon üretiminin (buna haşhaş yağı da dahildir) ekonomik olmadığı*” görüşünü yinelemişlerdir. İkili, haşhaş yerine tahıl ekilmesiyle elde edilen ürünün Ortadoğu ülkelerine satılabileceğini ve afyon ihracatından çok daha büyük bir gelirin elde edileceğini savunmuşlardır. Türkiye için bu görüşü savunan ABD’li iki yetkili, kaçakçılık konusunda adı geçen Meksika ve Hindistan için aynı görüşü savunmazlar. “*Kanunsuz afyon*” hakkında Meksika’nın mevcuttaki yetiştirdiğinden fazlasını yetiştiremeyeceğini ileri süren yetkililer Hindistan’da kaçakçılığın başladığını kabul etmekle birlikte buradaki kaçakçılığın niteliğinin “*az başarılı*” olduğunu savunmuşlardır. Ayrıca Hindistan’da kontrolün iyi olduğunu söyleyen ikili, “*Hindistan’da çiftçilerin kanuna uygun olarak afyonlarını satmaları daha kârlıdır. Çünkü, Hint hükümeti bu üretime yeteri kadar iyi para ödemektedir*” şeklinde basına açıklamada bulunmuşlardır.²⁷³ ABD’li yetkililer temalarında başarısız olmuşlardır.

²⁷⁰ T.C. Dışışleri Bakanlığı Belleteni, (No: 68, Mayıs 1970): 15-16.

²⁷¹ T.C. Dışışleri Bakanlığı Belleteni, (No: 68, Mayıs 1970): 20.

²⁷² Erhan, *Beyaz Savaş...*, 103.

²⁷³ Özgen Acar, “ABD, Afyon Ekimine Karşı Baskısını Arttırdı”, *Cumhuriyet*, 17 Mayıs 1970, s. 1, 7.

24 Mayıs 1970 tarihinde Dışişleri Bakanlığı Enformasyon Dairesi tatil olmasına rağmen geç saatlerde Başbakan Süleyman Demirel'in Haziran ayında Amerika'ya yapacağı resmi ziyaretin *"fazla meşgalesi yüzünden ertelendiğini"* bildirmiştir. Açıklamada, ziyaretin ilerde iki tarafın da uygun bulacağı bir tarihte yapılacağı belirtilmiştir.²⁷⁴ Ertesi gün basında bu gezinin ABD'nin isteği üzerine ertelendiğine dair haberler de yer almıştır.²⁷⁵ Bu gezinin iptali sonrasında Nixon özel temsilcileri aracılığıyla Türkiye'ye yönelik talebini yineler. Haziran 1970'te Brüksel'de Türkiye'nin NATO Daimi Temsilcisi Muharrem Nuri Birgi ile bir görüşme yapan ABD Başkanı Nixon'ın özel temsilcisi Patrick Moynihan, *"Türkiye ile ABD arasında her alanda var olan işbirliğinin zedelenmemesi için haşhaş ekiminin kesinlikle yasaklanması gerektiğini"* söylemiştir.²⁷⁶ ABD'nin yasaklama konusundaki tutumu ilk kez müttefiklik ilişkileri açısından tehditkâr bir hal almıştır.

Uyuşmazlığın iki tarafı arasında geçen tüm bu görüşmelerin etkisi, "Johnson'un Mektubu" haberiyle yılın gazetecisi unvanını kazanan Cüneyt Arcayürek tarafından şöyle kaleme alınmıştır:

1970'lerde bir de haşhaş sorunu çıktı. Nixon, özel elçiler gönderdi. Büyükelçi kanalı ile hükümete bastırdı. CIA raporlarına göre, "uyuşturucudan Amerikan gençliğinin zehirlenmesine Türkiye'de üretilen, kaçak olarak ABD'ye sokulan Türk afyonu neden" oluyordu. Haşhaş ekimi Türkiye'de tümüyle yasaklanmalıydı. Türkiye ise kısıtlanmasına "evet" diyor, yasaklama baskılarına karşı koyuyordu.²⁷⁷

Tüm bu baskılar karşısında Demirel Hükümeti, 30 Haziran 1970 tarihli bir kararname ile haşhaş ekilen illerin sayısını yediye indirmiştir. Buna göre, 1970-71 ekim döneminde Afyon, Burdur, Denizli, Isparta, Kütahya ve Uşak illerinin tamamıyla Konya'nın Akşehir, Ilgın, Beyşehir ve Doğanhisar ilçelerinde haşhaş ekimi yapılmasına izin verilirken, 1970 yılı sonbahar döneminden itibaren Amasya ilinin Merkez, Merzifon, Gümüşhacıköy, Göynücek, Taşova ve Suluova ilçelerinde ve Çorum ilinin Merkez, Osmancık, İskilip, Mecitözü ve Ortaköy ilçelerinde haşhaş ekimi ve afyon üretimi yasaklanmıştır. Kararnamede ayrıca, 1971 sonbaharından itibaren Denizli ve Uşak illerinin tamamıyla Konya ilinin Akşehir, Ilgın, Beyşehir ve

²⁷⁴ "Demirel'in Amerika Ziyareti Ertelendi", **Cumhuriyet**, 24 Mayıs 1970.

²⁷⁵ "Demirel'in Gezisi Amerika'nın İsteği Üzerine Ertelenmiş", **Cumhuriyet**, 25 Mayıs 1970, s. 1, 7.

²⁷⁶ Cüneyt Arcayürek, **Cüneyt Arcayürek Açıklıyor 6: Çankaya'ya Giden Yol (1971-1973)**, (Ankara: Bilgi Yayınevi, 1985): 153.

²⁷⁷ Cüneyt Arcayürek, **Derin Devlet (1950-2007)**, 1. Baskı (İstanbul: Detay Yayıncılık, Ocak 2007): 239.

Doğanhisar ilçelerindeki haşhaş ekimi ve afyon üretiminin de yasaklanacağı bildirilmiştir.²⁷⁸

Türk kamuoyunun Amerikan baskılarına tepkisi gecikmemiştir. Haşhaş ekiminin kısıtlanması kararı Türkiye’de çeşitli çevrelerde hoşnutsuzlukla karşılanmıştır. CHP milletvekillerinin birçoğunun Türkiye Büyük Millet Meclisi’nde yaptığı konuşmalarda ileri sürdüğü görüş, ABD’nin baskısıyla alınan bu kararın sadece ABD’de sentetik uyuşturucu maddeler üreten şirketlerin kâr etmesi için alınmış olması²⁷⁹ iken bağımsız milletvekili Celâl Kargılı, Amerika’nın tutumunu “çirkin” diye nitelemiştir. Devlet Bakanı Turhan Bilgin de, “*Afyon için bizi cezalandırmak kimsenin haddi değil*” demiştir. Dev-Genç ise bu konuda yayımladığı bir bildiride, “*Haşhaş üreticilerini ABD ile mücadeleye*” çağırmıştır.²⁸⁰ Ziraat Mühendisleri Odası’nın yayımladığı bildiri ise ABD’nin Türkiye’ye karşı izlediği politikayı yermiş ve Başbakan Demirel’le Tarım Bakanı Ertem’in haşhaş ekimini sınırlandırma konusunda çelişkiye düştüklerini belirtmiştir. Bildiride Türkiye’de afyon sakızının dış satışlarından sağlanan gelirin yıllara göre ortalama olarak 15-30 milyon lira olduğu ve bu miktarı birkaç katına çıkarmanın her zaman mümkün olduğu görüşü savunularak Türkiye’de afyon sakızı üretim ve ihraç işinin hem çok düzenli hem de çok ekonomik bir şekilde yapıldığı ifade edilmiştir.²⁸¹ Ankara ve İstanbul Eczacılık Fakülteleri öğrenci kuruluşları ise yayımladıkları bildiride afyon üretiminin kısıtlanmasını “*Amerika’nın Türkiye üzerindeki yeni bir baskısı*” olarak nitelendirmiştir.²⁸² Ayrıca basında Amerika’nın tutumunu eleştiren makalelerin yanı sıra ilerleyen günlerde de sol görüşlü gruplar ve köylüler gösteriler düzenlemiştir.²⁸³

Tarım Bakanı İlhami Ertem ise haşhaş ekiminin sınırlandırılması konusunda Amerika’nın baskı yaptığı iddialarını reddetmiş olup, “*Amerika’nın istediği sadece*

²⁷⁸ **T.C. Dışişleri Bakanlığı Belleteni**, (No:69, Haziran 1970): 112. “Haşhaş Ekimi ve Afyon Üretimi Yapılacak Sahalar Hakkında Kararname”, (Kanun/Karar No: 7/854), **Resmi Gazete**, 13534, (30 Haziran 1970): 3.

²⁷⁹ **TBMM, Millet Meclisi Tutanak Dergisi**, Dönem: 3, Toplantı: 1, Cilt: 8, (20 Temmuz 1970): 563-567.

²⁸⁰ “Bilgin: ‘Afyon için Bizi Cezalandırmak Kimsenin Haddi Değil’”, **Cumhuriyet**, 25 Temmuz 1970.

²⁸¹ “Ziraat Mühendisleri Bildiri Yayımladı: ‘Haşhaş Üretimini Arttırmak Gerek’”, **Cumhuriyet**, 31 Temmuz 1970.

²⁸² “Afyon Ekiminin Kısıtlanması Tepki Yarattı”, **Cumhuriyet**, 4 Temmuz 1970.

²⁸³ Özgen Acar, “Amerikan İlaç Fabrikaları ve Çözüm Yolları”, **Cumhuriyet**, 20 Temmuz 1970. “‘Haşhaş Mitingi’nde Amerikan Bayrağı Yakıldı”, **Cumhuriyet**, 11 Ağustos 1970.

bir dostluk nişanesidir, bir cemiledir” demiştir. Bakan, Türkiye’nin 1963 ve 1966 tarihlerinde çıkarılan iki kanunla uluslararası uyuşturucu madde mücadelesine katılmaya karar verdiğini söylemiştir.²⁸⁴ Tarım Bakanı sınırlandırma amacını, Türkiye’nin uluslararası anlaşmalardan doğan yükümlülüklerini yerine getirebilmesi için haşhaş üretimini belirli coğrafi bölgelerde toplama zorunluluğu bulunduğu şeklinde belirtmiştir.²⁸⁵

3.3.2. Türkiye’nin Baskıları Hafifletmeye Yönelik Adımları

1970’li yıllarda ABD’li yetkililer her ne kadar Türk ekonomisinin son yıllarda büyük bir gelişme gösterdiğini, Türkiye’nin kendi kendine yetecek derecede gelişmeye yaklaşmış bulunduğuna hemfikir olduklarını beyan etseler de Türk ekonomisi için oldukça önemli olan haşhaş gibi bir sanayi bitkisinin topyekün yasaklanmasını Türkiye’den talep etmekten tereddüt etmemişlerdir.²⁸⁶ Bu dönemde diplomasi ve müzakere süreçleri giderek önem kazanmıştır. Türkiye müzakere süreçlerinin sağlıklı ve yapıcı bir şekilde ilerlemesi için çaba göstermiştir. ABD Adalet Bakanı John Mitchell’in ekonomik yaptırımlara ilişkin sözleri, Türkiye’den gelen tepkiler üzerine ABD Yönetimi tarafından yalanlansa da, Türkiye, ABD’de çeşitli çevrelerin yürüttüğü Türkiye aleyhtarı kampanyayı endişe ile takip etmiştir. Türkiye’ye yöneltilen eleştirileri ortadan kaldırmak amacıyla Türk Hükümeti, haşhaş ekiminin ruhsatsız yapılmasını sona erdirmek ve haşhaş rejimini 1961 Uyuşturucu Maddeler Tek Sözleşmesi hükümleri ile uyumlaştırmak için 3491 sayılı TMO yasasında önemli değişiklikler öngören bir yasa teklifini TBMM’ye sunmuştur. Teklifte, haşhaş ekimi yapılan bölgelerde haşhaş komisyonları kurulması, haşhaş ekimi ve afyon üretimi yapacak köylülerin bu komisyonlardan ruhsat alması, alınan her bir ruhsatın yalnız bir ekim dönemini kapsaması ve her dönemde yenilenmesi, ürettikleri afyonu her yılın en geç 31 Ağustos’unda TMO’ya teslim etmeyenlere para cezası uygulanması, ruhsatsız haşhaş ekimi yapana hapis veya para cezası verilmesi, açıklanmış bölgeler dışında ekim yapanlara uygulanan cezaların artırılması, kaçak ekicileri ihbar edenlere ve bunları yakalayan polis ve jandarmaya ödül verilmesi

²⁸⁴ “Tarım Bakanı: ‘Amerika’nın Afyon için İstedığı Sadece Dostluk Nişanesidir’”, *Cumhuriyet*, 22 Temmuz 1970.

²⁸⁵ Erhan, *Beyaz Savaş...*, 105.

²⁸⁶ *T.C. Dışişleri Bakanlığı Belleteni*, (No: 67, Nisan 1970): 131.

öngörülmektedir.²⁸⁷ Tasarının kabulü ve kanunlaşması 18 Ağustos 1971 tarihinde gerçekleşmiş ve 25 Ağustos 1971 tarihinde Resmî Gazete’de yayımlanmıştır.²⁸⁸

Bu yasa tasarısı ABD Yönetimi’nde memnuniyetle karşılanmıştır. ABD Hazine Bakan Yardımcısı Eugene Rossides, 5 Eylül 1970’te uyuşturucu maddeler konusundaki tutumu nedeniyle Türkiye’yi öven bir açıklama yapmıştır. Bu açıklamayı Nixon’ın, John Ingersoll aracılığıyla Başbakan Demirel’e yolladığı ve Türkiye’nin tutumundan memnun olduklarını, ancak daha hassas olunabileceğini ifade ettiği mektup izlemiştir (8 Ekim 1970). Başbakan Demirel Nixon’a cevabında, sorunun hassasiyetinin bilincinde olduklarını, iki ülke arasında her konuda olduğu gibi uyuşturucu maddeler konusunda da işbirliğinin süreceğine olan inancının tam olduğunu belirtmiştir.²⁸⁹

ABD Başkanı bir yandan uluslararası alanda özellikle Türkiye ile uyuşturucu sorununun çözümüne yönelik görüşmelerde bulunmuş, diğer yandan da ulusal alanda çalışmalar sürdürmüştür. Bu çerçevede hazırlanan ve Temmuz 1969’da Kongre’ye sunulan *Federal Uyuşturucu Madde Yasaklarının Uygulanması Yasası* Ekim 1970’te Kongre tarafından onaylanarak yürürlüğe girmiştir. Bu yasa ile uyuşturucu kullanımı yasaklanmış, uyuşturucu kaçakçılarına ve satıcılarına ağır cezalar getirilmiştir.

Bu doğrultuda, ABD Tarım Bakanlığı, uyuşturucu madde elde edilen bitkilerin yetiştirilmesini önlemek için, çevreye zarar vermeyen bitki öldürücü ilaçların geliştirilmesine destek vermiştir. Özellikle Meksika sınırında yoğun biçimde kullanılan bu tür ilaçların geliştirilmesi için ABD Kongresi, Tarım Bakanlığı’na iki milyon dolar tahsis etmiştir. Federal Uyuşturucu Maddeler Dairesi’nin, personel sayısı ve bütçesi de 1970 yılından itibaren artırılmıştır. Bu dairenin dünyada uyuşturucu konusunda hassas ülkelerde büro açması, mevcut bürolardaki kadrolarının artırılmasına yönelik çalışmalar yapması ve ABD Gümrükler

²⁸⁷ “Afyon Üretimini Ruhsata Bağlayan ve Cezayı Arttıran Tasarı Meclis’te”, **Cumhuriyet**, 28 Temmuz 1970.

²⁸⁸ “3491 Sayılı Toprak Mahsulleri Ofisi Kanununun 7368 Sayılı Kanunla Değişik 18 ve 27’nci maddeleriyle ek 2 ve 3’üncü Maddelerinin Değiştirilmesine ve Bu Kanuna Bir Madde Eklenmesine Dair Kanun”, 18.8.1971. **Resmî Gazete**, 13937, 25 Ağustos 1971.

²⁸⁹ Arcayürek, **Cüneyt Arcayürek Açıklıyor 5...**, 148-149.

İdaresi'ndeki personel ve araç-gereç sayısı artırılması kaçakçılığın önlenmesi yönündeki girişimlerdenir.²⁹⁰

Temmuz ayında yapılan BM Ekonomik ve Sosyal Konseyi'nin uyuşturucu maddeler konusundaki toplantısında oybirliği ile kabul edilen ABD karar tasarısı aynı zamanda konunun görüşülmesi için BM Uyuşturucu Maddeler Komisyonu'nun Eylül sonunda Cenevre'de, bir hafta süreyle olağanüstü bir toplantıya çağrılmasını da öngörmektedir.²⁹¹ Bu doğrultuda, 28 Eylül-3 Ekim 1970 tarihleri arasında Cenevre'de yapılan BM Uyuşturucu Maddeler Komisyonu toplantısı sırasında Türkiye ile ABD temsilcileri, bazı yeni sentetik uyuşturucu maddelerin üretiminin ve ticaretinin yasaklanması konusunda sözleşme tasarısı için işbirliğinde bulunmuştur.²⁹² Türkiye bu toplantıda, ABD tarafından başlatılan girişimlere tam destek vermiştir. Amaç, 1961 Uyuşturucu Maddeler Tek Sözleşmesi'nin afyon üretimi ve ihracatı bakımından daha etkin bir mekanizma haline getirilmesidir. Bu yönde ABD temsilcileri, BM uyuşturucu organlarının güçlendirilmesini, araştırma ve istihbarat kolaylıklarının artırılmasını, uyuşturucu ile mücadele eden ülkelere teknik ve eğitim yardımlarının daha fazla yapılmasını istemiştir. Bu istekler Komisyon kararı olarak kabul edilmiştir. Türkiye bu kararın alınmasında, Konsey çalışmalarında olduğu gibi, etkin bir rol oynamıştır. Komisyonun bu kararı 11 Kasım 1970'te BM Ekonomik ve Sosyal Konseyi tarafından da onaylanmıştır.²⁹³

“Bu kararda uyuşturucu maddelerin kötüye kullanılmasına karşı milletlerarası ortak hareket planının amaçları yer almakta, Birleşmiş Milletler Genel Sekreterine, milletlerarası anlaşmaları da dikkate alarak bir plan hazırlanması için talimat verilmekte, Birleşmiş Milletlerin bu alanda çalışan idari kuruluşlarını takviye etmek ve ilgili memleketlerin kontrol, araştırma ve eğitim kuruluşlarına teknik yardım yapmak maksadıyla bir Birleşmiş Milletler Özel Fonu kurulması öngörülmektedir.”²⁹⁴

Aynı toplantıda bir konuşma yapan Türkiye temsilcisi, Birleşmiş Milletler Cenevre Daimi Delegesi Coşkun Kırca'da, Türkiye'nin uluslararası alanda taraf olduğu tüm anlaşmaların yükümlülüklerini yerine getireceğini, uyuşturucu maddeler konusundaki anlaşmaların daha da geliştirilmesi için çaba göstermeye devam edeceğini, ancak afyon ekiminin tamamen yasaklanmasının söz konusu olmadığını bildirerek, Türk Hükümeti'nin tutumunu bir kez daha dile getirmiş ve alınacak

²⁹⁰ Erhan, **Beyaz Savaş...**, 109-110.

²⁹¹ T.C. Dışişleri Bakanlığı Belleteni, (No: 70, Temmuz 1970): 76.

²⁹² T.C. Dışişleri Bakanlığı Belleteni, (No: 72, Eylül 1970): 35, 92.

²⁹³ Erhan, **Beyaz Savaş...**, 110.

²⁹⁴ T.C. Dışişleri Bakanlığı Belleteni, (No: 72, Eylül 1970): 92.

uluslararası tedbirlerin “*gayri meşru talep, arz ve kaçakçılık*” olmak üzere üç açıdan ele alınmasının yerinde olacağını söylemiştir. Kırca, bunun yanı sıra, Amerikan delegasyonunun BM Uyuşturucu Maddeler Fonu kurulması hakkında ileri sürdüğü tasarıyı desteklediklerini de bildirmiştir.²⁹⁵

Bu açıklamalar yalnızca savunma amacıyla dile getirilmiş değildir. Türkiye uluslararası anlaşmalardan doğan yükümlülüklerini büyük ölçüde yerine getirmiştir. Türkiye’nin taraf olduğu hiçbir anlaşma afyon üretiminin tamamen yasaklanmasını öngörmemektedir. Ne bu konudaki milletlerarası antlaşmalarda ne Birleşmiş Milletler organlarının tavsiyelerinde, ne de BM Uyuşturucu Maddeler Komisyonu’nun aldığı son kararda kanuni şekilde ve kontrol altında yapılan afyon üretiminin / tarımının yasaklanması konusunda hiçbir hüküm yer almamaktadır.

“Bu durumda Türk hükümeti de diğer hükümetler gibi kaliteli üretimin gerekli kontrol harcamalarının makul bir haddi aşmamasının sağlanması ve afyon alım ve satım inhisarına sahip Toprak Mahsulleri Ofisi’ne yapılan alım talepleri gibi hususları dikkate alarak afyon ekiminin yapılabileceği illeri ve ekim alanını tesbit etmekte tam bir takdir hakkına sahiptir.”²⁹⁶

Ayrıca yasal mevzuat düzenine göre de, Türk Ceza Kanunu’nun kabulünden itibaren 1933, 1941 ve 1953 değişiklikleri ile genel olarak uyuşturucu madde suçları ve özel olarak da uyuşturucu madde kaçakçılık suçları için en ağır cezalar öngörülmüştür.²⁹⁷ 15 Temmuz 1953 tarihinde yayımlanan 6123 sayılı kanuna göre ise uyuşturucu ticareti yapanlar ölüm cezası ile yargılanacaklardır.²⁹⁸ Yasal mevzuatın yanı sıra, 1970 yılı içerisinde uyuşturucu kaçakçılarıyla mücadelede önemli adımlar atılmış olup polis ve jandarmanın operasyonlarıyla büyük miktarlarda uyuşturucu madde kaçırma çalışanlar yakalanmıştır. Bu dönemde asıl sorun Türkiye içinden kaynaklanan uyuşturucu maddeler kaçakçılığı olmaktan çıkmıştır. Komşu ülkelerden gelen ve Türkiye’yi transit yol olarak kullanan kaçakçılık faaliyetleri esas sorun olarak öne çıkmıştır. ABD Hükümeti tarafından Türkiye’ye yapılan baskılar

²⁹⁵ T.C. Dışışleri Bakanlığı Belleteni, (No: 72, Eylül 1970): 92-93.

²⁹⁶ T.C. Dışışleri Bakanlığı Belleteni, (No: 72, Eylül 1970): 92-93.

²⁹⁷ Durmuş Tezcan, “Türk Ceza Kanunu’ndaki Değışiklikler Açısından Uyuşturucu Madde Tedarik Suçları”, **Ankara Üniversitesi SBF Dergisi**, Cilt 49, Sayı 3, (1994): 430. <http://dergipark.ulakbim.gov.tr/ausbf/article/view/5000053904/5000051220>, [17.09.2017]. Ayrıca Türk Ceza Kanunu’nda uyuşturucu veya uyarıcı madde suçlarının gelişim boyutu için bkz. Özkan Özmen, “Uyuşturucu veya Uyarıcı Madde Suçları”, (Yüksek Lisans Tezi, Bahçeşehir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kamu Hukuku, 2009): 47-48.

²⁹⁸ **Resmî Gazete**, 8458, 15 Temmuz 1953. Feridun Yenisey, “Uyuşturucu Maddeler Sorununun Ceza Hukuku Yönü”, **Dicle Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, Sayı 1 (1983): 189.

karşısında haşhaş ekimi sınırlansa da afyon kaçakçılığı yeni bir biçime bürünmüş olup sona ermemiştir.²⁹⁹

Sınırlandırma kararı ABD Yönetimi'ni memnun etmemiş ve afyon üretiminin yasaklanması için Türkiye'ye önerilerde bulunmayı sürdürmüştür. Ocak 1971'de Türkiye'ye gelen ABD Uyuşturucu Maddeler Dairesi Başkan Yardımcısı John Warner, görüştüğü Tarım Bakanlığı yetkililerine haşhaş yerine ekilecek yeni tarımsal ürünlerin geliştirilmesi için ABD'nin üç milyon dolar yardım yapmaya hazır olduğunu bildirmiştir. Türkiye haşhaşın yasaklanmasına taraftar olmamakla birlikte, en azından 1970 ve 1971 sezonundan itibaren haşhaş ekiminin yasaklandığı bölgelerdeki çiftçilerin yeni ürünler yetiştirmesinde kullanılmak üzere bu öneriyi olumlu karşılamıştır. Ancak ABD yardımının yapılabilmesi için haşhaş ekiminin ülkenin tümünde yasaklanmasını ileri sürmüştür. Bu durumda görüşmeler sonuçsuz kalmıştır.³⁰⁰

5 Ocak 1971'de Türkiye aleyhtarı yayınların artması üzerine Türkiye'nin Washington Büyükelçiliği Müsteşarı Ahmet Karasapan, Türkiye'nin afyon üretimi ile ilgili bir yayında bulunan Amerikan CBS radyo ve televizyonunda bir konuşma yaparak, uyuşturucu kaçakçılığının uluslararası bir sorun olduğunu, *“tahditlerin bütün ülkelerde uygulanmasını”* ve tüm ülkelerin bunun önlenmesinde işbirliği yapmaları gerektiğini söylemiştir. Karasapan, ABD'deki uyuşturucu sorununun Türkiye'den kaynaklandığı fikrinin tamamen haksız bir değerlendirme olduğunu ifade ederken, yılda 8 milyar amfetamin hapının üretilip 18 yaşından küçük çocukların eline geçtiği ABD'nin öncelikle bu konuda daha dikkatli davranması gerektiğini belirtmiştir.³⁰¹

Türkiye aleyhine yürütülen yayınların olumsuz etkisini ortadan kaldırmaya yönelik çalışmalar BM'de de sürdürülmüştür. 11 Ocak 1971'de Viyana'da, BM Uyuşturucu Maddeler Komisyonu'nda bir konuşma yapan Türk temsilcisi Büyükelçi Coşkun Kırca, uyuşturucu maddelerin yasadışı yollardan satışının engellenmesi konusunda Türkiye'nin gerçekleştirdiği çalışmaları anlattıktan sonra sentetik uyuşturucuların özellikle gençler arasında kullanımının arttığını dile getirmiştir. Bu maddelerin üretilmekte olduğu ülkelerin en kısa zamanda gerekli tedbirleri almalarını

²⁹⁹ Erhan, **Beyaz Savaş...**, 111.

³⁰⁰ Erhan, **Beyaz Savaş...**, 111- 112.

³⁰¹ **T.C. Dışişleri Bakanlığı Belleteni**, (No: 76, Ocak 1971):13-14.

isteyen Kırca, “*Bugün tarımsal uyuşturucu madde kaçakçılığı tamamı ile önlenirse bile onun yerini sentetik maddeler alacaktır*” demiştir.³⁰² Bu çabalarla Türkiye, uyuşturucu sorununun çözümünde başta ABD olmak üzere sentetik uyuşturucuların üretildiği birçok devletin öncelikle kendi ülkelerindeki üreticilerine karşı tutumlarını sertleştirmelerini ve ABD’nin Türkiye’ye yönelik politikalarını planlarken bu durumu da göz önünde bulundurmalarını istemiştir.³⁰³

Kırca’nın konuşmasında belirtilmesi gereken bir diğer husus ise, gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler arasındaki ayrımın haşhaş gibi bir bitkinin ekiminde dahi söz konusu olduğudur. Uluslararası mevzuat, mali ve idari imkânları daha kısıtlı olan gelişmekte olan ülkelere kontrol bakımından daha ağır sorumluluklar yüklemiştir. Bu ülkeler uluslararası mevzuatın gerekliliklerine uymakla beraber “*gelişmiş ülkelerin de kendi sanayileri tarafından üretilen sentetik maddeleri kontrol konusunda ne derece terakki kaydettiklerini [de] tabii ki soracaklardır.*”³⁰⁴ Bu açıklama ile sorunun sadece tarımsal alanda mücadele ile çözümlenmeyeceği, sanayi alanında da mücadele başlatılması gerektiği bir kez daha vurgulanmıştır. Eşitlik ve adalet prensiplerini de vurgulayan Kırca, tıbbi ve ilmi gereklilikler dışında sentetik uyuşturucu maddeleri kontrol bakımından sanayi memleketlerin mali ve idari kaynaklarının daha elverişli olduğunu söylemiştir. Gelişmiş ülkelerin kendileri bu yola başvurmadan gelişmekte olan ülkelere tarım ürünlerini yasaklamalarını istemek hakkaniyet ilkesine aykırı bir talep olarak değerlendirilmiştir.

Ancak Türkiye’nin tüm çabalarına rağmen ABD’deki bazı çevreler uyuşturucu sorununun ana kaynağının Türkiye olduğu yönündeki inançlarını koruyarak Türkiye’ye karşı yaptırımlar uygulanması için girişimlerini sürdürürler. Ocak 1971 sonunda ABD Kongresi’ne sunduğu bir yasa tasarısında, Demokrat Parti Minnesota Senatörü Walter F. Mondale, haşhaş ekimini sınırlandırmayı ve ileride tamamen ortadan kaldırmayı kabul etmeyen ve aralarında Türkiye’nin de bulunduğu ülkelere yapılan Amerikan askeri ve ekonomik yardımının durdurulmasını istemiştir. Tasarıyı sunuş konuşmasında Senatör Mondale, Türkiye’nin 1946-1970 döneminde

³⁰² T.C. Dışişleri Bakanlığı Belleteni, (No: 76, Ocak 1971): 16, 29.

³⁰³ Erhan, *Beyaz Savaş...*, 113.

³⁰⁴ T.C. Dışişleri Bakanlığı Belleteni, (No: 76, Ocak 1971): 29.

5,5 milyar dolar ABD yardımını aldığını, ancak hâlâ ABD'ye giren eroinin % 80'inin kaynağı olduğunu iddia etmiştir.³⁰⁵

Indiana Senatörü Vance Hartke de yaptığı konuşmada Türkiye'den eroin akışının durdurulması için diplomatik tedbirler alınmasını, bu tedbirlerin ekonomik yaptırımlarla desteklenmesini istemiştir. Nixon'a da çağrıda bulunan Senatör Hartke, Başkan'ın Türkiye'den afyon üretimini tamamen durdurmasını talep etmesini, ABD'den aldığı milyarlarca dolar yardım karşısında çok küçük çapta kalan bu özverinin Türkiye tarafından gerçekleştirilmesi için tüm çabaların sarf edilmesi gerektiğini vurgulamıştır.³⁰⁶

Uyuşturucu sorununun ana merkezi olmak suçlaması karşısında Türkiye'deki politikacıların birçoğu, Türkiye'ye karşı yürütülen bu kampanyanın arkasında Rum ve Ermeni lobilerinin olduğunu ileri sürmektedirler. 15 Mart 1995'te Çağrı Erhan'ın eski başbakanlardan Bülent Ecevit ile yaptığı görüşme de buna bir örnektir. Ecevit de aynı görüşü savunmuştur. ABD'de Türkiye'ye karşı basında ve Kongre'de yürütülen bu kampanyanın arkasında Nixon'ın haşhaş konusundaki danışmanı Zenon Rossides isimli bir Rum bulunmakta ve onun tarafından bu kampanya şekillendirilmektedir. Asıl amaç haşhaşın yasaklatılmasından çok geleceğe dönük bir zeminin temellerini atmaktır. Nitekim 1974 sonrasında Kıbrıs olaylarının gündeme gelmesi ile bu görüşün daha da netlik kazandığı ileri sürülebilir. Kıbrıs konusunun uluslararası toplumu sıkça meşgul etmeye başladığı bir dönemde Türkiye imajını kötülemek ve Türkiye'ye karşı cephe oluşturmak için haşhaş ekimi hakkındaki kara kampanya Türkiye aleyhine kullanılmıştır.³⁰⁷

Amerikalı yetkililerin bir kısmı ise, tüm isteklere rağmen Türkiye'de haşhaş ekiminin yasaklanamamasını ülkede giderek yükselen anti-Amerikan akımlarla ilişkilendirmektedir. Onlara göre anti-Amerikan akımları susturacak güçlü bir iktidar Türkiye'de yönetime gelmedikçe haşhaş sorununun çözümü imkânsızdır. Aslında haşhaş ekimi sorununun anti-Amerikan akımlarla bir ilişkisi bulunmamaktadır. Mecliste temsil edilen siyasi partilerin hiçbiri haşhaş üretiminin durdurulmasını istememiştir. Bu siyasi partiler arasında Amerika taraftarı olanlar da bulunmaktadır. Asıl sorun haşhaş üreticisinin oylarına muhtaç olan siyasi partilerin bir türlü

³⁰⁵ "Bir Amerikalı Senatör Bize Yapılan Yardımın Kesilmesini İstedi...", *Milliyet*, 2 Şubat 1971.

³⁰⁶ Erhan, *Beyaz Savaş...*, 114. Arcayürek, *Cüneyt Arcayürek Açıklıyor 6...*, 155.

³⁰⁷ Erhan, *Beyaz Savaş...*, 114.

yasaklamaya yanaşmamalarından kaynaklanmıştır. Bu nedenin yanısıra ABD Yönetimi'nin Türk afyonu hakkındaki abartılı iddiaları da Türk kamuoyunu yasaklama karşıtı bir tutuma itmiştir. Öte yandan ABD Yönetimi'nin haşhaş üretiminin tamamen yasaklanması dışında hiçbir çözümü kabul etmemesi, Türk-Amerikan ilişkilerinin haşhaş ekimi konusunda bir kısır döngü içine girmesine yol açmıştır.³⁰⁸

Tüm bu görüşlerin yanı sıra gerçek ise, ABD'nin dışardan haşhaş temelli uyuşturucu maddelerin gelmesini önlerken, kendi ülkesinde sentetik uyuşturucu maddeler sanayiini ve üretimini geliştirmiş olmasıdır. Dünyanın 1960-1971 yılları arasında toplam sentetik uyuşturucu madde üretimi 318.860 kg. iken, aynı dönemde tüketim 208.731 kg. yani üretimin % 65,46'sı şeklinde gerçekleşmiştir. Bu miktarın 144.754 kilogramı Amerika tarafından üretilmiş, onun da 126.653 kilogramı aynı ülkede tüketilmiştir. Bu bilgilerden hareketle, Amerika'nın sentetik uyuşturucudan elde ettiği payı artırmak istediği anlaşılmaktadır. Amerika'nın Türkiye'de üretilen haşhaşı ortadan kaldırmaya yönelik politikasının arkasında kendi sentetik uyuşturucu üretimini artırma hedefi olduğu açıktır. Buna rağmen Türkiye, haşhaş üretiminde kısıtlamaya gitmiştir.³⁰⁹ 1971 Mart'ında Türkiye'de meydana gelen çok önemli bir gelişme ile sorun ABD'nin istediği biçimde çözülmüştür.

3.3.1. Bir İkna Yöntemi Olarak Ekonomik Yaptırımlar

Türk Hükümeti'nin 30 Haziran 1970'te yayımladığı kararname ile haşhaş ekimini sınırlama kararı alması ve ekim yapılan illerin sayısını yediye indirmesi ABD'yi tatmin etmemiş olup bu karar ABD açısından krizin tetikleyicisi olmuştur. Türk Hükümeti'nin sınırlandırma kararı ABD Yönetimi'nin tutumunu yumuşatmamıştır. Aksine Amerikalılar giderek daha da baskıcı bir tutum sergilemiş ve bunu dış politika uygulamalarına da yansıtmıştır.

20 Temmuz 1970'te ABD Kongresi'nin *Bütçe Komitesi'nde (Committee on Ways and Means)* uyuşturucu maddeler konusu görüşülürken Ohio temsilcisi Charles Vanik'in sorularına cevap veren ABD Adalet Bakanı John Mitchell kötü gitmekte olan Türk-Amerikan ilişkilerine yeni bir boyut kazandırmıştır. Komite toplantısı

³⁰⁸ Erhan, **Beyaz Savaş...**, 114- 115.

³⁰⁹ Mustafa Salep, "Türkiye-Amerikan İlişkilerinde Haşhaş Ekiminin Yasaklanması Meselesi", **Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi**, Yıl: 5, Sayı: 47 (Haziran 2017): 360.

sırasında, Kongre üyesi Vanik illegal haşhaş trafiğini engelleme konusunda ABD'yle işbirliği yapmayan ülkelere karşı ekonomik yaptırımlar ve ticaret kısıtlamaları uygulanmasını önermiştir. Mitchell verdiği cevapta hükümetinin, özellikle dışişleri bakanlığının, bu ülkelerle görüşmeler yaptığını hatta NATO aracılığıyla da bu girişimlerin devam ettirildiğini belirtmiştir. Bu girişimler başarılı olmazsa ABD'nin daha başka önlemler alacağını söylemiştir. BNDD'nin Başkanı John Ingersoll Amerika'ya gizli olarak sokulan eroinin yüzde 80'inin Türkiye kaynaklı olduğunu söylediğinde ise Vanik, Türkiye'yi dize getirmek için en iyi aracın ekonomik yaptırımlar olabileceği görüşünü ileri sürmüştür.³¹⁰ Adalet Bakanı Mitchell komiteye sunduğu cevap raporunda, Vanik ile aynı görüşü savunmuş olup, Türkiye'ye ekonomik ambargo uygulanması gerektiğinden ve hatta ticaretin askıya alınmasından yana olduğunu söylemiştir. Böylelikle eroinin kaynağı da kurutulmuş olacaktır.³¹¹

ABD Adalet Bakanı John Mitchell'in Türkiye'ye yönelik bu açıklamaları Türk kamuoyunda büyük tepki yaratmış olup Mitchell'in bu tutumu Türk basınında 2. Johnson Vakası* olarak nitelendirilmiştir. Türk gazetelerindeki köşe yazarları Mitchell'in açıklamasıyla ilgili olarak Türkiye'nin Amerika Birleşik Devletleri'ne bağımlı, hatta onun uydusu durumunda olduğunu dile getirmiştir. ABD Türkiye'yi adeta kendi sömürgesi olarak gördüğünden Türk makamlarına haşhaş üretimini yasaklamaları için baskıda bulunmuştur. ABD, kendisi kendi sınırları içindeki eroin kaçakçılığını

Johnson'ın Ünlü Mektubu", **Cumhuriyet**, 5 Haziran 1964.

önlemek için etkili tedbirler almamış olup bu konudaki yetersizliğini saklamak için Türkiye'yi suçlamıştır. Mitchell'in beyanatı açık bir şekilde, Amerikalılar'ın yalnızca kendi çıkarlarını düşündüğünü göstermiştir. Bu bağlamda Mitchell'in açıklaması

³¹⁰ Uslu, **Türk-Amerikan İlişkileri**, 229. "NATO'yu da Türkiye'ye Karşı Harekete Geçirdik", **Milliyet**, 23 Temmuz 1970. "Afyon Konusunda ABD Şimdi de NATO'yu Harekete Geçirdi", **Cumhuriyet**, 23 Temmuz 1970.

³¹¹ Erhan, **Beyaz Savaş...**, 106.

*1964'teki ünlü Johnson Mektubu hakkında bkz. Cumhuriyet Gazetesi, "Johnson'ın Ünlü Mektubu", **Cumhuriyetin 80 Yılı**, Sayı: 14, (İstanbul: Cumhuriyet Vakfı, 2003): 224.

1964 yılındaki Johnson mektubunu andırmakta ve iki ülke arası ilişkilerdeki dengesizliği ve eşitsizliği ortaya koymaktadır.³¹²

Hükümet kanadında ise, Başbakan Süleyman Demirel,

“Türkiye’ye hiç kimsenin ceza tertip etmesi mevzuu bahis olamaz. (...)Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti niçin bunu [kaçakçılığı] önlemedi diye hiç kimse tarafından muaheze edilemez. Çünkü aynı sual kaçak olarak afyonu memleketlerine sokan devletlere de sorulabilir”

demiş ve Mitchell’in açıklamasını üzüntüyle karşılamıştır. *“Asrımızda devletlerin ve milletlerin eşit haklarla insanlık camiasının birer üyesi olduğu kabul edilmiştir. Devletlerin birbirine ceza tertip etmesi diye bir müessese mevcut değildir”* sözleriyle de *“devletlerin hükümlanlık hakları”*nı vurgulamıştır.³¹³

22 Temmuz’da Dışişleri Bakanlığı Müsteşarı Orhan Eralp ABD Maslahatgüzarı Davit Cuthell’i Bakanlığa davet ederek, John Mitchell’in açıklamalarının ve tutumunun Türk halkı tarafından hayret ve üzüntü ile karşılandığını, bu gibi sorumsuz nitelikteki sözlerin Amerika’nın tavrı konusunda şüpheler uyandırmaktan ve Türk-Amerikan dostluğu üzerinde olumsuz etkiler yapmaktan başka bir sonuç vermeyeceğini bildirmiştir. Eralp ABD’nin en kısa zamanda konu ile ilgili bir açıklama yapmasını beklediklerini de ABD maslahatgüzarına iletmiştir.

“Amerika’nın Bize Ekonomik Ceza Vermesi İstendi”, **Milliyet**, 22 Temmuz 1970.

John Mitchell’in açıklamaları 24 Temmuz günü TBMM’de yapılan görüşmelerde de ele alınmıştır. Devlet Bakanı ve Dışişleri Bakan Vekili Turhan Bilgin, Türkiye’yi cezalandırmanın kimsenin haddi ve hakkı olmadığını ifade ederken, Tarım Bakanı İlhami Ertem de konuşmasında Türkiye’de haşhaş ekimine ilişkin düzenlemelerin ABD’nin hatırı ile yapılmayacağını, Türkiye’de hâlihazırda

³¹² Uslu, **Türk-Amerikan İlişkileri**, 229-230. Oktay Akbal, “Amerikasız da Yaşanır...”, **Cumhuriyet**, 24 Temmuz 1970, s. 2. İlhan Selçuk, “Düşün!”, **Cumhuriyet**, 24 Temmuz 1970, s. 2. Cihad Baban, “Demirel Haklı”, **Cumhuriyet**, 28 Temmuz 1970, s. 2. Abdi İpekçi, “Türkiye Cezalandırılacakmış”, **Milliyet**, 22 Temmuz 1970, ss. 1 ve 9. Nick Ludington, “Mitchell: Staunchest Kick to Turkish-U.S. Relations Since Johnson”, **Daily News**, 27 July 1970, p. 1-2.

³¹³ **T.C. Dışişleri Bakanlığı Belleteni**, (No: 70, Temmuz 1970): 73-74.

bir haşhaş ekim düzenlemesi olduğunu bu düzenlemenin de 1963 yılında çıkarılan 245 sayılı kanun ve 1966 yılında çıkarılan 812 sayılı kanunla tespit edildiğini ifade etmiştir. Bu kanunların da uluslararası anlaşmalara dayandığını belirten Ertem, haşhaş ekimini ruhsata bağlayan bir kanun tasarısı hazırlandığını ve yakında Meclise sunulacağını açıklamıştır. Ayrıca, *“biz hükümet olarak, haşhaş ekiminin, iller itibariyle tahdid [sınırlama] yoluna gidiyoruz. Miktar itibariyle tahdidi düşünmüyoruz. Biz anlaşmalara bağlıyız”* diyen Ertem, hiçbir devletin Türkiye’nin iç işlerine karışmasına izin verilmeyeceğini de söylemiştir.³¹⁴ Milletvekili Celal Kargılı da yaptığı konuşmada, sömürge ülkelerine yaraşır bir şekilde Amerikan Hükümeti’nin Adalet Bakanı tarafından, azarlanmasından dolayı, Türk ulusunun derin üzüntü içinde olduğunu söylemiştir.³¹⁵ Muhalefet ise Mitchell’i ve ABD Yönetimi’ni çok daha sert ifadeler kullanarak protesto ederken YTP Genel Başkanı Tahsin Banguoğlu, *“Amerikalıları, Türkiye’yi suçlayacakları yerde kendi çocuklarını terbiye etmeye davet ederken, ABD Adalet Bakanı’nın da Türkiye’den önce kendi Milli Eğitim Bakanı’na ceza vermesi gerektiğini”* belirtmiştir.³¹⁶

John Mitchell’in sözlerinin Türkiye’de yarattığı olumsuz hava, yine ABD Yönetimi’nin Türkiye’ye vereceği güvence ile dağılacaktır. Türkiye’nin Washington Büyükelçisi ABD Dışişleri Bakanlığı’na çağrılarak, kendisine *“ABD Hükümeti’nin afyon konusu dolayısıyla Türkiye’ye herhangi bir ekonomik yaptırım uygulama niyetinde olmadığı”* bildirilmiş olup konu hakkında görüşmelerin devam ettiği bilgisi paylaşılmıştır.³¹⁷ Federal Uyuşturucu Maddeler Dairesi Avrupa Bölüm Başkanı John Cusack da Türkiye’ye gelerek, Türk yetkilileri ambargonun söz konusu olmadığı hususunda ikna etmeye çalışmıştır. Türkiye’ye yönelik ekonomik yaptırımları öneren dış ticaret yardım yasası teklifi de ABD Kongresi’nde reddedilmiştir.³¹⁸

Ayrıca 28 Temmuz 1970’te Birleşmiş Milletler Ekonomik ve Sosyal Konseyi’nin uyuşturucu maddeler konusunda Cenevre’de yaptığı toplantıda, konseye sunulan ABD tasarısı görüşülmüştür. Tasarıda sadece uyuşturucu madde üretiminde kullanılan ham maddeler ile ilgili kontrol tedbirlerinden bahsedilmiştir. Bizzat ABD

³¹⁴ T.C. Dışişleri Bakanlığı Belleteni, (No: 70, Temmuz 1970): 75.

³¹⁵ Uslu, **Türk-Amerikan İlişkileri**, 229. “Demirel: Kimse Bize Ceza Veremez”, **Milliyet**, 23 Temmuz 1970.

³¹⁶ Erhan, **Beyaz Savaş...**, 107.

³¹⁷ T.C. Dışişleri Bakanlığı Belleteni, (No: 70, Temmuz 1970): 23.

³¹⁸ Erhan, **Beyaz Savaş...**, 108.

Temsilcisi tarafından “uyuşturucu madde” kavramına dahil olduğu resmen kabul ve beyan edilen (lsd, amfetaminler, barbutirikler gibi) sentetik psikotrop maddeler ile ilgili kontrol tedbirlerinden hiç bahsedilmemektedir. 10-24 Temmuz tarihleri arasında Birleşmiş Milletler Ekonomik ve Sosyal Konseyi’ndeki faaliyetler vesilesiyle Cenevre’de ve Ankara’da yapılan temaslar sırasında, Türk yetkililer tasarıya ilişkin, Pakistan ve Tunus’un da desteklediği, değişiklik tekliflerini Amerikan makamlarına bildirmişlerdir. ABD tasarısı, Türkiye’nin ilettiği değişiklik teklifleri ile Konsey’de oybirliği ile kabul edilmiştir.

“Bu suretle, uyuşturucu ham madde üreticisi memleketler kadar, sentetik psikotrop maddeler imal eden sınai ülkeler de, başta Birleşik Amerika olmak üzere, kendilerine düşen gayretlere girişmek ve tedbirleri almakla her devlet gibi, yükümlü olacaklardır.”³¹⁹

Türkiye’nin ABD tasarısına ilişkin değişiklik teklifi sunmasındaki temel amaç, “insanlığa karşı bir tehdit” olarak nitelendirilen uyuşturucu madde bağımlılığının bütün yönlerini kapsayan uluslararası bir plan dahilinde tedbirler alınmasıdır. Bu doğrultuda, afyon ve uyuşturucu maddeler üretiminin sınırlandırılması ve kontrolü suretiyle ve sadece Türkiye gibi ham madde üreticisi ülkeler ele alınarak bir inceleme ve çözümleme yapmak sorunu kökten ortadan kaldırmayacaktır. Türkiye, sorunun sadece bir yönünü oluşturan uyuşturucu maddeler üretiminde kullanılan ham maddelerin kontrolüne ek olarak, sentetik psikotrop maddeler imalinin de kontrolü ve suistimalinin durdurulması yolunda milletlerarası alanda gerekli tedbirlerin alınmasının şart olduğunu ileri sürer. Diğer taraftan, “kanunî mahiyet taşıyan” ve kontrol altında tutulan ham madde ekiminin tamamıyla yasaklanması da söz konusu olamaz. Aynı durum, ilaç niteliği taşıyan sentetik maddelerin üretiminde de geçerlidir. Türkiye’nin bu konudaki önerisi de, ilaç niteliği taşıyan sentetik maddelerin üretiminin yasaklanmasından ziyade üretim kontrolünün yapılmasıdır. Böylelikle, meselenin tek taraflı gösterilmesi ve Türkiye gibi tarımsal ham madde üreticisi olan ve çoğu gelişme halinde bulunan ülkelerin dünyaya zehir süren tek kaynak olarak takdim edilmesi önlenmek istenmiştir.³²⁰

³¹⁹ T.C. Dışişleri Bakanlığı Belleteni, (No: 70, Temmuz 1970): 76-77.

³²⁰ T.C. Dışişleri Bakanlığı Belleteni, (No: 70, Temmuz 1970): 76-77.

3.4. Kriz Yönetimi (I. Evre) ve Yumuşama

Türkiye'nin ABD baskısı ile ve izleyen süreçteki müzakereleri dikkate alarak yapmış olduğu ulusal düzenlemelerle haşhaş ekimini toptan yasaklamış olması ile iki ülke arasında bu konuda yaşanan uyuşmazlık ve çatışma süreci sonlanmıştır. Ancak bu tarihten sonraki evre taraflar arasında mutabık kalınan düzenlemelerin işleyişinin nasıl gerçekleştirileceği ve uygulamada karşılaşılabilecek güçlüklerin nasıl ve hangi yöntemlerle aşılabileceği üzerinde yeni tartışmaları da beraberinde getirmiştir.

Özellikle yasaklama kararı ile beraber Türkiye ulusal kamuoyunda muhalefet ve basın da yoğun ilgisi ile bu konuda hükümeti hedefe oturtan bir tepki/eleştiri süreci başlamıştır. Her ne kadar askeri / sivil otoriter bir dönemin izleri yoğun olarak hissedilmiş olsa da basın ve kamuoyunda muhalefetin tepkileri ve direnci yoğun olarak hissedilmiştir.

Bu tepki zaman dilimi içerisinde giderek askeri-sivil otoriter yönetimin sonunu da hazırlamış ve 1973 genel seçimlerinde sivil siyasetin seçim kampanyalarında haşhaş ekimine getirilen yasağın kaldırılması gereği sıklıkla dillendirilir olmuştur. Dolayısıyla aslında yasaklama kararı ile gelen evre çatışma çözümü/kriz yönetimi açısından bir tür geçiş evresidir ve bu süreçte varılan mutabakatın ortadan kaldırılması taraflar arasında hızlıca yeni bir kriz yönetim sürecine geçileceğinin de işaretidir.

3.4.1. Kriz Yönetimi (I. Evre) ve Yasaklama Arifesi

12 Mart 1971'de Türk Silahlı Kuvvetleri'nin verdiği muhtıra ile Süleyman Demirel'in başkanlığındaki hükümet istifa edince yeni hükümeti kurma görevi 19 Mart'ta Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay tarafından CHP Kocaeli Milletvekili Nihat Erim'e verilmiştir. Partisinden istifa eden Nihat Erim yeni hükümeti 26 Mart'ta açıklamıştır. Partiler üstü bir teknokrat hükümet olan Erim Hükümeti CHP, AP ve MGP milletvekilleri ile bazı bürokratlardan oluşmuştur. Dışişleri Bakanlığı görevine ise NATO Genel Sekreteri Birinci Yardımcısı Büyükelçi Osman Olcay getirilmiştir.³²¹

³²¹ Erhan, **Beyaz Savaş...**, 115.

12 Mart olayı, Türkiye'nin dış politikasını şekillendiren dış etkenlerden bağımsız okunamaz. Ortadoğu'nun bunalım anına rastlayan 12 Mart Muhtırası'nın³²² etkenlerinden biri olarak ABD Başkanı Nixon'ın en önemli politika gündemlerinden birisi olan haşhaş sorununun çözülememesinin olduğu söylenebilir. Bu görüşü savunanlara göre;

“ABD Yönetimi Türk siyasi hayatında çok önemli bir yeri olan 12 Mart Muhtırası'nı verenleri teşvik etmiştir. Haşhaş ekiminin yasaklanmasının ancak oy kaygısı olmayan bir hükümet tarafından alınabileceğine inanan ABD Yönetimi plan ve icraat aşamasında müdahaleci generallerin yanında yer almıştır. Bu destek karşılıksız kalmamış, 1971'in yaz aylarında haşhaş ekimi yasaklanmıştır”.³²³

Afyon sorununun 12 Mart oluşumundaki yerini, 12 Mart'ı hazırlayan dış etkenler arasındaki önemini açıkça ortaya koyan bir diğer isim ise dönemin Dışişleri Bakanı İhsan Sabri Çağlayangil olmuştur. Çağlayangil, “12 Mart'ta CIA vardır, büyük ölçüde vardır; 12 Mart'ta haşhaş vardır,” sözleriyle müdahalenin haşhaş ekiminin bir sorun haline getirilişi nedeniyle ABD tarafından yaptırıldığını savunmuştur.³²⁴ Cüneyt Arcayürek, “haşhaş kavgası” konusunda Çağlayangil'in ABD Büyükelçisi Parker Hart ile görüşmesini şöyle aktarmıştır:

“Bana, ‘Başbakan haşhaş ekiminin tümüyle yasaklanmasına karşı çıkıyor, iyi olmayacak, aleyhinize sonuç verecek,’ dedi. Başbakan’a bunu söylememi istiyordu.

‘Sen söyle’ dedim. Bana, ‘Resmen söyleyemem’ dedi. İkisini bir akşam üzeri Dışişleri Konutu’nda buluşturdum. Balkona çıktık. Viski içiliyor. Hart’a Demirel, 27 ilde ekiliyordu, şimdi beşe indirdik. İki üç ilde karar kılacağız. Tümüyle nasıl menederim? Adını afyondan alan ilimiz var,’ dedi. Bizdeki üretimin hepsi ABD’ye gitse 250 milyonluk ülkede 25 milyon kişinin uyuşturucu ihtiyacını karşılayamayacağını söylüyordu. Üretim belliydi, büyük kısmını devlet alıyordu. ‘Sizi doyurmaz bu üretim,’ diyordu Demirel.”³²⁵

Parker Hart ise Türk yetkililere “*Türk haşhaşının ender bulunan nitelikte bir nesne olduğunu, uyuşturuculara az katkısı ile fazla değer kattığını, yapılan analizlerde bu gerçeğin ortaya çıktığını*” anlatmıştır. Hart, bu görüşmede Türkiye'nin haşhaş ekimini topyekün yasaklamaması halinde olabilecekleri da bildirmiştir:

“Hart'ın, ‘Başbakan’a söyle, haşhaş ekimini tümüyle yasaklamıyor, sonu iyi olmayacak, aleyhinize sonuç verecek,’ demesinden sonra, 12 Mart'ta darbe!

CIA'nın rolü? Bir soru: Kışkırtıcılığı, gelişen olaylar içinde aldığı rol, yadsınabilir mi?

³²² Cem, **Tarih Açısından 12 Mart**, 265-267.

³²³ Erhan, **Beyaz Savaş...**, 116. Bülent Ecevit'le 15 Mart 1995'te yapılan mülakat.

³²⁴ Cem, **Tarih Açısından 12 Mart**, 296. Ayrıca ABD'nin istihbarat teşkilatı CIA'nın “dost ve müttefik” ülkelerin iç politikalarına nasıl müdahil olduğu hakkında 1971 askeri muhtırasından yaklaşık beş yıl önceki bir açıklama için bkz. “Bülent Ecevit, CIA'yı Suçladı”, **Milliyet**, 21 Haziran 1966.

³²⁵ Arcayürek, **Derin Devlet (1950-2007)**, 241.

Hele Nixon döneminde, 20 yıl deneyimli CIA yöneticisi Howard Hunt'ın resmi ifadesinde:

'CIA'da çalıştığı sürece görevinin 'yabancı hükümetleri devirmek' olduğunu' söylemesinden sonra!

Nixon'un ABD'de partileri gizli gözler ve kulaklar kullanarak izlettiğinin kanıtlanmasından sonra...

CIA'nın Türk iç politikasındaki yerini ve eylemlerini kim göz ardı edebilir?

Son örnek: 12 Mart yönetiminin işbaşına getirdiği Nihat Erim hükümetinin ilk işi, haşhaş ekimini tümüyle yasaklamak oldu.

ABD'ye başbakan olarak giden Nihat Erim'i, Richard Nixon, Beyaz Saray'ın kapısında karşılıyordu.³²⁶

Demirel ise 12 Mart Muhtırası'nda CIA gerçeğini reddeden direkt bir tepkide bulunmamakla birlikte konu hakkında genel bir çizgi sunmuştur:

"Haşhaş Nixon'un tutkusuydu. CIA'nın da. Üretimi yasaklamamızı istediler. Geri çevirdim. Türkiye'nin kısıtlı haşhaş üretimiyle Amerikan gençliğini zehirleyen ülke olarak nitelendirilmesini istemiyordum, isteyemezdim."³²⁷

Diğer taraftan Demirel Hükümeti'nin Devlet Bakanlarından Turhan Bilgin, Çağlayangil gibi direkt, 12 Mart Muhtırası ile haşhaş sorununu ilişkilendirmiş ve müdahalenin NATO çerçevesinde CIA tarafından planladığını dile getirmiştir. Bilgin'e göre, haşhaş sorununun ancak bu yolla çözülebileceğine inanan ABD, müdahalecileri desteklemiştir.³²⁸ Burada şunu belirtmek gerekir ki, ABD'nin Türk Hükümeti'nin haşhaş konusundaki tutumunu onaylamadığı ve 12 Mart Muhtırası'ndan sonra kendisine daha yakın bir hükümetin kurulmasından yana olacağı nettir. Yine de ABD Yönetimi'nin bir askeri girişime destek vermesi sadece haşhaş sorununa dayalı görünmemektedir.³²⁹

Bununla birlikte Türkiye 12 Mart'taki askerî muhtıra dönemine yaklaşırken, afyon konusundaki Amerikan baskısı da giderek artmıştır. Ekonominin bozulan dengeleri ve artan dış kredi ihtiyacının yanı sıra bu baskılar karşısında hükümetler giderek daha da zor durumda kalmıştır. Amerikalılar haşhaş için "Ya denetimi artırın ya da yasaklayın" demektedir. Aslında denetimin zor olduğunu Amerikalılar da bilmektedir. Ortalama 90 bin birime bölünmüş 50 bin hektarın denetlenmesi söz konusudur. Ayrıca her şey değişkendir; bir dönümden elde edilen afyon 500 gram da olabilmektedir 1,1 kilo da. Tonlarca ürün kaçakçılara verilebilir ve bu büyük fark bir gece ansızın bastıran şiddetli bir yağmur ya da donla açıklanabilir. Devletin fiyatı

³²⁶ Arcayürek, **Derin Devlet (1950-2007)**, 241- 242.

³²⁷ Arcayürek, **Derin Devlet (1950-2007)**, 232.

³²⁸ Cem, **Tarih Açısından 12 Mart**, 313.

³²⁹ Erhan, **Beyaz Savaş...**, 116.

düşürmesi de ekimi engellememekte, sadece büyük miktarda ürünün yeraltı piyasasına kaymasına yol açmaktadır.³³⁰ TMO'nun 1970 yılı verilerine göre iş programında 8.600.000 lira ödemek suretiyle 100 ton afyon satın alınacağı tahmin edilse de hava şartlarının olumsuz olmasından dolayı tahmin edilen afyon alımlarında tahmin edilen seviyeye ulaşamamıştır.³³¹ Bununla birlikte ilgili yılda fiyatlar düşünce üreticiler sadece 63 ton afyon satmıştır. Bir önceki ve sonraki yıllarla karşılaştırıldığında bu en az 90 ton afyonun kaçakçılara satıldığını göstermektedir.³³²

12 Mart 1971 askerî muhtırasından sonra kurulan hükümete başkanlık eden Nihat Erim, haşhaş konusunda Demirel'den daha ılımlı bir tavır takındır. Erim, seçimlere gitmek ve halktan oy istemek gibi bir kaygı taşımamaktadır. Ayrıca, Türkiye'de kurulan bir ara rejim hükümetinin, ABD'nin desteği olmadan ayakta kalmasının mümkün olmadığına farkındadır. Göreve geldikten çok kısa bir süre sonra, Türkiye ile ABD arasında haşhaş üretiminin tamamen yasaklanması konusunda müzakereler başlamıştır.³³³

Erim Hükümeti'nin haşhaş sorunu konusundaki politikasının daha tam anlamıyla belirginleşmediği Mart ve Nisan aylarında, ABD Kongresi'nde, içlerinde Türkiye'nin de bulunduğu afyon üreticisi ülkelere yönelik kampanya sürmektedir. Bu konuda yapılan görüşmelerde Idaho Senatörü Frank Church Senato'ya, Amerikan Dış Yardım Yasası'nda bir değişiklik teklifi vererek kendi ürettikleri uyuşturucu maddelerin ABD'ye girmesini önlemeyen ülkelere yapılan yardımların durdurulmasını talep etmiştir. Bu teklife en büyük desteği veren Minnesota Senatörü Walter Mondale'dir. Türkiye'ye karşı yürütülen kampanyanın önde gelen isimlerinden biri olan Mondale, eroin konusunun hassasiyeti dolayısıyla Kongre üzerinde yoğun bir baskı bulunduğunu ifade ederek, afyon üretmeye ve eroin imal etmeye devam eden tüm ülkelere Amerikan askeri ve ekonomik yardımının kesilmesini önermiştir. Senatör Mondale'e göre, uyuşturucu sorununun çözümüyle

³³⁰ Erdinç, **Overdose Türkiye...**, 175-176.

³³¹ Toprak Mahsulleri Ofisi, **1970 Yılı ve 33. Hesap Devresine Ait Çalışma, Bilanço, Kâr ve Zarar Raporu**, basım yeri yok, t.y.: 38.

³³² Erdinç, **Overdose Türkiye...**, 176.

³³³ Çağrı Erhan, "ABD ve NATO'yla İlişkiler", **Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşı'ndan Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar (Cilt I: 1919-1980)**, ed. Baskın Oran, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2002): 703.

elde edilecek fayda, Türkiye'nin savunma alanında verdiği faydadan kat kat yüksektir.³³⁴

Amerika'nın haşhaş konusundaki uluslararası politikası Kongre'nin gündemini oluştururken CIA'nın illegal esrar konusunda Türkiye'nin duruşu ve Türkiye üzerinden illegal esrar akışına engel olma faaliyetine dair görüşü, Ulusal Güvenlik Komitesi'nden Harold Saunders tarafından 25 Mart 1971 tarihinde değerlendirilmiştir. Türkiye'de yeni hükümetin öncelikli konusunun muhaliflerin kontrol altına alınması, kampüslerde sükûnetin sağlanması olduğu belirtilmiş ve bunların sağlanmasından sonra afyon meselesinin ele alınması konusunda engel olmayacağı ifade edilmiştir. Bunun yanı sıra, afyon konusunda asker üzerinde etkili olan Cumhurbaşkanı Sunay'ın bilgilendirildiği belirtilmiş, askerin afyon konusunda ikna edilmesinin yolunun açıldığı vurgulanmıştır. CIA'nın değerlendirmesine göre Başbakan Erim'in afyon sorununa karşı görüşünün şimdilik fazla bilinmediği belirtilmekle birlikte, Erim'in uluslararası bir hukuk uzmanı olduğu ve Türkiye'nin Birleşmiş Milletler Antlaşması'na sadık kalacağına dair sözü göz önüne alınırsa Erim'den afyon konusunda destek alınabileceği belirtilmiştir. Ayrıca, Erim'in Amerikan yanlısı bir şahıs olduğu vurgulanmış, siyasi temelini sağlam ve ABD çıkarları konusunda Demirel'e göre daha ılımlı olduğu ifade edilmiştir.³³⁵

Amerikan Yönetimi, Kongre'de Türkiye'ye karşı yaptırım uygulanmasını isteyenlerin sayısının artmasının ve bu görüştekilerin arkalarına etkili basın-yayın organlarını almalarının da etkisiyle askeri müdahale dolayısıyla kısa bir süre için duran girişimlerini tekrar başlatmıştır. Nisan 1971 başında ABD Federal Uyuşturucu Maddeler Dairesi Başkanı John Ingersoll, konu ile ilgili bir açıklamasında, dünya ülkeleri arasında afyon istihsalı bakımından üçüncü sırada gelen Türkiye'nin haşhaşın uyuşturucu maddeler trafiği için kullanılmasını önleyici etkili bir kontrol sisteminden mahrum olduğunu ileri sürerek, Amerika'nın Türkiye ve Türkiye'nin benzeri olan diğer ülkelere, bu alanda yardımcı olması gerektiğini ileri sürmüştür. Türkiye'nin en kısa zamanda haşhaş yerine başka ürünleri ikâme etme çalışmalarına başlaması gerektiğini, AID çerçevesinde Türkiye'ye yapılan yardımların da bu çalışmaları finanse edecek biçimde yeniden düzenlenmesinin bir zorunluluk

³³⁴ Erhan, **Beyaz Savaş...**, 117.

³³⁵ Salep, "Türkiye-Amerikan İlişkilerinde Haşhaş Ekiminin Yasaklanması Meselesi", 359-360.

olduğunu ifade etmiştir.³³⁶ 9 Nisan 1971’de ABD Dışışleri Bakanı’nın Kongre’ye sunduğu “Amerika’nın Dış İlişkileri Hakkındaki Rapor”un Türkiye ile ilgili bölümünde ise “*Fransa’da eroin imal edilerek birleşik Amerika’da satılmak üzere Türkiye’de izinsiz afyon üretilmesini ve ihracını bertaraf etme çabalarında Türk hükümetini teşvik yolunda yoğun bir çaba*” harcandığı ve yapılan tüm sınırlandırma çalışmalarına rağmen Türkiye’den kaçak afyon çıkışının önlenemediğine dikkat çekilmiştir. Sorunun tek çözüm yolunun afyon üretiminin tamamen yasaklanması olduğu bir kez daha vurgulanır ve “*gayrı meşru üretim ile afyon kaçakçılığını önleyecek yeni tedbirleri*”n kanunlaştırılması talep edilir.³³⁷

Ankara’daki ABD Büyükelçisi William Handley de Dışışleri Bakanı Osman Olcay ve Başbakan Nihat Erim ile yaptığı görüşmelerde afyon üretiminin yasaklanmasının sorunun çözümünde tek yol olduğunu ve Amerikan Hükümeti’nin yasaklamadan doğacak zararları karşılayacağını bildirmiştir. Erim Hükümeti, ABD’nin artan baskıları karşısında afyon sorununu herhangi bir şekilde çözmeye karar vermiştir. Haşhaş üretim alanlarının sınırlandırılması, daha sıkı güvenlik önlemleri alınması gibi tedbirler ABD’yi fazla tatmin etmemiştir. Haşhaş üretiminin tamamen yasaklanmasından önce, kaçakçılığın önüne geçilmesini sağlayacak son bir tedbir olarak Hükümet, üreticinin kaçakçı yerine devleti tercih edeceği umuduyla, Mayıs 1971’de TMO’nun afyona verdiği fiyata % 66 zam yapmıştır.³³⁸

Türk Hükümeti’nin son çabası da ABD Yönetimi’ni tatmin etmemiş ve Büyükelçi Handley istişarelerde bulunulmak üzere Washington’a çağrılmıştır. Bunu 14 Haziran 1971’de ABD Başkanı Nixon’ın Fransa, Meksika, Tayland, Türkiye ve Vietnam Büyükelçilerini Beyaz Saray’a çağırarak uyuşturucu maddelerin tamamen ortadan kaldırılmasının ABD’nin en önemli dış politika önceliği olduğunu ifade etmesi izlemiştir. Toplantıda Nixon, Türk Büyükelçisine hitaben, Türkiye’nin alacağı afyon üretimini durdurma kararının ABD tarafından askeri ve ekonomik yardımla destekleneceğini ve bu amaçla Türk Hükümeti’ne 35 milyon dolar vermeyi düşündüklerini bildirmiştir.

³³⁶ Erhan, **Beyaz Savaş...**, 117. “ABD’de Narkotik Kontrol İçin Türkiye’ye Yardım Yapılması İstendi”, **Cumhuriyet**, 7 Nisan 1971.

³³⁷ **T.C. Dışışleri Bakanlığı Belleteni**, (No: 79, Nisan 1971): 97.

³³⁸ Erhan, **Beyaz Savaş...**, 118. “Afyon Alım Fiyatlarına Yüzde 66 Zam Yapıldı”, **Cumhuriyet**, 17 Mayıs 1971.

1971 yılında uyuşturucuyu “Amerikan halkının bir numaralı düşmanı” ilan eden Başkan Nixon³³⁹, 17 Haziran 1971’de ABD Kongresi’ne yolladığı mesajda ise, eroine karşı topyekün bir savaş başlatılmasını istemiştir. 1972 bütçesinde uyuşturucu ile mücadeleyle ayrılan miktarın 365 milyon dolar olmasını isteyen Nixon’ın talebi Kongre tarafından kabul edilmiştir. Tüm yapılanlar ve girişimler karşısında Türkiye’ye yasaklama dışında bir seçenek tanımayan ABD Yönetimi karşısında Türk Hükümeti, Haziran 1971’de ABD’li yetkililerle bir dizi görüşme başlatmıştır. İlk görüşme Ankara’ya dönen Büyükelçi Handley ile Dışişleri Bakanı Olcay arasında 24 Haziran’da yapılmıştır. Bunu Handley, Başbakan Erim ve Başbakan Yardımcısı Karaosmanoğlu arasında 26 Haziran’da yapılan görüşme izlemiştir. Görüşmelerde ABD’nin istediği, haşhaş ekiminin ve afyon üretiminin tamamen yasaklanması olmuştur. Yasaklamanın niteliği konusunda Türk Hükümeti’nin istekleri, tıbbi açıdan afyon üretmekte olan devlet çiftlikleri dışında tüm Türkiye’de afyon üretiminin yasaklanması sonucunda üreticilerin uğrayacağı zararın ABD Hükümeti tarafından karşılanması, bu zarar karşılanırken üreticilerin gelir kaybı ve Türkiye’nin ihracat gelirlerinin düşmesinden doğan kayıpların da göz önüne alınması ve haşhaş ve afyon yerine ABD’nin yardımı ile ihracata dönük tarımsal ve sanayi projelerinin geliştirilmesi olmuştur.³⁴⁰

Türk Tarım Bakanlığı’nın Haziran 1971’de hazırladığı rapora (Beyaz Kitap) göre afyon üretiminin yasaklanmasıyla işsiz kalacak işçilere ve köylülere ödenmesi gereken dört yıllık tazminat miktarı 106.900 milyon dolar olarak hesaplanmıştır. Bundan başka haşhaş yerine ekilecek yeni ürünlerin geliştirilmesinin maliyeti de 324 milyon dolar olarak belirtilmiştir. Ancak ABD toplam 450 milyon doları bulan bu tazminat isteği karşılığında yılda 3,5 milyon dolardan 10 yıl için 35 milyon dolar verebileceğini Türkiye’ye bildirmiştir. Ayrıca ikâme projelerinin geliştirilmesinde yardımcı olacağını da taahhüt etmiştir. Türkiye de böylece kendi hesapladığı zararın onda birinden az bir teklifi benimseyerek Haziran sonunda haşhaş ekiminin ve afyon üretiminin yasaklanmasıyla ilgili kararı almayı kabul etmiştir.

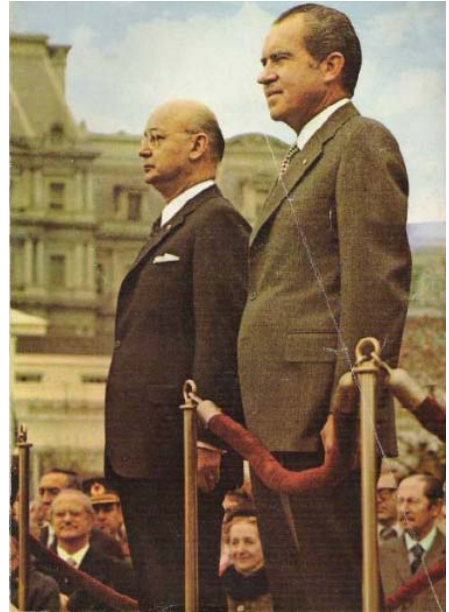
³³⁹ Liana W. Rosen, “International Drug Control Policy: Background and U.S. Responses”, **CRS Report for Congress**, Congressional Research Service, 7-5700, RL34543, March 16 (2015): 12. Ayrıca çalışmada ABD’nin 2004-2013 yılları arasındaki uluslararası uyuşturucu ticareti anlatılmış ve Amerikan dış politikasında bu konunun nasıl ele alındığı tartışılmıştır.

³⁴⁰ Erhan, **Beyaz Savaş...**, 119-120. Bülent Ecevit’le 15 Mart 1995’te yapılan mülakat.

Bir askeri dönem hükümeti olarak uluslararası alanda ABD'nin desteğine büyük ihtiyaç duyan Erim Hükümeti'nin, ABD'nin taviz vermez tutumu karşısında, iki aylık bir direnme çabası sonucunda, afyon üretimini yasaklamayı kabul etmesi doğal bir tutumdur. Halka ve demokratik kitle örgütlerine dayanmayan yönetimlerin, yurtiçinde ve dışında destek bulmak ve iktidarlarını sağlamlaştırmak amacıyla çoğu zaman ülkenin uzun vadeli çıkarlarına ters düşen kararlar aldıkları açıktır. Söz konusu yönetimlerin halka karşı siyasi sorumluluk taşımamaları bu tür kararların alınmasında etkili olmuştur.³⁴¹

3.4.2. Türkiye'de Haşhaş Ekiminin ve Afyon Üretiminin Yasaklanması

Bakanlar Kurulu 29 Haziran 1971'de yayımladığı bir kararname ile Türkiye'de haşhaş ekiminin ve afyon üretiminin yasaklandığını bildirmiştir. Kararname'de, haşhaş ekiminin Denizli, Uşak ve Konya illerinde 1971 sonbaharından, Afyon, Kütahya, Burdur ve Isparta illerinde ise 1972 sonbaharından itibaren durdurulması öngörülmüştür. Bakanlar Kurulu'nun kararına göre bu yedi ilde haşhaş ekimi yapanların TMO'ya 1971'de teslim ettikleri afyon miktarı baz alınarak bir tazminat verileceği de belirtilmiştir.³⁴²

Kararnamenin yayımlanmasından bir gün sonra, 30 Haziran 1971'de Başbakan Nihat Erim yaptığı açıklamada 1972'den sonra Türkiye'de haşhaş ekiminin yasaklanacağını söylemiştir.³⁴³ Erim'in bu yasaklamada en çok göz önünde tuttuğu *"Amerika'nın haşhaş ekiminden ve kendi memleketine sokulan kaçak yasak afyon iptilasının verdiği zarardan fevkalade üzüntülü oluşu"*dur. Erim, Amerika'nın buna karşı çareler aramakta olduğunu ve Amerika'nın bu durumundan Türkiye

³⁴¹ Erhan, **Beyaz Savaş...**, 120-121.

³⁴² **Resmî Gazete**, 13881, 30 Haziran 1971.

³⁴³ **T.C. Dışişleri Bakanlığı Belleteni**, (No: 81, Haziran 1971): 75.

lehine yararlanmayı düşündüğünü dile getirir.³⁴⁴ Haşhaş yasağının gerekçesini de kararın alınmasından bir gün sonra basına açıklarken, *“Türkiye’nin dünya gençliği için kahredici bir afet halini almış uyuşturucu maddeler sorunu karşısında sessiz kalamayacağını, taraf olunan uluslararası antlaşmaların kaçakçılığın önlenememesi halinde üretimin durdurulmasını öngördüğünü, yasaklama kararının da bu nedenle alındığını”* ifade etmiştir. Alınan tüm önlemlere rağmen kaçakçılığın önüne geçilemediğini belirten Erim’in sözleri ABD’nin Türkiye’den yapılan kaçakçılık ile ilgili iddialarını doğrular niteliktedir:

“1970 yılı süresince kaçakçılar hesabına büyük gelişme olmuştur. 1969 yılında 11 ilde ekilen haşhaştan Toprak Mahsulleri Ofisi’nin eline 116 ton afyon geçtiği halde, 1970 yılında 9 ilden Ofise intikal eden toplam afyon sadece 60 tondur. Aradaki farkın nereye gittiğini bütün dünya sormaktadır.(...) Uluslararası çapta örgütlenmiş bir kaçakçılık şebekesinin Türkiye için siyasi ve iktisadi bir mesele teşkil ettiği muhakkaktır. Bunların memleketimizin itibarı ile daha fazla oynamalarına izin verilmeyecektir.”³⁴⁵

Başbakan Erim, Türk halkına bu açıklama ile, kaçakçıların Türkiye’nin itibarıyla oynamalarının önüne geçilmesi için haşhaş ekimini yasaklamaya gidildiğini söylemiştir. Buna karşın yasaklamanın Türkiye’nin itibarını kurtarmadığını aksine bir kaçakçılık şebekesi karşısında gerekli güvenlik önlemlerini alamaması ve mücadeleye devam etmek yerine kendi köylüsünün menfaatini olumsuz etkileyecek bir biçimde yasaklamaya gidiş, Türkiye’nin gücü hakkında özellikle karşı taraftaki karar alıcı için şüpheler doğurmuştur.

Haşhaş yasağını açıklarken Başbakan Erim ABD’nin baskılarından, iki ülke arasında aylar süren görüşmelerden ve köylüye vaat edilen tazminatın ABD’nin yardımı ile ödeneceğinden ise hiç bahsetmemiştir. Yasağın uluslararası bir yükümlülükten kaynaklandığını belirtirken, yasak kararının arkasında ABD’nin varlığını adeta örtmeye çalışmıştır. Bunu yaparken de zaten yasak karardan ötürü hükümete karşı iyi duygular beslemeyen Türk halk kesimlerinin daha da öfkelenmesine neden olunmuştur. Ancak Nihat Erim’in gizlemeye çalıştığı bu gerçek, aynı gün ABD Başkanı Nixon’ın yaptığı basın açıklamasıyla tüm çıplaklığıyla ortaya çıkmıştır.³⁴⁶ Nihat Erim’in “cesur, ileri görüşlü ve örnek bir devlet adamı” olduğunu belirterek başladığı açıklamasında ABD Başkanı Nixon, Amerikalı yetkililerin Nisan-Haziran 1971 döneminde Başbakan Erim ve Dışişleri

³⁴⁴ Erim, **12 Mart Anıları**, 232.

³⁴⁵ **T.C. Dışişleri Bakanlığı Belleteni**, (No: 81, Haziran 1971): 139.

³⁴⁶ Erhan, **Beyaz Savaş...**, 122.

Bakanı Olcay ile görüşmeler yaptıklarını, yasaklama kararının bu görüşmeler sonunda alındığını ifade etmiştir. Konuşmasında Türk köylüsünün durumuna da değinen Nixon, “Yüzyıllar boyunca, onbinlerce Türk çiftçisi, meşru bir gelir olarak ve yenebilen yağ ve tohumu için haşhaş yetiştirmiştir” diyerek Türkiye’deki haşhaş ekiminin kullanım alanlarını da belirtmiş olup Türkiye’yi “haşhaş ekimi yapan ülkeler arasında, afyon veya eroinin uyuşturucu madde olarak kullanılması alışkanlığının hemen hemen bilinmediği” ülkelerden biri olarak tanımlamıştır.³⁴⁷ Nixon, ABD’nin Türk köylüsünün uğradığı zararı tazmin etmeye her zaman hazır olduğunu da belirtmiştir.

Bulunan formül, “halen ekim yapmış bulunan (1971’de yasaklanan 3 il ile birlikte: 4+3) ildeki çiftçilere, kaybedecekleri gelirlerini karşılamak üzere, önümüzdeki yıldan itibaren tazminat verileceği”dir.³⁴⁸

“Bu tazminatın esası şu olacaktır: Bu yıl ekicinin Toprak Mahsulleri Ofisi’ne satacağı afyon ile tohum, sap, vesaire gibi yan ürünlerin tümünün milletlerarası piyasadaki kıymeti temel alınacaktır.

Ayrıca bu çiftçilerin kaybolan gelirlerini başka yollardan yerine koymak, onlara geçim imkânları sağlamak için de, bölgede gerekli uzun vadeli yatırımlar yapılacaktır. Bu yatırımlar meyvelerini verinceye kadar, köylüye tazminat ödenmesine devam edilecektir. Bu yıl ekim yapanlardan, önümüzdeki sonbahar devresinde kendi istekleriyle bu ekimden vazgeçenlere de aynı esas üzerinden tazminat verilecektir.

Bütün haşhaş üreticilerinin ofise teslim edecekleri miktar ne kadar büyük olursa, gelecek yıllarda ekmeden alacağı tazminat da o kadar geniş olacaktır.”³⁴⁹

Yine haşhaş ve afyon konusunda 29 Temmuz günü Burdur deprem bölgesini ziyaret ettikten sonra, Erim, Afyonlulara hitabında şunları söylemiştir:

“Önümüzdeki 1972 yılının ekim mevsiminde artık Türkiye’nin hiçbir yerinde afyon ekilmeyecektir. Bununla biz, önce milletlerarası alanda yüklendiğimiz taahhüdü yerine getirmiş olduk. Ama bunun da üstünde insanlık âlemine karşı, herkesin hayranlık ve takdirle karşıladığı bir vazife yapmış olduk. (...) Ancak bunu yaparken Türk köylüsünün, Türk çiftçisinin ve afyondan geçinen esnafın, iş sahiplerinin en küçük bir kayba uğramamasını sağlamış bulunuyoruz. Önümüzdeki sene bu vilayetin afyon ekmeye hakkı vardır ama kendiliğinden ben afyon ekmeyeceğim deyip de afyon ekmeyenlere, bu sene Toprak Mahsulleri Ofisi’ne teslim ettiği afyon bedeli kadar para açıktan ödenecektir.

Sanki ekmiş de mahsulünü getirmiş Toprak Mahsulleri Ofisi’ne vermiş gibi, öbür sene açıktan para ödenecektir. Bununla da kalınmayacak, şimdi önümüzdeki hafta ve daha öbür hafta, buraya Ankara’dan bir heyet gelecek afyon ekim sahalarını ve afyon istihsalini, afyondan kazanılan parayı tespit edecek. Eylül ayı içinde Amerika’dan ziraat uzmanları, mütehassısları buraya gelecek ve bu bölgede afyon ekilmediği zaman bunun yerine hangi mahsulün afyondan da verimli bir şekilde ekilebileceğini ve ondan istifade edilebileceğini tespit edecektir. Yalnız bununla da kalmayacak, bu bölgenin kalkınması için ne yapmak lazımsa, bunları yerinde inceleyecek, bizim mütehassıslarımızla beraber tespit edecek, önümüzdeki seneden itibaren de

³⁴⁷ T.C. Dışişleri Bakanlığı Belleteni, (No: 81, Haziran 1971): 141-142.

³⁴⁸ Erim, 12 Mart Anıları, 235.

³⁴⁹ Erim, 12 Mart Anıları, 235.

bunun uygulanmasına geçilecektir.

Bu yeni meşgale, yeni ekim, yeni mahsul iyice yerleşinceye kadar, halk buna alışınca kadar, hükümet afyon ekilmediği için tazminat vermeye devam edecektir. Bu tazminatın esası da, çok rica ederim bunu unutmayın, bu sene Toprak Mahsulleri Ofisi'ne herkesin ne kadar afyon verdiği hesap edilerek tespit olunacaktır. (...) Bütün köylere bunu yayın anlatın, bu sene mahsulü getirip Toprak Mahsulleri Ofisi'ne vermekle, önümüzdeki yıllar için şimdiden, benim size sayıp anlatamayacağım kadar, büyük menfaatler olacaktır.³⁵⁰

Türk Hükümeti'nin aldığı yasaklama kararı ABD Kongresi'nde de büyük memnuniyetle karşılanmıştır. Idaho Senatörü Frank Church ve Missouri Senatörü Stuart Sumington yaptığı konuşmalarda Türkiye'yi aldığı karardan dolayı kutladılar. Ancak bu kararın tek başına ABD'deki uyuşturucu sorununu çözemeyeceğini ve Başkan Nixon'ın daha etkili önlemler alması gerektiğini belirttiler. Amerika Dışişleri Bakanlığı ise Kongre'ye uyuşturucu madde kaçakçılığını önlemekte başarısızlığa uğrayan ülkelere dış yardımın kesilmesine muhalif olduğunu bildirir.³⁵¹

Senatörlerin bu açıklamaları, Türkiye'nin afyon üretimini durdurmasıyla ABD'deki uyuşturucu sorununun çözülemeyeceğini ortaya koyduğu, yani ülkeye diğer pek çok yerden uyuşturucu girdiğinin bilindiğini gösterdiği için önemlidir. Bu açıklamalardan bir ay sonra 31 Temmuz 1971'de Kongre, Dış Yardım Yasa Tasarısı'nın bir bölümünde değişiklik yaparak Başkan'a, uyuşturucularla mücadelede yabancı hükümetlerle işbirliği ve gerekli önlemleri almayan ülkelere yapılan tüm yardımları askıya alabilme yetkisini vermiştir. Bu karar gerçekte Altın Üçgen ülkelerini hedef almaktadır. Türkiye'nin kararı ile sorunun çözülmeyeceğinin çok iyi bilindiği bir kez daha teyit edilmektedir.³⁵²

İran, İngiltere ve Almanya Dışişleri Bakanları da yaptıkları açıklamalarda "Türkiye'nin kararından duydukları memnuniyeti" dile getirmiştir. Ancak Türkiye'de karara karşı tepkiler "memnuniyet"ten uzaktır. Türk kamuoyu yasağın ardında ABD'nin baskıları olduğunu bilmektedir. Bu durum, Hükümet'e karşı güvensizlik duygularının artmasına neden olmuştur. Buna rağmen, yasaklama karşılığında ABD'nin yüklü bir tazminat vereceği umulduğundan, bazı basın organlarında kararı olumlu karşılayan yorumlar yer almıştır. Ancak tazminat miktarının 10 yıla yayılmış 35 milyon dolar olduğu bilinmemekte, ABD'nin en az 100 milyon dolar yardımda bulunacağı tahmin edilmektedir. Türkiye ile ABD

³⁵⁰ Erim, **12 Mart Anıları**, 237-238.

³⁵¹ "Türkiye'nin Kararı, Afyon Trafikini Tek Başına Hal Yolu Değildir", **Milliyet**, 3 Temmuz 1971.

³⁵² Erhan, **Beyaz Savaş...**, 123.

arasındaki yasaklama ve yardım pazarlıkları gizli mektup teatisi yoluyla yapıldığı ve ortada resmi bir belge olmadığı için Türk kamuoyu yasağın karşılığının ne olacağı konusunda sağlıklı bilgi sahibi olamamıştır.³⁵³

Yasak kararının alınması TBMM’de yapılan konuşmalara da yansımış olup CHP’ye mensup milletvekilleri kararın gereksiz olduğu görüşünü savunmuştur. Denizli Milletvekili İlhan Açıkalın, “*yasaklama ile köylünün perişan olduğunu*” vurgulayarak, “*afyonun en çok üretildiği Hindistan yerine Türkiye’ye baskı yoluyla haşhaş ekiminin yasaklattırılmasının büyük devletlerin çıkarlarına uygun bir davranış olduğunu*” söylemiştir. Konuşma yapan milletvekillerinin çoğunluğu uluslararası ilaç sanayinde kullanılan Türk afyonunun yerini Hint afyonunun alacağını, afyon üretiminin durdurulmasından en büyük yararı Hindistan’ın sağlayacağını savunurlar.³⁵⁴

Haşhaş ekicileri ise bu kararın ne getireceğini ya da götüreceğini hesap etmediklerinden, kararın açıklanmasından hemen sonra herhangi bir tepkide bulunmamıştır. Ayrıca örgütlü bir yapıya sahip olmadıklarından hükümeti muhatap alan düşüncelerini dile getirecek bir imkânları da olmamıştır. Özellikle sıkıyönetim ortamında böyle bir imkân bulmaları mümkün olmamıştır. Afyon köylüsünün sesini yükseltmeye başlaması, afyon ikamesi projelerini ve tazminat programlarının yetersizliğinin ortaya çıktığı 1972 yılından sonra yoğunlaşmıştır.³⁵⁵

Feroz Ahmad, Erim’in haşhaş ekimindeki bu “*pazarlığı*”nı “*üreticiler için ekonomik bir felaket*” olarak yorumlar.³⁵⁶ Haşhaş yetiştiricileri, haşhaştan topraklarında yetiştirdikleri diğer ürünlerden kazanabileceklerinden çok daha fazla para kazanmaktadırlar. Dolayısıyla ekimi sınırlama ya da yasaklama geleneksel üreticilere ekonomik bir darbe olmuştur.³⁵⁷ Kamuoyunun genel tepkisi, utanç ve umutsuzlukla birlikte pek çok insan hükümetin ABD baskısına ve “*rüşvet*”ine boyun eğdiğine inanmıştır. Zira 35 milyon dolarlık anlaşmayı “*rüşvet*” olarak anlamışlardır.

³⁵³ Erhan, **Beyaz Savaş...**, 122-124.

³⁵⁴ **TBMM, Millet Meclisi Tutanak Dergisi**, Dönem: 3, Birleşim:114, Cilt: 37, (23 Mayıs 1973): 537.

³⁵⁵ Erhan, **Beyaz Savaş...**, 125.

³⁵⁶ Feroz Ahmad, **Demokrasi Sürecinde Türkiye (1945-1980)**, çev. Ahmet Fethi Yıldırım, 3. Basım (İstanbul: Hil Yayın, Ekim 2007): 538.

³⁵⁷ George Harris, **Troubled Alliance: Turkish- American Problems in Historical Perspective, 1945-1971**, Washington (1972): 192.

Böylece Erim'in kararı bütün ülkede tepkiyle karşılanmıştır ve bütün partiler 1973 genel seçimlerinde iktidara geldiklerinde kararı kaldıracaklarını vaat etmiştir. Yasaklama kararı, halk desteğine aldırmayan bir hükümetin kararı olarak tarihe geçmiştir.³⁵⁸

3.4.3. ABD'nin Öngördüğü Yardımlar ve Haşhaş Ekimi İkame Projeleri

Erim, *“12 Mart Anıları”* kitabında haşhaş ekiminin yasaklanması ile ekicilere başka kaynaklara yönelmeleri konusunda destekte bulunulacağı ve bu konuda Amerika'nın yardım taahhüdü olduğunu belirtmiştir. *“Yüzyıllardır haşhaş ektiği halde ekonomik bakımdan ve diğer bakımlardan gelişemeyen bu illere”, “Amerika'nın yardımıyla, dünyanın en modern tarım sistemini”* getirmeyi arzuladığını yazar.

“Amerika bu kadar sıkışmış bir durumda iken, bizde bu afyon ekici ve onun çevresindeki illeri, son yasaklamaya giren yedi ili kapsamına alacak, bir tarım modernizasyonu işine girsek; Amerika'nın teknik ve mali yardımını bu konuda sağlasak; Türkiye'de tarım modernizasyonu için yapılacak çalışmalarda, bu bölgemizi pilot bölge olarak kullansak, hem o bölge halkına hizmette bulunmuş oluruz, hem de o bölgeden bütün Türkiye'de birden bire, dünyanın en ileri ürününü veren tarım çalışmalarının, tarım tekniğinin uygulanmasına geçilmiştir düşüncesindeydim. Tıpkı daha önce karayollarında olduğu gibi; nasıl karayolları genel müdürlüğünü, karayolları teşkilatını kurmadan önce, bizim karayollarının makadam şoseler, il yolları, devletin güç yapabildiği, yılda birkaç yüz kilometrelik yoldan ibaret idi ise, karayolları teşkilatı kurulduktan sonra, bu yeni gelen modern teknik ve makinelerle ve teşkilatla, atlamalar, sıçramalar yapmışsa, tarımda da aynı sonuca ulaşmamız mümkündür. İşte bu düşünce, zaten 42 küsur ilden dört ile indirilmiş olan afyon üretimi, haşhaş ekimini büsbütün yasaklamak ve Amerika'nın bu konuda minnetini, muhabbetini ve her türlü yardımını kazanmak fikri, bende galip gelmişti. Elbette ki, bunda, başta da söylediğim gibi, bir yandan da insani mülahazalar, hakikaten bilhassa Amerika'da ve dalga dalga bütün medeni âlemde, gençler arasında yaygınlaşmakta olan uyuşturucu madde alışkanlığına karşı, Atatürk Türkiye'si'nin insani duygularla aldığı büyük bir fedakârlık teşkil eden kararın yaratacağı manevi etkinin kazancını da göz önünde tutuyordum. İşte bu konuda hazırlığı başarıyla sonuçlandırdık. Nixon'la arzu ettiğim şekilde mesajlar alıp verdik.”³⁵⁹

Erim'in haşhaş ekimini yasaklamasına karşı Amerika, üreticilerden gelen tepkilerden de çekinmesi üzerine, Türkiye'ye 3 yıllık dönem için 35 milyon dolar tazminat ödemeyi taahhüt etmiştir. Bu miktarın 20 milyon dolarının, haşhaş üreticilerine alternatif gelir kaynakları ve istihdam olanakları sağlayacak program ve projelerin geliştirilmesine ayrılacağı öngörülmüştür. 15 milyon doları da legal haşhaş ihracatından elde edilen yabancı döviz kazançları kaybını karşılamak için Türk hükümetine verilecek ve haşhaş üreticilerinin kaybını tazmin etmek için harcanacaktır. ABD aynı zamanda 1972 ürününün kontrol edilebilmesi için 300 bin

³⁵⁸ Ahmad, *Demokrasi Sürecinde Türkiye (1945-1980)*, 538.

³⁵⁹ Erim, *12 Mart Anıları*, 232-233.

dolar ve başka harcamaları karşılamak için de 400 bin dolar vermeyi de kabul etmiştir.³⁶⁰ Amerika'dan bu konuda yardım beklenirken, Amerikan Senatosu 30 Ekim 1971'de, dost ve müttefik ülkelere yapmış olduğu yardıma dair kanunu reddetmiştir. Bu bilgiler bizlere, dış yardım beklentileri üzerine ülke politikalarının belirlenmemesi gerektiğini göstermektedir.³⁶¹

3.4.3.1. İki Ülke Yetkililerinin Yardım Konusunda Yaptığı Görüşmeler

Söz konusu Amerikan yardımı, sözlü bir anlaşmaya dayanmakta, yazılı bir anlaşma bulunmamaktadır. Türk ve ABD'li yetkililer arasında yapılan görüşmelerin seyri bu açıdan önemlidir. Haşhaş ekiminin yasaklanmasından sonra ABD yardımlarının hangi alanda yapılacağı ve yardım miktarının ne kadar olacağı konusu gündeme gelmiştir. Mayıs ayında Türk ve ABD'li yetkililer arasında yapılan görüşmelerde 35 milyon dolarlık bir Amerikan yardımı üzerinde sözlü anlaşmaya varılmıştır. Ancak bu anlaşmanın yazılı bir belgesi olmadığı gibi, yardımın ne kadarının üreticilerin zararını tazmin etmek, ne kadarının haşhaş yerine yeni ürünler geliştirmek için kullanılacağı konusunda da bir program geliştirilmemiştir.

ABD yardımının akıbeti konusunda Türk kamuoyunda olumsuz yönde eleştirilerin artması, ABD Yönetimi'ni bir an önce konuyu görüşmeye yöneltmiştir. Bu bağlamda, ABD Başkan Yardımcısı Spiro Agnew, beraberinde, haşhaş ekiminin yasaklanmasından sonra ortaya çıkan ekonomik durumu tespit etmek, haşhaş yerine ekilecek ürünleri belirlemek ve bunların maddi güçlerini arttırmak için Türk yetkililerle görüşmeler yapmayı amaçlayan ABD Tarım Bakanlığı'ndan bir heyet olmak üzere 11 Ekim'de Ankara'ya gelmiştir. Amerikalı tarım uzmanlarından kurulu heyet, Amerikan Tarım Bakanı'nın 2 Kasım'da Türkiye'ye gelişine kadar çalışma ve incelemelerini sürdürmüştür.³⁶²

ABD Başkan Yardımcısı Agnew iki gün kaldığı Türkiye'de, Başbakan Nihat Erim ile yaptığı görüşmede haşhaş yasağı dolayısıyla ülkesinin duyduğu memnuniyeti bir kez daha dile getirirken, ABD'nin söz verdiği gibi zararların karşılanmasında ve ikame ürün projeleri geliştirilmesinde Türkiye'ye her türlü yardımı yapacağını beyan etmiştir. Agnew, Erim'e Nixon'ın özel mesajını iletirken,

³⁶⁰ Uslu, **Türk-Amerikan İlişkileri**, 239.

³⁶¹ Salep, "Türkiye-Amerikan İlişkilerinde Haşhaş Ekiminin Yasaklanması Meselesi", 362.

³⁶² **T.C. Dışişleri Bakanlığı Belleteni**, (No: 85, Ekim 1971): 67-68.

Başkan'ın her şeyden önce haşhaş yerine ekilecek ürünlerin bir an önce geliştirilmesini ve üretilmeye başlamasını istediğini, beraberindeki tarım uzmanlarının da bu yönde Türk meslektaşlarıyla çalışmalar yapacaklarını söylemiştir.³⁶³

Amerikalı uzmanların 9 Ekim tarihinde Türkiye'ye gelmesinden önce Türk uzmanlarınca tamamlanan iki ön çalışma bulunmaktadır. Bu çalışmaların da değerlendirildiği, Türk ve Amerikalı tarım uzmanları arasında iki hafta süren ortak çalışmalar sonunda, *“Haşhaş Ekim Bölgelerinde Tarımsal Gelirin Geliştirilmesi”* başlığı altında kapsamlı bir rapor hazırlanmıştır. 10 bölümden oluşan ortak heyet çalışması bu raporda, haşhaş ekimi yapılan bölgenin iklimsel ve jeografik özellikleri ile su ve arazi durumu incelenerek, tarla bitkileri, hayvancılık, gıda ürünleri ve tarıma dayalı endüstri projelerinin geliştirilebilmesi için öneriler getirilmiştir. Söz konusu rapor ABD Tarım Bakanı Clifford Hardin'in 2-5 Kasım tarihleri arasında Türkiye'ye yaptığı resmi ziyaret sırasında iki ülke tarım bakanına sunulmuştur. Raporu inceleyen Türk Tarım Bakanı Orhan Dikmen, Hükümet'in zarar gören çiftçilere 1975 yılına kadar tazminat ödemeyi sürdürmenin yanı sıra, ihracata dönük ve ithal ikamesini sağlayacak malların üretimini artıracak, tarımsal sanayii geliştirecek ve çiftçinin ürününü değerlendirecek pazarlama ve alt-yapı tesislerini kuracak projeleri de en kısa zamanda uygulamaya koyacağını bildirmiştir. Amerikan Tarım Bakanı Hardin ise bu projelere geniş ölçüde mali ve teknik yardımda bulunmaya hazır olduklarını ifade etmiştir.³⁶⁴

ABD'li yetkililer haşhaş ekimi ikame projelerine yapılacak mali ve teknik yardımlardan bahsederken Türk yetkililer yasaklama ile yaşanan gelir kaybını ifade eden açıklamalarda bulunmuştur. Tarım Bakanı Orhan Dikmen, ABD'li mevkidaşı ile yaptığı görüşmelerden evvel verdiği bir demeçte konu ile ilgili bir değerlendirme yapmıştır:

“Afyon yasaklanması ile 7 ilimizdeki yıllık gelir kaybı, 256 milyon lirayı bulmaktadır. Haşhaş tohumundan yağ çıkaran sanayi de göz önünde tutulduğu takdirde bu kaybın 300 milyon lirayı aşacağı tahmin edilmektedir. Ayrıca, 1975 yılına kadar, haşhaş ektirilmeyecek çiftçilere tazminat ödenmesine devam edilecektir. Bundan başka, (1) afyon ekimi yasaklanan bölgedeki ekicilerin gelirini arttırmak, (2) ihracata dönük ve ithal ikamesini sağlayacak malların üretimini arttırmak, (3) ürünleri değerlendirecek ve istihdam gücünü arttıracak ziraat sanayiini geliştirmek ve (4) çiftçinin ürününü değerlendirecek pazarlama ve altyapı tesislerini kurmak

³⁶³ Joseph Zentner, “ The 1972 Turkish Opium Ban: Needle in the Haystack Diplomacy? ”, **World Affairs**, No. 136 (1973): 41.

³⁶⁴ **T.C. Dışişleri Bakanlığı Belleteni**, (No: 86, Kasım 1971): 37-38.

için de 6-7 milyar liralık bir yatırıma ihtiyaç olacağı hesaplanmaktadır.”³⁶⁵

Türk ve Amerikan Tarım Bakanları’nın görüşmeler yaptıkları sırada ise Türk basınında, Türkiye’nin yasaklamadan doğan zararının 100 milyon doları bulduğu yönünde haberler yer almıştır. Ayrıca geçiş projeleri için de 300 milyon dolara ihtiyaç duyulduğu iddia edilmiştir. Tarım Bakanı Dikmen, 18 Kasım’da verdiği demeçte 100 milyon dolarlık zararı doğrulamıştır ama projelerin 300

milyon dolara mal olacağı yolundaki iddianın ise gerçekleri yansıtmadığını bildirmiştir. Geriye kalan 300 milyon doların, 100 milyon dolarlık kaybı gidermeye yarayacak tesislerin maliyeti olduğunu belirtmiştir. Tarım Bakanı’nın zarar miktarının 100 milyon dolar olduğunu ifade etmesi, ilk kez bir resmi ağızdan zarara ilişkin bilgi alınması anlamına gelmektedir.³⁶⁶

İki tarım bakanının görüşmesinde haşhaşın yasaklanmasının maliyetinin tahmin edilenden çok yüksek olduğu ortaya çıkmıştır. Türk-Amerikan Müşterek Tarım Komisyonu’nun sunduğu rapor incelendiğinde, haşhaş ekim bölgesinde arazinin haşhaş dışında bir ürünün yetiştirilmesine pek müsait olmadığı görülmüştür. Alternatif ürünler yetiştirilse bile bunun çok masrafla ve uzun dönemde yapılabileceği anlaşılmıştır. Bu gerçekler karşısında ABD’nin yapması gereken tek şey bir an önce vaat ettiği yardımı vermesidir. Zira yeterli yardımın zamanında verilmesiyle Türk kamuoyunda giderek büyüyen yasaklama karşıtı tutum da giderilmiş olacaktır.

ABD Yönetimi’nin, Tarım Bakanı Hardin’in Türkiye ziyaretinden sonra yardımın miktarı konusunda bir açıklama yapmaması, Türk Hükümeti’nin çiftçilere verilecek tazminat miktarını belirlemekte zorlanması sonucunu doğurmuştur. Aralık ayında, Afyon milletvekili Süleyman Mutlu ve 20 arkadaşı, haşhaş ekiminin serbest

Özgen Acar, “Afyon mu, Tahıl ve Erzak Ambarı Türkiye mi?”, **Cumhuriyet**, 10 Temmuz 1970, s. 4.

³⁶⁵ T.C. Dışişleri Bakanlığı Belleteni, (No: 86, Kasım 1971): 9.

³⁶⁶ “Tarım Bakanı Bakanlık İçinde ‘Reform’ Yaptı”, **Milliyet**, 19 Kasım 1971. T.C. Dışişleri Bakanlığı Belleteni, (No: 86, Kasım 1971): 9.

bırakılması, buna karşılık afyon sakızı alınmadan haşhaş başaklarının Toprak Mahsulleri Ofisi'ne devredilmesi konusunda bir kanun teklifi hazırlamıştır. Millet Meclisi Başkanlığı'na sunulan teklif kanunlaştığı halde, haşhaş ekimi serbest bırakılacak, ancak iklim ve ekonomik önemi gözönünde tutularak hangi il ve ilçelerde ekim yapılacağı tüzükle tespit olunacaktır. Haşhaş başaklarının çizilmesi ve sakızının toplanması yasaklanacak ve haşhaş ürününün tohumu alındıktan sonra ezilmiş başaklar (kabuklar) üretici veya toplayıcılar tarafından ancak Toprak Mahsulleri Ofisi'ne devredilebilecektir. TMO üretici ve toptancıdan aldığı ezilmiş, ama çizilmemiş haşhaş başaklarını tekniğine uygun olarak işleyerek kabuklarda saklı bulunan ham afyonu ekstre ederek yarı mamul hale getirecektir. TMO, bunun için gerekli tesisleri, tüzük esaslarına göre kuracaktır. Teklifi 20 CHP'li ve 1 MGP'li milletvekili imzalamıştır. TBMM'de görüşülen bu teklif kabul edilmemiştir ama Hükümet'in mağdur durumdaki haşhaş ekicisine yardım yapmasını hızlandırmıştır.³⁶⁷

Hükümet 21 Şubat 1971'de yayımladığı bir kararname ile yasaklamadan etkilenen çiftçilere verilecek tazminat miktarını belirlemiştir. Buna göre, haşhaş ekiminden 1971-72 döneminde vazgeçenlere 1 Mart 1972, 1972-1973 döneminde vazgeçenlere ise 1 Mart 1973 tarihinden itibaren, daha önce TMO'ya yaptıkları teslimat temel alınarak, kilo başına 525 lira tazminat ödenecektir.³⁶⁸ Kararnamede, tazminatın Ziraat Bankası'nda ABD hibe yardımlarından oluşturulan bir fon vasıtası ile ödeneceği bildirilmektedir. Oysa henüz, ABD'den gelecek yardım kesinleşmemiştir. 1971 Mayıs ve Haziran aylarında üzerinde mutabakata varılan 35 milyon dolarlık yardıma ilişkin herhangi bir yazılı anlaşmaya ulaşamadığı gibi, geçen süre içerisinde söz konusu miktarın yetersiz olduğu yönünde veriler çoğalmıştır.

Türk Hükümeti yardım miktarı ve zamanının açıklığa kavuşturulmasını istemektedir. Başbakan Nihat Erim, Başkan Richard Nixon'ın resmi davetlisi olarak, 18-23 Mart 1972 tarihleri arasında ziyaret ettiği Washington'da bulunduğu

³⁶⁷ “21 Milletvekili: ‘Haşhaş Ekimi Serbest Olsun’”, **Milliyet**, 23 Aralık 1971.

³⁶⁸ T.C. Başbakanlık Kanunlar ve Tetkik Dairesi Başkanlığı, **Bakanlar Kurulu Kararı**, 21.2.1972, Karar Sayısı: 7 / 3813.

temaslarda iki ülke arasındaki ilişkilerin genel durumu yanında ağırlıklı olarak haşhaş yasağı ve ABD yardımı konularını gündeme getirmiştir.³⁶⁹

Türk Başbakanı, ABD Başkanı ve Dışışleri Bakanı ile görüşmelerinde, ABD'nin söz verdiğı yardımı yapmasının zamanının geldiğini diplomatik bir dille ifade etmiştir. Bu işteğı dile getirirken, haşhaş yasağı kararını yüceltmek amacıyla, yasaklamadan evvel, Türkiye'de üretilen afyonun büyük miktarlarda ABD'ye kaçırdığını, yasaklamanın ABD'de uyυřturucu madde kullanımının azalmasına olumlu etkisi olacağını söylemiştir.³⁷⁰

Başbakan Nihat Erim'in ABD'den dönüşünden sonra Türk siyaseti çalkantılı bir döneme girer. 17 Nisan'da Nihat Erim, Hükümet'in istifasını Cumhurbaşkanı'na sunar. Daha önce iki kez geri  evirdiğı istifayı bu sefer kabul eden Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay  nce 29 Nisan'da Suat Hayri  rg pl 'y  hükümeti kurmakla g revlendirdiyse de, kabinesini onaylamamıştır. Sunay, daha sonra Ferit Melen'e hükümeti kurma görevini vermiştir. Ferit Melen Hükümeti 5 Haziran 1972'de güvenoyu alarak göreve başlamıştır.³⁷¹

17 Nisan - 5 Haziran 1972 tarihleri arasında Türk siyasetçileri ve kamuoyu yeni hükümeti kimin kuracağı ile meşgulken, bir senedir sürüncemede kalan yardım anlaşması, ABD'nin teklifi ile 4 Mayıs 1972'de imzalanmıştır. Anlaşmayı Türkiye adına Maliye Bakanlığı Müsteşarı Kemal Cantürk, ABD adına AID Türkiye Misyonu Direktörü Joseph S. Toner imzalamıştır. Mevcut siyasal kriz nedeniyle pazarlık gücünden yoksun olan ve henüz güvenoyu almamış Ferit Melen başkanlığındaki Bakanlar Kurulu, yasaklamasından doğan zararın çok altında olduğunu bile bile 35,7 milyon dolarlık yardımı öngören anlaşmayı 2 Haziran 1972'de kabul etmiştir.³⁷²

Siyasal krizin sona ermesinden önce 2 Haziran 1972 tarih ve 7/4502 sayılı kararname ile kabul edilen anlaşmaya göre, ABD'nin Türkiye'ye yapacağı 35,7 milyon dolarlık yardımın 15 milyon doları çiftçiye tazminat olarak verilecek, 20,4 milyon doları haşhaş ekilen bölgede uygulanacak yeni projelerin finansmanında

³⁶⁹ Erhan, **Beyaz Savaş...**, 128.

³⁷⁰ Erhan, **Beyaz Savaş...**, 128-129. Başbakan Erim'in ABD'nin Türk afyonu hakkındaki tezini kabul etmesi, ileriki yıllarda haşhaş yasağını kaldıracak Türk Hükümeti'ne karşı ABD'de propaganda y r tenlerce kullanılması fırsatını da yaratmıştır.

³⁷¹ Erhan, **Beyaz Savaş...**, 129.

³⁷² **Resmi Gazete**, 14215, 14 Haziran 1972.

kullanılacak, 300 bin dolar ise kaçakçılıkla mücadelenin güçlendirilmesi için emniyet güçlerine verilecektir.

3.4.3.2. Yardımın Sonuçları

ABD yardımının kullanılacağı alanlar, çiftçiye ödenmesi planlanan tazminat ve haşhaş ekimi yerine ikame projelerin geliştirilmesi olmak üzere iki temele dayanmaktadır. Ancak, bu iki alanda da yardım verilirken öngörülen sonuçlara ulaşamamıştır. Çiftçiye dağıtılması gereken 10 milyon dolarlık tazminatın sadece 2 milyon doları 1971-1972 ve 1972-1973 dönemlerinde dağıtılmıştır. Geri kalan 8 milyon dolar ise bir süre Ziraat Bankası'nda bekletilmiş, daha sonra da Hazine'ye devredilmiştir.³⁷³

Amerikalılara göre, bu 8 milyon dolar, amacı dışında uzun dönemli projelerin finansmanında kullanılmıştır. Tazminatın sadece beşte birinin dağıtılması ile çiftçinin memnun edilmesi mümkün olmamıştır. Ayrıca, tazminatın dağıtımında 1971 yılında yapılan üretimlerin temel alınması, o yıl toprağını nadasa bırakan köylüler için haksızlıklara yol açmıştır. Söz verilen tazminatı alamayan çiftçiler, haşhaş ikame projelerine olumlu yaklaşmamıştır. Çoğu çiftçi, devletin önerdiği tahıl, tütün, şeker pancarı ve hububat ekmek yerine tarlalarını boş bırakmış, ekenler ise elde ettikleri gelirden memnun kalmamışlardır. Gelirin yetersiz olmasının en önemli sebebi, yüzyıllardır haşhaş ekimi yapılan toprağın başka ürünlerin yetiştirilmesi için uygun olmamasıdır. Yeterli suyun bulunmaması da olumsuz etkenler arasındadır.³⁷⁴

Haşhaş bitkisinin kendine özgü nitelikleri de, başka tarımsal bitkilerin tercih edilmesini güçleştirmiştir. Yılda üç kez ekilip biçilebilen haşhaş karşısında, buğday, pamuk, arpa, tütün, şekerpancarı gibi yılda sadece bir kez ekilebilen ürünler çiftçi tarafından tutulmamıştır. İkame projelerinin hepsinin uzun vadeli olması, yeterli tazminat alamayan çiftçilerin bu projelere olumlu yaklaşmamasında diğer bir etken olmuştur. Afyon'da kurulan süt ürünleri ve peynir fabrikası bile bölge halkının ilgisizliği nedeniyle kısa sürede kapanmıştır.³⁷⁵

³⁷³ Erhan, **Beyaz Savaş...**, 130. Toprak Mahsulleri Ofisi Haşhaş ve Alkaloidler Daire Başkanı Mustafa Turguter ile 10 Mayıs 1995'te yapılan mülakat.

³⁷⁴ Zentner, "The 1972 Turkish Opium Ban: Needle in the Haystack Diplomacy?", 41.

³⁷⁵ Erhan, **Beyaz Savaş...**, 131. Mustafa Turguter ile 10 Mayıs 1995'te yapılan mülakat.

Nihat Erim Hükümeti, Haziran 1971’de haşhaş ekimini yasaklarken, çiftçinin tüm zararının karşılanacağını ve en kısa zamanda yeni ürünler geliştirileceğini bildirmiştir. Ama bu iki vaadi yerine getirmek için ABD yardımına güvenen hükümet, uğranılan zararın ve öngörülen projelerin tutarının çok altında bir yardım alınca, istenilen hedeflere ulaşılması mümkün olmamıştır. Ayrıca, kendilerine verilen vaatlerin yerine getirilmemesi haşhaş üreticilerinin seslerini yükseltmeleri sonucunu doğurmuş ve kamuoyunda haşhaş yasağının mevcut şartlar altında devam etmesinin anlamsız olduğu yönünde bir kanaat uyanmıştır.

1973 sonunda hızla bir genel seçime giden Türkiye’de tüm siyasal parti liderlerinin vaatleri arasında iktidara geldiklerinde haşhaş ekimi yasağının kaldırılacağı yer almıştır. Yasağın kaldırılması Türk-Amerikan ilişkilerinde sona eren bir krizin yeniden başlaması anlamını taşısa da böyle bir riski ancak gücünü tamamen halktan alan bir hükümet göze alabilir ve yönetebilirdi.³⁷⁶

Özgen Acar, “Amerika, Silah Satmak İçin 3 Milyon Dolar Kredi Verdi”, *Cumhuriyet*, 16 Temmuz 1970, s. 4.

3.5. Haşhaş Ekim Yasağının Kaldırılması (Kriz Yönetimi II. Evre)

Bu evre kriz analizi açısından ele alındığında Türkiye ve ABD arasında daha önce mutabakatla çözülmüş olan haşhaş ekimi ve afyon üretiminin yasaklanmasına dair çözümün ortadan kaldırılmasına koşut olarak krizin yeniden tetiklenmesini açıklığa kavuşturacaktır. Dolayısıyla kriz yönetimi açısından bu evre bir bütün olarak “kriz yönetim evresi” olarak adlandırılır. Çünkü haşhaş ekiminin yasaklanma kararı ile başlayan yumuşama evresi taraflar arasında krize kaynaklık eden temel uyuşmazlığın ortadan kaldırılmasını sağlayacak kabul edilebilir bir uzlaş yaratamamıştır. Analiz açısından haşhaş ekimi yasağının kaldırılması krizin yeniden

³⁷⁶ Erhan, *Beyaz Savaş...*, 131.

tetiklenmesi anlamına gelmektedir ve bir bütün olarak değerlendirildiğinde kriz yönetim süreci içerisinde yer almaktadır. Dolayısıyla siyasal karar alıcı krizi tetikleyecek davranışsal değişikliğe karar verip uygulamaya sokarken hasmının nasıl bir tepki gösterebileceğine ilişkin riskleri de dikkate almaktadır. Bu bağlamda kuşkusuz siyasal karar alıcı Türkiye’de uluslararası sistem koşullarını dikkate aldığı kadar ulusal / yerel yapısal özellikleri ve beklentileri de dikkate alarak yeniden haşhaş ekimine karar verdiğinde hasmının (ABD’nin) bu karardan hoşnut olamayacağını da beklemektedir. Dolayısıyla ABD’nin gösterebileceği tepkiyi ve olası sonuçlarını dikkate alarak bir kriz yönetim sürecini işletmiştir.

Kriz analizi açısından bakıldığında krizin taraflarının tetikleyici davranışı dikkate alarak bu tetikleyici durumsal değişikliğe algısal ve bilişsel özellikleri çerçevesinde bir anlam yükleyerek tepki göstermeye çalıştıkları söylenebilir. Bu süreç aslında kriz yönetim sürecidir. Nitekim siyasal karar alıcı Türkiye’de haşhaş ekimine ilişkin yasağı kaldırma kararı olarak ABD bakımından bir krizin tetikleyicisi olmuştur. Dolayısıyla yasak kararının kaldırılması ile ABD için bir dış politika krizi ve krizin yönetim süreci yeniden başlamıştır. Türkiye açısından ise kriz yönetim süreci ABD’nin gösterdiği / göstereceği tepki ile başlamış olacaktır.

3.5.1. Yeni Hükümetin Yasak Konusundaki Tutumu

12 Mart 1971
Muhtırası’ndan sonra
askerlerin desteklediği Erim,
Melen ve Talu
hükümetlerince yönetilen
Türkiye’de, 14 Ekim 1973’te
yapılan genel seçimlerle

tekrar tam anlamıyla sivil bir yönetime geçilmiştir. Ancak, seçimden sonra TBMM’de oluşan siyasi tablo hiçbir partinin tek başına iktidar olmasına imkân vermemiştir. Seçimden 185 sandalye kazanarak birinci parti olarak çıkan CHP’yi 149 sandalye ile AP ve 48 sandalye ile MSP izlemiştir. Cumhurbaşkanı Fahri Korutürk 27 Ekim’de, seçimden birinci çıkan CHP’nin Genel Başkanı Bülent Ecevit’i hükümeti kurmakla görevlendirmiştir. MSP Genel Başkanı Necmettin Erbakan’a 30 Ekim’de koalisyon kurmayı öneren Ecevit, olumlu yanıt alamayınca hükümeti kurma

görevini 7 Kasım'da Cumhurbaşkanı'na iade etmiştir. Ecevit'ten sonra görevlendirilen Süleyman Demirel ve Naim Talu da başarılı olamamıştır. Seçimlerin üzerinden üç aydan fazla zaman geçmesine rağmen hükümet kurulamamıştır. Ülke tam anlamıyla siyasi bir kriz yaşamaktadır.

11 Ocak 1974'te Bülent Ecevit'in hükümet kurma konusunda *“temelde İslamcı nitelikleri ağır basan bir parti hüviyetinde”* olan *“parti ideolojisini ‘Milli Görüş’ adı altında doktrine eden”* MSP ile görüş birliğine vardıklarını açıklamasıyla kriz aşılmıştır.³⁷⁷ CHP-MSP koalisyon protokolü 25 Ocak'ta imzalanmıştır. Yeni Hükümet 7 Şubat'ta Meclis'ten güvenoyu alarak görevine başlamıştır.³⁷⁸ 1973 seçimlerinin propaganda döneminde MHP dışında tüm siyasi partiler, iktidara gelmeleri halinde haşhaş yasağını kaldıracakları sözünü verdiler. Bu dönemde afyon sorununu Türk dış politikasının en önemli unsuru olarak gören CHP ve MSP liderleri, yasağın kaldırılmasıyla Türkiye'nin ABD'den bağımsızlığını kazanacağı görüşünü savundular. Partilerin dış politika anlayışları ile tarım alanındaki vaatleri paralellik göstermiştir.

CHP, 1973 seçim bildirgesinde “ulusal güvenlik ve dış politika” başlığı altında izleyecekleri dış politikayı ortaya koymuş olup *“Bütün uluslararası ilişkilerde ve uygulamalarda olduğu gibi, içinde bulunduğumuz ortak savunma örgütlerinde de eşitlik, ulusal bağımsızlık ve barışçılık ilkelerine titizlikle uyulmalıdır”* diyerek izleyecekleri dış politikanın temel unsurlarından birini belirtmiştir.³⁷⁹ Bu görüş ekonomik vaatlerini de etkilemiştir. “Ekonomik düzen” başlığı altında ekonomi alanındaki vaatlerini sıralarken “bölgeler arasında sosyal adalet” kavramına yer vermektedir ve bölgeler arasında sosyal adaleti, hızlı ekonomik kalkınmayla birlikte sağlamayı “özgürce ve hakça kalkınma”nın temel

³⁷⁷ Özgür Polat, “37. Cumhuriyet Hükümetinin (CHP - MSP Koalisyonu) Dış Politikası 26 Ocak – 17 Kasım 1974”, (Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Anabilim Dalı, 2009): 22-23. Necmettin Erbakan, **Milli Görüş**, (İstanbul: Dergâh Yayınları, 1976).

³⁷⁸ Erhan, **Beyaz Savaş...**, 132-133.

³⁷⁹ “Ulusal Güvenlik ve Dış Politika”, **Ak Günlere: Cumhuriyet Halk Partisi 1973 Seçim Bildirgesi**, s. 219.
<https://www.tbmm.gov.tr/eyayin/GAZETELER/WEB/KUTUPHANEDE%20BULUNAN%20DIJITAL%20KAYNAKLAR/KITAPLAR/SIYASI%20PARTI%20YAYINLARI/197600453%20CHP%201973%20SECIM%20BILDIRGESI/197600453%20CHP%201973%20SECIM%20BILDIRGESI%200215-0227%20ULUSAL%20GUVENLIK%20VE%20DIS%20POLITIKA.pdf>, [17.09.2017].

koşularından saymaktadır. CHP'nin haşhaş ekimi bölgeleri için vaatleri de bu eksenden hareketle oluşmuştur:

“Türkiye’de dış etkilerle haşhaş ekimi ve afyon üretimi yasaklanırken alınan tazminat, geçimi ve beslenmesi büyük ölçüde haşhaşa ve haşhaşın yan ürünlerine bağlı olan dar gelirli köylülere yeni çalışma ve kazanç alanları açmak bakımından çok yetersizdir. Kaldı ki, eldeki olanaklar bile henüz, haşhaş ekimi yasaklanan köylüleri, içine düştükleri ağır sıkıntıdan kurtulma yoluna sokacak biçimde ve ölçüde değerlendirilmemiştir.

CHP iktidarı, uluslararası kaygıları tatmin edecek etkin bir kontrol sistemi altında haşhaş ekimini düzenleme ve bununla ilgili sanayileri kurma olanakları üzerinde önemle duracak ve haşhaş ekim bölgeleri halkının kalkındırılması için özel planlama çalışmaları yapacaktır.”³⁸⁰

Koalisyonun diğer üyesi olan MSP ise seçim bildirgesinde “müstakil, şahsiyetli ve müştakâr” bir dış politika uygulamayı vadederken tarım politikasının unsurlarından birini de “*çiftçimizin mahsulünü değer pahasına satmasını engelleyen şartları [ortadan] kaldırmak*” olarak belirtmiştir.³⁸¹ Bu sloganlar ve vaatler aynı zamanda, dönemin sosyo-ekonomik ve siyasi faktörlerini analiz edebilmek için de birer göstergedir.

Muhalefet koltuğunda oturan AP ise dış politika görüşünü “*yurdun dış güvenliğini sağlamak ve uluslararası ilişkilerimizi karşılıklı menfaat dengesi içinde geliştirmek*” olarak tanımlarken tarım politikasının hedefi “*Türk köylüsünün iktisaden güçlendirilmesi ve rejimin temel direği haline getirilmesi*” olmuştur. “*Bu amaçla Türk köylüsüne satın alma gücü ve yeni gelir kazandırmak, iktisadi kişiliğe kavuşturmak*” esas olarak kabul edilmiştir. Beynamede de belirtildiği üzere, AP nin tarım politikasının öngördüğü amaçlardan biri de Türk köylüsünün gelirini en kısa zamanda iki katına çıkarmak, çiftçi gelirlerinin çeşitlendirilmesi, artırılması ve istikrarlı hale getirilmesidir.³⁸²

³⁸⁰ “Ekonomik Düzen”, **Ak Günlere: Cumhuriyet Halk Partisi 1973 Seçim Bildirgesi**, s. 44, 50-51. <https://www.tbmm.gov.tr/eyayin/GAZETELER/WEB/KUTUPHANEDE%20BULUNAN%20DIJITAL%20KAYNAKLAR/KITAPLAR/SIYASI%20PARTI%20YAYINLARI/197600453%20CHP%201973%20SECIM%20BILDIRGESI/197600453%20CHP%201973%20SECIM%20BILDIRGESI%200022-0114%20EKONOMIK%20DUZEN.pdf>, [17.09.2017].

³⁸¹ **Millî Selamet Partisi 1973 Seçim Beyannamesi**, (İstanbul: Fatih Yayınevi, 1973): 83, 85. https://www.tbmm.gov.tr/eyayin/GAZETELER/WEB/KUTUPHANEDE%20BULUNAN%20DIJITAL%20KAYNAKLAR/KITAPLAR/SIYASI%20PARTI%20YAYINLARI/197600578%20MSP%20SECIM%20BEYANNAMESI%201973/197600578%20MSP%20SECIM%20BEYANNAMESI%201973%200000_0087.pdf, [17.09.2017].

³⁸² **Adalet Partisi 1973 Seçim Beyannamesi**, s. 27, 41-44. <https://acikerisim.tbmm.gov.tr/xmlui/handle/11543/649>, [19.09.2017].

Hükümeti oluşturan CHP ve MSP liderleri, birbirinden çok farklı ideolojileri benimsemelerine rağmen haşhaş ekimi konusunda hemfikir olmuşlar ve bu durum bir koalisyon hükümetinin kurulabilmesini kolaylaştırmıştır.³⁸³ İki parti arasında yapılan koalisyon protokolüne göre “*Haşhaş sorununa bir yandan insanî kaygıları tatmin edici öte yandan haşhaş üreticilerinin mağdur durumlarına son verici çözüm yolları süratle bulunup uygulanacaktır.*”³⁸⁴ Koalisyon hükümetinin özel bir madde ile programında değindiği haşhaş yasağı konusunda “*sür’atle bulup uygulamayı*” taahhüt ettiği çözüm yolu, haşhaş yasağının belirli sınırlamalar çerçevesinde kaldırılması şeklinde gerçekleşmiştir. Başbakan Bülent Ecevit 16 Şubat’ta yaptığı bir açıklamada, hükümetin yasağı kaldırmaya kesinlikle kararlı olduğunu söylemiştir. Böylece ilk ağızdan yasağın kaldırılması için çalışmaların başlatıldığı haberini vermiştir.³⁸⁵

3.5.2. Yasağın Kaldırılmasının Nedenleri ve ABD’nin Yasağı Sürdürme Yönündeki Çabaları

13 Mart 1973’te ABD’ye ulaşan bir bilgi, dönemin Meclis Başkanı S. Osman Avcı’nın haşhaş yasağı konusundaki görüşlerini içermektedir. 5 Mart’ta alınan bilgiye göre Avcı, Türklerin yasak konusunu enine boyuna düşündüklerini ve yasaklama kararının kaldırılması ve yerine “sınırlı yasal” üretimin getirilmesi taraftarı olduğunu iletir. Özellikle sosyal ve ekonomik hayatı etkileyen bu yasağın kaldırılması, Atatürk’ün devrimlerinin devamı olarak değerlendirilmektedir. Avcı, yeniden haşhaş ekimine başlanmasını ve bu üretimin “sınırlı yasal kullanım” çerçevesinde gerçekleşmesini, halifelüğün kaldırılması, Latin alfabesinin kabulü ve fesin yasaklanması kadar devrim niteliğinde olduğunu “büyük bir olay” nitelemesi yaparak değerlendirmiştir. ABD’li yetkili iletisinde, Avcı’nın bu benzetmesini “anlaşılabilir” bulamadığını belirtmesinin yanı sıra aynı ifade tarzını ve düşünce çizgisini Başbakan Melen’in ve Cumhurbaşkanı Sunay’ın demeçlerinde de yakaladığını belirtir. Avcı, haşhaş yasağının Türkiye için anlamsız dünya için işe

³⁸³ Van Coufadakis, “Turkey and the United States: The Problems and Prospects of a Post-War Alliance”, *Journal of Political and Military Sociology*, Cilt 9, No. 2 (1981): 187.

³⁸⁴ I. Ecevit Hükümeti Koalisyon Protokolü (CHP-MSP), Ankara, 25 Ocak 1974: 7. http://www.esam.org.tr/pdfler/siyasi_dokumanlar/MG%20H%C3%BCK%C3%BCmetleri/CHP-MSP%20H%C3%BCK%C3%BCmeti%20Koalisyon%20Protokol%C3%BC.pdf, [29.09.2017]

³⁸⁵ “Bakan Eyüboğlu: ‘Haşhaş Ekimine Süratle Başlanacak’”, “Ecevit Birkaç Ay İçinde Bazı Zor Kararlar Alacaklarını Söyledi”, *Cumhuriyet*, 16 Şubat 1974. “Haşhaş İçin ABD’ye Görüşme Teklif Ettik”, *Cumhuriyet*, 17 Şubat 1974.

yarar bir karar olduğunu belirtmiş ve Türkiye'nin haşhaş yasağını almakla beklediği şeyi elde edemediğini dile getirmiştir. Bu halde üç şey göz önünde bulundurulmalıdır: Birincisi, diğer devletler de haşhaş üretiminin ve uyuşturucu trafiğinin kesilmesi konusunda baskı altında tutulmalıdır. İkinci olarak piyasaya hakim olan sentetik uyuşturucu maddelerin üretim ve dağıtımını en sıkı biçimde kontrol altına alınmalıdır. Son olarak ise, ABD bu konuda hem müteffiklerine hem de dünyaya örnek olmalı, öncelikle kendi içindeki uyuşturucu artışını ve trafiğini kontrol etmelidir.³⁸⁶

Türkiye'den ABD'ye iletilen bu bilgede de iletildiği üzere, Hükümet'in yasağın kaldırılması için çalışmalar başlatması geçerli nedenlere dayanmaktadır. İlk olarak, koalisyonu oluşturan CHP ve MSP'nin seçmenlerine verdikleri öncelikli vaat, yasağın bir an önce kaldırılacağıdır. Hükümet'in kurulmasından sonra, kamuoyunun yasak konusundaki baskısı giderek artmıştır. Koalisyonun iki kanadı da, halkın desteğini yitirmemek için daha iktidarlarının başında yasağın kaldırılması yolunda ortak çalışma yürütmüşlerdir.³⁸⁷

İkincisi, haşhaş ekiminin ve afyon üretiminin yasaklanması Türk ekonomisine büyük darbe vurmuştur. Geleneksel bir afyon üreticisi olan Türkiye, tıbbi ihtiyaçlarını karşılamak maksadıyla morfin ithal etmek durumunda kalmıştır.

Tablo 3.5: 1969-1980 Yıllarında Ülkelere Göre Morfin İthalat Bilgileri

YIL	ÜRÜN_ADI	ÜLKE ADI	ÖLÇÜ ADI	İthalat MİKTAR1	İthalat MİKTAR2	İthalat DOLAR
1970	MORFİN	İngiltere	Kg.	3	0	419
1972	MORFİN	İsviçre	Kg.	1	0	20.716
1976	MORFİN	Fransa	Kg.	500	0	6.600
1977	MORFİN	İngiltere	Kg.	5	0	59
1978	MORFİN	Macaristan	Kg.	4	0	3.712

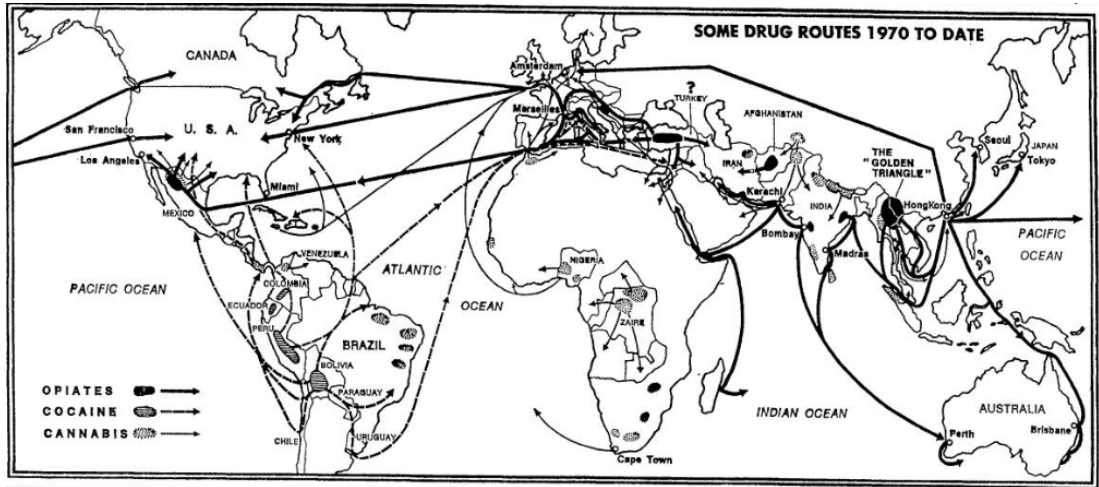
Kaynak: Türkiye İstatistik Kurumu Başkanlığı, **Dış Ticaret İstatistikleri (1969-1980)**, 22.09.2017. Ara yıllarda (1971, 1973, 1974) söz konusu maddenin ithalatı yapılmadığından bilgi mevcut olmadığı TÜİK tarafından iletilmiştir.

³⁸⁶ HrWellman, "Subject: Opium: Assistant Secretary Sisco's Testimony Before Hamilton Subcommittee", **US Department of State**, (March 13, 1973). https://wikileaks.org/plusd/cables/1973STATE046139_b.html, [30.06.2005].

³⁸⁷ Erhan, **Beyaz Savaş...**, 134.

TÜİK verilerine göre, 1972 yılında 1 kilogramını 20.716 dolardan ithal ettiğimiz morfin, Türkiye'nin üretimini durdurmasıyla birlikte dünya arzında önemli bir düşüşe geçmiş olup ithal haliyle olağanüstü pahalıya malolmuştur. 1973'te 1.300 ton olan dünya tıbbi afyon ihtiyacının ancak 900 tonu mevcut üretimden karşılanabilmiştir. Afyon stoklarının azalması, Amerikan ilaç firmalarını da zora sokmuştur. Bu firmaların ABD Yönetimi'ne yaptığı baskılarla, Türkiye'den haşhaş üretimini durdurmasını isteyen ABD, Walla walla ve Phoneix bölgelerinde 400 dönümlük bir alanda haşhaş ekimine ve afyon üretimine başlamıştır. ABD bir yandan da Hindistan'dan afyon üretimini artırmasını istemiştir.³⁸⁸ Böyle bir ortamda Türkiye'nin yasağı devam ettirmesi, dünyadaki afyon politikalarıyla ters düştüğünden bir anlam ifade etmemektedir. Üçüncüsü, yasaklama karşılığında ABD'nin parasal olarak desteklemeyi vaat ettiği haşhaş ikame projelerinin ve üreticiye yapılan tazminat ödemelerinin başarısız ve yetersiz olması, yüz bin civarında Türk çiftçisinin muhtaç duruma düşmesine neden olmuştur. Bu olumsuz durumun ortadan kaldırılması gerekli bir hâl almıştır.

Harita 3.2: Uyuşturucu Trafiği

"The Battle Against Drugs Must Begin at Their Sources", **The Times**, March 10, 1975

Son olarak, Türkiye'nin yasaklama kararına rağmen ABD'de eroin sorunu sona ermemiştir. 1974 başından itibaren Amerikan basın-yayın organlarında yer alan haber ve yorumlarda, ülkeye giren eroinin % 80'inin kaynağının Türkiye olduğu iddialarının gerçeği yansıtmadığı, Türk eroininin ABD pazarındaki payının % 2 -% 8

³⁸⁸ Spain, "The U.S., Turkey and the Poppy", 307.

arasında olduğu belirtilmeye başlanmıştır. Yeni bilgilere göre ülkedeki eroinin ana kaynaklarını İran, Afganistan, Pakistan, Hindistan, Tayland, Laos ve Burma oluşturmaktadır. Eroin sorununun ortaya çıkışında önemli bir rolü olmadığı Amerikalılarca da doğrulanan Türkiye'nin, haşhaş ekim yasağını devam ettirmesi gereksiz bir hâl almıştır.³⁸⁹

7 Şubat 1974 tarihinde Bülent Ecevit Başbakanlığındaki CHP-MSP koalisyon hükümeti güvenoyu alarak resmen kurulmuş olup haşhaş ekimi üzerindeki yasağı kaldırmak için girişimlerde bulunmuştur. CHP Genel Sekreteri Orhan Eyüboğlu başkanlığında bir komisyon kurulmuş ve Türkiye'de denetim altında haşhaş ekimi yapılabileceği tespit edilmiş ve kararlaştırılmıştır. Konu hakkında hükümete bilgi verilmiştir. Başbakan Bülent Ecevit'in 15 Şubat 1974 tarihinde haşhaş konusunda hem Türk çiftçisini mağdur etmeyecek şekilde yeniden afyon üretimine başlanabileceğini hem de yapılacak üretimi denetim altında tutarak kaçakçılığa karşı mücadele verileceği bildirmiştir. Ecevit'e göre Türkiye'de haşhaş ekiminin yasaklanması ile ilgili acele karar verilmiş ve konu ile ilgili birçok faktör dikkate alınmamıştır.³⁹⁰

Her biri tek başına yasağın kaldırılması için yeterli olan faktörlerin bir araya gelmiş olmasına rağmen, Türk Hükümeti'nin yasağı kaldırmak için çalışmalara başlaması ABD Yönetimi'ni endişelendirmiştir. Türk Hükümeti haşhaş ekimi üzerindeki yasağın kaldırılmasını oldu-bittiye getirmeden konu hakkında ABD ile görüşme yapmayı teklif etmiş fakat ABD Mart ayına kadar Türk yetkililer ile herhangi bir görüşme gerçekleştirmemiş ve yasaklamadan yana olan tutumunu korumuştur.³⁹¹ Mart ayından itibaren Ankara'daki Amerikan Büyükelçisi Macomber, her düzeyde Türk yetkilileri ile görüşmeler yapmaya girişmiştir. Aynı zamanda, Washington'da ABD Dışişleri Bakanlığı görevlileri Türk Büyükelçisi ile sık sık görüşmeler yapmaya başlamıştır. Bu girişimlerin temel hedefi yasağın kaldırılmasını önlemektir.³⁹²

³⁸⁹ Erhan, **Beyaz Savaş...**, 135.

³⁹⁰ Elif Akyasan, "Türk Basınına Göre Türkiye-Amerika Birleşik Devletleri İlişkileri (1970-1980)", (Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Anabilim Dalı, 2010): 55-56.

³⁹¹ "Turkey Calls for Talks with US on Opium Poppy Ban", **Times**, February 21, 1974.

³⁹² Erhan, **Beyaz Savaş...**, 136.

Türk Başbakanı ile de bir araya gelen Amerikan Büyükelçisi, yasağın kaldırılması konusunda tam bir kararlılık sergileyen Ecevit karşısında, bir yandan Türkiye’de yasağın devamını isteyen, bir yandan da kendi ülkesinde haşhaş ekimine başlayan bir devletin temsilcisi olarak zorlanmıştır. Amerikalıların uyuşturucu maddeler konusunda izledikleri ve kendi içinde tezat bulunan politikalar artık Türk Hükümeti’ni etkilememektedir. Başbakan Ecevit’e göre, uluslararası afyon kaçakçılığında Türk köylüsünün sorumlu olmadığı ortaya çıkmıştır. Türkiye coğrafi olarak Ortadoğu ile Avrupa ve Amerika arasında bulunan kaçakçılık yolu üzerinde bulunmaktadır. Bu yol üzerinden taşınan tüm uyuşturucu maddelerin Türkiye kaynaklı olduğunu iddia etmek akıl dışıdır. Üstelik Türk güvenlik güçleri kaçakçılık ile mücadelede üstün başarılar kazanmaktadır. Amerikan Büyükelçisi Macomber Türk Hükümeti’ni kararından vazgeçiremeyeceğini anlamış ve bunu Washington’daki amirlerine bildirmiştir. Ancak, Washington yasağın kaldırılmasının gerekçelerini anlamaya niyetli değildir.³⁹³

Mart ortalarında Türkiye’yi ziyaret eden ABD Kongresi üyeleri Lester Wolf ve Charles Rangel, yaptıkları basın açıklamasında, haşhaş yasağının kaldırılmasının Kongre’nin ve Amerikan halkının büyük tepkisini çekeceğini bildirirler.³⁹⁴ Türk parlamenterlerle yaptıkları görüşmelerde, Türkiye’ye yapılmakta olan Amerikan yardımını kesilebileceğini ifade eden Wolf ve Rangel, ülkelere döner dönmez, Türkiye’nin NATO’nun güneydoğu kanadında Sovyetler Birliği’ne karşı çok önemli bir köşetaşı olduğu gerçeğini gözardı ederek, ekonomik ve askeri yardımın durdurulması için çalışmalara başlatırlar. Bu iki kongre üyesine göre, Türkiye’nin haşhaş yasağını kaldırması “250 bin Amerikalının daha eroin bağımlısı olması anlamını” taşımaktadır ve “bu eylem mutlaka engellenmeli ya da cezalandırılmalı”dır.”³⁹⁵

Aynı tarihte gazetelerde Başbakan Bülent Ecevit’in haşhaş konusundaki açıklamaları ise şöyle yer almaktadır:

“Biz hükümet olarak Türkiye’deki haşhaş ekimi sorununa Türkiye’nin yararını, Türk köylüsünün yararını ve insanlığın kaygılarını bir arada, gözönünde tutan bir çözüm bulmaya kararlıyız.

³⁹³ Erhan, **Beyaz Savaş...**, 136. Bülent Ecevit ile 15 Mart 1995’te yapılan mülakat.

³⁹⁴ “ABD Kongre Üyesi: ‘Haşhaş Konusunda Asıl Suçlu Çok Kazanç İçin Zavallı İnsanları Zehirleyen Cani Aracılarıdır’”, **Cumhuriyet**, 17 Mart 1974.

³⁹⁵ “Poppy Power”, **The Economist**, July 13, 1974, s. 49.

Bildiğiniz gibi, Türkiye’de haşhaş tohumunun niteliklerini korumak için Devlet Üretme Çiftliklerinde ekim başlamıştır. Bunun ötesinde daha köklü bir tedbiri de önümüzdeki günlerde açıklama durumunda olacağız.”³⁹⁶

Wolf ve Rangel, Nisan ayında afyon konusunda yaptıkları açıklamalarda ise bazı Amerikan ilaç şirketlerinin yasağın kaldırılması için lobicilik faaliyetlerinde bulunduklarını ve bu faaliyetlerin hemen durdurulması gerektiğini söylemiştir.³⁹⁷ Wolf ve Rangel’in Türkiye’de yaptıkları temaslardan yaklaşık bir ay sonra 15 Nisan 1974’te bir toplantı vesilesiyle New York’ta bulunan Dışişleri Bakanı Turan Güneş, ABD Dışişleri Bakanı Henry Kissinger ile görüşmüştür. İki bakanın görüşmesinde, artık Türk-Amerikan yetkililerinin yaptıkları her görüşmenin demirbaş konusu olan haşhaş ekim yasağı da gündeme gelmiştir. ABD Dışişleri Bakanı Kissinger Türk meslektaşına, haşhaş yasağının kaldırılmasının Türk-Amerikan ilişkilerini çok olumsuz etkileyeceğini ve ABD’nin Türkiye’ye yaptığı yardımları tekrar gözden geçirmek zorunda kalabileceğini söylemiştir. Turan Güneş ise hükümetin bu konudaki kararlılığını yinelemiştir. Kissinger’in başvurduğu üstü kapalı ambargo tehdidi etkisiz kalmıştır.³⁹⁸

ABD Dışişleri Bakanı Kissinger, Dışişleri Bakanı Güneş’in kesin ifadelerine rağmen son bir gayret göstererek, 6 Mayıs’ta Türk Büyükelçisini ABD Dışişleri Bakanlığı’na çağırtmış ve yasağın kaldırılmaması konusunda sert bir dille uyarılmıştır. Ancak bu girişim de Türkiye’nin tutumunu değiştirmesine yetmemiştir. Başarısız ikna görüşmelerinden sonra ABD, yasağın kaldırılması halinde Türkiye’ye yapılan yardımın kesileceği konusunda kararlı olduğunu en açık şekliyle hissettirmeye başlamıştır. 8 Mayıs 1974’te, Kongre’nin her iki kanadının, (Temsilciler Meclisi ve Senato’nun) birlikte aldığı bir karar ile (Concurrent Resolution), Başkan’dan Türk Hükümeti ile en üst düzeyde görüşüp yasağın kaldırılmasını engellemesi istenmiştir. Aynı kararda, yasak yine de kaldırılırsa, Başkan’dan Dış Yardım Yasası ile kendisine verilen yetkiye dayanarak Türkiye’ye yapılan tüm yardımı durdurması talep edilmektedir. Aynı gün Senato’da bir konuşma yapan Federal Uyuşturucu Maddeler Dairesi yetkilisi Sheldon B. Vance, haşhaş

³⁹⁶ “Ecevit: ‘Haşhaş Konusunda Köklü Tedbiri Önümüzdeki Günlerde Açıklayacağız’”, **Cumhuriyet**, 17 Mart 1974.

³⁹⁷ Jack Anderson, “Lifting the Turkish Opium Ban”, **Washington Post**, April 14, 1974, s. 7.

³⁹⁸ Yalçın Doğan, “10. Yıldönümünde Kıbrıs Barış Harekâtı’nı Bülent Ecevit Anlatıyor”, **Cumhuriyet**, 28 Temmuz 1984, s. 8.

ikame projeleri ve çiftçi tazminatı ödemeleri dolayısıyla Türkiye'ye verilmesi öngörülen yardımdan, o güne kadar ödenmeyen 20 milyon doların askıya alındığını bildirmiştir.³⁹⁹

CHP – MSP Koalisyon Hükümeti göreve başladığı günden itibaren ısrarla üzerinde durduğu haşhaş ekimine ilişkin yasağı, 1 Temmuz 1974'te yayımladığı bir kararname ile kaldırmıştır. Kararname ile Afyon, Burdur, Denizli, Isparta, Uşak illerinin tamamı ile Konya ilinin Akşehir, Beyşehir, Doğanhisar ve Ilgın ilçelerinde 1974-1975 mevsiminden itibaren haşhaş ekimine yeniden izin verilmektedir. Yasağın kaldırılmasının nedenleri, ilaç hammaddesi ihtiyacının sağlanamaması ve geçimi haşhaş ekimine bağlı çiftçilerin yaşam koşullarının düzeltilememesidir. Kararnamede, ekim yapacak olanların TMO'dan izin belgesi almalarının gerektiği, öteden beri haşhaş tarımı ile uğraşanlara ve fakir çiftçilere ekim izni dağıtılmasında öncelik verileceği ve her ekicinin en çok beş dekar alanda ekim yapabileceğine ilişkin hükümler de yer almaktadır.⁴⁰⁰

Söz konusu kararnamenin Resmi Gazete'de yayımlanmasından sonra TBMM'de bir konuşma yapan Başbakan Bülent Ecevit, haşhaş ekiminin insan sağlığı için zararlı sonuçlar vermesini önlemek bakımından, gerekli denetim ve gözetim konusunda, yetkili uluslararası kuruluşların tavsiyelerine ve teknik yardımlarına iyi niyetle açık olacaklarını bildirmiştir. Başbakan Ecevit, haşhaş ekimine izin vermekle milli bir politikanın gereklerini yerine getirdiklerine inandığını söylediği konuşmasında, yasağı kaldırılması için beş ay beklenmesi nedenini bu konuda tüm dünyanın insani kaygılarını tatmin edici etkin çözümleri titizlikle aramalarına bağlamıştır.⁴⁰¹

³⁹⁹ “Amerika 20 Milyon Dolar Yardım Vermek İçin Türkiye'nin Haşhaşla İlgili Kararını Bekliyor”, **Cumhuriyet**, 9 Mayıs 1974.

⁴⁰⁰ **Resmî Gazete**, 14932, 1 Temmuz 1974.

⁴⁰¹ “Hükümet 6 İlde Haşhaş Ekimi Yasağını Kaldırdı”, **Cumhuriyet**, 2 Temmuz 1974.

Gerçekten de, yasağın kaldırılmasının doğurabileceği sıkıntıları bertaraf etmek için yapılan düzenlemelerle, haşhaş ekimi çok sıkı bir denetim altına alınmıştır. Öncelikle, ekim için izin verilen iller, üreticinin rahat kontrol edilebileceği, kıyılardan ve dağlık alanlardan uzak bölgeler arasından seçilmiştir. Tüm ülkede haşhaş ekimi yapılacak alanın 20 bin hektarla sınırlandırılması da bu denetimin kolay yapılabilmesine yönelik bir önlemdir. Ayrıca, ekim için başvuranların TMO'daki geçmiş kayıtlarının gözden geçirilerek, cezai durumları olanlara ruhsat verilmeyecek olması, ürünün kaçakçıya gitmesini engellemeye yönelik bir önlemdir.⁴⁰²

Eylül 1974'te, haşhaş ekimine tekrar başlanmasını izlemek için Türkiye'ye gelen BM yetkililerinin, bahsi geçen önlemlerin yetersiz kalabileceğine yönelik endişelerini dile getirmeleri üzerine, Hükümet, o güne kadar hiçbir afyon üreticisi ülkenin başvurmadığı, kaçakçılığı önlemede en etkin yolu uygulamaya karar vermiştir ve *“haşhaş kellesinin tarlada köylü tarafından çizilerek elde edilen afyonun TMO'ya getirilmesi uygulamasına son verileceğini, bunun yerine haşhaşın çizilmeden toplanıp TMO'ya getirileceğini”* açıklamıştır. BM, Türk Hükümeti'nin aldığı bu kararı büyük bir memnuniyetle karşılamıştır. BM'ye göre, haşhaşın çizilmeden devlete teslim edilmesiyle, afyonun yasadışı yollarla kaçakçıların eline geçmesi tamamen imkânsız hale gelmiştir. Hükümetin haşhaş kapsülünün çizilmesinin yasaklanmasına ilişkin kararnamesi 16 Ocak 1975 tarihinde yayımlanarak yürürlüğe girmiştir. Kararnamede, yasağa rağmen, haşhaş kapsülünü çizerek afyon üretmeye devam edenlerin Türk Ceza Kanunu'nun ilgili hükümlerine göre cezalandırılacağı belirtilmektedir.⁴⁰³

Haşhaş kapsülünün çizilmesinin durdurulması Türkiye'yi ekonomik olarak olumsuz yönde etkilemiştir. O güne kadar üreticinin elde ettiği afyon devlet tarafından toplanıp yurtdışına ihraç edilmekteyken, artık haşhaşın işlenmemiş haliyle ihraç edilmesine çalışılmaya başlanmıştır. Türkiye'nin haşhaşın işlenip afyon elde edilmesini sağlayacak bir fabrikadan yoksun bulunması, ithalatçı ülkelerin çoğunun da böyle bir fabrikaya sahip olmamaları nedeniyle işlenmemiş haşhaşı almak istememeleri, üreticiden toplanan tonlarca haşhaşın TMO'nun depolarında

⁴⁰² Erhan, **Beyaz Savaş...**, 139-140.

⁴⁰³ **Resmî Gazete**, 15120, 16 Ocak 1975.

birikmesine ve çürümesine yol açmıştır. 1975'te üreticiden alınan beş milyon ton haşhaşın ancak 50 bin tonu ihraç edilebilmiştir. İhraç edilen haşhaş miktarı, daha sonraki yıllarda biraz arttıysa da istenilen düzeye ulaşamamıştır. Ancak, 1981'de Bolvadin'de bir alkaloid fabrikası kurulmasıyla, üreticiden toplanan haşhaştan afyon çıkarılmaya ve ihraç edilmeye başlanmıştır.

3.5.3. Türkiye'de Yasağın Kaldırılmasına Karşı Oluşan Tepkiler

Türkiye'de haşhaş ekimine tekrar başlanmasına izin verilmesi, ülkede büyük bir sevinç doğurmakla birlikte, bazı siyasiler bu kararın Türkiye'nin ABD ile ilişkilerini çok olumsuz etkileyeceğini belirterek, muhalif bir tutum içine girmişlerdir. Ana muhalefet partisi AP'nin Genel Başkanı Süleyman Demirel, Türkiye'nin asla Ege Denizi'nin bir Yunan gölü olmasına izin vermeyeceğini söylediği bir demeçte, yeniden haşhaş ekimine başlanması konusunda yasağın kaldırılmasının ülkenin bağımsızlığı ile hiçbir ilgisinin olmadığını ifade ederek, ABD tarafından olumsuz değerlendirilebilecek bu kararın enine boyuna düşünüldükten sonra alındığını ümit ettiğini söylemiştir.⁴⁰⁴ Kararı Türkiye'nin aleyhine bulan Demirel'in bu tutumu, başbakanlığı döneminde ABD'nin haşhaş ekiminin yasaklanması konusunda yaptığı baskılara uzun süre direnen kimliği ile örtüşmese de muhalefette olmaktan ötürü böyle hareket ettiği ileri sürülebilir.⁴⁰⁵

Demirel'in olumlu olmayan, ancak çok muhalif motifler de içermeyen tutumunun yanında, AP içerisinde karara büyük tepki gösterenler de olmuştur. Çanakkale Milletvekili Murat Bayrak TBMM'de düzenlediği basın toplantısında, *"Hükümetin haşhaş meselesini istismar ederek, maksatlı ve tahrik edici bir üslupla, eşine pek ender rastlanan bir mesuliyetsizlik hissi içinde, Türkiye'yi büyük ve hakiki dostu ve müttefiki olan ABD'den koparmak peşinde olduğunu"* iddia etmektedir. *"Amerikan milleti için haşhaşın arzettiği tehlikenin, Sovyet balistik füzelerinden gelecek olanlarınkinden farksız olduğunu"* savunduğu açıklamasında Murat Bayrak, *"Ecevit Hükümeti'nin ülkeyi NATO'dan ayırarak, komünist blok içine sürüklemeyi hedeflediğini"* söylemektedir.⁴⁰⁶

⁴⁰⁴ İlhan Çevik, "Exclusive Interview With Süleyman Demirel: Turkey Will Never Let The Aegean Turn Into A Greek Lake, Stresses Demirel", **Turkish Daily News**, 17 July 1974, s. 1-2.

⁴⁰⁵ Erhan, **Beyaz Savaş...**, 142.

⁴⁰⁶ Erhan, **Beyaz Savaş...**, 142-143.

AP liderininkine benzer bir değerlendirme de CGP Genel Başkanı Turan Feyzioğlu'ndan gelir. Feyzioğlu, TBMM'de yaptığı açıklamada, kararın hükümet tarafından, Türk-ABD ilişkilerini bozacak biçimde kullanılmaması gerektiğini söylerken DP Genel Sekreteri Faruk Sükan ise, hükümetin haşhaş politikasının ABD ve Avrupa ile ilişkileri bozucu nitelikte olduğunu savunmaktadır. Yasaklamaya karşı olanlar kadar yasak kararını destekleyenler de bulunmaktadır. ABD Senatosu'nun 12 Temmuz 1974'te haşhaş yasağının tekrar konulmaması durumunda Türkiye'ye verilmekte olan yardımın durdurulmasına ilişkin kararı, Türkiye'de yasağın kaldırılmasını destekleyenlerin sayısının artmasına yol açmıştır. Başta Türk-İş olmak üzere birçok sendika ve meslek odası, haşhaş ekimine tekrar başlanmasını desteklediklerini açıklamıştır. Bazı köşe yazarları da yazılarında, ABD'nin 1947'den beri vermekte olduğu yardımların zaten ülkeye bir fayda getirmediğini savunarak, haşhaş yasağının kaldırılmasına destek vermiştir.⁴⁰⁷

Yasağın kaldırılmasının yankıları devam ederken, 15 Temmuz 1974'te Kıbrıs'ta Nikos Samson ve arkadaşları tarafından bir hükümet darbesi yapılması, haşhaş sorunu ile Kıbrıs olayının bağlantılandırıldığı yorumlara yol açmıştır. MHP lideri Alparslan Türkeş, *“Kıbrıs'ta antlaşmalarla kurulu düzenin ortadan kaldırılmasına seyirci kalınmasının başlıca nedeninin, Batı dünyası ve Batı dünyasının büyük lideri ABD ile Türkiye'nin ilişkilerini bozan haşhaş ekimine tekrar izin verilmesi kararının olduğunu”* söylemiştir. Türkeş'e göre, bir an önce haşhaş konusu ABD ile müzakere edilip, eski dostane işbirliği ortamı tekrar kurulmalıdır.⁴⁰⁸

Siyasi parti liderlerinin değerlendirmeleri ne olursa olsun, haşhaş ekimine tekrar izin verilmesi özellikle geleneksel üreticilerin çoğunlukta olduğu bölgelerde memnuniyetle karşılanmıştır. Basın organlarının büyük bir bölümünde de bu memnuniyeti yansıtan haber ve yorumlar yer almıştır.

3.5.4. Karara ABD'den Gelen Tepkiler

Türkiye'de sevinçle karşılanan bu karar, konu ile yakından ilgilenen ABD'de endişe ve kızgınlık doğurmuştur. Kararın alınması ile Türk – Amerikan ilişkilerinde

⁴⁰⁷ “Türk-İş: ‘ABD Senatosunun Kararı Türkiye'nin İçişlerine Müdahaledir’, **Cumhuriyet**, 14 Temmuz 1974. Ali Sirmen, “Haşhaş ve Amerikan Yardımı”, **Cumhuriyet**, 14 Temmuz 1974, s. 3. Oktay Akbal, “Haşhaş Soğuk Savaşı”, **Cumhuriyet**, 15 Temmuz 1974, s. 2.

⁴⁰⁸ “Türkeş ‘Bu Koalisyon ile İşlerin Selamet Yoluna Girmesi İmkânsız’ Dedi”, **Son Havadis**, 18 Temmuz 1974.

bir kez daha gergin bir döneme girilmiştir. Bu gerginlik Türkiye'nin kaçakçılığa karşı aldığı etkin önlemlerle kısa bir sürede aşılabacaktır.

Yasağın kaldırılması kararı ABD'de büyük tepki yaratmıştır. Yasağın kaldırıldığı açıklamasının yapılacağı 1 Temmuz tarihinden bir gün önce ABD Büyükelçisi Macomber, memnuniyetsizlik ifadesi olarak, istişarelerde bulunulmak maksadıyla Washington'a çağırılmıştır.⁴⁰⁹ Kararın açıklanmasından bir gün sonra da ABD Kongresi'nin her iki kanadı, Başkan'ın bir an önce Türkiye'ye yapılan ekonomik ve askeri yardımı durdurmasını ve Türkiye'nin BM nezdinde protesto edilmesini öngören ortak bir karar almıştır.⁴¹⁰ ABD Başkanı Kongre kararında yer alan istekleri yerine getirmemiştir. ABD Dışişleri Bakanlığı Sözcüsü John King 3 Temmuz'da yaptığı açıklamada, Türkiye'ye tarımsal geliştirme projeleri çerçevesinde verilmesi kararlaştırılan 20 milyon doların gönderilmeyeceğini, ancak Türkiye'ye yapılan askeri ve ekonomik yardımın kesilmesinin söz konusu olmadığını bildirmiştir. Amerikalı yetkililer daha önce de, 20 milyon dolarlık yardımı göndermeyeceklerini açıkladığından ABD Dışişleri Bakanlığı Sözcüsü'nün beyanatı Ankara'da büyük şaşkınlık yaratmamıştır.

Yine de Washington'daki Türk Büyükelçisi Ankara'ya çağrılarak, belki de, Macomber'in Washington'a çağırılmasına mukabelede bulunulduğu ileri sürülebilir. Ayrıca, Maliye Bakanı Deniz Baykal, ABD'nin ödemeyeceğini açıkladığı tazminatın kalan kısmının bütçeden ödeneceğini, bu çerçevede haşhaş ekim yasağından zarar görmüş olan 63 bin aileye hak ettikleri yardımın yapılacağını açıklamıştır.⁴¹¹

Her ne kadar ABD Yönetimi, Kongre'nin Türkiye'ye yapılan tüm yardımların durdurulması isteğini geri çevirdiyse de, başta Patrick Moynihan ve Lester Wolf olmak üzere bazı Kongre üyelerinin kışkırtmalarıyla Amerikan basın-yayın organlarında Türkiye karşıtı propaganda yükselmiştir. Amerikan gazetelerinde Türkiye'ye yönelik eleştiriler gittikçe şiddet içerikli bir hal almıştır. Örneğin, New York Post gazetesi yazarı Pete Hamill, Türkiye'nin ABD'ye savaş ilan etmiş olduğunu iddia edebilmiş ve eğer altı gün içinde Türkiye, tarlalarındaki tüm haşhaş

⁴⁰⁹ Coufadakis, "Turkey and the United States: The Problems and Prospects of a Post War Alliance", 189.

⁴¹⁰ Erhan, **Beyaz Savaş...**, 144.

⁴¹¹ "Türkiye'nin Haşhaş Ekimi Kararı ABD Yardımını Etkilemeyecek", **Cumhuriyet**, 4 Temmuz 1974.

yakmazsa, Amerikan B52'lerinin bu tarlaları napalm bombaları ile bombalamasını önermiştir.⁴¹²

Türkiye, muhtemel olumsuz tepkileri bertaraf etmek amacıyla, yasağın kaldırıldığı ilk günden itibaren ABD kamuoyu nezdinde bazı faaliyetlerde bulunmuştur. Başbakan Bülent Ecevit, 5 Temmuz'da Amerikan CBS Televizyonuna verdiği demeçte, Türkiye'nin yasağı kaldırma kararını *"herhangi bir demokratik ülkede demokratik bir hükümetin alacağı bir karar"* olarak nitelemiş, bunu diğer demokratik ülke halklarının da anlayışla karşılayacağına inandığını söylemiştir. Ecevit, haşhaş yasağının demokrasinin bunalım geçirdiği bir zamanda halka rağmen alındığını, demokratik bir ülkede uygulanmasının mümkün olmadığını belirtmiştir. Türk köylüsünün yasadışı afyon ticareti ile ilgilenmediğini belirten Ecevit, Türkiye'nin kaçakçılığın önlenmesi konusunda herhangi bir ülke ya da uluslararası örgüt ile işbirliği yapmaya hazır olduğunu ifade etmiştir.⁴¹³

Ayrıca Hükümet Sözcüsü Semih Akbil, ABD Kongresi'nin Türkiye'ye yönelik ambargo talebi karşısında Amerika'nın özgürce silah üretip satabildiğini hatırlatmış olup her yıl yaklaşık 100.000 silahın Türkiye'ye kaçak yollardan girdiğini belirtmiştir. *"Biz, Amerikalılardan silah üretimini durdurmasını isteyebilir miyiz?"* diye soran Akbil, bunun mümkün olmadığını ve silah kaçakçılığına karşı alınan önlemlerin artırılarak bu sorunun önüne geçilmeye çalışıldığını ifade etmiştir.⁴¹⁴

ABD basınına yapılan tüm açıklamalara rağmen, bu ülkede yürütülen Türkiye karşıtı girişimler durmayınca, Türk Dışişleri Bakanlığı'nın öncülüğü ile haşhaş konusunda görüşmeler yapmak üzere, TBMM üyelerinden kurulu bir heyetin ABD'ye gitmesine ilişkin çalışmalar başlatılmıştır. İkişer AP ve CHP, birer DP, MSP ve CGP milletvekilinden oluşturulan bu iyi niyet heyetinin ABD'ye gidişi, hiçbir yarar sağlamayacağı gerekçesiyle iptal edilmiştir.⁴¹⁵

⁴¹² Pete Hamill, "Act of War", **New York Post**, July 8, 1974, s. 8.

⁴¹³ "Amerika, 'Haşhaş için İstişare' Gerekçesiyle Büyükelçisini Geri Çağırды", **Cumhuriyet**, 6 Temmuz 1974.

⁴¹⁴ Mario Modiano, "The Poppy Crop That Could Cost Turkey Dear: 'A Bill to Cut off All US Aid to Turkey If Poppy Cultivation Were Resumed, Is Going Through Congress Rapidly Now'", **The Times**, July 5, 1974, p. 14.

⁴¹⁵ "Haşhaş Konusunda Amerika'ya Bir İyi Niyet Heyeti Gönderilecek", **Cumhuriyet**, 11 Temmuz 1974. "ABD'ye 'İyi Niyet' Gezisi İptal Edildi", **Cumhuriyet**, 15 Temmuz 1974.

16 Temmuz'da ABD Kongresi, Lester Wolf ve 238 arkadaşının sunduğu ve Başkan'dan Türkiye'ye yapılan tüm yardımın durdurulmasını isteyen yeni bir karar tasarısını görüşmeye başladı. “*Türk Afyonu Yasağı Görüşmeleri*” (*Turkish Opium Ban Negotiations*) olarak adlandırılan bu müzakereler sırasında Türkiye’de haşhaş ekimi, afyon üretimi ve yasağın kaldırılmasının neden ve sonuçları tüm boyutlarıyla ele alınmıştır. Tasarı sahibi Lester Wolf görüşmeler sırasında yaptığı konuşmada, “gelenekselleşmiş” bir iddiayı savunarak, ABD’ye giren eroinin % 80’inin Türkiye’den geldiğini tekrarlamıştır. Wolf’a göre yasal afyon satışları Türkiye’nin milli gelirinin % 1’inden az bir gelir sağlamaktadır. Wolf, bu kadar önemsiz getirisi olan afyon üretimine, sadece “demagog” Türk politikacılarının “popülist” politikaları sonucunda yeniden başladığını ileri sürmüştür. Aynı zamanda Wolf, Ortadoğu ve Balkanlar’da aralarında Yunanistan’ın da bulunduğu birçok ülkenin afyon üretme potansiyeli olduğu halde, sırf insani nedenlerle üretimde bulunmadıklarını, Türkiye’nin ise yetersiz güvenlik önlemlerine rağmen üretime tekrar başlayarak büyük bir insanlık suçu işlediğini iddia etmekte ve Türkiye’ye yapılan askeri ve ekonomik yardımın durdurulmasını istemektedir.⁴¹⁶

Wolf’un destekleyicilerinden Connecticut temsilcisi Robert Steele de görüşmeler sırasında yaptığı konuşmada, 1971’de Türkiye’de haşhaş ekiminin yasaklanmasından sonra zamanın başbakanı Nihat Erim’in açıklamalarını hatırlatarak, “*Haşhaşı yasaklarken büyük insani sorumluluklardan bahseden Türk devlet adamları, yasağı kaldırarak sorumsuzluk örneği sergilemektedirler*” demiştir. Steele’in bu ifadesini oturuma katılan temsilcilerin birçoğu desteklemiştir. Robert Steele’in Türk devlet adamlarının sorumluluğu hakkındaki sözleri, Türkiye’nin haşhaş politikasında iki yıl içinde meydana gelen birbirine tamamen ters gelişmeleri ortaya koyarak, bu politikadaki tutarsızlığa işaret etmesi bakımından değerlidir. Ancak, Steele’in yaptığıнын tersine eleştirilmesi gereken, haşhaş ekim yasağının kaldırılmasına değil, yasağın konulmasına ilişkin karar ve Erim Hükümeti’nin bu konudaki tutumudur.⁴¹⁷

Görüşmelerde, Türkiye’ye yapılan yardımın kesilmesine karşı çıkanlar da söz almıştır. Bunlardan, Peter Frelinghuysen, Amerikan yardımının bir tehdit unsuru olarak kullanılmasının karşısında olduğunu belirterek, kaçakçılara karşı

⁴¹⁶ Erhan, **Beyaz Savaş...**, 146-147.

⁴¹⁷ Erhan, **Beyaz Savaş...**, 147.

mücadelesinde Türkiye'ye daha çok yardım yapılmasının gerekliliğini savunmuştur. Edward Derwinski de hemen hemen aynı görüşleri dile getirerek, yardımın durdurulmasına karşı çıkmıştır. Oturum başkanı Thomas Morgan da, Türkiye'den üretimi durdurmasını istemek yerine, daha sıkı denetim önlemleri almasına yardımcı olmanın mantıklı bir hareket olacağını ifade etmiştir. Ancak, Lester Wolf ve arkadaşları bu önerilere karşı çıkarlar.⁴¹⁸

Bu görüşmeler sürerken, Temsilciler Meclisi 16 Temmuz 1974'te 1961 Dış Yardım Yasası'nda bir değişiklik yaparak, Türkiye'ye gönderilen bütün askeri, ekonomik ve diğer yardımlar ile tüm savunma amaçlı mühimmat ve hizmet satışı ve silah nakliyesine ait ruhsatları askıya almıştır. Temsilciler Meclisi aynı gün aldığı bir diğer karar ile, ABD İhracat ve İthalat Bankası'nın Türk Hükümeti'ne, ajanslarına ve ulusal kuruluşlarına, garanti, sigorta, sigorta ve kredi vermesini, 1 Ocak 1975'ten geçerli olmak üzere durdurmuştur. Türkiye'nin haşhaş yasağını kaldırmasıyla ilgili olarak Temsilciler Meclisi'nde yapılan görüşmelerin sonunda 6 Ağustos 1974'te alınan 507 sayılı kararla da, afyon üretimine başlanmaması için ABD'li yetkililerce yapılacak girişimlerin sonuç vermemesi halinde, Türkiye'ye gönderilen tüm yardımların durdurulması kararlaştırılmıştır.⁴¹⁹

ABD Başkanı Gerald Ford, haşhaş yasağı konusunda müzakerelerin devam ettiği gerekçesiyle, Türkiye'ye yapılan yardımı durdurmamıştır. Ancak, 14 Ağustos 1974 tarihinde yapılan İkinci Kıbrıs Harekâtı'ndan sonra, ABD Kongresi'nin aldığı, Türkiye'ye ambargo uygulanması yönündeki kararları Başkan'ın durdurması mümkün olmamıştır. Başkan Kongre'nin harekâttan bir gün sonra aldığı ambargo kararını veto ettiyse de, yoğun baskılar karşısında 18 Ekim 1974'te Türkiye'ye ambargo uygulanmasına ilişkin karar onaylamıştır.

ABD'nin ambargo kararı Türkiye'de birbirinden farklı birtakım değerlendirmelerle karşılanmıştır. Bazı siyasetçiler kararın, Kıbrıs'ta yapılan ikinci harekâtın bir sonucu olduğunu savunurken, dönemin Başbakanı Bülent Ecevit, ikinci harekât yapılmasaydı da ambargo kararının alınacağını iddia ederek, haşhaş yasağının kaldırılmasının, kararın alınmasında asıl faktör olduğunu belirtmiştir. Amerikan kaynakları ise, ambargonun asıl nedeninin ABD'nin Türkiye'ye NATO

⁴¹⁸ “Bazı Amerikan Kongre Üyeleri Haşhaş Konusunda ‘Türkiye’ye Şantaj mı Yapıyoruz’ Dedi”, **Son Havadis**, 18 Temmuz 1974.

⁴¹⁹ Erhan, **Beyaz Savaş...**, 148.

çerçevesinde savunma amaçlı olarak verdiği silahların Kıbrıs müdahalesinde kullanılması olduğu konusunda ısrar etmişlerdir. Ancak, Kongre'nin çok kısa sürede bir ambargo kararı alabilmesinde, Kıbrıs harekâtlarının, haşhaş ekim yasağının kaldırılması nedeniyle zaten Türkiye'ye yönelik yardım kesintileri tekliflerinin gündemde olduğu döneme rastlamasının etkili olduğu bir gerçektir.⁴²⁰

⁴²⁰ Erhan, **Beyaz Savaş...**, 148-149.

4. TÜRK-AMERİKAN İLİŞKİLERİNDE HAŞHAŞ EKİMİ KRİZİ VE KRİZ YÖNETİM SÜRECİ

Dış politika, uluslararası sistemde yaşanan güç değişimlerinden ve bölgesel gelişmelerden etkilenen canlı bir alandır. Bu değişimler ve gelişmeler dikkate alınmadan yapılan herhangi bir kriz yönetimi analizi sistem okuması yönünden eksik kalacaktır. Türk-Amerikan ilişkilerinde 1968 ve 1975 yıllarını kapsayan “Haşhaş Ekimi Krizi”ni bu ilişkilerin seyrini göz önünde bulundurmadan ve Türkiye’nin bu yıllardaki uluslararası ve bölgesel alandaki konumuna bakmadan değerlendiremeyiz. Krizin yönetim süreci ve stratejileri de mevcut uluslararası sistemden ve bölgesel gündemden etkilenmiştir.

Türkiye ile ABD arasında 1960-1980 sürecine çeşitli açılardan damgasını vuran olaylar içerisinde haşhaş ekimine ilişkin uyuşmazlığın kriz yönetimi açısından özel bir yere sahip olduğu söylenebilir. Soğuk Savaş koşullarında süper bir güç ile olan müttefiklik ilişkilerinin yanı sıra ilişkilerin seyrinde kırılma yaratabilecek uyuşmazlıkların da ortaya çıkması beklenir bir risktir. 1960’ların ikinci yarısından itibaren bu risk iki ülke arasındaki ilişkilerin seyrini müttefiklik özelinde tartışmaya açmıştır. Siyasal karar alıcı ABD dostluğunu, müttefiklik ilişkisinin sürmesindeki çıkar ve beklentileri dikkate alarak yerel / ulusal çıkarları da uyumlulaştırmak gereğini duymuş, aynı zamanda bir dış politika ikilemi yaşamıştır. Bir başka açıdan siyasal karar alıcının kendi öznel çıkar ve beklentilerinin de almış olduğu kararlarda etkili olacağı dikkate alınır ise söz konusu bu açmazın çok daha karmaşık olduğu kolaylıkla söylenebilir.

Bu çalışmada bir dış politika krizi olarak kabul edilen haşhaş ekimi ve bu ekimin yasaklanma kararının kaldırılmasının krizin tarafları [Türkiye özelinde] açısından nasıl bir kriz yönetim sürecinde ele alınmış olduğu analiz edilecektir. Özü itibarıyla herhangi bir krize ilişkin olarak siyasal karar alıcının sorumluluğunu üstlenerek yürürlüğe sokmuş olduğu tercih uluslararası ilişkilerde bir dış politika kararı olarak kendini gösterir. Bu nedenle aslında krizde tarafların benimseyerek uyguladıkları tercihler aynı zamanda o krize özgü bir dış politika davranışdır. Bu

çerçevede ele alındığında herhangi bir dış politika krizine ilişkin süreci anlamak, anlamlandırmak ve analiz edebilmek için o özgün krizin ve krize ilişkin dış politika kararının değişkenlerini saptamak gerekir.

Bu açıdan ele alındığında dış politika kararının bizzat kendisinin bir bağımlı değişken olduğunu kabul etmek gerekir. Dolayısıyla bu bağımlı değişkenin ortaya çıkışını etkileyen değişkenlerin olması kaçınılmazdır. Nitekim dış politika kararını uluslararası sisteme açıklayan, uygulayan otonom aktöre [devlete], aktörün ulusal yapısal özellik ve kısıtlarına ve hatta doğrudan krize ilişkin kararı alan siyasal karar alıcının özelliklerine bakmadan bir dış politika davranışını açıklamak eksik bir çaba olacaktır. Kuşkusuz devlet adına karar alma siyasal sorumluluğunu üstlenmiş olan aktörün krize ilişkin kararı alırken dikkate almak zorunda olduğu ve kontrol edebilme yeteneğinin / kapasitesinin görece az olduğu bir değişken daha vardır. Bu değişken krizin tetiklenmesinin gerçekleşmiş olduğu zaman dilimindeki uluslararası siyasal sistemin [hatta bölgesel alt sistemin] yapısal özellikleri ve koşulları, özellikleridir.

Bu çalışmada girişte de kısaca dillendirmiş olduğumuz aşağıdaki araştırma soru ve hipotezlerine cevap aranacağı için araştırmanın kavramsal, kuramsal ve yöntemsel kurgusu birbiriyle ilintili olduğunu düşündüğümüz bir çerçeveyi çizmeyi gerektirmektedir. Buna göre yukarıda söz etmiş olduğumuz değişkenler döngüsünü eksenine alan bir analizde Neoklasik Realizmden yararlanılarak kriz anında Türkiye'nin kriz yönetimi süreci ve dış politika karar alma biriminin işleyişi açıklanmaya çalışılacaktır. Dolayısıyla, dış politika kararlarının açıklanmasında Neoklasik Realizm, dış politika karar alma sürecini açıklamak için Dış Politika Analizi, kriz yönetim sürecinin analizi için Kriz Yönetimi kuram ve yaklaşımlarından yararlanılmış olacaktır.

İlerleyen bölümde bu üç disiplinin birlikteliği ile haşhaş krizinin analizini gerçekleştirebileceğimizi düşündüğümüz bir analiz modellemesi çıkmış olacaktır. Bu çerçevede cevabını arayacağımız ve sınayacağımız soru ve hipotezlerimiz aşağıdaki gibidir:

Araştırma Soruları:

1- Haşhaş Ekimi Krizi'nde Türkiye'deki siyasal karar alıcılar (3 farklı siyasal karar alıcı) farklı karar / davranışlar uygulamaya sokmuştur. Süleyman Demirel'in

direnmesinde, Nihat Erim'in haşhaş ekimini yasaklama kararı almasında, Bülent Ecevit'in koalisyon hükümetinin yasağı kaldırma kararı almasında lidere hâkim olan algı nedir? Bu farklılık nasıl açıklanabilir?

2- Türkiye'nin haşhaş ekimini yeniden başlama kararı almasıyla ABD için başlayan kriz nasıl olağan bir döneme çevrilmiştir?

Hipotezler:

H1- Krizlerde siyasal karar alıcı krizin tarafı olan ülkenin talebi, mevcut yapısal özellik ve koşullar ile göstereceği tepki arasında uyumlu bir ilişki kuramıyor ise krizi zamana yaymayı veya uyutmayı tercih eder.

H2- Ulusal (iç) yapının zayıf olduğu devletlerde siyasi karar alıcı dış politika tercihlerinde kendi değer ve çıkarlarına öncelik verebilir. Karar alıcı bir krize ilişkin dış politika tercihini belirlerken siyasi değerlerini krizin tarafı olan ülkeye göre uyumlulaştırmaya çalışabilir.

H3- Devletin var oluşu, topraksal bütünlüğü, egemenlik hakları söz konusu olduğunda uyuşmazlıkların krize tırmanma ve askerileşme olasılıkları oldukça yüksektir. Türkiye'nin dış politika krizlerinde etkili olan nedenlerden biri ulus devlet oluşundaki statünün ve egemenlik hakkının ihlal edilmesidir.

H4- Krizler yönetilebilir süreçler olarak savaşa varmadan diplomatik, siyasi, hukuki seçenekler kullanılarak sınırlandırılabilir. Böylelikle tarafların müzakere ve pazarlık gücü arttırılmış olup bu seçeneklerin kullanımı ile başarılı sonuçlar elde etmeleri kolaylaşabilir. Bu nedenle kriz süreçlerinde çok seslilikten ve gereksiz askeri eylemlerden kaçınılması gerekir. Ayrıca krizin tüm taraflarının krizi tırmandırmaktan kaçınması gerekmektedir.

H5- Materyal gücü zayıf bir aktörün kendinden daha güçlü bir başka aktörle yaşadığı krizler zayıf tarafın aleyhine işleyen bir şantaj ilişkisine de sebep olabilir.

4.1. Krizin Bağımsız Değişkenleri Olarak Uluslararası Sistemin Yapısı ve Bölgesel Gündem

1945-1965 döneminde Türk dış politikası, sürekli ve ideolojik temelli bir kutuplaşmayı temsil eden yeni iki kutuplu sisteme uyum sağlamak için çaba sarfetmeye başlamıştır. 1951-1952 yıllarındaki gelişmeler neticesinde NATO'ya üye

oluşun ardından zaman zaman bu çabalar “uyum sağlama” kavramının da ötesine geçerek adeta ülkenin varlık nedenini bu kutuplaşmaya bağlayan uç noktalara kadar varmıştır. 1960 askeri müdahalesi Türk dış politikasında hemen ve temel bir değişiklik meydana getirmemekle beraber bu “aşırı blokçu” politikanın sonu olmuştur.⁴²¹ 1960’ların Türk dış politikasında, NATO, hâlâ mihenk taşı niteliğinde kalsa da, soğuk savaş sürecinde yumuşama yaratan 1960’ların “barış içinde birlikte yaşama” ve 1970’lerin “detant” süreçleri, Türkiye’nin ABD’ye yönelik politikalarında farklı bir etki yaratmıştır. 1960’lar boyunca iç gelişmelerde giderek artan anti-Amerikancı eğilimler, dünyada siyasi bloklar arasındaki gerilimin azalması ve bağlantısızlar grubunun etkisi gibi faktörler Türk-Amerikan ilişkilerinin seyrini de etkilemiştir.⁴²²

Türkiye - ABD arasındaki 1960’ların ikinci yarısından itibaren ortaya çıkan ve gittikçe yoğunluğunu artıran gergin ilişkiler 1974 Haziranında, Türk hükümetinin haşhaş ekimine yeniden izin vermesiyle farklı bir boyut kazanmıştır. ABD’deki uyuşturucu kullanımı probleminin temelinde Türkiye’den gelen haşhaş mamullerinin olduğuna inanan başta ABD Başkanı Nixon olmak üzere ABD’li yöneticiler gözünde Türk hükümetinin haşhaş ekiminde ısrarlı olması doğrudan Amerika’ya karşı alınmış bir karar olarak algılanmıştır. Bu çerçevede missilemede bulunma ihtiyacı hisseden Amerikan Kongresi, Türkiye’ye sağlanan Amerikan yardımını kesmek için yasa tasarıları hazırlayıp görüşürken, 15 Temmuz’da Kıbrıs’ta meydana gelen askeri darbe ve ardından Türkiye’nin adaya müdahalesi olayların seyrini başka bir mecraya çevirmiştir. Her iki olayda da ABD’nin gösterdiği tepki birbirine benzemektedir; Yunanlıları ve Türkleri kızdırmamak için Amerikan yetkilileri sert tepki göstermekten kaçınmışlardır. ABD’nin bu hassasiyetleri, hem Yunanistan’ın hem de Türkiye’nin, Batı Bloku’nun SSCB sınır kapılarında yer almasından kaynaklanmaktadır. Öyle ki Yunanistan’da ve Türkiye’de ivme kazanacak anti-Amerikancı eğilim ve sonrasında gelecek olan sosyalist rüzgâr, Avrupa’nın ve Orta Doğu’nun SSCB etkisine girmesine sebebiyet verebilecek niteliktedir. Dolayısıyla, Amerikan yetkililer yeni durumları kabullenme eğilimi içine girmişlerdir. Ayrıca

⁴²¹ Faruk Sönmezoğlu, **Son Onyillarda Türk Dış Politikası (1991-2015)**, (İstanbul: Der Yayınları, 2016): 796.

⁴²² Ali Ayata, “Türkiye-ABD İlişkileri”, **Değişen Dünyada Türk Dış Politikası**, ed. Murat Ercan, (Ankara: Nobel Yayın Dağıtım, 2011): 87.

haşhaş ekimi yasağının kaldırılması ve bu doğrultuda alınan yeni önlemler de bu “kabullenme” sürecini ABD açısından kolaylaştırmıştır.

5 Şubat 1975’ten itibaren ABD’nin Türkiye’ye karşı askeri ambargo uygulamaya başlaması ise Amerikan yönetimi ile Kongre arasında yaşanan rekabet ve güç mücadelesi sonucunda ortaya çıkmıştır. Kongre üyeleri, dış politika yapımında kaybettikleri etkilerini yeniden kazanmak için uğraş vermiş ve bu arada hem Kıbrıs konusunda hem de haşhaş ekimine izin vermesinden dolayı Türkiye’yi cezalandırmak istemişlerdir. Amerikan yönetimi, Amerikan çıkarları açısından hayati önem taşıyan Türk-Amerikan ittifakına zarar verdiği için ambargoya karşı çıkmıştır. Ancak, ABD’nin ambargoyu kullanarak Türk yöneticileri Kıbrıs sorununda taviz vermeye zorlamak istedikleri de bir gerçektir. Türk liderlerin gözünde ise Kıbrıs ve askeri iş birliği birbirleriyle alakalandırılmaması gereken ayrı konulardır ve ABD’nin ambargosu doğrudan Türk Silahlı Kuvvetleri’nin gücüne, hazırlık durumuna ve etkinliğine olumsuz etkide bulunan düşmanca bir harekettir. Misilleme olarak Türk hükümetinin 25 Temmuz 1975’te iki ülke arasındaki 1969 tarihli Savunma İş Birliği Anlaşması’nı feshetmesi ve Amerikan üslerini kapatması, iki devlet arası ilişkileri iyice alt düzeyine indirmiştir. Ambargonun kaldırılması ancak uzun çabalardan sonra 1 Ağustos 1978’de mümkün olabilmektedir.

Türk-Amerikan ilişkilerinin seyri, 1980 tarihi ile farklı bir yöne evrilmiştir. 12 Eylül 1980 askeri müdahalesi ve 1980 sonrası bölgesel değişimlerin de etkisiyle, iki ülke ilişkileri “normalleşme” sürecine girmiştir. 1980’ler aynı zamanda ekonomik ilişkilerin ulus ötesi boyutlara ulaşp, uluslararası ilişkilerin en önemli ayağı olmaya başladığı dönemler ve küreselleşme sürecinin başlangıç yıllarıdır.⁴²³

4.2. Krizin Ara / Müdahil Değişkenleri: Ulusal Yapı ve Lider

Neoklasik realizmde dış politika analizinin unsurlarından biri olan ara / müdahil değişkenler dış politika kararlarının oluşumunda direkt etkilidirler. Bunlar genel olarak kriz anında siyasal sorumluluğu üstlenmiş olan lider ile karar alma sürecinin içinde yer aldığı “*ulusal yapı*” ve “*sistem*”dir. Dış politika kararlarının alınmasında ve kriz sürecinin yönetilmesinde siyasal sorumluluğu elinde bulunduran

⁴²³ Ayata, “Türkiye-ABD İlişkileri”, 87-91.

liderin bilişsel, algısal ve liderlik özellikleri ile kriz sürecinde var olan ulusal yapının temel özellikleri kriz yönetim sürecinin analizinde etkilidir.

Bu durumu Haşhaş Ekimi Krizi boyunca da gözlemlemek mümkündür. Söz konusu krizin analizinde de ortaya konulacağı gibi, lider karar alıcıların kimlik, dış politika algı ve öncelikleri doğrudan dış politika kararlarının oluşumunda etkili olmakla birlikte kriz evreleri de liderlerin aldıkları kararlar doğrultusunda şekillenmiştir. Yaşanan hükümet değişiklikleri, iki hükümet değişimi arasında yer alan askeri darbe neticesinde gelen teknokrat bir hükümetin varlığı, ulusal sistemin / yapının karakteristik özellikleri ile birleşerek alınan dış politika kararlarının oluşumunu da etkilemiş ve belirlemiştir. Dolayısıyla 1960-1980 arası dönemin şekillenmesinde rol oynayan sosyo-ekonomik ve siyasi faktörleri özellikle analiz etmek, dönemi daha iyi anlayabilmek açısından önem arz etmektedir. 12 Mart Muhtırası'nın getirdiği gergin ortam, demokrasiye bulunulan müdahale, IMF ile Türkiye'nin tanışması, ABD ile yaşanan afyon krizi, Kıbrıs Olayları ve ardından gelen Barış Harekâtı ile gelişen milliyetçi dalga, devrimci-sol görüşlü öğrencilerin idam edilmeleri öne çıkan faktörlerdendir. Bu çalkantıların sonucu ve 1961 Anayasası'nın getirdiği atmosferin de etkisi ile Türkiye 1970'lere koalisyon partilerinden oluşan parlamenter sistemle giriş yapmıştır.⁴²⁴

4.2.1. I. Ara Değişken: Ulusal Yapı

Türkiye'de 1960'lı yıllardan 1980'li yıllara değin günümüz Türkiye'sinin de temellerini atacak pek çok siyasî olay gerçekleşmiştir. Yirmi yılı alan bu dönem, ikisi askeri darbe biri askeri muhtıra olmak üzere Türk siyasal hayatının ve Türkiye tarihinin en önemli olaylarına tanıklık etmiştir.⁴²⁵ Aynı zamanda, 1960-1980 dönemi, çokseslilikten diktatörlüğe kadar çeşitlilik gösteren bir dönem olarak da adlandırılabilir. Dönemin çoksesliliği, çelişkili bir biçimde, bir askeri darbe (27 Mayıs 1960) tarafından başlatılmıştır. O zamana kadar demokrasiye alışmamış olan Türkiye'de, kimi zaman hükümetleri zor duruma düşürebilecek biçimde direniş ve

⁴²⁴ Selim Öztürk, "Siyasal İkna ve Seçim Müzikleri: Türkiye Üzerine Bir İnceleme", **İletişim ve Diplomasi**, Sayı 3 (17 Temmuz 2014): 200.

⁴²⁵ Dönem hakkında yapılan bir çalışma için bkz. Müjgan Karataş, "İki Askerî Darbe Arası Türk Dış Politikasının Tahlili (1960 – 1980)", (Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Bilim Dalı, 2012).

eylem yapabilen “öğrenciler” ve “işçiler” olarak iki yeni ve dinamik güç ortaya çıkmıştır.⁴²⁶

Bu dönemin çoksesliliğini aldığı temel dayanak 1961 Anayasası olmuştur. 1961 Anayasası’yla ilk defa olarak toplumda bir *anayasa kültürü*, hatta *anayasa kültürü* (anayasa yüceltmesi) oluşmuştur. 27 Mayıs sonrası kurulan yeni siyasal düzenin temel özelliklerinden biri, 1961 Anayasası’nın genelde sivil topluma, özelde de işçi ve sosyalist hareketine genişçe bir alan açması olmuştur. Böylelikle demokratik bir hukuk çerçevesi yaratılmaya çalışılmıştır. Atılğan’ın da belirttiği üzere, 1961 Anayasası ile temel haklar güvenceye bağlanmış, düşünce, bilim, sanat ve basın özgürlüğü ayrıntılı bir şekilde düzenlenmiş, yasama ve yürütme alanlarında belirli bir siyasal akımın tekelleşmesi önlenmiş, yargı eksiksiz bir bağımsızlığa ve yaygın bir denetim yetkisine kavuşturulmuş, siyasal partiler anayasa güvencesine alınmıştır. Böylece devlet dizginlenmiş, sivil toplum gelişme fırsatı yakalamıştır. Artık, Türkiye’nin kendi tarihinde eşi görülmediği gibi çağdaş dünyada bile benzerlerine az rastlanır demokratik bir hukuk çerçevesi yürürlüktedir. Öte yandan, sendikal örgütlenme, toplu pazarlık ve grev gibi işçi haklarına 1961 Anayasası’nda genişçe yer verilmiş olup böylece işçi sınıfı toplumsal hayattaki ağırlığını hissettirme imkânını yakalamıştır. Bu hakların tanınmasında işçilerin kendi mücadelelerinin de etkisi büyüktür.⁴²⁷

1961 Anayasası’nın siyasal düzlemde de yansımaları olmuştur. 1961’de 12 sendikacı Türkiye İşçi Partisi’ni (TİP) kurmuştur. 1962’de bu partinin başına Mehmet Ali Aybar gelmiştir. 1964’te henüz sosyalizm sözcüğünün yer almadığı TİP programı, “*emekten yana planlı devletçilik sistemi*” ilkesini savunmuştur.⁴²⁸ Daha sonra sosyalist olduğunu açıklayacak olan TİP, 1965 seçimlerinde milli bakiye usulü sayesinde oyların % 3’ünü alarak 15 milletvekili çıkarmıştır. CHP, 10 Ekim 1965 seçimleri arifesinde, TİP’e oy kaptırmak korkusuyla kendini “ortanın solu”nda ilan

⁴²⁶ Baskın Oran, “1960-1980: Görelî Özerklik-3”, **Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşı’ndan Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar (Cilt I: 1919-1980)**, ed. Baskın Oran, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2004): 668.

⁴²⁷ Gökhan Atılğan, **Behice Boran: Öğretim Üyesi, Siyasetçi, Kuramcı**, (İstanbul: Yordam Kitap, 2007): 205.

⁴²⁸ **Türkiye İşçi Partisi Programı**, İstanbul, 10 Şubat 1964. <http://www.enstitu68.com/turkiye-isci-partisi-programi.html>, [01.11.2017].

etmiştir.⁴²⁹ CHP içindeki bu politika değişikliğini Bülent Ecevit başlatmış ve İnönü desteklemiştir. Ecevit ve arkadaşlarına göre, ortanın solu politikasının benimsenmesi sosyal demokrat platforma doğru bir harekettir. İnönü'ye göre ise, ortanın solu devletçilik, devrimcilik, halkçılık, toplumsal adalet ve özellikle akılcılık anlamına gelmektedir.⁴³⁰ Daha sonra bu, Ecevit'in de ileri sürdüğü üzere, "sosyal demokrasi" ve / veya "demokratik sol" olarak somutlaşacaktır. Bu gelişmelerin yanı sıra, çoğulculuk İslamcı sağın da zamanla ortaya çıkıp siyasal partisini kurmasına olanak vermiştir.

27 Mayıs ertesinde Demokrat Parti mahkeme kararı ile kapatılmış ve DP'nin oylarına sahip çıkmak üzere Adalet Partisi (AP) ve Yeni Türkiye Partisi olmak üzere iki parti ortaya çıkmıştır. Bu yüzden 1961 seçimlerinde DP'li seçmenin oyları bölünmüştür. Daha sonra bu oylar genel başkanı Süleyman Demirel olan AP'de toplanmıştır. 1965 ve 1969 seçimlerini AP kazanmıştır. AP bazı yönlerden DP'nin devamı niteliğini taşımaktadır. CHP ve genel olarak solla kutuplaşma tutumuyla AP, 12 Eylül 1980'e kadar DP'yi devam ettirici niteliktedir. Dönem, aynı zamanda siyasal idamların da yaşandığı bir dönem olma özelliği taşımaktadır.⁴³¹

Bir yandan feodal düzenin çarpıklıklarına (toprak ağaları gibi) bir yandan da ABD etkisinin getirdiği egemenlik sınırlamalarına (özellikle de Maden ve Petrol yasalarına) yönelen gençliğin tepkisi ve eleştirisi, temel olarak ABD'yi eleştirmek üzerinden düzeni eleştirmek biçiminde gelişmiştir. Nitekim açikoturumların ve yürüyüşlerin esas teması, 1965 seçimlerine ABD Başkanı Johnson'la çekilmiş fotoğrafını dağıtarak katılan ve ardından seçimi kazanan genç politikacı Süleyman Demirel'in temsil ettiği düşünülen Amerikan egemenliği olmuştur (yürüyüşlerde en çok öne çıkan "*Altıncı Filo, Defol!*" ile Demirel'in başbakan olmadan önce mümessilliğini yaptığı müteahhitlik şirketine gönderme yapan, "*Morison Süleyman, İstifa Ne Zaman?*" sloganlarıdır). Ayrıca Kıbrıs konusundaki 1964 Johnson Mektubu, ABD'nin eleştirilmesinde etkili olan bir diğer faktördür.

⁴²⁹ Sina Akşin, **Kısa Türkiye Tarihi**, 5. Basım (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2008): 266.

⁴³⁰ Metin Heper, **Türkiye'nin Siyasal Hayatı (Tarihsel, Kuramsal ve Karşılaştırmalı Açidan...)**, çev. Kadriye Göksel, (İstanbul: Doğan Kitap, 2011): 180-181.

⁴³¹ Akşin, **Kısa Türkiye Tarihi**, 266-267.

Bu arada, 27 Mayıs yönetiminin, “iktidardan ayrılmama” taraftarı oldukları için tasfiye ederek yurtdışına uzaklaştırdığı “14’ler”den Alparslan Türkeş (asıl adı: Hüseyin Feyzullah) yurda dönerek Mart 1965’te Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi’ne (CKMP) üye olmuş, Ağustos’ta genel başkan seçilmiştir (Parti’nin adı 1969’ta Milliyetçi Hareket Partisi-MHP olarak değiştirilecektir). Alparslan Türkeş’in örgütlediği Ülkücüler, esas olarak solun etkisinde olan siyaset meydanına kuvvet kullanarak egemen olmaya başlamışlardır.⁴³²

1961 Anayasası’nın siyasal düzlemdeki bu yansımaları 1965 genel seçimlerinde gözle görülür biçimdedir. 10 Ekim’de seçmen sandık başına gitmiştir. Yapılan oylama sonucunda seçimi, daha önce de belirttiğimiz üzere, AP kazanmıştır. Ancak millî bakiye sistemi nedeniyle kesin milletvekili sayısının belirlenmesi birkaç günü almıştır. Sonuçlar kesinleştğinde oluşan tabloda altı parti adı öne çıkmaktadır.

1965 seçim sonuçlarına genel olarak bakıldığında ise katılım oranının % 71 olduğu ve katılımın düşük olduğunu belirtmek gerekmektedir.⁴³³ 1969 seçimlerine geldiğimizde, oyların % 47’sini alarak iktidar olan AP, iktisadi durumun

Tablo 4.1: 1965 Genel Seçimi Sonuçları

Siyasi Partiler	Aldığı Oy	Çıkardığı Milletvekili
AP	% 52,8	240
CHP	% 28,7	134
MP	% 6,1	31
YTP	% 3,7	19
TİP	% 2,9	15
CKMP	% 2,2	11

tıkanma noktasına gelmesi ile bir açmaza girmiştir. 9 Ağustos 1970 tarihinde 1958’den sonraki ilk devalüasyon⁴³⁴ yapılmıştır ve doların karşılığı 9 TL yerine 15 TL olmuştur. Ayrıca Demirel ve AP’nin sanayi burjuvazisini tarım burjuvazisine yeğlediği ortaya çıktığı için, AP bir parçalanma yaşamıştır. 40 kadar milletvekili AP’den koparak, Ferruh Bozbeyli’nin başkanlığında Demokratik Parti’yi kurmuştur (18 Aralık 1970). Çeşitli yolsuzluk iddialarının da buna vesile olduğu ileri sürülmüştür.⁴³⁵

⁴³² Oran, “1960-1980: Görelî Özerklik-3”, 669.

⁴³³ Hakkı Uyar, **İki Darbe Arasında CHP (1960-1971)**, (İstanbul: Doğan Kitap, Eylül 2017): 197.

⁴³⁴ 1960-1980 arası dönemin ekonomi politik durumu ve eleştirisi için bkz. Çağlar Keyder, **Türkiye’de Devlet ve Sınıflar**, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2003): 163-265.

⁴³⁵ Akşin, **Kısa Türkiye Tarihi**, 267-268.

1969'dan sonra toplumsal olayların arttığı bir döneme girilmiştir. Emperyalizm ve faşizm karşıtlığı ekseninde üniversite işgallerinin artması, 16 Şubat 1969'da ODTÜ'de ABD Büyükelçisi Komer'in arabasının yakılması, o sırada kurulan Komünizmle Mücadele Derneklerinde (KMD) Ülkücüler ile dinci "Akıncılar"ın buluşması sonucu, 1969'dan sonra olaylar çok yoğun bir sol-sağ kavgasına dönüşmüştür. Nitekim 16 Şubat 1969'da İstanbul Taksim meydanında Amerikan Altıncı Filosunu protesto için toplanan sol görüşlülere saldırarak öldüren ve yaralayanlar, toplu namazdan çıkınca polis tarafından meydana sokulan ve müdahale edilmeyen KMD taraftarları olmuştur (Kanlı Pazar). Öğrenciler arasındaki sağ-sol kavgasına ek olarak, DİSK'in 15-16 Haziran 1970'de sendikalar yasasını protesto eden 150.000 kişilik işçi yürüyüşünün sanayi burjuvazisini ciddi biçimde ürkütmesiyle, 12 Mart 1971 Muhtırası gelmiştir.⁴³⁶

12 Mart Muhtırası, durumdan hükümeti ve meclisi sorumlu tutmuştur. Bunun sebebi olarak da Atatürk'ün ve Anayasa'nın öngördüğü reformların yapılmamış olması ileri sürülmüştür. Bunu yapacak partilerüstü, "kuvvetli ve inandırıcı" bir hükümet istenmiştir. Durum karşısında Demirel istifa etmiş⁴³⁷ ve ordu güdümlü, anti-demokratik bir rejime yönelinmiştir. Kurulacak yeni hükümet için bulunan formüle göre, tarafsız başbakanın başkanlığında iki büyük parti (AP ve CHP)'nin temsil edildiği, teknokratlar kabinesi ülke sorunlarına çözüm getirebilecektir. Bu amaçla

Cumhuriyet, 17 Şubat 1969.

CHP'den istifa ettirilen ve partilerüstü başbakan olarak görevlendirilen Prof. Dr. Nihat Erim (1912-1980) başkanlığındaki I. Erim Hükümeti'nde 5 AP'li 3 CHP'li, 1 Milli Birlik Grubu üyesi ile parlamento dışından 14 teknokrat bulunmaktadır. 26 Mart 1971-3 Aralık 1971 arasında ancak sekiz ay görevde kalabilen koalisyon, özellikle teknokrat bakanların reform paketini parlamentodan geçirerek yürürlüğe koymaları beklenmiştir. Uygulamada bu gerçekleşmemiştir. 12 Martçı generallerin

⁴³⁶ Oran, "1960-1980: Görelî Özerklik-3", 670.

⁴³⁷ Akşin, *Kısa Türkiye Tarihi*, 268.

tam desteğine sahip prestiji yüksek başbakanı Prof. Erim 11'lerin istifasından sonra II. Hükümetini kurmuş ancak dört ay dayanabilmiştir ve yeni hükümetin kurulmasını bile beklemeden yerine Milli Savunma Bakanı Ferit Melen'i vekil bırakarak başbakanlık görevinden ayrılmak zorunda kalmıştır.⁴³⁸

Oramiral Fahri S. Korutürk'ün (1903-1987), cumhurbaşkanı seçilmesinden sonra Orgeneral Gürler adına yapılan kulislere adı duyulan Ferit Melen başbakanlık görevinden çekilmek zorunda kalmıştır. Yeni cumhurbaşkanı tarafından başbakanlığa getirilen Naim Talû'nun AP-CGP ve bağımsızlardan oluşan bakanlar kurulu bir seçim hükümetidir. Talû Hükümeti, 13 AP'li, 6 CGP'li, 3 Bağımsız ve parlamento dışından 2 teknokrattan oluşmaktadır. Bu durum hükümette AP'nin etkisini arttırmıştır. Bununla birlikte Talû Hükümeti, kendisini reform hükümeti diye değil, ülkeyi seçimlere götürecek geçici seçim hükümeti şeklinde tanıtmıştır.

14 Ekim 1973'teki genel seçimlerin sonucunda 450 sandalyeden 149'unu AP alırken 185'ini 1965'ten sonra geliştirdiği orta-sol strateji ve 1972'de yenilediği parti önderliği ile CHP kazanmıştır. Genç lider Bülent Ecevit ve ekibinin seçmenlerce umut olarak görülmeleri bu sonucu doğurmuştur. CHP'nin yeni görüntüsü köyde ve kentte yıllardır donmuş olan dar tabanlı oy sınırını kırmış ve işçi sınıfının yoğun durumda olduğu büyük kent merkezlerinde ve pazar için üretim yapılan kapitalist tarım bölgelerinde önemli oy patlaması sağlamıştır.

Bu sonucun çıkmasında bir diğer etken de sağ kanattaki seçmenin bölünmüş olmasıdır. 1973 genel seçimlerinde AP'den başka kitle desteği bulabilen üç parti daha katılmıştır: 1969'da AP'ye karşı Konya'da bağımsız olarak kazanan Prof. Dr. Necmettin Erbakan başkanlığındaki MNP (Partisi)'nin Anayasa Mahkemesi'nce kapatılmasından sonra aynı çevrelerce kurulan MSP (Milli Selamet Partisi), AP'den ayrılan bazı grupların kurduğu eski meclis başkanı Ferruh Bozbeyli önderliğindeki DP (Demokratik Parti) ve 1970'lerin başında köktenci sağ görüşleri özellikle gençlik içinde yaygınlaştırmayı başaran Alparslan Türkeş'in önderlik ettiği MHP (Milliyetçi Hareket Partisi). Seçim sonuçlarına göre MSP 48, DP 45, MHP 3 sandalye kazanmış olup ötekilere göre merkezde sayılabilecek eski CHP'li Prof. Turhan Feyzioğlu'nun (1922-1988) CGP (Cumhuriyetçi Güven Partisi) dışında sağ kanat partilerinin toplam sandalye sayısı (149+48+45+3) 245'tir. CGP ise 13 sandalye kazanmıştır. Bu durum

⁴³⁸ Hikmet Özdemir, "Siyasal Tarih (1960-1980)", **Türkiye Tarihi 4. Cilt (Çağdaş Türkiye 1908-1980)**, ed. Sina Akşin, 8. Basım (İstanbul: Cem Yayınevi, Kasım 2005): 262-264.

sağdaki parçalanmadan kaynaklanmaktadır. Seçimlere katılan bir diğer parti olan mezhep partisi kimliği taşıyan TBP (Türkiye Birlik Partisi) ise ancak 1 sandalye kazanabilmiştir.

Seçimlerden sonra hükümetin kurulabilmesi için üç ay geçtikten sonra tartışma ve belirsizlik ortamında CHP-MSP ortaklığı gündeme gelmiştir. 26 Ocak 1974 günü CHP ile MSP ortaklığında, Bülent Ecevit başkanlığındaki karma hükümet kurulmuştur.⁴³⁹ Ecevit hükümeti, Erim hükümetinin ABD'nin isteği üzerine getirmiş olduğu haşhaş ekimi yasağını kaldırmıştır. 12 Mart düzeninde hüküm giymiş kişiler için af yasası çıkartılmıştır. Temmuz'da Kıbrıs'ta faşist EOKA örgütü Cumhurbaşkanı Makarios'a darbe yapıp iktidara gelmiştir. Kıbrıs Türklerinin durumunun daha da kötüleşmesi üzerine, Yunanistan, ABD, İngiltere ile temaslarından bir çare bulamayan Türkiye, antlaşma ile öngörülen müdahale hakkını kullanmıştır. 20 Temmuz 1974 günü gerçekleştirilen bir çıkarma ile Türk ordusu 1. Barış Harekâtı'nı başlatmıştır. Yapılan ateşkesten sonra Cenevre'de toplanan Türk-Yunan-İngiliz konferansı bekleneni vermeyince, Türk ordusu 14 Ağustos'ta 2. Barış Harekâtı'nı yaparak bugün KKTC'yi oluşturan bölgeyi denetim altına almıştır.⁴⁴⁰

Kıbrıs'la ilgili gelişmeler iki önemli tepkiye yol açmıştır. Ermenilerin ASALA örgütü 1975'te Türk hariciyecilerine karşı, çoğu faili meçhul kalan bir suikast kampanyası başlatmıştır. 34 dışişleri görevlisi öldürülmüş, 10'u yaralanmıştır. Son olarak, 1983'te ASALA tarafından Paris'teki Orly Havaalanı'nda THY yolcuları arasında bomba patlatılmış ve bazı Fransızlar dahil, 8 kişi ölmüştür. Bu sefer suçlular yakalandığı gibi, ASALA'nın bu etkinliği aniden durmuştur. İkinci tepki, ABD'nin 26 Eylül 1978'e değin süren bir silah ambargosu koymasındır.

Ecevit'in Eylül 1974'te istifa etmek durumunda kalması ve Demokrat Parti'nin sağ bir koalisyon için kendine ortak bulamaması üzerine 213 gün süren bir hükümet bunalımı yaşanmıştır. Arada hükümet eden, ancak 17 güvenoyu alabilmiş olan partilerüstü Sadi Irmak kabinesi olmuştur.⁴⁴¹ 12 Mart'ın kısıtladığı özgürlükler ortamında silahlı çatışmalar duracağına, aksine Süleyman Demirel'in Mart 1975 -

⁴³⁹ Özdemir, "Siyasal Tarih (1960-1980)", 269-271.

⁴⁴⁰ Akşin, **Kısa Türkiye Tarihi**, 270. Kıbrıs Olayları hakkında bkz. Murat Sarıca, Erdoğan Teziç ve Özer Eskiyyurt, **Kıbrıs Sorunu**, (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları, 1975). Fuat Aksu, **Türk-Yunan İlişkileri: İlişkilerin Yönelimini Etkileyen Faktörler Üzerine Bir İnceleme**, (Ankara: Stratejik Araştırma ve Etüdler Milli Komitesi Yayınları, 2001).

⁴⁴¹ Akşin, **Kısa Türkiye Tarihi**, 270-271.

Haziran 77 arasında sağ partilerle kurduğu I. MC ve sonra hemen arkasından Kasım 1977 - Ocak 78 arasındaki II. MC hükümetleri sırasında hızlanmıştır. Başbakan yardımcılarında Türkeş, “Komandolar” diye anılmaya başlayan ülkücülerin sol görüşlülere saldırılarını, “*güvenlik kuvvetlerine yardımcı*” oldukları biçiminde açıklamıştır. 1977’ye gelindiğinde evlerde ve sokakta can güvenliği kalmamıştır. 73’ten sonra gelen petrol şokunun etkisiyle çökme sürecine gelen ekonomik ortamda cinayetler başlamıştır. Üç tane devalüasyonun yapıldığı 1977 yılının 1 Mayıs’ında Taksim’deki kutlayıcıların üzerine, meydandaki lüks otellerin çatısından uzun namlulu silahlarla ateş açılmış ve 34 kişinin öldürüldüğü olayda hiçbir fail yakalanamamıştır. Bunu, seri cinayet biçiminde faili meçhul öldürmeler izlemiştir. Öldürülenler arasında Gün Sazak ve Hamit Fendoğlu (“Hamido”) gibi sağ görüşlü de bulunmakla birlikte, öldürülenlerin büyük çoğunluğu demokrat ve / veya sol görüşlü olarak bilinen gazeteciler ve öğretim üyeleridir. İktidarın tarafsız davrandığı söylenemeyecek bu ortamda (Başbakan Demirel: “*Bana, sağcılar cinayet işliyor dedirtemezsiniz*”) 1978’de 7 TİP’li genç Ankara Bahçelievler’deki evlerinde katledilmiştir. Yıl sonunda Kahramanmaraş’ta günlerce devam eden olaylarda, büyük çoğunluğunu Alevilerin oluşturduğu 105 kişi öldürülmüştür. Olayların sürdüğü 1979 yılında, Kahramanmaraş benzeri Çorum olayında 26 kişi katledilirken, Eylül ayından 12 Eylül’e kadar geçen 1 yıl içinde 3000 siyasal cinayet işlenmiştir.

Umarsız bir ekonomik çöküş ortamında gelişen tüm bu olay ve katliamların sıkıyönetim yürürlükte olmasına rağmen durdurulamaması silahlı kuvvetlerin 12 Eylül 1980’de yönetime el koymasına bir sebep oluşturmuştur. Darbe sonrası olaylar hemen durdurulabilmiştir.⁴⁴²

Erim Hükümeti’nin 30 Haziran 1971’de yayımladığı hükümet kararnamesiyle Türkiye sınırları içinde haşhaş ekimi ve üretimini 1972 sonbaharından başlayarak tamamen yasakladığını ilan etmesi ile Türkiye’nin ABD’ye verdiği taviz, 1 Temmuz 1974’te Ecevit Hükümeti’nin 1974 sonbaharında 7 ilde haşhaş ekimine başlanacağını

⁴⁴² Oran, “1960-1980: Görelî Özerklik-3”, 670, 672. Ayrıca “11 Eylül’de büyük kan kaybetmekte olan Türkiye’ye 13 Eylül’de derhal sükûnetin gelmesi üzere, anarşinin istenerek yaratıldığı” hakkındaki yorumlar için bkz. 671. Dönem hakkındaki diğer kaynaklar için bkz. Alpay Kabacalı, **Türkiye’de Siyasal Cinayetler**, 2. Baskı (İstanbul: Güner Yayınları, Ağustos 2007): 395-401. Şükran Soner, **Bizim 68’liler**, (İstanbul: Cumhuriyet Kitapları, Kasım 2008). **Yiğit İken Ölenlere (12 Mart Öyküleri Antolojisi)**, haz. Hürriyet Yaşar, (İstanbul: Can Yayınları, Ekim 2008). Hikmet Çetinkaya, **68’den 78’e Sancılı Yıllar Kuşatılmış Sokaklar**, (İstanbul: Günizi Yayıncılık, Haziran 2008). Mustafa Balbay, **12 Eylül Sol-Kırımı 78’liler**, (İstanbul: Cumhuriyet Kitapları, Ekim 2008). Alpay Kabacalı, **Türkiye’de Gençlik Hareketleri**, 2. Baskı (İstanbul: Güner Yayınları, Ekim 2007).

ilan etmesiyle sona ermiştir. Buna karşılık Afyon, Burdur, Denizli, Isparta, Kütahya, Uşak ve Konya'nın 4 kazasında ekimine yeniden başlanacak olan haşhaş, 1974 tarihi itibarıyla ABD açısından krizin yeniden tetiklenmesi ve tırmanması anlamına gelmiştir. Çalışmada esas alınan iki kriz yönetim evresi mevcuttur. Her iki evrede de, krizin başlangıç evresi birbirinden farklılık göstermektedir. Birinci evrede taraflar kendi ulusal egemenlik alanları dahilinde kalan bir konuda (haşhaş ekimi) yetki bakımından eşitir. Görece güçlü olan taraf krizin diğer tarafına haşhaş ekimini yasaklamayı dayatmaktadır. Topyekün yasaklama talebine karşılık, sınırlandırma kararı ile ABD'nin tavrı giderek sertleşmiştir. Krizin birinci evresi, Türkiye'nin kendisine dayatılan yasaklama kararını ve bu kararı uygulamayı kabul etmesiyle sona ermiştir. Krizin ikinci evresi ise bu yasaklama kararının kaldırılması ile başlar. Bu bölümde 1968-1975 dönemi boyunca dış politikada bir gündem maddesi haline gelen haşhaş ekiminin nasıl bir krize dönüştüğü, krizin taraflarının bu krizi nasıl ve hangi stratejilerle yönettiği ve krizin nasıl olağan döneme çevrildiği, sonlandırıldığı karar alıcıların liderlik profilleri analiz edilerek değerlendirilecektir.

4.2.2. II. Ara Değişken: Lider (Siyasal Karar Birimi)

Tablo 4.2: Haşhaş Ekimi Krizi Gerçekleştiğinde Karar Alma Sürecindeki Aktörler						
KARAR ALMA SÜRECİNDE AKTÖRLER (1968-1975)						
	TÜRKİYE CUMHURİYETİ			ABD		
	Krizin I. Evresi		Krizin II. Evresi	Krizin I. Evresi		Krizin II. Evresi
	1968	1971	1974	1968	1971	1974
CUMHURBAŞKANI / BAŞKAN	Cevdet Sunay	Cevdet Sunay	Fahri Korutürk	Richard Nixon	Richard Nixon	Gerald Rudolph Ford
BAŞBAKAN / BAŞKAN YAR.	Süleyman Demirel	Nihat Erim	Bülent Ecevit	Spiro Agnew	Spiro Agnew Gerald Ford	Nelson A. Rockefeller
DIŞİŞLERİ BAKANI	İhsan Sabri Çağlayangil	Osman Olcay Ümit Haluk Bayülken	Turan Güneş	William P. Rogers	Henry Kissinger	Henry Kissinger
BÜYÜKELÇİ	Melih Esenbel	Melih Esenbel	Melih Esenbel Aydın Yeğen	William J. Handley	Parker Hart	William Macomber

Araştırma Sorusu -1: *Haşhaş Ekimi Krizi'nde Türkiye'deki siyasal karar alıcılar (3 farklı siyasal karar alıcı) farklı karar / davranışlar uygulamaya sokmuştur. Süleyman Demirel'in direnmesinde, Nihat Erim'in haşhaş ekimini yasaklama kararı almasında, Bülent Ecevit'in koalisyon hükümetinin yasağı kaldırma kararı almasında hâkim olan algı nedir? Bu farklılık nasıl açıklanabilir?*

Kissinger, objektif parametrelerin ötesinde kriz yönetiminin, kriz yönetimindeki oyuncuların davranış kodlarından etkilendiğini savunmuştur. Bu sisteme göre “davranış kodu / operasyonel kod” bir kişinin inançlarının toplamıdır. Bu kodlar, krizin tırmanma gücünü, daha iyi kontrol edilebilmesini, ülke çıkarları için daha elverişli olmasını ve krizin çözümü için pazarlık şansını artıran unsurlardan oluşmaktadır. Dolayısıyla karar alıcılar krizi farklı okuyabilirler, gözlemleyebilirler ve değerlendirebilirler. Davranış kodlarının faydası, kriz üzerinde çalışan kişinin hareketleri hakkında, ilgili tarafların tahminde bulunmasına imkân sağlamasıdır.⁴⁴³

Operasyonel kodları, felsefi inançlar ve araçsal inançlar olmak üzere ikiye ayırabilmek mümkündür. Felsefi inançlar; siyasi evrenin aslı, temel değerlerini gerçekleştirme beklentileri, siyasi evrenin öngörülebilirliği, tarihsel gelişim üzerinde kontrol ve şansın rolü unsurların oluşmaktadır. Araçsal inançlar ise strateji yönü, taktiklerin yoğunluğu, risk eğilimi, eylemlerin zamanlamasının önemi (*a- uyumsuzluk/işbirliği b- sözler / eylemler*) ve araçların faydası (*a. ödüllendirmek, b. söz vermek, c. başvurmak / destek vermek d. karşı gelmek / direnmek e. tehdit etmek f. cezalandırmak*) başlıklarından oluşur.⁴⁴⁴

Atatürk ile başlayarak Türkiye Cumhuriyeti tarihinde siyasi liderler her zaman önemli siyasi güç sahibi olmuşlardır. Esasen, Türk siyaseti “*lider tabanlı bir sahnedir*”. Başka bir deyişle, Türk siyasetinde “*kişilikler her zaman parti programlarından veya kurumlardan daha önemlidir.*” Türk siyasi liderleri partilerinin karar verme organlarına şekil verirler, genel seçimlerde aday listelerini belirlerler, yerel seçimlerdeki adaylara karar verirler. Hükümet olduklarında, devlet imkânlarına erişim ile beraber liderlerin kontrolü daha da artar.

⁴⁴³ Tamçelik, **Kıbrıs'ta Güvenlik Stratejileri ve Kriz Yönetimi**, 323.

⁴⁴⁴ Barış Kesgin, “Operasyonel Kod Analizi: Türk Başbakanlarının İnanç Sistemi”, **Dış Politika Teorileri Bağlamında Türk Dış Politikasının Analizi**, ed. Ertan Efegil ve Mehmet Seyfettin Erol (Ankara: Barış Platin Yayınları, Ekim 2012): 422-423.

Özellikle başbakanlar, dış politika yapım sürecinde belirleyici aktörlerdir.⁴⁴⁵ Haşhaş Ekimi Krizi'nde de 1968'den 1975'e kadar olan süreçte dış politikada etkili olan sırasıyla üç isim vardır: Süleyman Demirel, Nihat Erim ve Bülent Ecevit. Bu üç karar alıcı da kendi dönemlerinde haşhaş ekimi konusunda, kriz öncesi, kriz evresi ve krizin sonlanması süreçlerinde farklı kararlar almış olup, yine birbirinden farklı bir dış politika üretmiş ve yürütmüşlerdir. Tüm bu farklılıkları değerlendirirken arka zeminde yer alan ulusal yapı olarak belirttiğimiz ara değişkeni ve uluslararası sistemin yapısı ve bölgesel gündemler olarak belirttiğimiz bağımsız değişkenleri de göz önünde bulundurmak gerekir. Yine de Türk siyasi hayatında karar alıcılar her zaman kurumlardan ve programlardan bir adım önde gelir. Analizde bu üç liderin Haşhaş Ekimi Krizi boyunca amaç ve hedefi olan ABD ile doğrudan restleşmeye gitmeden haşhaş ekimini nasıl sürdürmesi gerektiği ve bu krizi ne şekilde denetleyeceği kriz yönetimi açısından ele alınacaktır.

4.2.2.1. Süleyman Demirel'in Liderlik Özellikleri ve Uyuşmazlıktan Çatışmaya Süreç Yönetimi

Adalet Partisi Genel Başkanı olduğunda, Süleyman Demirel 41 yaşındadır ve Türk standartlarına göre böyle bir görev için genç sayılmaktadır. Isparta'ya bağlı İslamköy'de alt orta sınıf bir ailenin çocuğu olarak doğmuştur. Türk toplumunda oldukça yaygın olan sürece uygun olarak, Demirel de eğitimle statüsünü değiştirmiştir. 1942'de İstanbul Teknik Üniversitesi'ne girmiştir ve 1949'da mühendislik diplomasıyla mezun olmuştur. 1950-1960 yılları arasında, 1955'te Genel Müdür olduğu Devlet Su İşleri'nde çalışmıştır. Bu yıllarda Menderes ile yakın ilişki içindedir ve bu durum darbeden sonra görevinden olmasına neden olmuştur. Sonraki 18 ayda, o zamana kadar erteletmeyi başardığı askerlik görevini yapmak zorunda kalmıştır. Ondan sonra devlet görevine dönemeyen Demirel, bağımsız olarak çalışmıştır. Bu yıllarda, Mıgırdıç Selefyan gibi spekülâtörlerle ve bir süre çalıştığı Morrison-Knudsen gibi yabancı firmalarla ilişkiler kurmuştur. Hatta bu ilişkilerden dolayı kendisine "Morrison Süleyman" lakabı bile takılmıştır.

Demirel, yeni Türk politikacısının ideal örneği olmuştur. 19. yüzyıldaki Tanzimat Dönemi'nden beri Türkiye'deki siyasi yaşama egemen olan "askeri bürokratik aydın" geleneğinden gelmemektedir. Bir teknokrattır, "Barajlar Kralı"

⁴⁴⁵ Kesgin, "Operasyonel Kod Analizi: Türk Başbakanlarının İnanç Sistemi", 434-435.

olarak anılmaktadır. Demirel, sıradan Türk'ün, özellikle kırsal alandan gelip yeni biten kentlerden birine yerleşen hırslı göçmenlerin, kendi kendini yetiştiren adam açısından kendilerini kolaylıkla özdeşleştirebilecekleri bir lider örneğidir. Seçimlerde bunun büyük bir değer olduğu ortaya çıkmıştır ve Demirel, bu tip seçmene ulaşabilmiştir; çünkü İnönü ve hatta sosyalist Aybar gibi liderler dışarıdan gelen liderlerken, o içerden gelen biri olarak kabul edilmiştir.⁴⁴⁶ Bu durumu 1970'li yıllara hâkim olan müzikli propaganda alanında yapılan incelemelerde bile tespit edebilmek mümkündür. Demirel'in partisi AP'nin kullandığı müzikli propagandanın türkü olması kırsal kesime hitap eden bir tarzı olduğunu göstermektedir. Bu da o dönemdeki AP seçmeninin CHP'nin aksine daha köy ve kırsal bölgelerden oy almasıyla ilişkilidir. Demokrat Parti'nin mirasını taşıma misyonuna sahip olan AP, CHP gibi metropollerdeki memur ve öğrenci kesimine hitap etmekten ziyade çiftçi ve esnaf zümreye hitap etmiştir. 1977 seçimlerinde AP'nin propaganda türküsü olan "Zühtü" parçası bu açıdan bakıldığında doğru bir seçimdir.⁴⁴⁷

Adnan Menderes ve DP geleneğinden aldığı milli irade geleneğine ve kavramına dayanan bir ideolojik anlayışa sahip olan AP lideri Demirel, 1960'lar ve 70'lerdeki MC hükümetleri sırasında ekonomide ithal ikameci modeli uygulamıştır. Popülist

iktisadi politikaları sonucu bahse konu ithal ikameci sanayicileri ucuz kredilerle donatarak kendine has bir ekonomik sistem kurgulamaya çalışmıştır. Bu politikalar 24 Ocak 1980'de ekonomide revizyona gidilmesine neden olacak politikalardır. Ancak Demirel'in AP'sinin siyasal iletişimde ve kampanyalarında hedefi içerisinde olan iki önemli sınıftan biri bu ithal ikameci modelle yürüyen sanayici ve tüccar sınıfıdır. Diğerisi ise uyguladığı kültürel milliyetçilik, kutuplaştırma üzerine kurulu siyaset tarzı ve Anadolu kırsalındaki binlerce köye götürdüğü yol, su, elektrik gibi hizmetlerden memnuniyet duyan kırsal kesimler olmuştur. AP ve Demirel, halkın

⁴⁴⁶ Ahmad, **Demokrasi Sürecinde Türkiye (1945-1980)**, 292-293.

⁴⁴⁷ Öztürk, "Siyasal İkna ve Seçim Müzikleri: Türkiye Üzerine Bir İnceleme", 202.

zihninde oluşmuş bir imajın üzerine gelerek onların devam etmekte olan gelenek ve oluşmuş alışkanlıklarına hitap etmişlerdir.⁴⁴⁸

Operasyonel kod (ve liderlik özellikleri) analiz yöntemi açısından Süleyman Demirel siyasi öngörü yeteneği, özgüven ve bilişsel kapasite değerleri yüksek bir liderdir. Bir karar alıcı olarak temel değerlerini gerçekleştirme beklentisi açısından ne iyimser ne de kötümser olan Demirel, pragmatist bir karaktere sahiptir.⁴⁴⁹ Aynı zamanda “*Demirel’in modernlikle / Batıcılıkla geleneği ve milliliği, dindarlıkla laisizmi-Atatürkçülüğü telif eden söylemi ve en önemlisi uzun politik kariyerindeki çizgi değişimleri ve girdiği ittifaklar yelpazesinin değişikliği*” onun pragmatizm anlayışını ortaya çıkarmaktadır.⁴⁵⁰

H1- Krizlerde siyasal karar alıcı krizin tarafı olan ülkenin talebi, mevcut yapısal özellik ve koşullar ile göstereceği tepki arasında uyumlu bir ilişki kuramıyor ise krizi zamana yaymayı veya uyutmayı tercih eder.

Süleyman Demirel, ABD ile haşhaş ekimi uyuşmazlığında olası krizi zamana yaymayı tercih etmiş ve zamanla haşhaş ekilen yerlerin sayısını düşürmüş, ABD ile çatışmak yerine ortak zeminde uzlaşmaya çalışmıştır. Bu şekilde davranmasında, Demirel’in operasyonel kodlarının etkisinin olduğunu belirtebiliriz. Demirel aynı zamanda risk almayı sevmeyen, şans faktörü de bir hayli yüksek bir lider olarak tanımlanabilir. Buna rağmen tarihsel gelişim üzerinde kontrolüne olan inancı düşüktür. Strateji yönü kuvvetli bir lider iken, taktiklerinin yoğunluğunun düşük olmasını risk almayı sevmemesine bağlayabiliriz. Demirel, dış politikada uyuşmazlıktan yana işbirliğini, uzlaşma⁴⁵¹’yı tercih etmiş olup ulusal ve uluslararası

⁴⁴⁸ Öztürk, “Siyasal İkna ve Seçim Müzikleri: Türkiye Üzerine Bir İnceleme”, 204.

⁴⁴⁹ Kesgin, “Operasyonel Kod Analizi: Türk Başbakanlarının İnanç Sistemi”, 440. “Soğuk Savaş sonrasında Görev Yapan Türk Başbakanlarının Operasyonel Kodları” tablosundan yararlanılmıştır.

⁴⁵⁰ Tanıl Bora, “Süleyman Demirel”, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce, Cilt 7, Liberalizm**, ed. Tanıl Bora ve Murat Gültekinil, (İstanbul: İletişim Yayıncılık, 2005): 555.

⁴⁵¹ **Uzlaşma Çözümü:** Pek çok müzakereci uzlaşmanın kârlı tarafla işbirliği yapmakla aynı anlama geldiğini düşünse de gerçekte durum hiç öyle değildir. Bu anlaşma tekniğinde iki taraf da bazı isteklerinden vazgeçer ve aralarında bir anlaşma sağlarlar. Varılan anlaşma sonunda hiçbir taraf tüm isteklerine tam olarak kavuşamaz. Uzlaşma stratejisi, isteklerin karşılıklı olarak çatışacağı gibi yanlış bir anlayış üzerine kurulmuş olduğundan, bu doğrultuda yürütülen görüşmelerde iki tarafı da tatmin edecek sonuçların alınması mümkün olmamaktadır. Bu strateji daha çok aşırı uçlar arasında bir kavga çıkmasını önlemek amacıyla kullanılır. Bkz. Herb Cohen, **Her Konuyu Müzakere Edebilirsiniz**, çev. Şahin Cüceloğlu, 3. Basım (İstanbul: Sistem Yayıncılık, 2003): 192-193.

ortamda “siyasi engellere meydan okuyan” bir lider profili çizmektedir. Siyasi kariyeri de bunun en net göstergesidir.

Nitekim haşhaş ekiminin sorun haline geldiği yıllarda ABD’nin yasaklama dayatmasına karşı (Ocak 1969’da Başkan Nixon, Demirel’e gizli bir mektup gönderir) Amerika’nın istediği paralelde davranmamıştır. Haşhaş ekimini topyekün yasaklamayı reddetmiştir. Bu kararı için de öne sürdüğü argümanı; afyonun yüzyıllardır Türkiye’de üretilmekte olduğu, hatta onun adını taşıyan bir şehrin bile bulunduğu. Türkiye’nin haşhaş üretimini yasaklaması mümkün değildir, ancak sınırlandırılabilir. Esas sebep ise, Demirel’in popülizm⁴⁵² kaygısını içermektedir. Demirel, kırsala-köylüye hitap eden bir popülist olarak⁴⁵³, oy kazandığı kitleyi bu yasaklama kararı ile kaybetmek istememiştir.

Bunun yanı sıra bu reddediş ulusal bir kaygıyı da, egemenlik hakkına bir müdahaleyi de reddedişti. Bu reddediş, hem Türkiye’nin kendi iç meselesine bir müdahaleye karşı koyma anlayışı olduğu kadar kendi iktidarını da tehdit eden bir talebi geri çevirmeyi ifade ediyordu. Elbette bu reddedişin siyasal düzlemde de etkileri çok geçmeden ortaya çıkmıştır. 11 Şubat 1970’te Demirel Hükümeti’nin bütçesinin TBMM’de reddedilmesi, bunun üzerine Demirel’in Başbakanlıktan istifa etmesi, ancak Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay’ın yeni hükümetin kurulması görevini tekrar

“We disclosed our views earlier. As the government decided to allow the cultivation by the end of June, it must have made the assessment, in our opinion. The decision has no relation to prove the independence of Turkey. Turkey was independent while deciding a ban. Turkey has no need to prove its independence. Lifting the ban is not a difficult task at the same time. It becomes lifted when you say it is lifted. An evaluation of the situation has been made while enforcing the ban. We guess that an assessment was also considered while lifting the ban. As the government found it suitable to lift the ban as a consequence of this assessment the advantages of the decision are supposed to be more than the disadvantages. I view the issue from that angle.”

İlhan Çevik, “Exclusive Interview With Süleyman Demirel: Turkey Will Never Let The Aegean Turn Into A Greek Lake, Stresses Demirel”, **Turkish Daily News**, 17 July 1974.

⁴⁵² Popülizmi, üzerinde anlaşılan net bir tanım olmamakla birlikte, “*iktidarı elinde tutan hâkim ittifakı ve ideolojiyi sorgulayan, bu ittifaka karşı iktidar-dışı kalmış kitleleri harekete geçiren ideolojiler ve akımlar*” olarak tanımlamak mümkündür. Patronaj ilişkilerinin hâkim olduğu, genellikle az gelişmiş ülkelerde yaygınlık gösteren “*popülizm*” ve Demokrat Parti ilişkisi hakkında detaylı bir çalışma için bkz. İlkay Sunar, “Demokrat Parti ve Popülizm”, **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, Cilt 8 (İstanbul: İletişim Yayınları, 1983): 2076-2086.

⁴⁵³ Jan-Werner Müller, **Popülizm Nedir?**, çev. Onur Yıldılhan Çevik, “Exclusive Interview With 34-35. Popülizmin temel özelliklerini özetleyen bir bölüm Süleyman Demirel: Turkey Will Never be a Communication Style as Populism” hakkında bkz. Barış YLet The Aegean Turn Into A Greek Lake ve Siyasal İletişimi Anlamak”, **Erciyes İletişim Dergisi**, AILake, Stresses Demirel”, **Turkish Daily News**, 17 July 1974.

Süleyman Demirel'e vermesi, Demirel'in haşhaş ekimi konusundaki dış politika anlayışını da etkilemiştir. Bunun yanı sıra ve öncelikli olarak, Amerikalıların ekonomik ambargo tehdidi ve artan baskılar, haşhaş ekimi konusunda karar alıcıları ABD ile uzlaşmaya sevk etmiştir. Bu doğrultuda Başbakan Demirel, ABD'nin giderek olumsuzlaşan tutumunu hafifletmek için 30 Haziran 1970 tarihli bir kararname ile haşhaş ekilen illerin sayısını yediye indirmiştir. Yine de, haşhaş ekimini sınırlandırma kararı ABD'yi tatmin etmemiş ve topyekün yasaklama talebinde ısrarcı olmuştur.

ABD'nin Türkiye'ye karşı kontrollü baskı stratejisi yürüttüğü bu konuda, Türkiye karar alıcı ve ekibinin sınırlanmış strateji bağlamında statükoyu korumaya çalıştığı, karşı tarafın tahrik niyetlerine rağmen, tırmandırmadan kaçındığı söylenebilir. Türk ve Amerikalı yetkililerin de karar alıcı mercilere dış politika kararlarının oluşumunu sağlayacak derecede müzakere tekniğini kullandığını belirtmek gerekir. Diplomasinin bir gereği olan görüşme zemininde karşılıklı talep, teklif, beklenti ve buna karşılık cevap paylaşımında bulunulmuştur.

Bu dönemde ABD'nin Türkiye'yi uluslararası düzlemde nasıl tanımladığı da önemlidir. Bu tanımlamadan AP hükümeti de etkilenmiştir.

“AP'nin 1965 seçimleriyle iktidara gelmesi sonrasında karşılaşmış olduğu en önemli sorunların başında, Türk dış politikasında yeni bir kişilik kazanma çabası yer almıştır. Nitekim bir yandan ABD ile yapılan ikili anlaşmaların getirmiş olduğu olumsuz etkilerden, kısıtlamalardan kurtulmak yolunda ciddi adımlar atılırken, diğer yandan da Türk dış politikası tek yönlülükten kurtulma çabasına girişmiş, SSCB ile ve üçüncü dünya ülkeleri ile yeniden ilişkiler güçlendirmeye çalışılmıştır.”⁴⁵⁴

Haşhaş ekimi uyuşmazlığına bu cepheden bakıldığında, bu konudaki uyuşmazlığı, ABD'nin Türkiye'yi kendi safında tutma ve Türkiye'nin dış politikada kendisinden başka bir seçeneğe yüzünü dönmesini engelleme çabası olarak da okuyabiliriz. Nitekim 1968'den 1975'e kadar olan süreçte “gelişen kriz” özelliğini koruyan Haşhaş Ekimi Krizi'nin tarafları hep sabit kalmış olup, kriz ABD ve Türkiye arasında gelişmiştir.

Haşhaş Ekimi Krizi boyunca kriz yönetim biçiminin uzlaşmadan yana olduğunu belirttiğimiz Demirel, ABD'nin “Türkiye dünyayı zehirliyor” iddiasını reddetmekle birlikte yine de dünyanın sorunu haline gelen uyuşturucu konusunda insanlığa hizmet amacıyla haşhaş ekiminde sınırlandırmaya gittiklerini ileri sürmüştür. Bu görüş

⁴⁵⁴ Aksu, **Türk-Yunan İlişkileri...**, 260.

ekseninde iktidardayken haşhaş ekimini topyekün yasaklamayı çözüm olarak görmemiştir. Demirel, haşhaş ekim alanlarının sınırlandırılması, lisanslı üretim ve etkili denetim işlemlerinden alınacak sonuç ile yasaklama seçeneğinden alınacak sonucun aynı olacağını ileri sürmüştür. Ayrıca yasaklama kararının politik çekişmelere konu olacağını ve bundan krizin tarafı olan ülke ve diğer ülkelerin de etkilenebileceğini söylemiştir.⁴⁵⁵ 1974 yılında topyekün haşhaş ekimi yasağının kaldırılması konusunda her ne kadar muhalefette olmasından dolayı iktidarı eleştirse de Demirel, kendi döneminde, bir karar alıcı olarak neden bir yasaklama kararına gitmemiş olduklarını hem ABD ‘nin hem de Türkiye’nin çıkarları açısından ortaya koymuştur.

Süleyman Demirel’in dış politika bağlamında her ne kadar iktidarda ve muhalefette oluşuna göre söz konusu krize karşı farklı görüşler beyan etse de, siyasal karar alıcı pozisyonunda iken, kendi operasyonel kodlarına uyumlu ve tutarlı bir dış politika sergilediğini söyleyebiliriz. Bunun yanı sıra, kriz dönemindeki söylemlerini ele aldığımızda *“meşrulaştırıcı, sorunları sahiplenici, devlet geleneğini önemseyen, dış güçlerle ilişkilerinde dengeyi gözetten, sade ve basit istemlerde bulunan, barışçı, bilgiye açık, iç-dış bağlantısını kuran, değişimi kabul eden ve pragmatik”* yönlerini de belirtmek gerekir.⁴⁵⁶

4.2.2.2. Nihat Erim’in Liderlik Özellikleri, Çatışmanın Sona Erişi ve Kriz Öncesi Evrenin Yönetimi

1912’de Kocaeli’nin Kandıra ilçesinde doğan Nihat Erim, Galatasaray Lisesi ve İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesini bitirdikten sonra Paris’te devletlerarası hukuk alanında doktorasını yapmıştır. Dönüşünde, 1941’de, bir süre Siyasal Bilgiler Fakültesinde Devletlerarası Hukuk dersleri okutmuş, aynı yıl Hukuk Fakültesi Profesörlüğüne atanmış ve 1942 yılından itibaren hem Siyasal Bilgiler Fakültesinde hem de Hukuk Fakültesinde kürsü başkanlığını yürütmüştür.

1945 yılında CHP’nin aday göstermediği ara seçimlerde, Kocaeli bağımsız milletvekili olarak parlamentoya giren Erim kısa sürede İnönü’nün yakınında yer

⁴⁵⁵ Çevik, “Exclusive Interview With Süleyman Demirel: Turkey Will Never Let The Aegean Turn Into A Greek Lake, Stresses Demirel”, 2.

⁴⁵⁶ Aydın Şihmantepe, “Türkiye’de Dış Politika Krizlerinde Karar Alıcının Operasyonel Kodları: Süleyman Demirel Örneği”, (Doktora Tezi, YTÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2016): 172.

almayı başarmış ve partinin etkili isimleri arasına girmeyi başarmıştır.⁴⁵⁷ 1945-50 arasında CHP milletvekili olarak TBMM’de bulunan Erim; II. Hasan Saka Hükümeti’nde bayındırlık bakanlığı, Günaltay Hükümeti’nde başbakan yardımcılığı yapmıştır. CHP muhalefete geçtikten sonra partinin yayın organı Ulus’un başyazarlığını üstlenmiş ve bu gazetenin 1953’te kapanması üzerine 1955’e kadar Yeni Ulus ve Halkçı gazetelerini çıkarmıştır. Başbakan Menderes’in isteği üzerine Kıbrıs Cumhuriyeti anayasasının hazırlanışında görev almıştır. Erim, 1961’de CHP milletvekili olarak yeniden TBMM’ye dönmüştür. 12 Mart 1971 Muhtırası’nın ardından CHP’den ayrılması koşuluyla hükümeti kurmakla görevlendirilmiştir.⁴⁵⁸

H2- Ulusal (iç) yapının zayıf olduğu devletlerde siyasi karar alıcı dış politika tercihlerinde kendi değer ve çıkarlarına öncelik verebilir. Karar alıcı bir krize ilişkin dış politika tercihini belirlerken siyasi değerlerini krizin tarafı olan ülkeye göre uyumlulaştırmaya çalışabilir.

12 Mart 1971 askerî muhtırasından sonra kurulan hükümete başkanlık eden Nihat Erim, haşhaş konusunda Demirel’den daha ılımlı bir tavır takınmıştır. Erim, seçimlere gitmek ve halktan oy istemek gibi bir kaygı

taşımıyordu. Ayrıca, Türkiye’de kurulan bir ara rejim hükümetinin, ABD’nin desteği olmadan ayakta kalmasının mümkün olmadığını düşünmektedir. Göreve geldikten çok kısa bir süre sonra Türkiye ile ABD arasında haşhaş üretiminin tamamen yasaklanması konusunda müzakereler başlamıştır ve Bakanlar Kurulu 29 Haziran 1971’de yayımladığı bir kararname ile Türkiye’de haşhaş ekiminin ve afyon üretiminin yasaklandığını bildirmiştir.

Erim, herhangi bir siyasal kaygı taşımadığı için, oy beklentisi veya kaygısı olmadığı için haşhaş ekimi konusunda ABD’nin taleplerine uygun bir davranış içine girmiş olup dış politikasını da Demirel’den çok daha ılımlı ve uzlaşmacı / işbirliği

⁴⁵⁷ Ali Haydar Soysüren, **12 Mart Döneminde Nihat Erim Hükümetleri**, (Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, 2014): 173.

⁴⁵⁸ Nihat Erim, **Günlükler 1925-1979, I. Cilt**, haz. Ahmet Demirel, (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, Mayıs 2005): 1.

içinde yürütmüştür. Söz ve eylem açısından da bu uzlaşmacı tavrını korumuştur. Dış politika kararlarını oluştururken karşı gelmek ya da direnmekten çok destek verici bir profil sergilemiştir.

Erim'in yasaklama konusunda ileri sürdüğü argümanlar Amerikan'ın uyuşturucu sorununa çareler aramakta olduğu ve Amerika'nın bu durumundan Türkiye lehine yararlanmayı düşündüğü tezine dayanır. Başbakan Erim Türk halkına yaptığı açıklamada, kaçakçıların Türkiye'nin itibarı ile oynamalarının önüne geçilmesi için haşhaş ekiminin yasaklandığını söylemiştir. Yasaklama karşılığında Amerika'dan gelecek olan kredi yardımı ve haşhaş ekimi ikame projelerini, yapılan maddi pazarlığı ikinci planda tutmuştur. Erim bu durumu şöyle ifade eder:

“Amerika o pazarlıkta bize, yıllardır yapmakta olduğu karşılıksız yardımları, ucuz faizli kredileri, AID yardımlarını, askeri yardımları önümüze yığar ve o hesaplaşmada biz mutlaka zararlı çıkardık. Onun için, işi sadece para hesaplaması şeklinden çıkarıp, bir insanlık sorunu haline getirmeye, müttefiklerimiz Amerika'ya moral bir yardım şekline sokmaya önem verdim.”⁴⁵⁹

Erim ve hükümeti, haşhaş ekimi sorununda gerekli önlemleri almak, kaçakçılıkla mücadele yerine kendi köylüsünün menfaatine en ters biçimde haşhaş üretimini yasaklamıştır. Buradan Türkiye'nin uluslararası ve ulusal düzlemde gücü de tartışma konusu olmuştur. 1971'den 1974'e kadar süren bu yasak sırasında, Avrupa ve Amerika'ya yasadışı yollardan uyuşturucu girişi devam etmiş, afyon üreten diğer ülkelerin üretimlerinde önemli miktarda artış gözlenmiştir. Ayrıca haşhaş üreten yeni ülkeler ortaya çıkmıştır. Getirilen bu yasak, ülkemizde haşhaş üreticilerinin önemli bir gelir kaynağından mahrum olmalarına sebep olmuştur. Türkiye'de yaklaşık 1,5 milyon insan haşhaş yasağından zarar görmüştür. I. Erim Hükümeti'nin haşhaş ekimini yasaklaması üzerine 30 Haziran 1971'de ABD Başkanı Nixon, bir açıklama yaparak bu kararı övmüştür. Bütün bu bilgiler doğrultusunda her ne kadar uyuşmazlıktan çatışmaya dönüşen krizin birinci evresi yasaklama kararı ile sona erdirilse de Türkiye'nin dış politikada ekonomik ilişkiler konusunda yeteri kadar uzmanlaşamadığını, milli menfaatlere uygun ekonomik ve siyasi stratejiler geliştiremediğini söylemek mümkündür.⁴⁶⁰

Erim'in ilgili yasaklama kararını kamuoyuna duyuruğu ise son derece idealist bir söylem ile gerçekleşmiştir. Amerika'nın son derece realist bir tutum içerisinde

⁴⁵⁹ Erim, **12 Mart Anıları**, 254.

⁴⁶⁰ Salep, “Türkiye-Amerikan İlişkilerinde Haşhaş Ekiminin Yasaklanması Meselesi”, 361.

dayattığı bir meselede darbe sonrası kurulan ve her an yıkılmaya maruz bulunan bir hükümetin temsilcisi olarak alınan kararı kamoyuna kabul ettirme ve kamuoyunu bu karara dahil etmeye odaklanmıştır. Bunu da yaparken hem kendi gücünü hem de ülkenin gücünü arttırmak niyetiyle gerçekleştirdiğini beyan etmiştir. Demirel dönemi gibi uzun görüşmeler, diplomasi trafiği yaşanmamış olup Erim Hükümeti çok kısa bir sürede yasaklama kararını almış ve uygulamaya geçmiştir.

4.2.2.3. Bülent Ecevit'in Liderlik Özellikleri ve Kriz Evresi

Bülent Ecevit, CHP'li Meclis üyesi olan bir doktorun oğlu olarak 1925'te İstanbul'da doğmuştur. 1944'te Robert Kolej'i bitirdikten sonra, Türkiye'nin Londra Büyükelçiliğine basın ataşesi olarak gönderilmiştir. 1950'de Türkiye'ye dönüp CHP'nin resmi organı Ulus gazetesinde çalışmaya başlamıştır. Parti içindeki kargaşa yıllarında, bütün hiziplerle birlikte çalışma yeteneğini göstermiştir ve 1957'de taze kan sağlamak için partiye alınan genç grubun bir üyesidir. Ankara'da milletvekili seçilir ve partinin yeniden kurulan araştırma bürosunda önemli bir rol oynar. Fakat o yıllarda Profesör Turhan Feyzioğlu'nun daha karizmatik ve parlak kişiliğinin gölgesi altındadır.

1961'de Kurucu Meclis'e atanmıştır ve aynı yıl birinci İnönü koalisyonunda kendisine Çalışma Bakanlığı görevi verilmiştir. Sendikaların dostu olma ününü kazanmıştır ve yeni iş kanunu onun başkanlığı döneminde Meclis'ten geçmiştir. Bununla birlikte, Türk işçilerinin yerli ve yabancı şirketler tarafından sömürülmesine karşı kampanya yürüttüğü için, Amerikalı sendikacı John Thalmayer'i fiilen Türkiye'den kovdurtan da Ecevit olmuştur. Rakipleri Ecevit'i romantik ve siyasi gerçeklikten uzak diye küçümse de, olguların incelenmesi Ecevit'in siyasi yargılarının onu eleştirenlerinkinden her zaman daha üstün olduğunu gösterir. Bu durum en iyi “ortanın solu” sloganını ele alışında açığa çıkmaktadır.⁴⁶¹ Bülent Ecevit, “1929 bunalımının ardından en başta Latin Amerika'da, ardından sömürgecilik sonrasında Afrika ve Asya'da ortaya çıkan, milliyetçi, kalkınmacı, popülist, karizmatik önderler kuşağının bir üyesi”⁴⁶² olmanın yanı sıra CHP için “ortanın solu” kavramsallaştırmasını formüle eden isimdir. Amaç, “Kemalizm”in temel ilkelerini benimsemenin yanında, “tavizsiz bir demokratlığı Keynesci bir

⁴⁶¹ Ahmad, **Demokrasi Sürecinde Türkiye (1945-1980)**, 319-320.

⁴⁶² Emin Alper, “Bülent Ecevit”, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce, Cilt 8, Sol**, Tanıl Bora ve Murat Gültekingil (ed.), (İstanbul: İletişim Yayıncılık, 1. Baskı, 2007): 202.

sosyal devlet anlayışıyla harmanlamak”tır.⁴⁶³ Askeri darbe ve cunta eğilimlerinin ya da demokrasi dışı eğilimlerin yükseldiği bir dönemde Ortanın Solu hareketinin belli başlı temel dayanak noktaları “*demokrasiyi tüm yönleriyle benimsemek*”, “*cunta ve darbelerin karşısında olmak*”, “*ezilenlerden, çalışanlardan, emekçilerden yana olmak*” ve “*halka dayanmak ve güvenmek*” olmuştur.⁴⁶⁴

Ecevit’in “ortanın solu” kavramsallaştırması ve bu hareketin bahsi geçen dayanak noktaları, Türkiye’deki bir gerçekliğe de işaret etmiştir. Bu gerçeklik, 1960’lar ve 1970’lerde 1960 Anayasası’nın verdiği imkânlarla özellikle kentlerde ortaya çıkan yeni bir sosyal sınıftır. Bu sosyal sınıf, kamuda çalışan ücretlilerden, toplu sözleşme, sendikal dayanışma ve grev hakları elde etmiş büyük devlet işletmelerinde çalışan işçilerden oluşan orta sınıf özelliklerine sahip kesimlerdir.

Bununla birlikte devlet bürokrasisinde ve küçük kentli memur diye tarif ettiğimiz yine bahse konu kamu iktisadi teşekküllerindeki işçilerle aynı dünya görüşünü paylaşan bir memur sınıfının varlığı da söz konusudur. Bu iki sınıf Bülent Ecevit’in kişisel ideolojik bakışıyla uyumludur. Ecevit’in ideolojisi ve kişiliği bireyin değeri, üretimin önceliği ve

1973, İstanbul, Taksim (Necdet Mercan’ın özel arşivi).

emeğin üstünlüğü, cinsiyet eşitliği ve sosyal dayanışma gibi temel değerlere dayanmıştır. Bu sosyo-ekonomik sınıfların ve değerlerin yarattığı koalisyonlar Ecevit’e 1973 ve 1977 seçimlerini kazandırır.⁴⁶⁵

Dış politikada bağımsız dış politika yürütülmesini savunan Ecevit, milli ve bağımsız Türkiye duruşuyla ön plana çıkarken gerçekçi ve cesur politikalar izlemiştir. Yayılmacılık ve ABD karşıtı bir politikadan yana olmuştur. Ecevit’in dış politika anlayışına ve aldığı dış politika kararlarına bakıldığında siyasi evreleri

⁴⁶³ Alper, “Bülent Ecevit”, 203. Bülent Ecevit, **Ortanın Solu**, (İstanbul: Kim Yayınları, 2. Baskı, 1966).

⁴⁶⁴ Uyar, **İki Darbe Arasında CHP (1960-1971)**, 238.

⁴⁶⁵ Öztürk, “Siyasal İkna ve Seçim Müzikleri: Türkiye Üzerine Bir İnceleme”, 203-204.

öngörebilme yeteneğine sahip, stratejik yönü ile risk eğiliminin yüksek olduğu ve rakiplerine karşı çoğu zaman taviz vermeyen bir lider profili sergilediği görülür. Siyaseten doğrudan ve dolaylı olarak etki yaratmakta başarılı olduğu ileri sürülebilir. Ecevit, karar alıcı olarak oluşturduğu / aldığı dış politika kararlarının sorumluluğunu üstlenen bir yapıda olduğunu göstermiş ve bu özelliği ile halkça da benimsenmiştir.

1970’li yıllar boyunca “Karaoğlan”ın mitinglerinde ciddi kalabalıklar biraraya gelmiştir. Mitinglerinde “*Toprak reformu yapacağız*”, “*Toprak işleyenin su kullananın*”, “*Hakça bir düzen istiyoruz*”, “*Bu düzen değişmelidir*” gibi sarsıcı ve etkileyici sloganlar kullanan Ecevit, dönemin ve halkın nabzını tutmayı çok iyi bilmektedir.⁴⁶⁶ Ecevit, ciddi bir biçimde gözden düşmeden, “Karaoğlan” efsanesini 80’lerin başına kadar taşımayı başarmıştır.⁴⁶⁷

H3- Devletin var oluşu, topraksal bütünlüğü, egemenlik hakları söz konusu olduğunda uyuşmazlıkların krize tırmanma ve askerileşme olasılıkları oldukça yüksektir. Türkiye’nin dış politika krizlerinde etkili olan nedenlerden biri ulus devlet oluştundaki statünün ve egemenlik hakkının ihlal edilmesidir.

Bülent Ecevit’in biyografisine bakıldığında, sosyal demokrat ve sosyal dayanışmacı kişiliğinin, işçi dostu profilinin ve Kıbrıs fatihi olarak anılmasının öne çıktığı görülmektedir. Ecevit’in bu özellikleri halk tarafından da sahiplenilmesini sağlamıştır. Dürüst ve eğitimli bir lider imajı ise toplumu iknasında önemli bir yere sahiptir. Ecevit ile siyasette yeni bir dönem başlamış olup, liderin karizmasının ve kitlelerin liderin rol modelliği ile etkilenmesi stratejisinin birleşmesi CHP’nin o dönemdeki seçim başarısını etkilemiştir.⁴⁶⁸

Bülent Ecevit içerde olduğu kadar dışarda da siyasi engellere meydan okuyan bir liderdir ve dış politikada hayati kararlar alabilecek siyasi güce sahip baskın bir lider özelliği sergilemiştir. Erim hükümeti zamanında alınan haşhaş ekimi yasaklama kararı ile ABD için çatışma sona ermiş, Türkiye içinse ekonomik anlamda bir kriz başlamıştır. H3’te de belirtildiği üzere karar alıcı konumunda olan Ecevit, haşhaş ekim yasağını Türkiye’nin egemenlik hakkının ihlali olarak görmektedir. Türkiye’nin

⁴⁶⁶ Özkan Ağaş, “Ortanın Solu: İsmet İnönü’den Bülent Ecevit’e”, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce**, Cilt 8, Sol, ed. Tanıl Bora ve Murat Gültekingil, (İstanbul: İletişim Yayıncılık, 2007): 215.

⁴⁶⁷ Orhan Koloğlu, **Kim Bu Ecevit?**, (İstanbul: Boyut Yayıncılık, Kasım 2001): 354-388. Süleyman Kurt, **Bir Karaoğlan Hikayesi-Bülent Ecevit**, (İstanbul: Birey Yayıncılık, Mayıs 2002): 79-87.

⁴⁶⁸ Öztürk, “Siyasal İkna ve Seçim Müzikleri: Türkiye Üzerine Bir İnceleme”, 204.

üretimine kendi karar vereceği ekonomik niteliği olan bir bitki ABD'nin baskıları üzerine yasaklanmıştır. Bu yasaklama sadece Türkiye ekonomisine değil, aynı zamanda Türk köylüsüne de bir darbedir. Vaat edilen yardımlar tam anlamıyla yapılmış değildir. Haşhaş ekimi ikame projeleri gerçekleşmemiştir. Türkiye'nin ilaç sanayisinde gereken haşhaş için neredeyse dışarıya bağımlı olması beklenmektedir. Ecevit tüm bu argümanlardan yola çıkarak yasaklamayı 1 Temmuz 1974 tarihinde kaldırmıştır. Bu karar üzerine ABD için sona eren çatışma süreci krize dönüşmüştür.

Bülent Ecevit'in Haşhaş Ekimi Krizi'ni yönetim sürecine baktığımızda haşhaş ekimine yeniden başlama kararını alırken olaya sadece ulusal boyutta bakmadığını, aynı zamanda siyasi bir öngörü ile hareket ettiğini belirtebiliriz. Bunu da en net Türkiye'nin haşhaş ekimini yasaklama kararı aldığı 1971 den 1973'e değin ABD'nin değişen gündemini gözlemleyerek yaptığını ileri sürebiliriz. 1973'te ABD'nin öne çıkan gündemi 6 başlıktan oluşmaktadır: 1- Orta Doğu Savaşı, 2- Enerji Krizi ve Arap Petrol Ambargosu, 3- Watergate Skandalı⁴⁶⁹, 4- Spiro Agnew'in ABD Başkan Yardımcısı olması, 5- Vietnam Savaşı'nın sona erışı ve savaş esirlerinin eve dönüşü, 6- Şili Devrimi. Görüldüğü üzere, ABD'nin iç ve dış politikada uğraştığı konular ve sorunlar değişmiştir. Türkiye'de de hali hazırda haşhaş ekimi konusunda alınmış bir

“Mideast War Top Story Of 1973”, **Turkish Daily News**, January 1, 1974.

⁴⁶⁹ Watergate Skandalı: “Watergate Otel ve İş Merkezi Kompleksi’nde yer alan Demokratik Milli Komitesi (Democratic National Committee)’ne muhtemelen hırsızlık amacıyla girdiği sanılan 5 kişinin tutuklandığı, Amerikan tarihinin aydınlatılabilmiş en büyük yolsuzluk skandalıdır. Hırsız sanılan 5 kişinin asıl amacı, Demokratik Parti’ye bağlı komitenin gizli bilgilerini fotoğraflamak ve ofise dinleme cihazı yerleştirerek konuşmalardan haberdar olmaktır. Soruşturmanın derinlik kazanmasıyla ve medyanın olaya dahil olmasıyla birlikte, bu 5 kişinin Cumhuriyetçi Parti’yle alâkaları yavaş yavaş ortaya çıkar; harcamaları Başkan Richard Nixon’ı Yeniden Seçtirme Komitesi tarafından finanse edilmiştir.” Bkz. Enis Faruk Erdem, “Watergate Skandalı ve Nixon’ın Çöküşü”, [04.11.2017]. Skandalın siyasi sonuçları hakkında bkz. “The Watergate Story”, <http://www.washingtonpost.com/wp-srv/politics/special/watergate/timeline.html>, [30.09.2017]. <https://www.whitehouse.gov/1600/presidents/richardnixon>, [30.09.2017]. <https://www.nixonlibrary.gov/>, [30.09.2017].

yasaklama kararı mevcuttur. Dolayısıyla askeri muhtıra sonrası demokratik yollarla gelen yeni hükümetin haşhaş ekimi konusunda alacağı bir karar ABD için ikincil nitelikte olacaktır. Nitekim Ecevit hükümetinin aldığı etkin ve etkili önlemler ile ürettiği çözümler sayesinde özellikle afyon kaçakçılığının büyük ölçüde sona ermiş olması söz konusu konuyu taraflar arasında öncelikli gündem maddesi olmaktan çıkarmıştır.

4.3. Krizin Tetiklenmesinden Sönümlenmesine Kriz Yönetim Süreci (1968-1975)

Haşhaş Ekimi Krizi gibi uluslararası bir krizi, iki ya da daha fazla ülke hükümetleri arasındaki bir dizi etkileşim olarak değerlendirebiliriz. Bu etkileşimleri, savaş olasılığının Kıbrıs Olayları çerçevesinde değerlendirildiği bir dönemde, ciddi menfaat çatışmaları olarak da ele alabiliriz. Bu yönü ile kriz, aynı zamanda uluslararası sistemde bir durum değişikliğini ifade eder.

Tablo 4.3: Haşhaş Ekimi Krizi Özet Tablo					
KRİZİN AKTÖRLERİ	HÜKÜMET YAPILARI		KRİZİN SÜRESİ		KRİZİN TİPİ
	TÜRKİYE	KARŞI TARAF	TETİKLENME TARİHİ	KRİZ SONRASI	
TÜRKİYE - ABD	Koalisyon Hükümeti	Cumhuriyetçi Parti Hükümeti	Krizin I. Evresi ABD için: 30 Haziran 1970 Türkiye için: 23 Haziran 1969 Krizin II. Evresi ABD için: 1 Temmuz 1974 Türkiye için: 16 Temmuz 1974	Yumuşama 29 Haziran 1971 Sona Erme 14 Ağustos 1974	SİYASİ / EKONOMİK KRİZ

Ole Holsti, kriz sırasında karar alma kuramları konusundaki çalışmasında, bir krizin ele alınışının başlıca yöntemini, iki taraftan da yanıltıcı hesapları kapatmak için çıkar ve talepleri her bakımdan olabildiğince net bilgilendirme olarak açıklar. Böylece karşı taraf, kriz bitene kadar ya tahrikten kaçınacak ya da sorunu tırmandırma konusunda istekli olacaktır. Dolayısıyla bu durum, karşı tarafı istenmeyen karşılıklı bir çatışmaya sürükleyebilecektir.

Aslında bir krizdeki merkezi nokta, bir tarafın, diğer tarafın tepki ve anlayışına zarar vererek gerçekleştirmeyi umduğu değişikliklerin ta kendisidir. Örneğin, ABD'nin Türkiye ile ilgili bir krizde çıkarlarını geliştirecek somut bir değişikliğe ulaşmayı hedeflemesi bu kapsamdadır. Ancak bir kriz yönetiminde arzu edilen şey, her iki tarafın da yumuşamaya yönelik çaba harcamasıdır. Çünkü bir krizin yönetimi, zor kararları kapsayan ince bir yöntem ayarıdır. Burada Limberis'in gözlemine de değinmek gerekir. Limberis, krizlerde genellikle karar almanın duygusal olmadığını ileri sürmektedir. Çünkü kararlar, şüphelerin gölgesinde çalışan insanlar tarafından zaman baskısı ve gelişmelerin potansiyeli altında alınmaktadır.⁴⁷⁰ Dolayısıyla bir krizde, kriz yönetimi ne derece başarılı ise taraflar arasındaki stratejik barış da o derece korunmuş olur.

Haşhaş Ekimi Krizi'nde karar alıcıların krizi yönetim biçimleri aldıkları dış politika kararları doğrultusunda şekillenmiştir. Her krizde var olduğu gibi, "Haşhaş Ekimi Krizi" de çıkarların çatıştığı, olayların süratli geliştiği, zaman baskısı ve stresin var olduğu bir krizdir. Her ne kadar geniş bir zaman dilimine yayılmış bir sorun olarak görünse de krizin tetikleyici unsurları kriz öncesinde oluşmuştur.

Tablo 4.4: Haşhaş Ekimi Krizi Sınıflandırma Özet Tablosu			
Taraflarına Göre	Coğrafyaya Göre	Zamana Göre	Niyete Göre
İki Taraflı	Türkiye (Avrupa+Asya)	ABD için "Gelişen Kriz" Türkiye için "Gelişen Kriz"	ABD için Kasıtsız/ Öngörülmeleyen Kriz Türkiye için Kasıtsız/ Öngörülmeleyen Kriz

Krizlerin analizini kolaylaştıracı ayrımlardan biri de, krize neden olan olayın niteliğidir. 1968-1975 Haşhaş Ekimi Krizi, siyasi niteliği olan sosyo-ekonomik boyutlu bir kriz örneğidir. Bu krizde Türkiye'nin ulusal egemenlik alanını ilgilendiren ticari yönü kuvvetli olan bir tarım ürününün ekilip ekilemeyeceği konusunda ABD tarafından Türkiye'deki siyasi iktidarı baskı / etki altına almaya yönelik girişimler söz konusudur.⁴⁷¹

⁴⁷⁰ Tamçelik, **Kıbrıs'ta Güvenlik Stratejileri ve Kriz Yönetimi**, 305-307. Ole R. Holsti, **Crisis, Escalation, War**, (Montreal: McGill-Queen's University Press, 1972): 42-49. Hristos Limberis, **Millî Strateji ve Kriz Yönetimi**, (Ankara: Piotita Yayınevi, Türkiye Genelkurmay Başkanlığı GES Komutanlığı Matbaası, 1997): 73.

⁴⁷¹ Aksu, **Türk Dış Politikasında Karar Alma ...**, 96.

Haşhaş Ekimi Krizi taraflar açısından iki taraflı bir kriz olmakla birlikte gerçekleştiği yer olarak Türkiye'nin haşhaş ekimi ve afyon üretimini içermektedir. Kriz, krizi çıkaran tarafın niyeti veya rolüne göre değerlendirildiğinde Türkiye açısından kasıtsız / öngörülme-yen kriz niteliğini taşır. Karar alıcının uyuşmazlık-çatışma sürecinde izlemiş olduğu siyasa tırmandırmaya yol açmış ve bu durumun bir krizi tetikleyebileceği karar alıcılar tarafından öngörülmemiştir. Türk karar alıcıların krizleşme potansiyeli olan uyarıları algılama ve değerlendirme çabukluğunu göstermemiş olması ve tercihleri, hasım ile bir krizin içerisine sürüklenmeyi kolaylaştırmıştır. Burada istihbarat, bilgi akışı ve kriz yönetim sürecinde karar alıcıyı bilgilendirmesi gereken bürokratik kadro ve uzmanların da uyarıları dikkate almadığını ve bu yönde bir kriz yönetim stratejisi oluşturmadığı ya da bu konuda yetersiz kaldıkları söylenebilir. Dolayısıyla niyeti kriz çıkarmak olmayan Türk karar alıcılar izlemiş oldukları strateji ve taktik davranışlar sonucunda kendilerini bir krizle karşı karşıya buldular.⁴⁷²

ABD için de kasıtsız / öngörülme-yen kriz niteliği taşıyan haşhaş ekimi krizi, ABD'de giderek yaygınlaşan uyuşturucu kullanımına dayanır. Haşhaş gibi bir bitkinin ve ondan elde edilen bir ürün olan afyonun giderek tehlikeli bir hale dönüşeceği ve bunun özellikle ABD gençliğini tehdit eden bir sorun haline alacağını ABD'li yetkililer öngörememiş ve gerekli önlemleri almakta yetersiz kalmıştır. Nixon'ın ABD Başkanı olmasıyla beraber, ABD'deki uyuşturucu sorununun ana kaynağı ve tek sorumlusu olarak Türkiye görülmüş olup uluslararası bir sorun olan uyuşturucu sorunu Türkiye üzerinden çözümlenmeye çalışılmıştır.

Tablo 4.5: Krizin Özellikleri ve Kriz Yönetim Stratejileri					
KRİZİ TETİKLEYEN BİRİM	TEHDİDİN CİDDİYETİ	ABD'NİN KRİZ YÖNETİM STRATEJİSİ	TÜRKİYE'NİN KRİZ YÖNETİM STRATEJİSİ	TÜRKİYE'NİN KRİZ YÖNETİM TEKNİĞİ	ŞİDDET SEVİYESİ
ABD için: Devlet Türkiye için: Devlet	Siyasi	• Kontrol Edilmiş Baskı Stratejisi, • Şantaj Stratejisi	Sınırlı Tırmandırma	Müzakere	Şiddet unsuru yok.

Nixon'ın iktidara geliş vaatleri arasında yer alan uyuşturucu sorununa çözüm bulmak, Amerikalı karar alıcı ve yetkililer tarafından Türkiye'deki haşhaş ekiminin

⁴⁷² Aksu, *Türk Dış Politikasında Karar Alma ...*, 94-95.

topyekün sona erdirilmesi olarak anlaşılmıştır. Tarafların kendi ulusal egemenlik alanları dahilinde kalan haşhaş ekimi ve ondan elde edilen afyon, gerekli önlemlerin alınmamasının da etkisiyle ülkeler arası bir kriz halini almıştır. Bunun yanı sıra, afyon üretimi-ihracatı ve bundan elde edilen kâr piyasasında da tek olabilmek yarışı da bu krizin diğer bir yüzüdür. Elbette bu durum, görece zayıf olan taraftan ziyade güçlü devlet konumunda olan taraf için söz konusu olacaktır. Tıbbi alanda da kullanılan bu bitki, üretimden vazgeçen ülke için zamanla dışa bağımlılığı da beraberinde getirecektir. Tüm bu siyasi ve ekonomik kaybı yaşayan Türkiye, haşhaş ekimini yasaklama kararını kaldırarak ABD'yle bir kez daha bir krizin içinde kendini bulmuştur.

H4- Krizler yönetilebilir süreçler olarak savaşa varmadan diplomatik, siyasi, hukuki seçenekler kullanılarak sınırlandırılabilir. Böylelikle tarafların müzakere ve pazarlık gücü arttırılmış olup bu seçeneklerin kullanımı ile başarılı sonuçlar elde etmeleri kolaylaşabilir. Bu nedenle kriz süreçlerinde çok seslilikten ve gereksiz askeri eylemlerden kaçınılması gerekir. Ayrıca krizin tüm taraflarının krizi tırmandırmaktan kaçınması gerekmektedir.

Stratejinin en önemli unsurlarından biri olan “hedef” kavramı, çatışmadan kaçınılmasını ve her bir kesimin kendi amaçlarının tatmin edilmesini ortaya koymaktadır. Bu yönüyle hedef, genel bir strateji özelliğini taşır. Ana hedeflerine ulaşmak isteyen taraflar, kriz yönetimi ile ilgili taktik ve stratejilerini belirlemeye çalışırlar.

Türk-Amerikan ilişkilerinde haşhaş ekimi krizinde, kriz yönetimi, “*gergin durumun, tahrik ve çatışmayı sınırlandırma amacına yönlendirilen tedbirlerin toplamı*” olarak okunabilir. Haşhaş ekimi meselesindeki kriz yönetimi diplomatik bir çaba örneğidir. Ayrıca, ABD tarafından siyasi ve ekonomik seçenekler müzakere ve pazarlık gücünü arttırmak için kullanılmıştır. ABD, taleplerini kabul ettirebilmek için Türkiye'ye kontrollü baskı stratejisi uygularken Türkiye ise müzakere tekniğini kullanıp sınırlı tırmandırma stratejisi uygulayarak savunmada kalmıştır. Bunun yanı sıra, Türkiye diplomatik yollar ve konu hakkında aldığı önlemler ile krizin sona ermesini sağlamıştır. Bu dönemde “*kendi toplumsal temellerine dayanmayı uygun gören Türk karar vericileri, güvenlik temelinde dış dünyayı algılamışlardır. Bu nedenle karar vericilere göre, güçlü askeri ve ekonomik gücü olan Türkiye, bu*

sayede ulusal egemenliğini ve toprak bütünlüğünü koruyabilecektir.”⁴⁷³ Bu perspektifle, aslında Türkiye’nin haşhaş ekimi krizinde, kriz yönetiminde şiddete yer vermekten özellikle kaçındığını ve müzakere ortamına zemin hazırladığını belirtebiliriz.

Krizin her iki tarafında da karar alıcıların krizin niteliğini siyasi olarak değerlendirmeleri, askeri-güvenlik krizi niteliğini doğurmadığından herhangi bir savaş olasılığı söz konusu olmamıştır.

H5- Materyal gücü zayıf bir aktörün kendinden daha güçlü bir başka aktörle yaşadığı krizler zayıf tarafın aleyhine işleyen bir şantaj ilişkisine de sebep olabilir.

Haşhaş ekimini yasaklama kararının çıkarılmasına kadar ve daha sonrasında yasaklama kararının kaldırılmasından sonraki süreçte karar alıcı olan Türkiye, yasaklamadan yana olan ABD tarafından kendisine gönderilen ve tahaahhüt edilen her türlü askeri, ekonomik ve diğer yardımlar ile tüm savunma amaçlı teçhizattan men edilmekle tehdit edilmiştir. Türkiye, dış yardımın kesilmesi ile karşı karşıya kalmıştır. ABD, ekim yasağından önceki statüye tekrar geri dönme imkânını elde edebilmek için ekonomik ambargo tehdidini kullanmak istemiştir.

Türkiye, bu tehdide karşı uyguladığı strateji sayesinde krizin diğer tarafını tehdidi uygulamaması yönünde ikna edebilmiştir. Bülent Ecevit, kendinden önceki hükümetler sırasında tetiklenen Haşhaş Ekimi Krizi’nde sınırlı tırmandırma stratejisi uygulayarak, haşhaş ekimi ve afyon üretimi konusunda etkili ve etkin önlemler alıp krizi yönetme sürecinde başarılı olmuştur. Ecevit’in önlemlerinin de etkisiyle, ABD, krizi tırmandırmanın bölgesel ve küresel çıkarlarına olumlu katkısı olmadığını anlamış durumdadır.

4.4. Değişen Dış Politika Kararları ve Krizin Sönümlenmesi: Türkiye’nin Aldığı Etkin Önlemler Karşısında ABD’nin Tutum Değiştirmesi

Araştırma Sorusu -2: *Türkiye’nin haşhaş ekimine yeniden başlama kararı almasıyla ABD için başlayan kriz nasıl olağan bir döneme çevirilmiştir?*

ABD Yönetimi’nin Türkiye’ye uyguladığı tüm yaptırımlara rağmen Türk Hükümeti’nin haşhaş ekimini tekrar yasaklamaya yanaşmaması, hatta CHP-MSP

⁴⁷³ Efeğil, “Türk Dış Politikasında Eksen Kayması Sorunsalı: Batı-Yöneliminden Anadolu Merkezli Anlayışa Geçiş mi?”, 409.

koalisyonunun Aralık 1974'te sona ermesinden sonra kurulan MC koalisyonlarının köylüyü haşhaş ekmeye teşvik edici bir politika izlemesi, ABD Kongresi'nin 1975 yılı içinde haşhaş yasağıyla ilgili üç karar daha almasına yol açmıştır. 14 Ocak, 5 Haziran ve 30 Temmuz tarihli bu üç kararda da, daha öncekiler gibi, Başkan'ın Türk Hükümeti ile en üst düzeyde girişimlerde bulunarak haşhaş ekim yasağını tekrarlatması istenmiştir. Ancak, ABD Başkanı haşhaş konusunda Türk yetkililerle hiçbir görüşme yapmamıştır.⁴⁷⁴

Peasant women tilling an opium poppy field in Turkey. Licensed opium farmers planted 50,000 acres this year.

"Picture Gallery." Times [London, England], 31 May 1975: 5. The Times Digital Archive.

Türk Hükümeti haşhaş ekimini tekrar başlatma kararını alırken hem üreticisinin menfaatini gözetmiştir hem de tüm dünya ülkelerine karşı uluslararası sorumluluklarının ve görevlerinin bilincinde olduğunu aldığı önlemler ile göstermiştir. Bu nedenle olası herhangi bir yasadışı afyon ticaretine engel olmak için sıkı bir kontrol mekanizması oluşturmuştur. Bu konuda Birleşmiş Milletler ile temaslarını kuvvetlendiren Türkiye, BM'nin desteğini de kazanmıştır. Türk Hükümeti'nin aldığı önlemler kısaca şunlardır:

- 1) Üreticinin bizzat ruhsat alması, sıkı ve sürekli ruhsat kontrolü,
- 2) Ekili arazinin yetkili kişilerce sürekli kontrolden geçirilmesi,
- 3) Ekili bölgelerdeki köy ve kasabalara gidecek komitelerin kurulması,
- 4) Güvenceli depolama sistemi,
- 5) Afyon ekimini kontrol etmek için helikopter ve benzeri hava araçlarının kullanılması,
- 6) En ince ayrıntısına kadar toprağın teftiştan geçmesi,
- 7) Kaçak kanunsuz üretim veya satışları durdurmak için gizli haber alma örgütleri,
- 8) Gayri yasal alışverişleri durdurmak için haber örgütlerinin özellikle hasat mevsiminde

⁴⁷⁴ Erhan, **Beyaz Savaş...**, 149-150.

harekete geçmesi,

- 9) Afyon satış ve ihracatının TMO'nun tekelinde olması,
- 10) Interpol ve diğer haber ajanslarıyla tam işbirliği,
- 11) Gayri yasal hareket edenlere ağır cezalar,
- 12) Türkiye'de bir afyon alkaloid fabrikası kurulması.⁴⁷⁵

İkinci araştırma sorumuzun cevabının temelini oluşturan Türkiye'nin almış olduğu tüm bu önlem ve çareler, afyon kaçakçılığının giderek azalmasını sağlamış ve ABD Başkanı'nı yasağı tekrarlatma konusunda geri adım atmaya sevketmiştir. Özellikle haşhaşın çizilmesinin yasaklanmasıyla, afyon kaçakçıları önemli bir kaynağı yitirmişlerdir. Türkiye'nin almış olduğu önlemlerin etkinliği, Türkiye'ye uygulanmakta olan silah ambargosunun kaldırılmasıyla ilgili ve haşhaş yasağının da gündeme geldiği görüşmelerde Amerikalı yetkililerce de teyit edilmiştir.

Bu toplantıda konuşan ABD Dışişleri Bakanlığı Müsteşarı Joseph Sisco, Türkiye'deki haşhaş üretiminin hem Amerikalı hem de BM tarafından görevlendirilen uzmanlarca yakından izlenmekte olduğunu, haşhaşın çizilmesine yönelik yasağın Türk güvenlik güçlerince çok iyi denetlendiğini ve 1975 yılı içinde bir kaçakçılık olayı saptayamadıklarını ifade etmiştir. Sisco'dan sonra söz alan ABD'nin Ankara Büyükelçisi William Macomber ise yaptığı inceleme ve gözlemleri doğrultusunda Türkiye'de haşhaş alanındaki ekim ve denetim mekanizmasının sorunsuz çalıştığını tespit ettiğini belirtmiştir. Tüm bu açıklamalar ABD'nin Türkiye'nin uyguladığı haşhaş rejimini onaylamasını kolaylaştırmış ve 1975 sonbaharından itibaren Türk afyonu ABD Kongresi'nin ve kamuoyunun öncelikli gündem maddesi olmaktan çıkmıştır. Ancak uyuşturucu sorunu bugün bile tarafların dış politikalarını belirleyebilecek kadar etkisini korumuştur.⁴⁷⁶

⁴⁷⁵ Yavuz Dilmen, "Türkiye'de ve Dünyada Afyon ve Alkaloidleri", **Pharmacia**, Sayı 7 (01.11.1982): 25. http://e-kutuphane.teb.org.tr/pdf/pharmacia/1982_7/18.pdf, [29.09.2017].

⁴⁷⁶ Erhan, **Beyaz Savaş...**, 150-151.

Tablo 4.6: İstanbul Emniyet Narkotik Şubesinde Elde Edilen Uyuşturucu Maddeler ve Suç Sayısı⁴⁷⁷

1.1.1970 tarihinden 31.12.1970 tarihine kadar:					
Suç adedi	Suçlu adedi	Yakalanan Türk Yabancı		Yakalanan maddenin cinsi	Yakalanan maddenin miktarı
104	179	164	15	Esrar	425,418 kg
8	12	12	-	Afyon	52,211 kg
1	2	2	-	Baz morfin	2,0 kg
1.1.1971 tarihinden 31.12.1971 tarihine kadar:					
Suç adedi	Suçlu adedi	Yakalanan Türk Yabancı		Yakalanan maddenin cinsi	Yakalanan maddenin miktarı
102	207	197	14	Esrar	1.471,985 kg
5	26	17	9	Afyon	37,265 kg
2	11	11	-	Baz morfin	18,0 kg
1.1.1972 tarihinden 31.12.1972 tarihine kadar:					
Suç adedi	Suçlu adedi	Yakalanan Türk Yabancı		Yakalanan maddenin cinsi	Yakalanan maddenin miktarı
97	139	139	-	Esrar	2.251,0 kg
6	11	11	-	Afyon	1.337,0 kg
3	12	11	1	Baz morfin	116,0 kg
1.1.1973 tarihinden 31.12.1973 tarihine kadar:					
Suç adedi	Suçlu adedi	Yakalanan Türk Yabancı		Yakalanan maddenin cinsi	Yakalanan maddenin miktarı
95	155	149	6	Esrar	2.111,0 kg
1	1	1	-	Afyon	62,0 kg
5	7	4	3	Baz morfin	52,0 kg
2	5	3	2	LSD	292 adet
1.1.1974 tarihinden 18.6.1974 tarihine kadar:					
Suç adedi	Suçlu adedi	Yakalanan Türk Yabancı		Yakalanan maddenin cinsi	Yakalanan maddenin miktarı
44	64	64	-	Esrar	135,892 kg
2	2	2	-	Afyon	2,700 kg
2	4	2	2	Baz morfin	1,153 kg

⁴⁷⁷ Songar, **Haşhaş Meselesi ve Türkiye**, 68-70.

4.5. 1975 Sonrası Gelişmeler Ekseninde Haşhaş Ekiminin Türk-Amerikan İlişkilerinde Sorun Olmaktan Çıkması: [Kriz Sonrası – Etki Evresi]

Tablo 4.7: Haşhaş Ekimi Krizinin Evreleri

KRİZ ÖNCESİ

Nixon'ın 1968'de ABD'de iktidara gelmesiyle ABD'nin temel sorunlarından biri haline gelen uyuşturucu sorunu dış politika da artık yerini almıştı ve ABD'de yetkili ağızlardaki yerleşik kanı New York sokaklarına akan uyuşturucunun yaklaşık % 80'inin Türkiye'den geldiği yönündeydi. ABD'nin bu görüşü zamanla bir talep olarak Türkiye'ye dayatılmıştır. 23 Haziran 1969 tarihinde ABD'nin Türkiye Büyükelçisi William J. Handley, Dışişleri Bakanı İhsan Sabri Çağlayangil'e bir teklifte bulunur ve tüm haşhaş üretimini satın alabileceklerini bildirir. Cevap Çağlayangil aracılığıyla Başbakan Süleyman Demirel'den gelir. Demirel, Türkiye'nin afyonu yüzyıllardır ürettiğini, hatta onun adını taşıyan bir şehrin bile bulunduğunu dile getirir. Türkiye'nin haşhaş üretimini yasaklaması mümkün değildi, fakat sınırlandırılabilirdi. Bu cevap ve devamındaki görüşmenin de olumsuz olması üzerine, ABD Türkiye'ye olan baskılarını giderek artırmıştır. Bu durum ve süreç haşhaş ekimi krizi için kriz öncesi evreyi ifade etmenin yanı sıra Türkiye için de krizin başlangıcı olmuştur. 1968'den 1970'e kadar ikili ilişkilere uyumsuzluk evresi hakimdir.

I. KRİZ EVRESİ

Başbakan Süleyman Demirel, ABD'nin giderek olumsuzlaşan tutumunu hafifletmek için 30 Haziran 1970 tarihli kararnamede haşhaş ekilen illerin sayısını yedi olarak belirler. Ekim yapılan alanların sayısı böylelikle düşürülmüş ve üretim daraltılmıştır. Bu karar ABD'li yetkililer için, ABD'nin topyekün yasaklama talebini bir reddediş olarak algılanmıştır. ABD sınırlandırma kararından memnun olmak yerine aksine baskılarını artırmış olup mevcut uyumsuzluk çatışmaya evrilmiştir.

YUMUŞAMA

Haşhaş Ekimi Krizi'nde krizin I. evresi 12 Mart Muhtırası sonrası gelen bir teknokrat kabinesi olan Nihat Erim Hükümeti'nin 29 Haziran 1971'de yayımladığı bir kararname ile sona ermiş olup bu kararname ile Türkiye'de haşhaş ekiminin ve afyon üretiminin yasaklandığı kamuoyuna ilan edilmiştir.

II. KRİZ EVRESİ

Haşhaş ekimi meselesinin bir kriz haline dönüşmesi Bülent Ecevit Hükümeti'nin 1 Temmuz 1974 tarihinde yasaklamaya son vermesi ile gerçekleşmiştir. Bu karar ABD için krizin başlangıcıdır. Türkiye için bu evre 16 Temmuz 1974 tarihinden itibaren gerçekleşti. ABD Kongresi'nde, Türkiye'deki haşhaş konusunda görüşmeler devam ederken Temsilciler Meclisi 16 Temmuz 1974'te Türkiye'yi ilgilendiren kararlar aldı. Buna göre, Türkiye'ye gönderilen bütün askeri ekonomik ve diğer yardımlar ile tüm savunma amaçlı mühimmat ve hizmet satışı ve silah nakliyesine ait ruhsatlar askıya alındı. Bunun yanı sıra ABD İhracat ve İthalat Bankası'nın Türk Hükümeti'ne, ajanslarına ve ulusal kuruluşlarına garanti sigorta ve kredi vermesini 1 Ocak 1975'te geçerli olmak üzere durdurdu. ABD Başkanı Gerald Ford ise haşhaş yasağı konusunda Türkiye ile müzakerelerin devam ettiği gerekçesiyle yardımı durdurmamıştır.⁴⁷⁸

KRİZ SONRASI

Yasaklamayı kaldıran kararın açıklanmasından sonra Türk yetkililerin haşhaş ekimi ve afyon üretimi konusunda aldığı etkili yöntemler, alkaloid fabrikası açma kararı ve tüm bu önlemlerin uluslararası camiada takdirle karşılanması (BM) ABD'nin tutumunu etkilemiştir. Ayrıca yaklaşan Kıbrıs Olayları da gündemde olduğu için konu ABD için ikincil plana düşmüştür. Diğer bir deyişle, Haşhaş Ekimi Krizi, 14 Ağustos 1974 tarihinde gerçekleşen Kıbrıs Barış Harekâtı üzerine ikincil plana düşmüş olup krizin ikinci evresi de Türk karar alıcılarının aldığı etkili önlemler üzerine sona ermiştir.

Türk Hükümeti'nin, çizilmemiş ve afyonu alınmamış haşhaş üreticiden topladıktan sonra işleyerek çeşitli afyon türevleri elde edeceği bir alkaloid fabrikası açmaya karar vermesi ABD'nin Türk afyonuna yönelik tutumunun değişmesinin en

⁴⁷⁸ Ümran Gürses, "Haşhaş Ekimi Krizi", <https://www.tfpcrises.org/ana-sayfa-hashas-ekimi-krizi>, [10.09.2017].

önemli nedenlerinden birisi olmuştur. Bu fabrikanın faaliyete geçmesiyle afyon üretiminin tekelleştirilmesi süreci tamamlanmıştır.

Bir alkaloid fabrikası kurulmasına ilişkin çalışmalar 1968 yılında başlatılmış, Türk ve Alman uzmanlarca yapılan fizibilite çalışmaları 1970 yılında tamamlanmıştır. İlk fabrikanın kurulması 16 Eylül 1974'te Bakanlar Kurulu'na kararlaştırılmış ve yer olarak Bolvadin belirlenmiştir. Temeli 20 Ağustos 1976'da atılan fabrika, 1981'de üretime başlamıştır.⁴⁷⁹ Bolvadin Alkaloid Fabrikası'nda üretilen afyon türevlerinin % 90'ı ihraç edilmekte, geri kalan miktar yurtiçi ilaç sanayiinde hammadde olarak kullanılmaktadır. Haşhaşın afyon elde edilmeyen kısımlarının da değerlendirildiği fabrika, 20 bin tonluk kapasitesiyle dünyadaki benzerleri arasında en büyüktür.⁴⁸⁰

Yasağın kaldırılmasından sonra Haziran 1975 yılında ilk haşhaş hasadını toplayan Türkiye aynı tarihten itibaren uluslararası denetime de tabii tutulmuştur.⁴⁸¹ 1975-1980 döneminde Türkiye'de haşhaş ekimi ve afyon üretimi konusunda incelemeler yapan BM uzmanları da, BM Ekonomik ve Sosyal Konseyi'ne sundukları raporlarda, Türkiye'nin aldığı önlemlerden övgü ile bahsetmişlerdir. Bu raporlarda, Türkiye'de afyon kaçakçılığının tamamen ortadan kalktığına dikkat çekilmiş ve BM'nin Türkiye'nin çabalarını desteklemesi istenmiştir. BM uzmanlarının Türkiye'de yaptıkları incelemeler sonucu dile getirdikleri olumlu görüşler, 6 Mayıs 1981'de BM Ekonomik ve Sosyal Konseyi'nde alınan bir karar ile Türkiye'nin Hindistan'la birlikte tıbbi ve bilimsel amaçlarda kullanılmak üzere ham uyuşturucu madde sağlayan geleneksel ülkeler olarak kabul edilmesi sonucunu doğurmuştur. Kararda, tüm ithalatçı ülkelere, ithalat planlarını yaparken Türkiye ve Hindistan'a öncelik vermeleri de istenmiştir.⁴⁸²

BM Ekonomik ve Sosyal Konseyi'nin bu kararını dikkate alan ABD Yönetimi, afyon ithalatına ilişkin görüşmelerde bulunmak üzere, uyuşturucu uzmanlarından oluşan bir heyeti Türkiye'ye yollamıştır. Görüşmeler sırasında beklenmeyen bir sorun ortaya çıkmıştır. Türkiye'de üretilen afyonun morfin oranı %

⁴⁷⁹ Erhan, **Beyaz Savaş...**, 151. TMO Haşhaş ve Alkaloidler Daire Başkanı Mustafa Turguter ile 10 Mayıs 1995 tarihinde yapılan mülakat.

⁴⁸⁰ Erhan, **Beyaz Savaş...**, 151-152.

⁴⁸¹ "Harvesting of Opium Resumes", **Times**, July 2, 1975.

⁴⁸² Erhan, **Beyaz Savaş...**, 152.

90 civarındadır. ABD yasaları ise % 80'den fazla morfin içeren afyonun ülkeye girişini yasaklamaktadır. Ancak, Türk teknisyenlerinin bulduğu yeni bir yöntem ile afyonun morfin oranı, Amerikalıların istediği düzeye çekilerek bu sorun aşılmıştır. ABD'nin afyon ithalatında Türkiye ve Hindistan'a % 80'lik bir kota tanınmasıyla 1982'den itibaren Türkiye bu ülkeye tekrar afyon ihraç etmeye başlamıştır.⁴⁸³

Tablo 4.8: Dünya Ana Üretici Ülkeler Bazında Yasal Haşhaş Ekim Alanları (Hektar)

Yıllar	Türkiye	Hindistan	Avustralya	Fransa	İspanya	Macaristan	Diğer	Toplam
2012	13.511	12.092	8.352	8.680	8.762	3.929	4.112	59.438
2013	32.277	5.619	11.484	10.209	8.700	2.600	4.163	75.052
2014	26.621	5.329	7.210	9.060	8.521	5.560	5.625	67.926
2015	61.591	5.422	6.947	8.450	2.867	5.302	5.661	96.240
2016	29.922	1.050	7.403	6.780	7.721	3.530	5.446	61.852

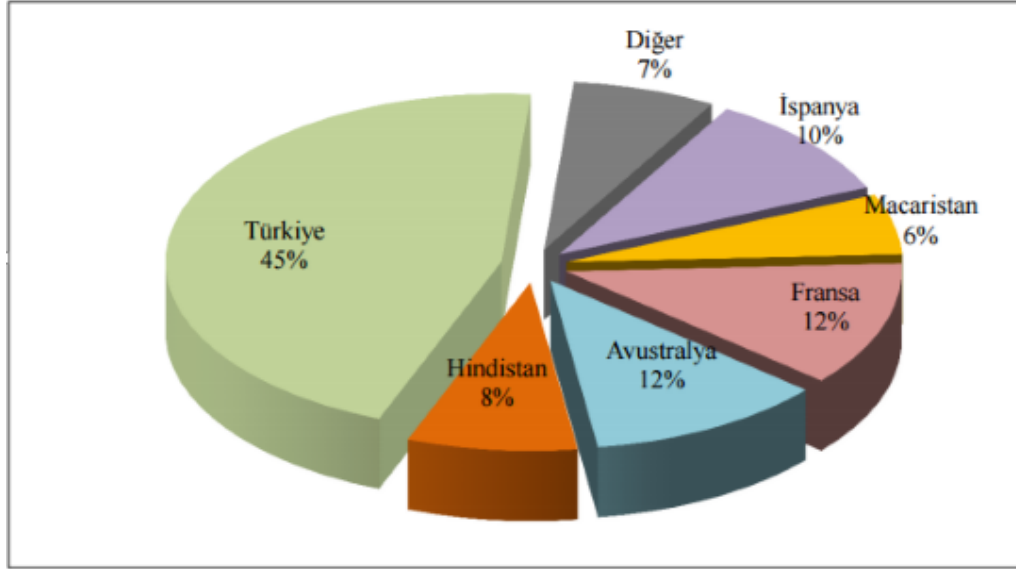
Kaynak: Toprak Mahsulleri Ofisi Genel Müdürlüğü, **2016 Yılı Haşhaş Sektör Raporu**, (Ankara, 2016): 5

Günümüzde ise Türkiye, dünya morfin ihtiyacının % 25'ini karşılar durumdadır. 2016 yılında TMO Genel Müdürü ve Yönetim Kurulu Başkanı İsmail Kemaloğlu, haşhaş ekim alanlarının yıllar içinde azaldığını vurgulamış ve *“Birleşmiş Milletler’in Türkiye’ye verdiği, dünyaya belirlediği alan sınırı çerçevesinde üretim yapılıyor. O sebeple Türkiye için haşhaş ekim alanımız belli”* diyerek 70 bin hektar alanda ekim yapabildiğimizi belirtmiştir. Kemaloğlu, *“Bizim içerdeki pazarımız 2 ton, 3 ton gibi daha çok sınırlı bir pazar. Nihayetinde haşhaş, tıbbi ve bitkisel anlamda kimya sanayisinde ve gelişmiş endüstride kullanıldığından dış pazarlar bu anlamda daha çok talepkar. En büyük Pazar Amerika Birleşik Devletleri ve üretimimizin % 95’ini ihraç ediyoruz”* demiş ve üretimle esas amacın daha çok dış pazar olduğunu vurgulamıştır. *“Bugün baktığımızda haşhaş üretiminde Türkiye’nin rakibi dediğimiz ülkeler; Hindistan’ın yanında Avustralya, Fransa, İspanya, Macaristan gibi ülkeler. Oralarda da hem ekim alanları artmış hem üretim artmış. O manada Türkiye’de üretim anlamında bir fazlalık var, dolayısıyla bir rekabet var diyebiliriz”* şeklinde konuşan Kemaloğlu bu alanın da bir pazar olduğunu belirtmiştir.⁴⁸⁴

⁴⁸³ James Spain, **American Diplomacy in Turkey**, (New York: Praeger, 1984): 83-84.

⁴⁸⁴ “Türkiye Haşhaşta Dünyanın En Büyüğü”, TMO Genel Müdürü İsmail Kemaloğlu’nun Ulusal Basına Haşhaş ile İlgili Değerlendirmeleri, 31.10.2016, <http://www.tmo.gov.tr/Main.aspx?ID=1766>, [04.06.2017].

Grafik 4.1: Dünya Yasal Haşhaş Ekim Alanları

Kaynak: Toprak Mahsulleri Ofisi Genel Müdürlüğü, **2016 Yılı Haşhaş Sektör Raporu**, (Ankara, 2016): 5.

Tablo 4.8 ve Grafik 4.1’de belirtildiği üzere son beş yılın verilerinin ortalamasına göre Türkiye dünya yasal haşhaş ekim alanlarının % 45’ine sahiptir. Her ne kadar emek yoğun bir ürün olan haşhaşın dünyada üretimi ve ticareti kontrol altına alınmış olsa da, günümüz dünyasında uyuşturucu maddeler sorunu hâlâ tüm devletler ve insanlık için çözülebilmemiş değildir. Devletlerin bu konuda çabalarının yanı sıra uluslararası düzlemde bu konu hakkında çözüm üretmeye çalışan kurumların da önemi büyüktür.

Günümüzde uyuşturucu maddelerin uluslararası denetimi Birleşmiş Milletler bünyesinde çalışmalarını sürdüren Uluslararası Uyuşturucu Maddeler Denetim Organı (INCB / International Narcotics Control Board) ve Uluslararası Uyuşturucu Maddeler Komisyonu (International Commission on Narcotic Drugs) gibi kuruluşlarca yapılmaktadır. Ayrıca Birleşmiş Milletler, dünya genelinde uyuşturucu kullanımının artışına dikkat çekerken devletlere bu soruna yönelik ürettikleri politikalarda cinsiyet farklılıklarını göz önünde bulundurmalarını önermektedir. Bunun yanı sıra BM, bu politikaların üretiminde bilimsel verilere göre hareket

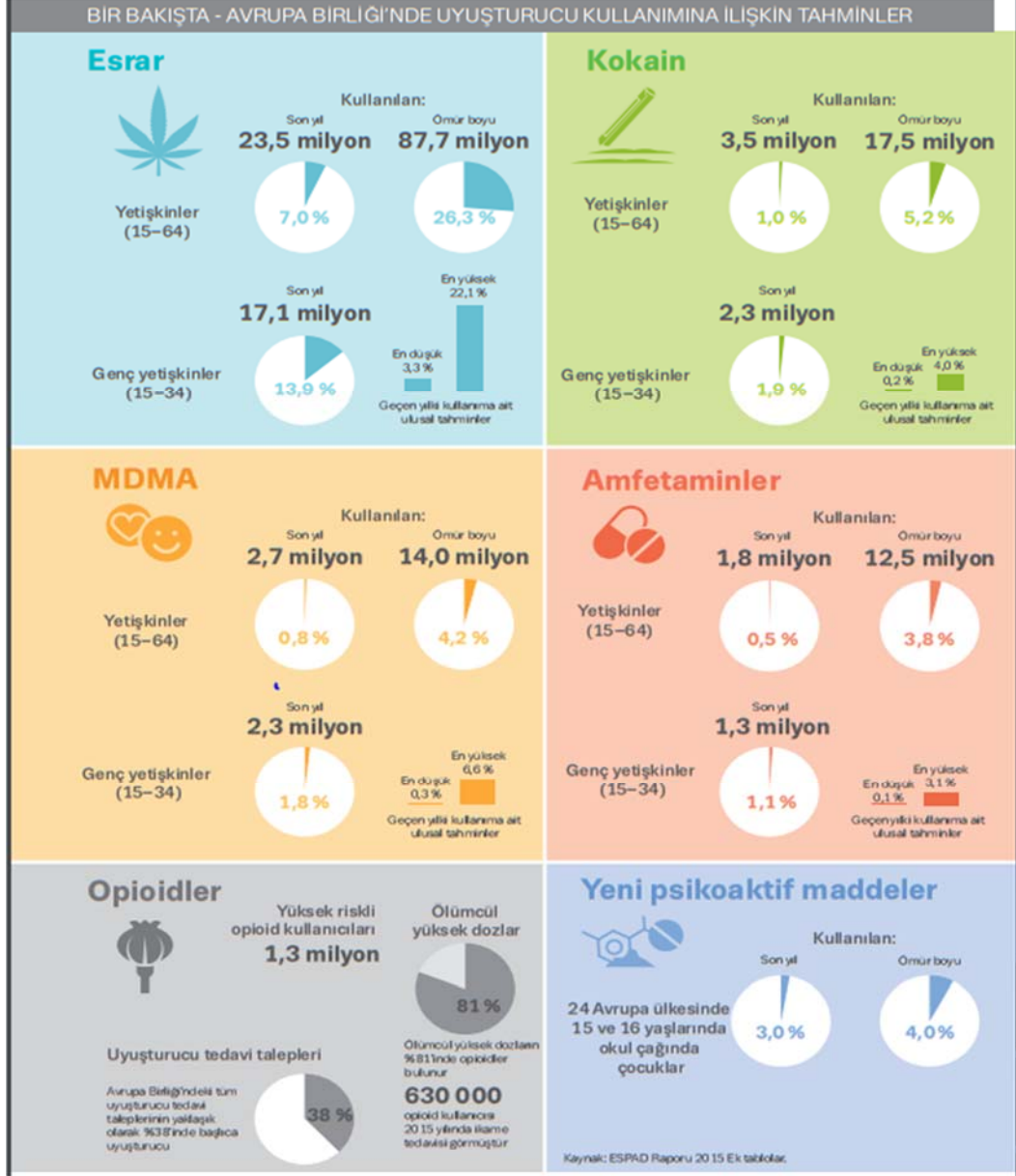
etmeyi ve uyuşturucu kullanıcılarının yaftalanmasını önlemek gerektiğini belirtmiştir.⁴⁸⁵

Birleşmiş Milletler (BM), “2017 Dünya Uyuşturucu Raporu”na göre ise hayatında en az bir defa uyuşturucu kullananların sayısı 2014 yılı itibarıyla 247 milyonken, bu rakam 2015'te 250 milyon olarak tespit edilmiştir. Raporda 2015'te dünya genelinde 29,5 milyon kişinin bağımlılık dahil uyuşturucu kullanımına bağlı çeşitli sorunlarla karşı karşıya kaldığı bildirilmiştir. Bağımlılığı olan yaklaşık 12 milyon kişi uyuşturucuyu enjeksiyon yoluyla alırken, uyuşturucu bağımlısı 1,6 milyon kişiye HIV, 6,1 milyon kişiye de Hepatit C virüsü bulaşmış olabileceği tahmin edilmektedir. Rapora göre, bu kişilere "en büyük zararı" Hepatit C virüsü vermekte ve uyuşturucu kullanımına bağlı olarak 2015'te dünyada 190 bin 900 kişinin öldüğü belirtilmektedir. Bununla birlikte, hayatında en az bir defa uyuşturucu kullananların sayısı 2014 yılı itibarıyla 247 milyonken, bu rakam 2015'te 250 milyon olarak tespit edilmiştir. Raporda, EUROPOL'ün 2017'de Avrupa Birliği ülkelerinde faaliyet gösteren yaklaşık 5 bin organize suç grubunu tespit ettiği ve bunların üçte birden fazlasının uyuşturucu kaçakçılığına karıştığının tahmin edildiği bilgisi de yer almaktadır.⁴⁸⁶

⁴⁸⁵ Raporun ayrıntıları için bkz.; UNODC- United Nations Office on Drugs and Crime, **World Drug Report 2016**, (New York: United Nations Publication, 2016):1-105.
http://www.unodc.org/doc/wdr2016/WORLD_DRUG_REPORT_2016_web.pdf, [04.06.2017].

“2016 Dünya Uyuşturucu Raporu Açıklandı”, 27.06.2016,
<http://www.yesilay.org.tr/tr/haberler/detay/2016-dunya-uyusturucu-raporu-aciklandi?print=1>,
[04.06.2017]. Mehmet Ali Çıtak, “İşte Dünyanın Uyuşturucu Gerçeği!”, 28.06.2016,
<https://www.google.com.tr/amp/s/www.gidahatti.com/iste-dunyanin-uyusturucu-gercegi-59123/amp/>, [04.06.2017].

⁴⁸⁶ “Dünya Uyuşturucu Raporu Açıklandı”, <http://www.bloomberght.com/haberler/haber/2025009-.dunya-uyusturucu-raporu-aciklandi>, [12.07.2017]. UNODC- United Nations Office on Drugs and Crime, **World Drug Report 2017** (Pre-briefing to the Member States), Vienna (16 June 2017): 2-34. Raporun tamamı için bkz: <https://www.unodc.org/wdr2017/index.html>, [28.07.2017].

Şekil 4.1: 2017'de Avrupa Uyuşturucu Durumu

Kaynak: Avrupa Uyuşturucu ve Uyuşturucu Bağımlılığını İzleme Merkezi, **Avrupa Uyuşturucu Raporu 2017: Trendler ve Gelişmeler**, (Lüksemburg: Avrupa Toplulukları Resmi Yayınlar Bürosu, 2017): 15. http://www.emcdda.europa.eu/system/files/publications/4541/TDAT17001TRN.pdf_en, [12.08.2017].

5. SONUÇ

Bu tez çalışmasında 1968-1975 tarihleri arasında Türk-Amerikan ilişkilerine hâkim olan Haşhaş Ekim Krizi neoklasik realizm ekseninde incelenmiş olup karar alıcıların nasıl bir kriz yönetimi izledikleri bu teori ekseninde ele alınmıştır. Birinci bölüm olarak adlandırdığımız giriş bölümünde belirtilen araştırma sorularımız ve hipotezlerimiz doğrultusunda yaptığımız incelemede kriz yönetiminin evrelere ayrılabilceğı de tespit edilmiştir.

İkinci bölümde Haşhaş Ekimi Krizi konulu araştırmamızda konuyu anlamamızı kolaylaştıracak olan kavramsal ve teorik bilgilere yer verilmiş olup dış politika ve karar alma analizi neoklasik realizm kapsamında anlatılmıştır. Aynı zamanda ele aldığımız krizin yaşandığı anayasal zemin ele alınmış olup 1961 Anayasası ve karar alıcı konumundaki kurum ve aktörlerin anayasal rollerine değinilmiştir. Böylelikle incelememize konu olan araştırma sorularımızın cevabını ararken karar alıcıların yasal statüleri de kriz yönetimi boyunca aldıkları dış politika kararlarını nasıl oluşturduklarına dair bize bilgi vermiştir. Türk karar alıcılar kriz boyunca karşılaştıkları tetikleyici söz, eylem ve tutuma ilişkin uyarılar karşısında bürokrasi kanalından gelen bilgiye göre siyasî tepki geliştirmiş olup bunu da ilk tepki olarak sözsel bir biçimde diplomatik-siyasi ya da diplomatik-istihbari şeklinde ifade etmişlerdir. Bu etki-tepki biçimi dördüncü bölümde de ele aldığımız hipotezlerimizden birine kaynak oluşturmuştur. Haşhaş Ekimi Krizi boyunca Dışişleri Bakanlığı bürokrasisi çalışır vaziyette olup Bakanlık üzerinden Başbakanlığa iletilen bilgilerin de doğrultusunda Bakanlar Kurulu aracılığı ile krize yönelik çözümler için kararlar oluşturulmuş ve alınmıştır. Bunu da en net üçüncü bölümde 1968-1975 tarihlerinde Türk-Amerikan ilişkilerine hâkim olan Haşhaş Ekimi Krizi'nin tarihsel serüvenini okurken tespit edebilmekteyiz.

Üçüncü bölüm aynı zamanda Osmanlı İmparatorluğu'ndan Türkiye Cumhuriyeti devrine değin afyonun ve haşhaş ekiminin durumunu siyasi ve sosyo-ekonomik olarak gözler önüne sererken krizin taraflarının kriz boyunca baskı unsurunu nasıl yarattıklarını, bu unsura nasıl dayandıklarını ve bu unsuru nasıl

yönettiklerini anlatmaktadır. Bu yönetim biçimi krizin yönetim evresini oluşturmakta olup krizi iki ayrı evrede incelememiz gerektiğini de açıklar. Uyuşmazlık-çatışma halinde gerçekleşen krizin birinci evresi, karar alıcılardan birinin verdiği taviz doğrultusunda sönümlenmiş/yumuşamış olup değişen karar alıcı ile tavizin sonlandırılması ile tekrar kriz halini almıştır. Bu da krizin ikinci evresini gündeme getirmiştir. İkinci kriz evresinde yumuşama sürecini başlatan girişimlerin yaşanması ve etkisi ile taraflar arasındaki gerilim, krizin tırmanışı ve stres düzeyi giderek azalmıştır. Böylelikle kriz tarafların gündeminde giderek ikincil plana düşmüş ve daha az dillendirilmiştir. Kimi zaman Türkiye'nin kimi zaman ABD'nin iç ve dış politika gündemlerinin değişmesi ve başka konuların daha fazla önemsenmesi unutulma sürecini de beraberinde getirmiştir.

Çalışmanın dördüncü bölümünde tüm bu çerçevede kriz ve teorinin kendisi biraraya getirilmiş olup araştırma sorularımız ve hipotezlerimiz sınanmıştır. Haşhaş Ekimi Krizi boyunca Türk karar alıcıların birbirinden oldukça farklı karar almalarının nedeni sorgulanmış olup bu soru neoklasik realizmin bize sunduğu ara değişkenler üzerinden cevaplandırılmıştır. Bu ara değişkenler “ulusal yapı” (ulusal sistemdeki değişiklikler de bu tanıma dahildir) ve “liderlerin psikolojileri” olarak ele alınmıştır. Bu bölümde ayrıca krizin evresel olarak izlediği seyir de dikkate alınmıştır. Kriz durumunda ilişkilerin gerginleşmesi sonucunda beklenmeyen olumsuz gelişmeler ortaya çıkabilir ve bu gelişmeler sıcak çatışma haline de dönüşebilir. Bu durumda, taraflar siyasi, askeri ve ekonomik tehdide başvurabilirler. Haşhaş Ekimi Krizi'nde taraflar arası sıcak bir çatışmadan ziyade kriz diplomasisi ve siyasi-ekonomik içerikli yaptırım tehditleri sıkça başvurulan yöntemler olmuştur. Burada *“kriz yönetiminde askeri seçeneklerden ziyade diplomatik, siyasi ve hukuki seçeneklerin kullanılması müzakere ve pazarlık gücünü arttırır”* dediğimiz dördüncü hipotezimizi de sınamış olmaktadır. Haşhaş Ekimi Krizi boyunca, sorunun belli stratejiler doğrultusunda gerçekleştirilen müzakereler yoluyla çözülmesi amaçlanmış, taraflar birbirlerini talepleri için ikna etmeye çalışmışlardır. Görece zayıf tarafın iknası bazen baskı yoluyla bazen de destekleyici olumlu öneriler aracılığıyla gerçekleşmiştir. ABD başından beri yasaklama konusunda oldukça katı bir tutum sergilemiş olup diplomatik yollardan baskı yaparak Türkiye üzerinde haşhaş ekimi ve afyon üretimi konusunda söz sahibi olmak istemiştir. *“Karar alıcı krize ilişkin dış politika tercihini belirlerken siyasi değerlerini krizin tarafı olan ülkeye göre*

uyumlulaştırmaya çalışmış olup” (H2) zamanla uzlaşmayı seçen Türk liderler, ekonomik yardımlar ve haşhaş ekimi ikame projeleri karşısında önce ekili alanların sayısını azaltarak sonra ise topyekün yasaklama kararı olarak mevcuttaki çatışmayı sona erdirmişlerdir. Demokrasinin işlediği bir zaman diliminde ekili alan sayısının düşürülmesi kararı alınmışken askeri rejimde topyekün yasaklama kararı alınmıştır. Tekrar seçimlerin yapılması sonucunda halkın seçtiği oylarla iktidara gelen koalisyon hükümetinin aldığı karar doğrultusunda haşhaş ekimini yasaklama kararı kaldırılmıştır. Bu kararın alınışı ile krizin yeniden tırmanışa geçmesi karar alıcılar için krizin ikinci evresini oluşturmuştur. Krizin ikinci evresinde etkili olan unsurlardan biri de taraflardan birinin “ulus devlet oluşundaki statünün ve egemenlik hakkının ihlal edilmesi” (H3) yer almaktadır. Yasaklamadan ekonomik anlamda zararlı çıkan Türkiye, yeniden haşhaş ekimi kararı olarak sosyo-ekonomik anlamda bir geliri yeniden elde etmek istemenin yanı sıra siyasal düzlemde de zedelenen ulusal gururunun tamirini talep etmiştir. Yeniden haşhaş ekimi kararını alan karar verici, olası baskılara karşı da bu sefer etkili önlemler ve kararlar almıştır. Bu durum da, Türkiye tarafınca yeniden ekim kararı alınmasıyla ABD için başlayan krizi yumuşatmıştır. İkinci araştırma sorumuz olan krizin taraflar için nasıl olağan bir sürece çevrildiği sorusu, Türkiye’nin haşhaş alanında lisanslı üretime önem vermesi, kaçakçılığı sıkı takibi ve alkaloid fabrikalarının gündeme alınması, bu ve benzeri bir dizi önlemin uluslararası camiaada da takdirle karşılanması ile cevap bulmuştur. Böylelikle krizin sonlandırılması sağlanabilmiştir. Krizin sonlanmasında etkili olan bu gelişmelerin yanı sıra yaklaşan Kıbrıs olaylarının varlığı da söz konusu krizin, tarafların gündeminde ikinci planda kalmasına vesile olmuştur. Bunda ABD’nin 1973 tarihinden itibaren değişen gündemi etkili olmuştur. Haşhaş Ekimi Krizi’nin sonucu Türkiye için “üstünlük sağlayıcı” nitelikte olmuştur. Elbette bu halde ABD’nin yasaklama konusundaki ısrarını geri çekmesi de etkilidir. Krizin ilgili taraflara etkisinin gözlemlendiği kriz sonrası evreyi değerlendirdiğimizde ise kriz sonrası durum Türkiye açısından “statüko ante” nitelikte olup Türkiye yeniden haşhaş ekimi kararı olarak kriz öncesindeki duruma geri dönmüş ve başlangıçtaki statükosunu aynen sürdürmüştür.

Türkiye’nin dış politikasının temelinde bağımsızlık, egemenlik, toprak bütünlüğüne saygı, eşitlik ve başka ülkelerin iç işlerine karışmama ilkeleri bulunmaktadır. Pek çok ülkeye ilham kaynağı olan bu ilkeler bütünü, Türk siyasal

karar alıcılar için de temel bir dayanaştır. Bu temel prensipler çerçevesinde Haşhaş Ekimi Krizi boyunca Türk karar alıcıların neden farklı kararlar aldığı da yine neoklasik realizmin bize sunduğu ara değişkenler üzerinden tespit edilmiştir. Buradan hareketle, liderler ve kriz ilişkisi ele alındığında dördüncü bölümde, çalışmamıza söz konusu olan üç Türk siyasal karar alıcının operasyonel kodlarına özellikle değinilmiştir. Haşhaş Ekimi Krizi'nin evrimi ve yönetimi yalnızca krizin diğer tarafı olan ABD'nin ve ABD'li karar alıcıların stratejileri kapsamında değil, aynı zamanda Türk karar alıcıların aldıkları kararlar ve izledikleri stratejiler doğrultusunda da biçimlendiği tespit edilmiştir.

Dış politikada siyasal karar alıcılar nihai kararın siyasi sorumluluğunu taşıyan aktörlerdir. Türk dış politikasında genellikle Bakanlar Kurulu'nun başındaki başbakan yürütmenin başındaki siyasal sorumlu olarak nihai karar alıcıdır. Haşhaş Ekimi Krizi'ne tanıklık eden üç siyasal karar alıcı bulunmaktadır. Krize karşı oluşturdukları dış politika/lar ve kriz yönetimi boyunca uyguladıkları strateji/ler sadece krizin tarafı olan ABD'nin varlığı ya da uluslararası sisteme göre değil kendi liderlik kodları, liderlik psikolojileri ve içinde bulundukları ulusal ortam ekseninde de evrilmiştir. Böylelikle bilişsel kapasiteleri birbirinden farklı olan siyasal karar alıcıların dış politika karar alış biçimi ve kriz yönetimi birbirinden farklılık göstermiştir. Bu durum Haşhaş Ekimi Krizi'nin Türk karar alıcıları için de geçerli olmuştur.

Söz konusu krizin birinci evresini yöneten iki liderden biri olan Süleyman Demirel, krizin uyuşmazlıktan çatışmaya evrildiği dönemde başbakanlık yapan isimdir. Süleyman Demirel, söz konusu kriz boyunca tutarlı bir dış politika sergilemiştir. Bunu da krizin başlangıcında ABD'nin topyekün haşhaş ekimini yasaklama kararına karşılık yasaklamama cevabını vermesi ve bu cevabın gerektirdiği biçimde en fazla ekilen alanların sınırlandırması yönünde karar almasında görebilmekteyiz. Demirel bu krizde başbakanlık süresince ABD'nin talebini geri çevirmiştir. Buna karşın ABD ile uzlaş çerçevesinde krizi yönetmiştir. Demirel bu süreçte devlet geleneğini önemseyen, dış güçlerle ilişkilerinde dengeyi gözetken, çoğunlukla uzlaştırmacı ve yer yer yatıştırıcı bir profil sergilemiştir. Bu liderlik özelliklerini, birinci hipotezimizde de ileri sürdüğümüz üzere, bir siyasal karar alıcı olarak söz konusu krizi ele alışında ve krizi zamana yaymayı tercih etmesinde tespit etmekteyiz. Demirel krizi zamana yayma stratejisini krizin diğer

tarafı olan ABD'nin baskılarını hafifletme aracı olarak kullanmıştır. Demirel nezdinde sergilenen bu tutum ve uygulanan strateji, aynı zamanda Dışışleri Bakanlığı bürokrasisi nezdinde de kendisini göstermiştir. Haşhaş Ekimi Krizi süresince, krizin I. evresinde ABD'nin uluslararası girişimlerini Türkiye'nin lehine çevirmek konusunda olağanüstü çaba sergileyen Türk temsilciler müzakereler aracılığıyla uzlaşi ekseninde uyuşmazlığı çözmeye çalışmışlardır. Hatta haşhaş ekimi hakkında alınacak uluslararası bir kararın seyrini dahi değiştirmişlerdir. Dışışleri Bakanlığı bürokrasisinin tarımsal uyuşturucu maddelerin yanısıra sınai uyuşturucu maddelerin de aynı önemle ele alınmasını savunarak krizin tarafı olan ABD'nin uluslararası girişimlerini de etkilemesi ve uluslararası düzlemde alınacak bir kararı değiştirmeleri uzlaşi ve baskıyı hafifletmeye yönelik bir çaba örneğidir.

Demirel aynı zamanda içteki dengeleri de gözetken nitelikte temkinli ve partisinin de konumunu hesaplayacak nitelikte pragmatist ve içerde popülist bir liderlik sergilemiştir. Dolayısıyla bu özellikleri dış politika kararlarına da yansımıştır. Yine de Demirel döneminde, uyuşmazlığın kendisini ortadan kaldıracak girişimler gerçekleştirilemediğinden, mevcut uyuşmazlık uzlaşi çerçevesinde çözülememiş ve çatışmaya dönüşmüştür.

Krizin birinci evresinin yönetiminde söz sahibi olan bir diğerk siyasal karar alıcı da Nihat Erim olmuştur. Partiler üstü bir hükümetin başı olan Erim, askeri muhtıra ile değişen siyasal ortamın da temsili ile yükümlüdür. Krizin çatışma hali Erim döneminde haşhaş ekimini yasaklama kararının alınmasıyla sona erdirmiştir. Seçimle gelmeyen bir partinin temsilcisi olan Erim Hükümeti'nin, ülke içinde sorumluluk taşıdığı herhangi bir seçmen kitlesi de bulunmamaktadır. Bürokrat kökenli Erim, ABD'nin yasaklama talebini yerine getirmiş ve dış politika davranışı olarak da bu dönemde direnen ya da saldırgan değil, uzlaşmacı ve işbirlikçi bir tutum sergilemiştir. Erim'i Demirel'den çok daha ılımlı olarak tarif etmek mümkündür. Erim'in haşhaş ekimini yasaklama kararını kabulü ile ABD ile ilişkiler normal seyrine dönmüştür. Erim, yasaklama kararını kamuoyuna duyuruş biçimini de son derece idealist bir sunum çerçevesinde gerçekleştirmiştir.

Her iki siyasal karar alıcı Haşhaş Ekimi Krizi boyunca Türkiye'nin uluslararası sisteme karşı haşhaş ekimini yasaklama gibi bir sorumluluğunun olmadığını, alınan dış politika kararlarının (haşhaş ekimini sınırlandırma ve yasaklama kararlarının) dünyadaki uyuşturucu sorununa karşı alındığını ileri

sürmüşlerdir. Gerçekte ABD'nin talebi ve baskılarına istinaden haşhaş ekicilerinin sosyo-ekonomik durumu düzenlenmeden alınan bu kararlar bütünü ekim esnası ve sonrası için gerekli önlemlerin de alınmaması ile Türkiye'nin aleyhine olmuştur.

Krizin yeniden tetiklenmesi, krizin ikinci evresine başbakanlık yapan Ecevit-Erbakan Koalisyonu zamanında gerçekleşmiştir. Başbakan Ecevit haşhaş ekiminin yasaklanması sonucunda Türkiye'nin uğradığı kaybı ve uluslararası konjonktürü de hesap ederek haşhaş ekimine yeniden başlama kararı almıştır. Ecevit'in bu kararının ardında bağımsız dış politika savunucusu olması yatmaktadır. Milli ve bağımsız Türkiye duruşuyla ön plana çıkan Ecevit dış politika alanında da gerçekçi ve cesur politikalar izlemiştir. "Ortanın Solu" söylemi ile içerde popülist ve kalkınmacı bir lider profili çizerken dış politikada yayılcılık ve ABD karşıtı bir politikadan yana olmuştur. Ecevit'in dış politika anlayışına ve aldığı dış politika kararlarına bakıldığında siyasi evreleri öngörebilme yeteneğine sahip, stratejik yönü ile risk eğiliminin yüksek olduğu ve rakiplerine karşı çoğu zaman taviz vermeyen bir lider profili sergilediği görülmektedir.

Ecevit döneminde Türkiye, kendi ulusal egemenlik sınırlarında kalan bir konu hakkında yeniden devam kararı almakla siyasal bir başarıya da imza atmıştır. Türkiye kriz sürecinde ABD'nin taleplerini büyük ölçüde kendi kapasitesi ve siyasi iradesi aracılığıyla bertaraf etmeye çalışmıştır. Yasak kararını kaldıran Türk karar alıcı aldığı etkili önlemler ve çözümler ile siyasi-ekonomik nitelikteki Haşhaş Ekimi Krizi'nin de önünü almış olup sona ermesini sağlamıştır. Bu evrede krizin tarafı olan ABD ise, Hipotez 5'te de ileri sürüldüğü üzere, ekonomik ambargo tehdidi ile Türkiye'yi tekrar yasaklama kararı almaya zorlamıştır. Her ne kadar bu ambargonun uygulanması Kıbrıs Harekâtı sonrasına kalsa da ABD Türkiye'ye krizin ikinci evresinde de baskılarını sürdürmüştür.

Her üç karar alıcının döneminde de Haşhaş Ekimi Krizi'nde taraflardan ABD, uyuşturucu sorununun milletlerarası bir sorun olduğunu sadece Amerika'ya ait bir sorun olmadığını beyan ederken krizin diğer tarafı olan Türkiye ise sorunun milletlerarası bir sorun olduğunu katılmakla beraber ana kaynağının yalnızca Türkiye olmadığını beyan etmiştir. Her iki taraf da kriz boyunca kendi tutumlarını tutarlı bir biçimde sürdürmüştür. Türk karar vericiler haşhaş ekimini sınırlandırma ve yasaklama kararlarını alırken bile bunu ABD'nin uyuşturucu sorununun farkında

olduklarını ve idealist bir biçimde tüm dünya insanları için alınan bir karar olduğunu vurgulayarak diğer ülkelere de örnek teşkil etmesi gerektiğini belirtmişlerdir.

Ayrıca her üç karar alıcının aldıkları dış politika kararları kendi operasyonel kodlarına uyumlu ve uygun, birbirlerinden farklı olsa da kriz yönetimi boyunca Türk dış politikasında barış vurgusuna uygun davrandıkları tespit edilmektedir. Türkiye, Haşhaş Ekimi Krizi'nde kriz yönetimi sürecinde diplomatik ve siyasi seçenekleri içeren araç ve yöntemlerden yararlanmıştır. Savunmacı bir kriz yönetim stratejisi izleyen Türkiye, krizin yönetiminde müzakere tekniğini kullanmıştır. Bu durum, diplomatik teknikler kullanılarak krizi aşmaya çalışan taraflar arasında iletişim kanallarının da açık olduğunun bir göstergesidir.

Haşhaş Ekimi Krizi boyunca iki ülke arasında bir dış politika sorunu haline dönüşen “haşhaş ekimi” ve “afyon” üzerinden türetilen uyuşturucu sorunu bugün hâlâ dünya sağlığını tehdit etmeye devam etmektedir. Bu sorun artık sadece iki ülke arasında çözülecek bir dış politika krizi olmaktan öte tüm dünya ülkelerini içine alan uluslararası bir tehdit halini almıştır. Sorunun temelinde ülkeler tarafından alınmayan / gözden kaçırılan önlemler kadar uluslararası düzlemde uyuşturucu ticaretinden meşru veya gayrimeşru pay alan aktörlerin de varlığı söz konusudur. Çözüm ise sadece uyuşturucunun kaynağını yok edip bu ağdan nemalanan aktörleri devre dışı bırakmak değil, bu zehri kullanan / kullanmak zorunda kalan kitlelerin sosyo-ekonomik ve psikolojik sorunlarının da dikkate alınması ve bu yönde politikalar geliştirilmesidir. Nitekim bu sorunun çözümü için siyasilerin / karar alıcıların kendi vatandaşına karşı bir yükümlülüğü bulunmaktadır.

KAYNAKÇA

- Acar, Özgen. “Afyon mu, Tahıl ve Erzak Ambarı Türkiye mi?”. **Cumhuriyet**. 10 Temmuz 1970.
- _____. “Amerikan İlaç Fabrikaları ve Çözüm Yolları”. **Cumhuriyet**. 20 Temmuz 1970.
- _____. “Amerika, Silah Satmak İçin 3 Milyon Dolar Kredi Verdi”. **Cumhuriyet**. 16 Temmuz 1970.
- _____. “ABD, Afyon Ekimine Karşı Baskısını Arttırdı”. **Cumhuriyet**. 17 Mayıs 1970.
- _____. “Fiyatlar Arttığı Halde Gelir Azalıyor”. **Cumhuriyet**. 11 Temmuz 1970.
- Ağtaş, Özkan. “Ortanın Solu: İsmet İnönü’den Bülent Ecevit’e”. **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce**, Cilt 8, Sol. ed. Tanıl Bora ve Murat Gültekingil. İstanbul: İletişim Yayıncılık, 2007: 194-221.
- Ahmad, Feroz. **Demokrasi Sürecinde Türkiye (1945-1980)**. çev. Ahmet Fethi Yıldırım. 3. Basım. İstanbul: Hil Yayın, Ekim 2007.
- Akbal, Oktay. “Amerikasız da Yaşanır...”. **Cumhuriyet**. 24 Temmuz 1970.
- _____. “Haşhaş Soğuk Savaşı”. **Cumhuriyet**. 15 Temmuz 1974.
- Aksu, Fuat. **Türk Dış Politikasında Karar Alma ve Kriz Yönetimi Süreç Analizi**. İstanbul: Dış Politika ve Kriz incelemeleri Yay., 2017.
<http://www.tfpcrises.org/images/pdfmakaleler/tfpcrises-fuat-aksu.pdf>
[12.07.2017].
- _____. **Türk Dış Politikasında Zorlayıcı Diplomasi**. İstanbul: Bağlam Yayınları, 2008.
- _____. **Türk-Yunan İlişkileri: İlişkilerin Yönelimini Etkileyen Faktörler Üzerine Bir İnceleme**. Ankara: SAEMK Yayınları, 2001.
- Akşin, Sina. **Kısa Türkiye Tarihi**. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2008.
- Akyasan, Elif. “Türk Basınına Göre Türkiye-Amerika Birleşik Devletleri İlişkileri (1970-1980)”. Yüksek Lisans Tezi. Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü. Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Anabilim Dalı, 2010.
- Allison, Graham T. “Conceptual Models and the Cuban Missile Crisis”. **American Political Science Review**. Cilt 63. No 3 (1969): 689-718.
- Alper, Emin. “Bülent Ecevit”. **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce**. Cilt 8, Sol. ed. Tanıl Bora ve Murat Gültekingil. İstanbul: İletişim Yayıncılık, 2007: 202-213.

- Altındal, Aytunç. **Haşhaş ve Emperyalizm**. İstanbul: Alfa Yayınları, 2004.
- Anderson, Jack. "Lifting the Turkish Opium Ban". **Washington Post**. April 14, 1974.
- Arcayürek, Cüneyt. **Cüneyt Arcayürek Açıklıyor 5: Demirel Dönemi 12 Mart Darbesi (1965-1971)**. Ankara: Bilgi Yayınevi, 1985.
- _____. **Cüneyt Arcayürek Açıklıyor 6: Çankaya'ya Giden Yol (1971-1973)**. Ankara: Bilgi Yayınevi, 1985.
- _____. **Derin Devlet (1950-2007)**. İstanbul: Detay Yayıncılık, 2007.
- Arı, Tayyar. **Uluslararası İlişkiler Teorileri**. İstanbul: Alfa Yayınları, 2006.
- Arıboğan, Deniz Ülke. **Uluslararası İlişkiler Düşüncesi**. İstanbul: Bahçeşehir Üniversitesi Yayınları, 2007.
- Armağan, Servet. **1961 Anayasası ve Bakanlar Kurulu**. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları, 1978.
- Armaoğlu, Fahir. **20. Yüzyıl Siyasî Tarihi (Cilt 1-2: 1914-1995)**. İstanbul: Alkım Yayınevi, 2007.
- Atay, Cevdet. **Karşılaştırmalı Türk Anayasaları (Değişme ve Gelişme)**. Bursa: Ekin Kitabevi, t.y.
- Atılğan, Gökhan. **Behice Boran: Öğretim Üyesi, Siyasetçi, Kuramcı**. İstanbul: Yordam Kitap, 2007.
- Ayata, Ali. "Türkiye-ABD İlişkileri". **Değişen Dünyada Türk Dış Politikası**. ed. Murat Ercan. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım, 2011: 83-108.
- Baban, Cihad. "Demirel Haklı". **Cumhuriyet**. 28 Temmuz 1970.
- Bahçacı, Çınar. "Parlamento ve Dış Politika". Yüksek Lisans Tezi. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2006.
- Balbay, Mustafa. **12 Eylül Sol-Kırımı 78'liler**. İstanbul: Cumhuriyet Kitapları, 2008.
- Balcı, Ali. "Realizm", **Uluslararası İlişkilere Giriş**. ed. Şaban Kardaş ve Ali Balcı. İstanbul: Küre Yayınları, 2016: 119-146.
- Bassiouni, M. C. "Transnational Control of Narcotics". **American Journal of International Law**. Cilt 66. No 4 (Eylül 1972): 226-232.
- Bilgin, Turhan. "12 Mart". **Milliyet**. 24 Mart 1976.
- Booth, Martin. **Haşhaştan Eroine: Uyuşturucunun 6000 Yıllık Öyküsü**. çev. Özden Arıkan. İstanbul: Sabah Kitapları, 1996.
- Bora, Tanıl. "Süleyman Demirel". **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce. Cilt 7, Liberalizm**. ed. Tanıl Bora ve Murat Gültekingil. İstanbul: İletişim Yayıncılık, 2005: 550-577.
- Braybrooke, David and Charles E. Lindblom. "Types of Decision-Making". ed. James N. Rosenau. **International Politics and Foreign Policy: A Reader in Research and Theory**. New York: Free Press, 1969: 207-216.
- _____. **A Strategy of Decision: Policy Evaluation as a Social Process**. Second Printing. London: Collier-Macmillan Limited, May 1967: 66-79.

- Brecher, Michael. **The Foreign Policy System of Israel: Setting, Images, Process**, New Haven: Yale University Press, 1972.
- Brecher, M. ve P. James. **Crisis and Change in World Politics**. Boulder and London: Westview Press, 1986.
- Brecher, M. ve Jonathan Wilkenfeld. **A Study of Crisis**. USA: The University of Michigan Press, 1997.
- Breuning, Marijke. **Foreign Policy Analysis: A Comparative Introduction**. Hampshire: Palgrave Macmillan, 2002.
- Bulut, Semih. **Atatürk Dönemi Türkiye-ABD İlişkileri (1923-1938)**. Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, 2010.
- Burnie, David. **Bitkiler**. çev. Nejat Ebcioğlu. İstanbul: 1996 Sabah Kitapları San. ve Tic. A.Ş., Görsel Kitaplar.
- Buzan, Barry. "The Timeless Wisdom of Realism". **International Theory: Pozitivism and Beyond**. ed. Steve Smith, Ken Booth ve Marysia Zalewski. Cambridge: Cambridge University Press, 1996: 47-65.
- Caplow, Theodore ve Jonathan Simon. "Understanding Prison Policy and Population Trends". **Crime and Justice**. Cilt 26. Prisons (1999): 63-120.
- Cem, İsmail. **Tarih Açısından 12 Mart**. 3. Basım. İstanbul: Cem Yayınevi, 1993.
- Clarke, Michael. "The Foreign Policy System: A Framework for Analysis". **Understanding Foreign Policy: The Foreign Policy Systems Approach**. ed. Michael Clarke ve Brian White. Aldershot: Edward Elgar Publishing, 1989: 27-59.
- Cocteau, Jean. **Opium: The Diary of a Cure**. London: Icon Book, 1964.
- Cohen, Herb. **Her Konuyu Müzakere Edebilirsiniz**. çev. Şahin Cüceloğlu. 3. Basım. İstanbul: Sistem Yayıncılık, 2003.
- Coufadakis, Van. "Turkey and the United States: The Problems and Prospects of a Post-War Alliance". **Journal of Political and Military Sociology**. Cilt 9. No 2 (1981): 179-196.
- Cumhuriyet Gazetesi. "Johnson'ın Ünlü Mektubu". **Cumhuriyetin 80 Yılı**. Sayı 14. İstanbul: Cumhuriyet Vakfı, 2003.
- Çağlayangil, İhsan Sabri. **Anılarım**. İstanbul: Yılmaz Yayınları, 1990.
- Çelebi, Evliya. **Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnâmesi: İstanbul**. 1.Cilt. 2. Kitap. haz. Seyit Ali Kahraman-Yücel Dağlı. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2003.
- Çetinkaya, Hikmet. **68'den 78'e Sancılı Yıllar Kuşatılmış Sokaklar**. İstanbul: Günizi Yayıncılık, Haziran 2008.
- Çevik, İlhan . "Exclusive Interview With Süleyman Demirel: Turkey Will Never Let The Aegean Turn Into A Greek Lake, Stresses Demirel". **Turkish Daily News**. 17 July 1974.
- Çıtır, Burak. "Uluslararası Afyon Anlaşmalarında Osmanlı İmparatorluğu". **Sosyal ve Kültürel Araştırmalar Dergisi**. Cilt 1. Sayı 1 (2015): 17-47.

- Demirel, Püren. “Ceza Rejimlerinde 1970 Sonrası Sıkılaştırmanın Nedenleri ve Etkileri”. Hacettepe Üniversitesi. Sosyoloji Bölümü. Doktora öğrencisi. t.y.:1-35.
https://kriminoloji.com/Ceza_Rejimlerinde_1970_Sonrasi_Sikilasmanin_Nedenleri_Etkileri-Puren_Demirel.pdf, [29.09.2017].
- De Quincey, Thomas. **Confessions of An English Opium Eater**. London: Penguin Books, 1986.
- Dilmen, Yavuz. “Türkiye’de ve Dünyada Afyon ve Alkaloidleri”. **Pharmacia**. Sayı 7. (01.11.1982): 23-26.
http://e-kutuphane.teb.org.tr/pdf/pharmacia/1982_7/18.pdf, [29.09.2017].
- Dixit, Avinash. “Thomas Schelling’s Contributions to Game Theory”. **Scandinavian Journal of Economics**. 108(2). (2006): 213–229.
- Doğan, Yalçın. “10. Yıldönümünde Kıbrıs Barış Harekâtı’nı Bülent Ecevit Anlatıyor”. **Cumhuriyet**. 28 Temmuz 1984.
- Doğruel, Fatma ve A. Suut Doğruel. **Osmanlı’dan Günümüze Tekel**. İstanbul: Tekel, 2000.
- Donnelly, Jack. “Realizm”. **Uluslararası İlişkiler Teorileri**. çev. Muhammed Ağcan ve Ali Aslan. Beşinci Edisyon, 2. Basım. İstanbul: Küre Yayınları, Ekim 2015: 53-84.
- Dougherty, James E. ve Robert L. Pfaltzgraff, Jr. **The Contending Theories of International Relations: A Comprehensive Survey**. 2nd Edition. United States Of America: J. B. Lippincott Company, 1971.
- Easton, David. “An Approach to the Analysis of Political Systems”. **World Politics**. Cilt 9. No 3 (Nisan 1957): 383-400.
- _____. **The Political System: An Inquiry into The State of Political Science**, New York: Alfred A. Knopf, 1953.
- Ecevit, Bülent. **Ortanın Solu**. 2. Baskı. İstanbul: Kim Yayınları, 1966.
- Efegil, Ertan. “Türk Dış Politikasında Eksen Kayması Sorunsalı: Batı-Yöneliminden Anadolu Merkezli Anlayışa Geçiş mi?”. **Değişen Dünyada Türk Dış Politikası**, ed. Murat Ercan. Ankara: Nobel Yayın, 2011: 405-430.
- _____. **Körfez Krizi ve Türk Dış Politikası Karar Verme Modeli**. İstanbul: Gündoğan Yayınları, 2002.
- _____. “Türk Dış Politikası Karar Verme Sürecini Etkileyen Faktörler”. **Dış Politika Teorileri Bağlamında Türk Dış Politikasının Analizi Cilt I**. ed. Ertan Efegil ve Rıdvan Kalaycı. Ankara: Nobel Yayın, 2012: 85-102.
- Elliot L. Richardson, “Strengthened Programs of International Cooperation for Halting the Illicit Supply of Drugs”. **U.S. Department of State Bulletin**. (April 1970).
- Erbakan, Necmettin. **Milli Görüş**. İstanbul: Dergâh Yayınları, 1976.
- Erdinç, F. Cengiz. **Overdose Türkiye: Türkiye’de Eroin Kaçakçılığı, Bağımlılığı ve Politikalar**. İstanbul: İletişim Yayıncılık, 2004.

- Erhan, Çağrı. **Beyaz Savaş: Türk- Amerikan İlişkilerinde Afyon Sorunu**. Ankara: Bilgi Yayınevi, 1996.
- _____. “ABD ve NATO’yla İlişkiler”. **Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşı’ndan Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar (Cilt I: 1919-1980)**. ed. Baskın Oran. İstanbul: İletişim Yayınları, 2002: 681-715.
- Erhan, Çağrı ve Ersin Embel. “Türk Dış Politikasında Karar Vericileri Yönlendiren Yapısal Faktörler”. **Bilgi**. Sayı 72 (Kış 2015): 145-170.
- Erim, Nihat. **12 Mart Anıları**. haz. Raşit Çavaş. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2007.
- _____. **Günlükler 1925-1979, I. Cilt**, haz. Ahmet Demirel. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, Mayıs 2005.
- Eriş, Oğuz. “Körfez Krizi ve Türkiye’de Karar Alma Süreci”. **Değişen Dünya ve Türkiye**. der. Faruk Sönmezoğlu. İstanbul: Bağlam Yayıncılık, 1996: 249-266.
- Erişen, Cengiz. “Dış Politika Analizi”. **Uluslararası İlişkilere Giriş**. der. Şaban Kardaş ve Ali Balcı. 5. Basım. İstanbul: Küre Yayınları, 2016: 367-377.
- Ersoy, Eyüp. “Realizm”. **Uluslararası İlişkiler Teorileri**. der. Ramazan Gözen. 2. Baskı. İstanbul: İletişim Yayınları, 2015: 159-187.
- Ersoy, Ömer. “Afganistan Kaynaklı Uyuşturucunun Uluslararası Bir Güvenlik Sorununa Dönüşmesi: İç ve Dış Dinamikler, Mücadele Politikaları”. Doktora Tezi. Polis Akademisi, Güvenlik Bilimleri Enstitüsü. Uluslararası Güvenlik Anabilim Dalı, 2013.
- Evans, Graham ve Jeffrey Newnham. **Uluslararası İlişkiler Sözlüğü**. İstanbul: Gökkuşbu, Ocak 2007.
- Firoozabadi, Jalal Dehghani ve Mojtaba Zare Ashkezari. “Neo-classical Realism in International Relations”, **Asian Social Science**. Cilt 12. No 6 (2016): 95-99.
- Forde, Steven. “International Realism and the Science of Politics: Thucydides, Machiavelli, and Neorealism”. **International Studies Quarterly**. Cilt 39. No 2 (Haziran 1995): 141-160.
- Galante, Pierre. **The Marsilles Mafia: The Truth Behind The World of Drug Trafficking**. London: W. H. Allen, 1979.
- George, Alexander L. “The ‘Operational Code’: A Neglected Approach to the Study of Political Leaders and Decision-Making”. **International Studies Quarterly**. Cilt 13. No 2 (Jun.,1969): 190-222.
- _____. “Strategies for Crises Management”. **Avoiding War: Problems of Crisis Management**. ed. Alexander George. USA: Westview Press, 1991: 377-394.
- _____. **Forceful Persuasion: Coercive Diplomacy as an Alternative to War**. Washington: United States Institute of Peace, 1997.
- Gözen, Ramazan. “Türkiye ve I. Körfez Savaşı: Kriz Ortamında Dış Politika”. **Türk Dış Politikasının Analizi**. der. Faruk Sönmezoğlu. İstanbul: Der Yayınları, 2004: 271-309.

- Gözler, Kemal. **Anayasa Hukukuna Giriş**. 14. Baskı. Bursa: Ekin Basım Yayın, Eylül 2009.
- Gürsoy, Özgür Burçak. "The Opium Problem in Turkey, 1930-1945". Master's Thesis of Arts. Boğaziçi University The Atatürk Institute for Modern Turkish History, 2007.
- Hamill, Pete. "Act of War". **New York Post**. July 8, 1974.
- Hart, Paul't. "Irving L. Janis' Victims of Groupthink". **Political Psychology**. Cilt 12. No 2 (June 1991): 247-278.
- Hassan, Golkar. "Groupthink Principles and Fundamentals in Organizations". **Interdisciplinary Journal Of Contemporary Research in Business**. Cilt 5. No 8 (December 2013): 225-240.
- Heper, Metin. **Türkiye'nin Siyasal Hayatı (Tarihsel, Kuramsal ve Karşılaştırmalı Açılardan...)**. çev. Kadriye Göksel. İstanbul: Doğan Kitap, 2011.
- Hermann, Charles F. "International Crisis as a Situational Vairable". **International Politics and Foreign Policy**. ed. James N. Rosenau. New York: Free Press, 1969: 409-421.
- _____. **Crisis in Foreign Policy: A Simulation Analysis**. New York: The Bobbs – Meril Company Inc., 1969.
- _____. "Threat, Time and Surprise: A Simulation of International Crisis". **International Crises: Insights from Behavior Research**. ed. Charles F. Hermann. New York: Free Press, 1972: 187-211.
- _____. "Crisis". **The Oxford Companion to Politics of the World**. ed. Joel Krieger. New York: Oxford University Press, 1993: 205-206.
- Hermann, Margaret G. Thomas Preston, Baghat Korany and Timothy M. Shaw. "Who Leads Matters: The Effects of Powerful Individuals". **International Studies Review**. Cilt 3. No 2. Leaders, Groups, and Coalitions: Understanding the People and Processes in Foreign Policymaking (Summer, 2001): 83-131.
- _____. "Explaining Foreign Policy Behavior Using the Personal Characteristics of Political Leaders". **International Studies Quarterly**. Cilt 24. No 1 (March 1980): 7-46.
- Hiebert, Ray. **The Drug Abuse Crisis**. Washington D. C. : Voice of America International Training Center, 1989.
- Holsti, Ole R. **Crisis, Escalation, War**. Montreal: McGill-Queen's University Press, 1972.
- İpekçi, Abdi. "Türkiye Cezalandırılacakmış". **Milliyet**. 22 Temmuz 1970.
- Janis, Irving L. **Victims of Groupthink**. Boston: Houghton Mifflin, 1972.
- Kabacalı, Alpay. **Türkiye'de Gençlik Hareketleri**. 2. Baskı. İstanbul: Gürer Yayınları, Ekim 2007.
- _____. **Türkiye'de Siyasal Cinayetler**. 2. Baskı. İstanbul: Gürer Yayınları, Ağustos 2007.

- Kahraman, Murat. "Türkiye’de Haşhaşa Uygulanan Politikalar ve Haşhaşın Türkiye için Önemi". Yüksek Lisans Tezi. Namık Kemal Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü. Tarım Ekonomisi Anabilim Dalı, 2011.
- Karataş, Müjgan. "İki Askerî Darbe Arası Türk Dış Politikasının Tahlili (1960 – 1980)". Doktora Tezi. Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Tarih Anabilim Dalı, Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Bilim Dalı, 2012.
- Kavuncu, Sibel. "Turgut Özal’ın Başbakanlığı Döneminde Türkiye-Abd İlişkileri". Doktora Tezi. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, 2006.
- Kegley, Charles W. ve Eugene R. Wittkopf. **American Foreign Policy**. New York: St. Martin’s Press, 1982.
- Kesgin, Barış. "Operasyonel Kod Analizi: Türk Başbakanlarının İnanç Sistemi". **Dış Politika Teorileri Bağlamında Türk Dış Politikasının Analizi**. ed. Ertan Efeğil ve Mehmet Seyfettin Erol. Ankara: Barış Platin Yayınları, Ekim 2012: 417-447.
- Keyder, Çağlar. **Türkiye’de Devlet ve Sınıflar**. İstanbul: İletişim Yayınları, 2003.
- Koloğlu, Orhan. **Kim Bu Ecevit?** İstanbul: Boyut Yayıncılık, Kasım 2001.
- Köknel, Özcan. **Kaygıdan Mutluluğa Kişilik**. İstanbul: Altın Kitaplar Yayınevi, 1999.
- Kurt, Süleyman. **Bir Karaoğlan Hikâyesi-Bülent Ecevit**. İstanbul: Birey Yayıncılık, Mayıs 2002.
- Küçük, Ayşe. "Türkiye İsrail İlişkilerinde Mavi Marmara Krizi Kriz Yönetimi Açısından Bir İnceleme". Yüksek Lisans Tezi. Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2015.
- Lamour, Catherine. **Eroin Dosyası**. çev. Semih Tuğrul. İstanbul: Milliyet Yayınları, 1973.
- Legro, Jeffrey W. ve Andrew Moravcsik. "Is Anybody Still a Realist?". **International Security**. Cilt 24. No 2 (1999): 5-55.
- Limberis, Hristos. **Millî Strateji ve Kriz Yönetimi**. Ankara: Piotita Yayınevi, Türkiye Genelkurmay Başkanlığı GES Komutanlığı Matbaası, 1997.
- Lobell, Steven E., Norrin M. Lipsman ve Jeffret W. Taliaferro (der.). **Neoclassical Realism, the State, and Foreign Policy**. Cambridge: Cambridge University Press 2010.
- Ludington, Nick. "Mitchell: Staunchest Kick to Turkish-U.S. Relations Since Johnson". **Daily News**. 27 July 1970.
- Matsui, Masaka. "Production and Trade of Opium in the Ottoman Empire, 1828-1838". Master’s Thesis of Arts in History. Boğaziçi University The Institute of Social Sciences, 1995.
- McCoy, Alfred. "The CIA Connection". **Progressive**. Cilt 55. Sayı 1. Temmuz (1991): 20-26.
- Mearsheimer, John J. "Structural Realism". **International Relations Theories (Discipline and Diversity)**. ed. Tim Dunne, Milja Kurki ve Steve Smith. UK: Oxford University Press, 2013: 77-93.

- _____. **The Tragedy of Great Power Politics**. New York: W. W. Norton & Company, 2001.
- Mintz, Alex and Karl DeRouen Jr. **Understanding Foreign Policy Decision Making**. Cambridge: Cambridge University Press, 2010.
- Modiano, Mario. "The Poppy Crop That Could Cost Turkey Dear: 'A Bill to Cut off All US Aid to Turkey If Poppy Cultivation Were Resumed, Is Going Through Congress Rapidly Now'". **The Times**. July 5, 1974.
- Mordoğan, Cavidan. "Türk-Amerikan İlişkilerinde Kriz Diplomasisi". Yüksek Lisans Tezi. Atılım Üniversitesi. Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, 2010.
- Mongenthau, Hans. **Politics Among Nations: The Struggle for Power and Peace**. 5th Edition. New York: Alfred Knopf, 1973.
- Moore, Robin. **Kanunun Kuvveti (The French Connection)**. çev. Oğuz Alplaçın. İstanbul: Altın Kitaplar, 1972.
- _____. **The French Connection**. London: Hadler and Stoughton, 1969.
- Müller, Jan-Werner. **Popülizm Nedir?** çev. Onur Yıldız. İstanbul: İletişim Yayınları, 2017.
- Nicholson, Michael. **Formal Theories in International Relations**. Cambridge: Cambridge University Press, 1989.
- Oran, Baskın. "1960-1980: Görelî Özerklik-3". **Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşı'ndan Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar (Cilt I: 1919-1980)**. ed. Baskın Oran. İstanbul: İletişim Yayınları, 2004: 655-680.
- Özdamar, Özgür. "Oyun Kuramı". **Uluslararası İlişkilere Giriş**. ed. Şaban Kardaş ve Ali Balcı. 5. Basım. İstanbul: Küre Yayınları, 2016: 533-541.
- _____. "Oyun Kuramının Uluslararası İlişkiler Yazınına Katkıları". **Uluslararası İlişkiler**. Cilt 4. Sayı 15. Ankara (2007): 33-65.
- Özdemir, Hikmet. "Siyasal Tarih (1960-1980)". **Türkiye Tarihi 4. Cilt (Çağdaş Türkiye 1908-1980)**. haz. Sina Akşin. 8. Basım. İstanbul: Cem Yayınevi, Kasım 2005: 227-293.
- Özer, İlhan. **Tekel**. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları, 1967.
- Özmen, Özkan. "Uyuşturucu veya Uyarıcı Madde Suçları". Yüksek Lisans Tezi. Bahçeşehir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Kamu Hukuku, 2009.
- Öztürk, Selim. "Siyasal İkna ve Seçim Müzikleri: Türkiye Üzerine Bir İnceleme". **İletişim ve Diplomasi**. Sayı: 3 (17 Temmuz 2014): 195-218.
- Pehlivan Türk, Bahadır. "Analiz Düzeyi". **Uluslararası İlişkilere Giriş**. ed. Şaban Kardaş ve Ali Balcı. 5. Basım. İstanbul: Küre Yayınları, 2016: 543-549.
- Polat, Özgür. "37. Cumhuriyet Hükümetinin (CHP - MSP Koalisyonu) Dış Politikası 26 Ocak – 17 Kasım 1974". Yüksek Lisans Tezi. Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü. Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Anabilim Dalı, 2009.
- Rose, Gideon. "Review: Neoclassical Realism and Theories of Foreign Policy". **World Politics**. Cilt 51. No 1 (1998): 144-172.

- Rosen, Liana W. "International Drug Control Policy: Background and U.S. Responses". **CRS Report for Congress**. Congressional Research Service, 7-5700, RL34543, March 16 (2015): 1-42.
- Salep, Mustafa. "Türkiye-Amerikan İlişkilerinde Haşhaş Ekiminin Yasaklanması Meselesi". **Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi**. Yıl: 5. Sayı: 47. (Haziran 2017): 351-367.
- Sarıca, Murat, Erdoğan Teziç ve Özer Eskiyyurt. **Kıbrıs Sorunu**. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları, 1975.
- Schelling, Thomas. **The Strategy of Conflict**. Cambridge: Harvard University Press, 1960.
- _____. "Some Thoughts on the Relevance of Game Theory to the Analysis of Ethical Systems". **Game Theory in the Behavioral Sciences**. ed. Ira R. Buchler, Hugo G. Nutini. United States of America: University of Pittsburgh Press, 1969: 45-60.
- Schweller, Randall L. **Unanswered Threats: Political Constraints on the Balance of Power**. Princeton: Princeton University Press, 2006.
- _____. "Neorealism's Status-Quo Bias: What Security Dilemma?". **Security Studies**. Cilt 5. No 3 (1996): 90-121.
- Selçuk, İlhan. "Düşün!". **Cumhuriyet**. 24 Temmuz 1970.
- Sezer, Özcan. "Uyuşturucu Kaçakçılığının Uluslararası İlişkilere Etkisi Üzerine Bir Çalışma". Beykent Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı. Uluslararası İlişkiler Bilim Dalı, 2010.
- Singer, J. David. "Uluslararası İlişkilerde Analiz Düzeyi Meselesi". **Uluslararası İlişkiler**. Cilt 3. Sayı 11 (Güz 2006): 3-24.
- Sirmen, Ali. "Haşhaş ve Amerikan Yardımı". **Cumhuriyet**. 14 Temmuz 1974.
- Slany, William Z. **Birleşik Devletler Dışişleri Bakanlığı Tarihçesi (1789-1996)**. Department of State. Temmuz 1996.
- Snyder, Gleen H. ve Paul Diesing. **Conflict Among Nations: Bargaining, Decision-Making, and System Structure in International Crisis**. Princeton: Princeton University Press, 1977.
- Snyder, Richard C., H.W. Bruck ve B. Sapin. "Decision-Making as an Approach to the Study of International Politics". **Foreign Policy Decision-Making: An Approach to the Study of International Politics**. ed. Richard C. Snyder, H.W. Bruck ve B. Sapin. New York: The Free Press of Glencoe, 1962: 14-185.
- Soner, Şükran. **Bizim 68'liler**. İstanbul: Cumhuriyet Kitapları, Kasım 2008.
- Songar, Ayhan. **Haşhaş Meselesi ve Türkiye**. İstanbul: Hareket Yayınları, 1974.
- Soysüren, Ali Haydar. **12 Mart Döneminde Nihat Erim Hükümetleri**. Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, 2014.
- Sönmezoğlu, Faruk. **Türk Dış Politikası**. İstanbul: Der Yayınları, 2006.

- _____. **Son Onyıllarda Türk Dış Politikası (1991-2015)**. İstanbul: Der Yayınları, 2016.
- Spain, James. **American Diplomacy in Turkey**. New York: Praeger, 1984.
- _____. "The United States, Turkey and the Poppy". **The Middle East Journal**. Cilt 29. Sayı 3 (1975): 295-309.
- Stone, Alec. "What Is a Supranational Constitution? An Essay in International Relations Theory". **The Review of Politics**. Cilt 56. No 3. Yaz (1994) : 441-474.
- Sunar, İlkey. "Demokrat Parti ve Popülizm". **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**. Cilt 8. İstanbul: İletişim Yayınları, 1983: 2076-2086.
- Sylvan, Donald A., Ashok Goel ve B. Chandrasekaran. "Analyzing Political Decision Making from an Information-Processing Perspective: JESSE". **American Journal of Political Science**. Cilt 34. No 1 (February 1990): 74-123.
- Şıhmantepe, Aydın. "Türkiye’de Dış Politika Krizlerinde Karar Alıcının Operasyonel Kodları: Süleyman Demirel Örneği". Doktora Tezi. Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2016.
- Taliaferro, J.W., S. E. Lobell ve N. M. Ripsman. "Introduction: Neoclassical Realism, the State, and Foreign Policy". **Neoclassical Realism, the State, and Foreign Policy**. ed. Steven E. Lobell, Norrin M. Ripsman ve J. W. Taliaferro. Cambridge University Press, 2009: 1-41.
- Tamçelik, Soyalp. **Kıbrıs’ta Güvenlik Stratejileri ve Kriz Yönetimi**. Ankara: ODTÜ Yayıncılık, 2009.
- Tanör, Bülent. **Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri (1789-1980)**. 11. Baskı. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2004.
- Tarakçı, Nejat. **Küresel Sistemde Dış Politika Stratejileri (Klasik Diplomasiden Jeopolitik Diplomasıye)**. İstanbul: Tasam Yayınları, 2012.
- Teftiş Kurulu Başkanlığı. **İnhisarlar’dan Günümüze Tekel**. İstanbul: Tekel A. Ş. Ambalaj Fabrikası Basımı, 2008.
- Temelli, Seda. "Le Trafic De Drogue En Asie Centrale". Université Galatasaray. Institut Des Sciences Sociales. Departement De Relations Internationales, 2007.
- Tezcan, Durmuş. "Türk Ceza Kanunu’ndaki Değişiklikler Açısından Uyuşturucu Madde Tedarik Suçları". **Ankara Üniversitesi SBF Dergisi**. Cilt 49. Sayı 3 (1994): 429-437.
- Toprak Mahsulleri Ofisi. **1970 Yılı ve 33. Hesap Devresine Ait Çalışma, Bilanço, Kâr ve Zarar Raporu**. Basım yeri yok, t.y.
- Toynbee, Arnold. **Survey of International Affairs 1925**. C. 2. Londra: Oxford University Press, 1928.
- Türkiye İstatistik Kurumu Başkanlığı. **Dış Ticaret İstatistikleri (1969-1980)**. 22.09.2017.
- Tüz, Melek Vergiliel. **Kriz Yönetimi - Uygulama İçin Temel Adımlar**. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık, 2014.

- Uslu, Nasuh. **Türk-Amerikan İlişkileri**. Ankara: 21. Yüzyıl Yayınları, 2000.
- Uyar, Hakkı. **İki Darbe Arasında CHP (1960-1971)**. İstanbul: Doğan Kitap, Eylül 2017.
- Uzman, Mazhar Osman. **Tababeti Ruhiye (Cilt 1 ve Cilt 2)**. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları, 1941.
- Uzmay, Ümit. “Türkiye’de Eroin Kaçakçılığı ve Politikaları Üzerine Cengiz Erdinç’le Söyleşi”. **KEBİKEÇ İnsan Bilimleri İçin Kaynak Araştırmaları Dergisi**. Sayı 31 (2011): 177-188.
- Walt, Stephen M. “The Enduring Relevance of the Realist Tradition”. **Political Science: State of the Discipline**. der. Ira Katznelson ve Helen V. Milner. New York: W. W. Norton & Company, 2002: 197-234.
- Waltz, Kenneth N. ve George H. Quester. **Uluslararası İlişkiler Kuramı ve Dünya Siyasal Sistemi**. çev. Ersin Onulduran. Ankara: SBF Yayınları, 1982.
- Waltz, Kenneth N. “Realist Thought and Neorealist Theory”. **The Evolution of Theory in International Relations**. ed. Robert L. Rothstein. South Carolina: University of South Carolina Press, 1992: 21-37.
- _____. **Theory of International Politics**. Long Grove: Waveland Press, 1979.
- Weber, Max. **The Theory of Social and Economic Organization**, der. A. M. Henderson ve Talcott Parsons. New York: The Free Press, 1947.
- _____. **Bürokrasi ve Otorite**, çev. H. Bahadır Akın, haz. M. Atilla Arıcıoğlu ve H. Bahadır Akın. Ankara: Adres Yayınları, Nisan 2006.
- Wright, Quincy. “The Narcotics Convention of 1931”. **The American Journal of International Law**. Cilt 28. No 3. Temmuz. Washington (1934): 475-486.
- Vayrynen, Raimo. “Bipolarity, Multipolarity and Domestic Political Systems”. **Journal of Peace Research**. Cilt 32. No 3. Ağustos (1995): 361-371.
- Yaşar, Hürriyet (Haz.). **Yiğit İken Ölenlere (12 Mart Öyküleri Antolojisi)**. İstanbul: Can Yayınları, Ekim 2008.
- Yenisey, Feridun. “Uyuşturucu Maddeler Sorununun Ceza Hukuku Yönü”. **Dicle Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**. Sayı 1 (1983): 171-191.
- Yetkin, Barış. “Popülizmin Gölgesinde Siyaseti ve Siyasal İletişimi Anlamak”. **Erciyes İletişim Dergisi, Akademia**. Cilt 4. Sayı 3 (2016): 68-82.
- Yıldırım, Pelin. “Haşhaş Ezmesi Kullanımının Ekmek Kalitesi Üzerinde Etkileri”. Yüksek Lisans Tezi. Afyon Kocatepe Üniversitesi. Fen Bilimleri Enstitüsü. Gıda Mühendisliği Anabilim Dalı, 2016.
- Zakaria, Fareed. **From Wealth to Power: the Unusual Origins of America’s World Role**. Princeton: Princeton University Press, 1999.
- Zentner, Joseph. “The 1972 Turkish Opium Ban: Needle in the Haystack Diplomacy? ”. **World Affairs**. Cilt 136. No 1 (1973): 36-47.

İnternet Kaynakları

Adalet Partisi 1973 Seçim Beyannamesi.

<https://acikerisim.tbmm.gov.tr/xmlui/handle/11543/649>, [19.09.2017].

Ak Günlere: Cumhuriyet Halk Partisi 1973 Seçim Bildirgesi. “Ulusal Güvenlik ve Dış Politika”.

<https://www.tbmm.gov.tr/eyayin/GAZETELER/WEB/KUTUPHANEDE%20BULUNAN%20DIJITAL%20KAYNAKLAR/KITAPLAR/SIYASI%20PARTI%20YAYINLARI/197600453%20CHP%201973%20SECIM%20BILDIRGESI/197600453%20CHP%201973%20SECIM%20BILDIRGESI%2000215-0227%20ULUSAL%20GUVENLIK%20VE%20DIS%20POLITIKA.pdf> [17.09.2017].

Ak Günlere: Cumhuriyet Halk Partisi 1973 Seçim Bildirgesi. “Ekonomik Düzen”.

<https://www.tbmm.gov.tr/eyayin/GAZETELER/WEB/KUTUPHANEDE%20BULUNAN%20DIJITAL%20KAYNAKLAR/KITAPLAR/SIYASI%20PARTI%20YAYINLARI/197600453%20CHP%201973%20SECIM%20BILDIRGESI/197600453%20CHP%201973%20SECIM%20BILDIRGESI%200022-0114%20EKONOMIK%20DUZEN.pdf> [17.09.2017].

“Anı Kriz”.

http://tdpkrizleri.org/index.php?option=com_seoglossary&view=glossaries&Itemid=188&catid=1&lang=tr [12.08.2017].

Avrupa Uyuşturucu ve Uyuşturucu Bağımlılığını İzleme Merkezi. “Avrupa Uyuşturucu Raporu 2017: Trendler ve Gelişmeler”. Lüksemburg: Avrupa Toplulukları Resmi Yayınlar Bürosu, 2017.

http://www.emcdda.europa.eu/system/files/publications/4541/TDAT17001TRN.pdf_en [12.08.2017].

I. Ecevit Hükümeti Koalisyon Protokolü (CHP-MSP). Ankara, 25 Ocak 1974: 7.

http://www.esam.org.tr/pdfler/siyasi_dokumanlar/MG%20H%C3%BCk%C3%BCmetleri/CHP-MSP%20H%C3%BCk%C3%BCmeti%20Koalisyon%20Protokol%C3%BC.pdf, [29.09.2017].

“Bölgesel Kriz”.

http://tdpkrizleri.org/index.php?option=com_seoglossary&view=glossaries&Itemid=188&catid=1&lang=tr [12.08.2017].

1961 Anayasası.

<https://www.tbmm.gov.tr/anayasa/anayasa61.htm> [26.07.2017].

Çıtak, Mehmet Ali. “İşte Dünyanın Uyuşturucu Gerçeği!”, 28.06.2016.

<https://www.google.com.tr/amp/s/www.gidahatti.com/iste-dunyanin-uyusturucu-gercegi-59123/amp/> [04.06.2017].

“Çok Taraflı Kriz”.

http://tdpkrizleri.org/index.php?option=com_seoglossary&view=glossaries&Itemid=188&catid=1&lang=tr [12.08.2017].

“Dünya Uyuşturucu Raporu Açıklandı”.

<http://www.bloomberght.com/haberler/haber/2025009-.dunya-uyusturucu-raporu-aciklandi> [12.07.2017].

- Erdem, Enis Faruk. "Watergate Skandalı ve Nixon'ın Çöküşü", 19 Ekim 2014.
<http://www.gazetebilkent.com/2014/10/19/watergate-skandali-ve-nixonin-cokusu/> [04.11.2017].
- "Gelişen Kriz".
http://tdpkrizleri.org/index.php?option=com_seoglossary&view=glossaries&Itemid=188&catid=1&lang=tr [12.08.2017].
- Gürses, Ümran. "Haşhaş Ekimi Krizi".
<https://www.tfpcrises.org/ana-sayfa-hashas-ekimi-krizi> [10.09.2017].
- "Güvenlik İkilemi Krizi".
http://tdpkrizleri.org/index.php?option=com_seoglossary&view=glossaries&Itemid=188&catid=1&lang=tr [12.08.2017].
- "Haşhaş Raporu".
http://www.itf.istanbul.edu.tr/adlitip/komiser_org/5.asp [03.06.2017].
- HrWellman. Subject: Opium: Assistant Secretary Sisco's Testimony Before Hamilton Subcommittee. US Department of State. March 13, 1973.
https://wikileaks.org/plusd/cables/1973STATE046139_b.html, [30.06.2005].
- "İki Taraflı Kriz".
http://tdpkrizleri.org/index.php?option=com_seoglossary&view=glossaries&Itemid=188&catid=1&lang=tr [12.08.2017].
- "2016 Dünya Uyuşturucu Raporu Açıklandı", 27.06.2016.
<http://www.yesilay.org.tr/tr/haberler/detay/2016-dunya-uyusturucu-raporu-aciklandi?print=1> [04.06.2017].
- "Kriz".
http://tdpkrizleri.org/index.php?option=com_seoglossary&view=glossaries&Itemid=188&catid=1&lang=tr [29.07.2017].
- "Kriz Evresi".
http://tdpkrizleri.org/index.php?option=com_seoglossary&view=glossaries&catid=1&letter=K&lang=tr [29.07.2017].
- "Kriz Özgü [Uyuşmazlığın ve/ya Çatışmanın] Başlangıç Evresi".
http://tdpkrizleri.org/index.php?option=com_seoglossary&view=glossaries&catid=1&letter=K&lang=tr [29.07.2017].
- "Kriz Sonrası Evre".
http://tdpkrizleri.org/index.php?option=com_seoglossary&view=glossaries&catid=1&letter=K&lang=tr [29.07.2017].
- "Kriz Yönetimi".
<https://www.slideshare.net/dnzsprl/kriz-ynetimi-43252337> [26.07.2017].
- "Mağduriyet Algısı Krizi".
http://tdpkrizleri.org/index.php?option=com_seoglossary&view=glossaries&Itemid=188&catid=1&lang=tr [12.08.2017].
- "Milletlerarası Andlaşmaların Yapılması, Yürürlüğü ve Yayınlanması ile Bazı Andlaşmaların Yapılması İçin Bakanlar Kuruluna Yetki Verilmesi Hakkında Kanun".
<http://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.244.pdf> [29.08.2017].
- Milli Selamet Partisi 1973 Seçim Beyannamesi.** İstanbul: Fatih Yayınevi, 1973.
https://www.tbmm.gov.tr/eyayin/GAZETELER/WEB/KUTUPHANEDE%20BULUNAN%20DIJITAL%20KAYNAKLAR/KITAPLAR/SIYASI%20PARTI%20YAYINLARI/197600578%20MSP%20SECIM%20BEYANNAMESI%201973/197600578%20MSP%20SECIM%20BEYANNAMESI%201973%200000_0087.pdf [17.09.2017].

- “Prestij Krizi”.
http://tdpkrizleri.org/index.php?option=com_seoglossary&view=glossaries&Itemid=188&catid=1&lang=tr [12.08.2017].
- “Statü Belirsizliği Krizi”.
http://tdpkrizleri.org/index.php?option=com_seoglossary&view=glossaries&Itemid=188&catid=1&lang=tr [12.08.2017].
- “Taahhütleri Yerine Getirme”.
http://tdpkrizleri.org/index.php?option=com_seoglossary&view=glossaries&Itemid=188&catid=1&lang=tr [12.08.2017].
- “Tek Taraflı Kriz”.
http://tdpkrizleri.org/index.php?option=com_seoglossary&view=glossaries&Itemid=188&catid=1&lang=tr [12.08.2017].
- “Tekrarlayan Kriz”.
http://tdpkrizleri.org/index.php?option=com_seoglossary&view=glossaries&Itemid=188&catid=1&lang=tr [12.08.2017].
- Toprak Mahsulleri Ofisi. “2016 Yılı Haşhaş Sektör Raporu”. Ankara, 2016.
<http://www.tmo.gov.tr/Upload/Document/hashassektörtraporu.pdf> [29.08.2017].
- Toprak Mahsulleri Ofisi. Haşhaş ve Alkaloid İşleri.
<http://www.tmo.gov.tr/Upload/Document/hashaskatologtr.pdf> [29.09.2017].
- “Türkiye Haşhaşta Dünyanın En Büyüğü”. TMO Genel Müdürü İsmail Kemaloğlu’nun Ulusal Basına Haşhaş ile İlgili Değerlendirmeleri, 31.10.2016. <http://www.tmo.gov.tr/Main.aspx?ID=1766> [04.06.2017].
- Türkiye İşçi Partisi Programı**. İstanbul, 10 Şubat 1964.
<http://www.enstitu68.com/turkiySe-isci-partisi-programi.html> [01.11.2017].
- “Ulusal Kriz”.
http://tdpkrizleri.org/index.php?option=com_seoglossary&view=glossaries&Itemid=188&catid=1&lang=tr [12.08.2017].
- “Uluslararası Kriz”.
http://tdpkrizleri.org/index.php?option=com_seoglossary&view=glossaries&Itemid=188&catid=1&lang=tr [12.08.2017].
- “Ulusal Güvenlik Krizi”.
http://tdpkrizleri.org/index.php?option=com_seoglossary&view=glossaries&Itemid=188&catid=1&lang=tr [12.08.2017].
- UNODC (United Nations Office on Drugs and Crime). “Single Convention on Narcotic Drugs of 1961 as amended by the 1972 Protocol”, The International Drug Control Conventions.
https://www.unodc.org/documents/commissions/CND/Int_Drug_Control_Conventions/Ebook/The_International_Drug_Control_Conventions_E.pdf [17.06.2017].
- UNODC (United Nations Office on Drugs and Crime). “World Drug Report 2017 (Pre-briefing to the Member States)”. Vienna: 16 June 2017.
<https://www.unodc.org/wdr2017/index.html> [28.07.2017].
- UNODC (United Nations Office on Drugs and Crime). “World Drug Report 2016”. New York: United Nations Publication, 2016.

http://www.unodc.org/doc/wdr2016/WORLD_DRUG_REPORT_2016_web.pdf [04.06.2017].

“Uyum Krizi”.

http://tdpkrizleri.org/index.php?option=com_seoglossary&view=glossaries&Itemid=188&catid=1&lang=tr [12.08.2017].

“Uyuyan Kriz”.

http://tdpkrizleri.org/index.php?option=com_seoglossary&view=glossaries&Itemid=188&catid=1&lang=tr [12.08.2017].

“Yansıma Krizi”.

http://tdpkrizleri.org/index.php?option=com_seoglossary&view=glossaries&Itemid=188&catid=1&lang=tr [12.08.2017].

“Yerel Kriz”.

http://tdpkrizleri.org/index.php?option=com_seoglossary&view=glossaries&Itemid=188&catid=1&lang=tr [12.08.2017].

“Zorlayıcı Diploması”.

http://tdpkrizleri.org/index.php?option=com_seoglossary&view=glossaries&Itemid=188&catid=1&lang=tr [12.08.2017].

<http://www.jag.navy.mil/library/investigations/USS%20SARATOGA%20SEA%20SHARROW%20%20OCT%201992.pdf> [25.10.2017].

<http://www.washingtonpost.com/wp-srv/politics/special/watergate/timeline.html>, [30.09.2017].

<https://www.whitehouse.gov/1600/presidents/richardnixon> [30.09.2017].

<https://www.nixonlibrary.gov/> [30.09.2017].

Gazeteler

- “ABD’de Eroinin % 80’i Türk Afyonundan Yapılıyor”. **Cumhuriyet**. 24 Aralık 1969.
- “ABD’de Narkotik Kontrol İçin Türkiye’ye Yardım Yapılması İstendi”. **Cumhuriyet**. 7 Nisan 1971.
- “ABD’ye ‘İyi Niyet’ Gezisi İptal Edildi”. **Cumhuriyet**. 15 Temmuz 1974.
- “ABD Kongre Üyesi: ‘Haşhaş Konusunda Asıl Suçlu Çok Kazanç İçin Zavallı İnsanları Zehirleyen Cani Aracılarıdır’”. **Cumhuriyet**. 17 Mart 1974.
- “Afyon Alım Fiyatlarına Yüzde 66 Zam Yapıldı”. **Cumhuriyet**. 17 Mayıs 1971.
- “Afyon Ekiminin Kısıtlanması Tepki Yarattı”. **Cumhuriyet**. 4 Temmuz 1970.
- “Afyon Konusunda ABD Şimdi de NATO’yu Harekete Geçirdi”. **Cumhuriyet**. 23 Temmuz 1970.
- “Afyon Üretimini Ruhsata Bağlayan ve Cezayı Arttıran Tasarı Meclis’te”. **Cumhuriyet**. 28 Temmuz 1970.
- “Amerika 20 Milyon Dolar Yardım Vermek İçin Türkiye’nin Haşhaşla İlgili Kararını Bekliyor”. **Cumhuriyet**. 9 Mayıs 1974.
- “Amerika’nın Bize Ekonomik Ceza Vermesi İstendi”. **Milliyet**. 22 Temmuz 1970.
- “Amerika, ‘Haşhaş İçin İstişare’ Gerekçesiyle Büyükelçisini Geri Çağırıldı”. **Cumhuriyet**. 6 Temmuz 1974.
- “Bakan Eyüboğlu: ‘Haşhaş Ekimine Süratle Başlanacak’”, “Ecevit Birkaç Ay İçinde Bazı Zor Kararlar Alacaklarını Söyledi”. **Cumhuriyet**. 16 Şubat 1974.
- “Bazı Amerikan Kongre Üyeleri Haşhaş Konusunda ‘Türkiye’ye Şantaj mı Yapıyoruz’ Dedi”. **Son Havadis**. 18 Temmuz 1974.
- “Bilgin: ‘Afyon için Bizi Cezalandırmak Kimsenin Haddi Değil’”. **Cumhuriyet**. 25 Temmuz 1970.
- “Bir Amerikalı Senatör Bize Yapılan Yardımın Kesilmesini İstedi...”. **Milliyet**. 2 Şubat 1971.
- “Bülent Ecevit, CIA’yı suçladı”. **Milliyet**. 21 Haziran 1966.
- “Demirel: Kimse Bize Ceza Veremez”. **Milliyet**. 23 Temmuz 1970.
- “Demirel’in Amerika Ziyareti Ertelendi”. **Cumhuriyet**. 24 Mayıs 1970.
- “Demirel’in Gezisi Amerika’nın İsteği Üzerine Ertelenmiş”, **Cumhuriyet**, 25 Mayıs 1970.
- “Ecevit: ‘Haşhaş Konusunda Köklü Tedbiri Önümüzdeki Günlerde Açıklayacağız’”. **Cumhuriyet**. 17 Mart 1974.
- “Harvesting of Opium Resumes”. **Times**. July 2, 1975.
- “Haşhaş için ABD’ye Görüşme Teklif Ettik”. **Cumhuriyet**. 17 Şubat 1974.
- “Haşhaş Konusunda Amerika’ya Bir İyi Niyet Heyeti Gönderilecek”. **Cumhuriyet**. 11 Temmuz 1974.
- “‘Haşhaş Mitingi’nde Amerikan Bayrağı Yakıldı”. **Cumhuriyet**. 11 Ağustos 1970.

- “Hükümet 6 İlde Haşhaş Ekimi Yasağını Kaldırdı”. **Cumhuriyet**. 2 Temmuz 1974.
- “NATO’yu da Türkiye’ye Karşı Harekete Geçirdik”. **Milliyet**. 23 Temmuz 1970.
- “Poppy Power”. **The Economist**. July 13, 1974.
- “Tarım Bakanı: ‘Amerika’nın Afyon İçin İsteddiği Sadece Dostluk Nişanesidir’”. **Cumhuriyet**. 22 Temmuz 1970.
- “Tarım Bakanı Bakanlık İçinde ‘Reform’ Yaptı”. **Milliyet**. 19 Kasım 1971.
- “The Battle Against Drugs Must Begin at Their Sources”. **The Times**. March 10, 1975.
- “Turkey Calls for Talks with US on Opium Poppy Ban”. **Times**. February 21, 1974.
- “Türk-İş: ‘ABD Senatosunun Kararı Türkiye’nin İçişlerine Müdahaledir’”. **Cumhuriyet**. 14 Temmuz 1974.
- “Türkeş ‘Bu Koalisyon ile İşlerin Selamet Yoluna Girmesi İmkânsız’ Dedi”. **Son Havadis**. 18 Temmuz 1974.
- “Türkiye’nin Haşhaş Ekimi Kararı ABD Yardımını Etkilemeyecek”. **Cumhuriyet**. 4 Temmuz 1974.
- “Türkiye’nin Kararı, Afyon Tırağıını Tek Başına Hal Yolu Değildir”. **Milliyet**. 3 Temmuz 1971.
- “21 Milletvekili: ‘Haşhaş Ekimi Serbest Olsun’”. **Milliyet**. 23 Aralık 1971.
- “Ziraat Mühendisleri Bildiri Yayımladı: ‘Haşhaş Üretimini Arttırmak Gerek’”. **Cumhuriyet**. 31 Temmuz 1970.
- “Picture Gallery.” **Times [London, England]**, 31 May 1975: 5. The Times Digital Archive.
- T.C. Başbakanlık Kanunlar ve Tetkik Dairesi Başkanlığı, **Bakanlar Kurulu Kararı**, 21.2.1972, Karar Sayısı: 7 / 3813.
- “Haşhaş Ekimi ve Afyon Üretimi Yapılacak Sahalar Hakkında Kararname”. (Kanun/Karar No: 7 / 854). **Resmî Gazete**. 13534, (30 Haziran 1970).
- “3491 Sayılı Toprak Mahsulleri Ofisi Kanununun 7368 Sayılı Kanunla Değişik 18 ve 27’nci maddeleriyle ek 2 ve 3’üncü Maddelerinin Değiştirilmesine ve Bu Kanuna Bir Madde Eklenmesine Dair Kanun”, 18.8.1971.
- Resmî Gazete**, 13881, 30 Haziran 1971.
- Resmî Gazete**, 13937, 25 Ağustos 1971.
- Resmî Gazete**, 14932, 1 Temmuz 1974.
- Resmî Gazete**, 15120, 16 Ocak 1975.
- Resmî Gazete**, 14215, 14 Haziran 1972.
- Resmî Gazete**, 8458, 15 Temmuz 1953.
- Resmî Gazete**, 2146, 10 Temmuz 1932.
- Resmî Gazete**, 2314, 26 Ocak 1933.
- Resmî Gazete**, 2422, 08 Haziran 1933.
- Türkiye Cumhuriyeti Anayasası**. 1961.

T.C. Dışışleri Bakanlığı Belleteni, No: 65, Şubat 1970.

T.C. Dışışleri Bakanlığı Belleteni, No: 66, Mart 1970.

T.C. Dışışleri Bakanlığı Belleteni, No: 67, Nisan 1970.

T.C. Dışışleri Bakanlığı Belleteni, No: 69, Haziran 1970.

T.C. Dışışleri Bakanlığı Belleteni, No: 70, Temmuz 1970.

T.C. Dışışleri Bakanlığı Belleteni, No: 76, 5 Ocak 1971.

T.C. Dışışleri Bakanlığı Belleteni, No: 79, Nisan 1971.

T.C. Dışışleri Bakanlığı Belleteni, No: 81, Haziran 1971.

T.C. Dışışleri Bakanlığı Belleteni, No: 85, Ekim 1971.

T.C. Dışışleri Bakanlığı Belleteni, No: 86, Kasım 1971.

TBMM, Millet Meclisi Tutanak Dergisi. 1970. Dönem 3, Toplantı 1, Cilt 8 (20 Temmuz): 563-567.

TBMM, Millet Meclisi Tutanak Dergisi. 1973. Dönem 3, Birleşim 114, Cilt 37 (23 Mayıs): 537.

U.S. Congress. House. Hearing Before the Subcommittee on Alcholism and Drug Abuse. **Drugs and Terrorism**. 98th Congress, 2nd Session (1984).
<https://babel.hathitrust.org/cgi/pt?id=uc1.b4351431;view=1up;seq=62>,
[14.09.2017].

ÖZ GEÇMİŞ

KİŞİSEL BİLGİLER

Doğum Tarihi: 11.09.1987

Doğum Yeri: Üsküdar / İSTANBUL

EĞİTİM

Üniversite

09.2011-09.2017 **Yıldız Teknik Üniversitesi** (*Örgün Eğitim / Yüksek Lisans Programı*)

Sosyal Bilimler Enstitüsü – Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi

Tez adı: Türk-Amerikan İlişkilerinde Haşhaş Ekimi Krizi (1968-1975)
Kriz Yönetimi Açısından Bir İnceleme

09.2007-02.2011

Kocaeli Üniversitesi (*Örgün Eğitim / Çift Anadal Programı*)

İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi

Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi

09.2006-06.2010

Kocaeli Üniversitesi (*Örgün Eğitim*)

İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi

Uluslararası İlişkiler

Lise

09.2001-06.2005

Ümraniye Lisesi (YDA)

Türkçe-Matematik

İŞ TECRÜBELERİ

• **10.2015- 04.2017**

QNB Finansbank

ATM Kasa Farkları ve Mutabakat Birimi

Yetkili Yardımcısı

• **05.2014-10.2015**

Finansbank / İç Hizmetler

Satınalma ve Fatura Operasyon Birimi

Görevli

• **09.2013- 05.2014**

Finansbank / İç Hizmetler

Satınalma ve Fatura Operasyon Birimi

Outsource Görevlisi

• **08.2012-10.2012**

IKEA Ümraniye

2013 Katalog Projesi / Ikea Kontrol Elemanı

• **07.2010-08.2010**

Kadıköy Belediyesi

Hukuk İşleri Müdürlüğü / Stajyer

• **07.2008 – 08.2008**

Cumhuriyet Gazetesi

İstanbul Haber Servisi / Stajyer

• **09.2007-10.2007**

Koç.net Haberleşme Teknolojileri ve İletişim Hizmetleri

Kurumsal Destek Birimi / Stajyer

• **08.2005-10.2005**

D&R (Capitol)

Kitap Satış Danışmanı